

Jogelméleti Szemle 2014/1. szám

TARTALOM

Tanulmányok

Ernyes Mihály: Baranyai rokongyilkosságok a kiegyezést követő évtizedben	2
Háger Tamás: A költségvetési csalás pénzügyi, anyagi jogi és bizonyítási alapjai, különös tekintettel a terhelt vallomására.....	20
Kovács Judit Nóra: Az USA civil szervezeteinek szerepvállalása a környezet- és a fogyasztóvédelem területén.....	38
Kupecski Nóra: Kényszerintézkedések a Bünvádi perrendtartásban.....	48
Málik, József Zoltán: Voting Paradoxes and Democracy	75
Müller György: Parlament és kormány viszonyáról (2010-2014, és ami utána következik).....	84
Nótári Tamás: Az Epistola Theotmari mint jog- és köztörténeti forrás.....	95
Pokol Béla: Globális uralmi rend és állami szuverenitás.....	105
Pongráczné Ruzsicska Yvette: A nők megváltozott szerepe a társadalomban, a családban, és ennek hatása a gyermekvállalásra	130
Szalai Anikó: A kisebbségvédelem mai tendenciái az ENSZ Közgyűlésében	144
Téglási, András: The constitutional protection of agricultural land in Hungary with special respect to the expiring moratorium of land acquisition in 2014.....	155

Recenziók

Fekete Sára: Ismertetés Hamza Gábor: A római jog és hatása a modern jogok fejlődésére című tanulmánykötetéről.....	175
Mészáros Ádám Zoltán: Kolosváry Bálint: Magánjogi végszükség. Korai előtanulmány az új Ptk.-hoz	177
Nótári Tamás: Egy kora középkori koncepció per újraértelmezése	183
Szalóki Gergely: Nótári Tamás: Jogi regulák és szentenciák latinul és magyarul.....	188

Életrajz

Hamza Gábor: Áttekintés Andrés Bello, a kiemelkedő humanista társadalomtudós és kodifikátor életművéről	190
---	-----

Baranyai rokongyilkosságok a kiegyezést követő évtizedben

A kiegyezést körül ölelő évtized olyan változások hajnalát jelentette, amikor a polgári államszervezet kiépítésének lehetősége mellett, megnyílt az út a magyar jog, így a magyar büntetőjog fejlődését célzó munkálkodásra is. Kezdetben vissza kellett térni az 1848 előtti szabályokhoz és kodifikációs kísérletekhez, mígnem hatályba léptek a büntető anyagi és büntető eljárási szabályokról szóló törvények. Az ideiglenesnek minősített szabályok igyekeztek úrrá lenni az átállás okozta nehézségeken, szervesen beépülve a kiemelkedő jelentőségű 1869. év és az 1871-1872. esztendő törvényi rendelkezései által adott keretek közé.²

Az átmeneti időszak jogtörténeti feldolgozásai ismertek, hozzáférhetőek s egyre bővülnek a szakirodalom elérhetőségi lehetőségei is. A bírósági jegyzőkönyveken alapuló Pitaval jellegű,³ korabeli feldolgozásokon⁴ túl tételes dokumentumokat tartalmazó levéltári források feltárásaival, elemző jellegű megközelítéseivel ugyanakkor kevésbé találkozhat az érdeklődő. A levéltárakban őrzött anyagok pedig, teljességük esetén, napi konkrétságukban tartalmazzák a kérdéses bűncselekményeket, az eljárásokban résztvevők magatartását, az adott ügyek megoldását és bepillantást nyújtanak a társadalmi háttérrel képező körülményekbe is.

A kiegyezést követő időszak Pécs-Baranya bírósági bünyfenyítő gyakorlatába betekintést engedő törvényszéki iratanyag viszonylagos bőségben lelhető fel a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában. Az akták többségében csak a bírósági ítéletek őrzik az utókor számára a bűnesetekre vonatkozó adatokat, melynek következtében számos információ rejtve marad ugyan az érdeklődő előtt, az emberi élet kioltásával végződő bűntények hátra maradt lapjai mégis alkalmasak jelentőséggel bíró körülmények bemutatására, ismeretek szerzésére, büntetőjogi gyakorlati kérdések valamint elméleti részterületek érintésére.

Jelen dolgozat alapvetően a kiegyezés utáni évtized törvényszéki bünyfenyítő iratainak vizsgálatával közelíti meg a korszak vélekedését, a jogszabályi környezetet és annak változásait, valamint a bírósági gyakorlatot a baranyai rokongyilkosságokat illetően, némiképpen elkülönítve a csecsemőgyilkosságok értékelését.

¹ Nyugállományú megyei rendőrfőkapitány

² Kapcsolódó a Jogelméleti Szemle 2013/4. számában *Rablógyilkosság éjjélkor* címmel megjelent tanulmány, melynek bizonyos vonatkozásai azonosak a jelen dolgozatban megfogalmazottakkal.

³ F. Gayot de Pitaval (1673-1743) lyoni jogász 1734-től 20 kötetben jelentette meg a bírósági akták anyagából merített bűnügyi krónikáit, melyeket több fordításban is közreadtak. 1869-ben Pesten, 2 kötetben jelentek meg legérdekesebb esetei *Pitaval azaz világhírű bűnesetek tára* címmel. Írásaira nem egyszer Jókai is támaszkodott. (Rajka László: Jókai és Pitaval, In: Irodalomtörténeti közlemények 1936. pp. 46-60.) Sikere számos hasonló kiadványt elkészítő szerzőt emelt a stílus követői közé.

⁴ Például: Hegedűs Lajos Kandid (1831-1883), akinek Pesten, 1859-ben jelent meg többségében magyar bűncselekményekről szóló, két kötetes könyve *Árnyak, Nevezetes bűnesetek gyűjteménye* címmel. A szerző jogász, aki dolgozott a pesti bíróságon, a bécsi igazságügy minisztériumban, a kiegyezést követően, pedig a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztálytanácsosaként. 1874-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Kosutány Géza (1841–1908) négy könyvből álló munkája *Nevezetesebb bűnesetek a Budapesti Királyi Törvényszék levéltárából* (Nevezetesebb bűnesetek tára) címmel 1890-93-ban jelent meg. Kosutány volt ügyvéd, tiszti ügyész, királyi alügyész, törvényszéki- majd ítéltáblai bíró. Történetei rendkívüli népszerűségnek örvendtek.

I. Háttér mozaik

A modern állam jogrendszerének és igazságszolgáltatásának a megteremtése szempontjából alapvető jelentőségű volt a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk⁵, amely államosította a bíraskodást, s elválasztotta az igazságszolgáltatást és a közigazgatást.

A közigazgatási jogszabályok közül nagy jelentőséggel bírt a köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. törvénycikk, annak ellenére, hogy Buda és Pest beligazgatási kérdéseire nem vonatkozott.

Az 1871. évi XXXI. törvénycikk az első folyamodású bíróságok rendezéséről szólt, főképpen szervezeti, illetékességi és hatásköri rendelkezéseket tartalmaz. A Pécsi Királyi Törvényszék⁶ (39. számú elsőfolyamodású törvényszék) illetékességi területéhez tartozott a pécsi, a dárdai, a mohácsi, a pécsváradi, a sásdi, a siklói és a szentlőrinci járásbíróság.

A királyi ügyészségről rendelkezett az 1871. évi XXXIII. törvénycikk⁷, melynek első szakasza szerint, „Az igazságszolgáltatás körül az állam közérdekeit a jelen törvény által meghatározott ügyekben a királyi ügyészség képviseli.” A Pécsi Királyi Törvényszék mellett működött a Pécsi Királyi Ügyészség.

1874-től az ország bíróságainál és hatóságainál ügyvédként olyan jogászok járhattak el, akik megfeleltek az ügyvédi rendtartás tárgyában hozott 1874. évi XXXIV. törvénycikk rendelkezéseinek. A Pécsi Ügyvédegylet alakulási közgyűlését 1872. június 29-én tartották meg a Pécsi Nemzeti Casino helyiségeiben Reök Lajos korelnök vezetésével. Az egylet 1875 tavaszán megszűnt. 1875. február 6-án ült össze a Pécsi Királyi Törvényszék elnökének, Ocskay Antalnak az elnökletével a „pécsi és szegszárdi királyi törvényszékek területein székelő ügyvédek” a Pécsi Ügyvédi Kamara, alakuló közgyűlése.⁸

Az 1870-es népszámlálás adataira épülő helységnévtár⁹ többek között rögzítette, hogy Baranya megye 7 járásra – pécsi, baranyavári (dárdai székhely), mohácsi, pécsváradi, hegyháti (sásdi székhely), siklói, szentlőrinci – és Pécs szabad királyi városra tagozódott. A 438 lakhelyként nyilvántartott településen 45.952 házban 285.506 lakos élt. 141.050 férfi és 144.456 nő. A székhelyen, Pécsen, 2.969 házban 23.863 fő lakott, nemzetiségüket tekintve magyarok, németek és horvátok. A városban állomásozott hozzávetőlegesen 1.400 főnyi katonaság.

A népszámlálás adatai rámutattak arra is, hogy különösen a megye délnyugati részén fekvő Ormánság területén az országos átlagnál jóval kedvezőtlenebb a születési arányszám. Mende Lajos nyugalmazott vármegyei főorvos szerint az egy-gyermekrendszer (egykezés) meghonosodása a Dunántúlon igen valószínűleg szoros kapcsolatban állt az 1809-iki insurrekcióval; elterjedését minden esetre az segítette elő.¹⁰

Három akta adataiból is kitűnik, hogy az egyházi személyek – különösen a kisebb településeken – tekintéllyel bíró aktív résztvevői voltak a közösség életének és a bűnüldözésben is érdemi szerepet vállaltak. Részben hozzájuk fordultak a bűncselekmény elkövetését követően, részben pedig a gonosztett felfedezésénél és az elkövető elfogásánál is közreműködtek.

⁵ Kihirdetve 1869. július 15-én, 2000. óta a Bíróságok Napja.

⁶ Korábban Baranya Megye (fenyítő) Törvényszéke és Pécs Város (visszaállított) Törvényszéke.

⁷ Kihirdetve 1871. június 10-én, 1991. óta az Ügyészség Napja.

⁸ Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltár, Pécsi Ügyvédi Kamara beligazgatási iratai (MNL-BaML Pük.)

⁹ A Magyar Korona országainak helységnévtára, Budapest, Athenaeum, 1873.

¹⁰ Budai Dezső: Az egyke Baranyavármegyében, Budapest, 1909. 1-2. o.

A bünyfenyítés területét érintően említésre érdemes, hogy a Ferenc József által 1860-ban kiadott *októberi diploma* eredményeképpen Magyarországon visszaállt az 1848 előtti intézményrendszer. A felszínre került jogalkalmazási nehézségek leküzdését célozva, október 2-án az uralkodó összehívta az 1861. január 23-tól március 4-ig ülésező Országbírói Értekezletet. A 18 ülés eredményeképpen megszületett az *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*, amit a július 23-án tartott kúriai ülés, eltérő alkotmányos rendelkezésig, zsinórmértékül fogadott el.¹¹

Ezzel befejeződött a visszatérés a kodifikálatlan régi magyar büntetőjoghoz, alapvetően a *Hármaskönyvhöz*, melyet érintően két jelentős változás történt. Nevezetesen annak kimondása, hogy nemes és nem nemes között többé különbség nem lehet, továbbá testi büntetés büntetteknel egyáltalán nem alkalmazható.¹²

A kialakult helyzetben jelentős segítséget nyújtott Pauler Tivadar jogtudós, politikus három kiadást megélt, először 1864-ben megjelent, *Büntetőjogtan* című kétkötetes könyve, amit alkalmaztak tananyagként, jogszabályként és magyarázó jegyzetként egyaránt, valamint a bírói gyakorlat is elfogadta.¹³

Az érdemes munkák között szerepeltetendő az először 1836-ban Budán kiadott *Magyar fenyítő törvény* című, Szlemenics Pál jogtudós által készített összefoglalás, ami sokáig az egyetlen magyar kézikönyv volt a témakörben. Öt kiadást megért munkája utoljára, bővített és javított formában, 1872-ben jelent meg.¹⁴

1862-ben, Pozsonyban hagyta el a nyomdát Kassay Adolf ügyvéd, jogi szakíró *Magyar büntető törvények s bűnvádi eljárás az országbírói értekezlet szabályai szerint* című műve. E könyv 132 oldal terjedelemben foglalja össze a büntető anyagi jogi és a büntető alaki jogi rendelkezéseket.¹⁵

A büntetőjog vonatkozásában fontos rendelkezéseket hozott az 1871. évi LII. törvénycikk a büntetőtörvényekről és némely intézkedésekről. E szerint, a „testi fenyíték” semmilyen büntetésként sem alkalmazható, megszűnik a bilincs büntetésként való használata, továbbá „eltöröltetik a vérdíj”.

A büntető eljárást az előzőeken túl, az 1872-ben miniszteri rendlettel kiadott *Ideiglenes eljárási szabályzat* – Az ideiglenes bűnvádi eljárásról szóló törvényjavaslat – a kiadvány borítójának színe után *Sárga könyv* néven ismertté vált szokásjogi forrás szabályozta. A bűnvádi eljárás a szokásjogon alapult és a legmélyebb kútfő, melyből szabályaira vonatkozóan meríteni lehetett, a törvénykezési gyakorlat volt s néhány évtizedig az is maradt.¹⁶

II. A rokonölés megítélése, jogi szabályozás

Az emberi élet védelmének távoli múltban gyökerező fontossága különös jelentőséggel bír a rokonok esetében. Utóbbiak életének kioltása többségében gyilkosság nem zárva ki azt, hogy a körülményekhez képest emberölésnek is minősülhet egy adott

¹¹ Ráth György: Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában I-II. Pest, 1861.

¹² Országbírói Értekezlet II. 2-3.§§

¹³ Pauler Tivadar: Büntetőjogtan I-II. első kiadás, Pest, 1864. harmadik kiadás, Büntetőjogtan I. Pest, 1872-1873. Pauler (1816-1886) büntetőjogász, jogfilozófus, egyetemi tanár, akadémikus, vallás- és közoktatásügyi, majd igazságügyi miniszter, országgyűlési képviselő.

¹⁴ Szlemenics (1783-1856) a magyar nyelvű jogtudomány egyik megteremtője, a Magyar Tudományos Akadémia első jogász tagja, a Pozsonyi Jogakadémia professzora.

¹⁵ Kassay Adolf: Magyar büntető törvények s bűnvádi eljárás az országbírói értekezlet szabályai szerint, Pozsony, 1862. (Kassay 1828-1903)

¹⁶ Székács Ferenc: A magyar büntetőeljárás kézikönyve 12. o. Budapest, 1881.

cselekmény. Ugyanakkor – különösen a csecsemőölések¹⁷ megítélésének tekintetében – korszakonként és népcsoportonként eltérő megközelítések lehettek fel. A dolgozat készítőjének nincs törekvése e kérdéskör kiterjedtebb bemutatásra.

A Bibliában leírt első rokonölés testvérgyilkosság volt. Amikor az Ábelt meggyilkoló Káint Isten kérdezte testvéréről, ő azt felelte nem tudja, hol van. „Az Úr így szólt: Mit tettél? Testvéred kiontott vére kiált hozzám a földről.” Káin büntetése a számkivetés lett.¹⁸

Később az emberölési cselekményeket hosszú időn át és dominánsan a kimondott vagy kimondatlan halálos ítélet követte, melynek végrehajtása számtalan formában érvényesült.¹⁹

A babiloni jog részét képező, az i.e. XVIII. században keletkezett Hammurapi (Hamurabi) törvénykönyve a bérgyilkosság – egyúttal rokongyilkosság – bemutatására egy a férjét megölető asszony példáján tért ki. „Ha valakinek a felesége más férfi kedvéért férjét megöleti”.²⁰

Az ókori kínai jog szerint családon belül a gyermeknek a szülő általi szándékos megölése rendkívül enyhe büntetést vont maga után. Szülőgyilkosság esetén viszont a halálbüntetés végrehajtásának módja tükrözte a súlyos minősítést.²¹ Az eszkimók sok esetben megölik a csak éhes szájnak tartott leánygyermeket, kivételes esetekben az éhhalált megelőzendő, az idős embereket is.²²

A gyermekgyilkosságot súlyos bűnnek minősítő első egyházi törvény 374-ben született meg.

Az első német büntetőtörvénykönyv szerint, ha az előre megfontolt szándékú gyilkosságot házasársak vagy közeli rokonok között követik el, akkor, a megfélemlítés végett, a kivégzés előtt testi büntetések, kínzások is alkalmazhatók.²³

A magyarságban a nemzetségi, törzsi szervezet idején a közösség szokásainak megfelelően a gonosztevőket erős büntetés alá vonták. Az államalapítás után alapvetően az uralkodói rendelkezések szabályozták az emberölések vonatkozásában követendő magatartásokat, esetenként kiemelve a rokonok sérelmére elkövetett öléseket.

Kálmán király dekrétumainak első könyvében arról rendelkezett, hogy az apagyilkolásokat ítéljék meg a püspökök, akik a bűn és a bűnös mivoltához képest az ő tetszése és a kánonok rendelkezése szerint lássák meg az ilyen gonosz cselekedetet.²⁴ I. (Hunyadi) Mátyás a hűtlenség vétkének körébe tartozónak rendelte a rokongyilkosságot. „Továbbá a ki vérrokonait a vérség negyedik ízén belül meggyilkolja.”²⁵ II. (Jagelló) Ulászló bővítette a hűtlenség vétkét tárgyzó eseteket. „A kik vérrokonait negyedik ízén belül megölik vagy megsebesítik.”²⁶

Werbőczy István 1514-ben kiadott, a hatályos szabályokat összefoglaló munkája, a *Hármaskönyv* a rokongyilkosságok részbeni megítélését a hűtlenség vétkének esetei között

¹⁷ Nem azonos a különböző kultúrákban jelen volt gyermekkítéssel, melynek szakirodalmi feldolgozása számottevő.

¹⁸ Biblia, Mózes első könyve 4. vers.

¹⁹ Csecsemőgyilkosok büntetéseiről összefoglaló példalózást ad Pakó László kolozsvári történész a *Korunk* kolozsvári folyóirat 2005. márciusi számában *Kényszer vagy erkölcsi romlottság* címmel megjelent tanulmányában.

²⁰ Hammurapi törvénykönyve 153.§ In: Egyetemes jogtörténeti szöveggyűjtemény o. 3-39., összeállította Horváth Attila, Budapest, 2012.)

²¹ Jany János: A világ főbb jogrendszerei 119. o. 2011. Piliscsaba, 2011. Lásd még Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés az ókori Keleten, *Jogelméleti Szemle* 2004/4.

²² Jany i. m. 9-10. o.

²³ Constitutio Criminalis Carolina CXXXVII. In: Egyetemes jogtörténeti szöveggyűjtemény o. 71-84., összeállította Horváth Attila, Budapest, 2012.

²⁴ 50. Fejezet 1.§.

²⁵ 1462. évi II. törvény 5. §

²⁶ 1495. évi IV. törvény 5. §

tette meg.²⁷ Ilyenek, akik atyafijaikat vagy vérrokonait a negyedik ízen belül meggyilkolják: az atyagyilkosok; azok a feleség- és a férjgyilkosok, akik tettüket a törvényes eljárásan kívül és igaztalanul követik el. Kiemelte azokat az asszonyokat és nőket, akik férjüket, szülőjüket, magzataikat gonoszul megölik, vagy megöletik.²⁸

II. Ferdinánd az anya-, feleség- és gyermekgyilkosok vonatkozásában elhatározta, „hogy az ilyeneket az illetékes helybeli hatóságok azonnal elfogassák és törvényes eljárás megtartása mellett, a kellő büntetéssel sújtsák. A nemesi előjogok e tekintetben mit sem használhatnak.”²⁹

III. Károly megszüntette a hűtlenségbe történő besorolást³⁰ és némi bővítésről rendelkezett.³¹ „Hogy az atyagyilkosokat, anyagyilkosokat, férjgyilkosokat, feleséggyilkosokat és gyermekgyilkosokat, a testvérek s vérrokonok megöli.” (1-2. §§) „A vérrokonság közelségének fokozatához [...] képest súlyosbítással kimondandó főbenjáró büntetés alá kell vetni.” (7.§) A gyilkosság büntetése halál volt, mely rokongyilkosság esetén súlyosbítással került végrehajtásra. 1872-ig a büntetéshez járult a meggyilkolt vérdíjának a megítélése.

Hazánkra vonatkozóan II. József az 1778. március 22-én kelt rendeletével életbe léptette a Sanctio Criminalis Josephinát, mellyel rövid időre szólóan megszüntette a halálbüntetést.

A vizsgált időszakban a gyilkosság azon büntett, mely által ember, előre megfontolt szándékossággal életétől jogellenesen megfosztatik. Az emberölés büntett, mely által ember életétől szándékos meg nem gondolt elhatározással vagy vétkeességéből – vétke elbízottságból vagy vigyázatlanságból fakadóan – jogellenesen megfosztatik. A gyilkosságtól a megfontolt szándékosság hiányánál fogva különbözik.³²

A gyilkosságok minősített fajai közé tartozó rokongyilkosságok elnevezésük szerint atyagyilkosság, anyagyilkosság; férjgyilkosság, feleséggyilkosság; testvérgyilkosság vagy (más) rokongyilkosság.³³

A csecsemőgyilkolás a rokongyilkosságnak azon neme, mellyel a csecsemőnek élete mindjárt születése után anyja által elvételük.³⁴ Ez mind az előre eltökélt gyermekgyilkosságra, mind a felgerjedésben elkövetett gyermekölésre kiterjed. Utóbbit az újabb törvényhozások és a gyakorlat enyhébb bűnösségűnek tekintik, minek okai a szülés fájdalmai; a bekövetkező nyomasztó szükség, szégyen és megvetés, netalán bántalmazások félelme; a női becsület megmentése, fenntartása iránti aggodalmak; a gyermek szomorú jövőjének sejtelme; gyakran a csábító eljárása fölötti elkeseredés által előidézett rendkívüli testi és lelki állapot; és ezek szükségképi hatása a beszámításra.³⁵

²⁷ I. Rész 11. Cím.

²⁸ II. Rész 43. Cím 5. §

²⁹ 1625. évi VI. törvény 1-2. §§

³⁰ 1723. évi IX. törvény

³¹ 1723. évi XI. törvény

³² Pauler: Büntetőjogtan II. 1864. 118. o. és 134-137. o.

³³ Szlemenics Pál: Magyar fenyítő törvénykönyv, Pest, ötödik kiadás 1872. 137. o. A Hármas törvény I:14, az 1625:VI. t. c. és az 1723:XI. tc. alapján.

³⁴ Szlemenics i. m. 139. o. A bűn jelének és valóságának kinyomozása különös nehézségekkel jár, mivel szükséges a csecsemő elevenen születése, életének anyja általi elvesztése. A bírónak mind e két körülmény valóságát teljes napfényre kell hoznia, ami különösen nehéz, mert a csecsemő születhetett holtan is. Eleven születés mellett, ha az anyját a szülés fájdalmai mindenféle segedelem nélkül lepték meg, sőt segedelem mellett is, az anya gonosz szándéka nélkül is elveszhet a csecsemő élete. Többnyire a bíró szükséges tanúkat sem lelhet, sokszor s csecsemőnek anyja sincs.

³⁵ Pauler i. m. 144-145. o. Példák 148-149. o. Valamint az 1803. évi osztrák és az 1813. évi bajor törvények. A témát korabeli tanulmányában érinti Fekete Alajos, Lugos város királyi törvényszéki orvosa *Törvényszéki orvosi észleletek* című munkájában 16. o. Budapest, 1891. Különlenyomat az Ügyvédek Lapjából.

III. A forrásanyagok

A fellelt és vizsgált öt rokonyilkossági akta közül egy közelíti a teljességet, egy az ítéleteken kívül is tartalmaz iratokat, három csak bírósági ítéleteket foglal magába.

Pécs város visszaállított törvényszékének 1869/V.2782. számú büntető irata K. József ügyét őrizte meg. A csaknem teljes akta tartalmaz iratjegyzéket, tiszti főügyészi vádlevelet, törvényszéki végzést vád alá helyezésről, védíratot, szabadvallomást, hivatalos bizonyítványt, 7 tanúkihallgatási jegyzőkönyvet, boncjegyzőkönyvet, elsőfokú ítéletet, ítéletábrái ítéletet, kúriai ítéletet, munkavégzési kérelmet. A szabadvallomásról felvett jegyzőkönyv adatai szerint K. József 35 éves, római katolikus vallású, pécsi születésű és illetékességű lakos, földműves, nős, 4 gyermek apja, háztulajdonos, írni-olvasni tud, fogva-büntetve nem volt. Pécs szabad királyi város főkapitányi hivatala által, 1870. április 8-án, kiadott hivatalos bizonyítvány tanúsította, hogy K. József helybeli lakos még fenytve nem volt, ellene bűnvádi vizsgálat még nem folyt. Az elővizsgálatot a törvényszék által kiküldött vizsgálóbíró, Doreszik Pál alügyész folytatta le. A közvádoló Tróber Mátyás városi tiszti főügyész volt, a védői feladatokat Farkas István ügyvéd, választott védőként látta el.

A Pécsi Királyi Törvényszék 1872/V.442. számú büntető irata A. Lőrincnek az elsőfokú eljárást illetően teljesnek minősíthető 69 oldalnyi terjedelmű aktáját jelenti, ami tartalmaz előnyomozati-vizsgálati iratokat (tényálladék, tanúvallomások, szabadvallomás, boncjegyzőkönyv orvosi véleménnyel és költségjegyzékkel, keresztlevél, erkölcsi és vagyoni bizonyítvány), fenytő törvényszéki végzéseket, királyi ügyészségi előterjesztéseket, elmeállapotról szóló orvosi véleményeket, védíratot, tárgyalási jegyzőkönyveket, bírósági ítéleteket.

Szabadvallomásáról felvett jegyzőkönyvben rögzítésre került, hogy A. Lőrinc 37 éves, római katolikus, nős, gyermektelen, szekszárdi születésű, írni-olvasni tudó, vagyontalan, jakabfalvi lakos. Keresztlevelében olvasható, hogy Szekszárdon született 1834. február 5-én, törvénytelen gyermekként, anyja 11 hetes korában örökbe adta. Jakabfalu előjárói által, 1871. augusztus 16-án kiadott erkölcsi és vagyoni bizonyítvány tanúsága szerint A. Lőrinc takács becsületes, jámbor és józan előéletet tanúsított és soha büntetve vagy fogva nem volt. „Ingatlan vagyona nincsen, ami kevés ingósága volt, folyó évi augusztus 6-án a 41-ik számú házban, melyben nevezett lakott, tűz támadván, csekély apróságai a tűz martalékává lettek.” A bűnvizsgálatot a Baranyavári járás szolgabírája Horvát Mór kezdte meg, majd Bauer János megyei esküdt folytatta. A vádat Zsolnay György királyi alügyész képviselte, a védelmet Reök Lajos ügyvéd látta el.

Az első folyamodású bíróság a Baranya Megyei Fenytő Törvényszék, majd 1872. január 1-jétől a Pécsi Királyi Törvényszék. A bírói tanács elnöke Szikszay János törvényszéki bíró, a törvényszék elnökhelyettese volt.

A Pécsi Királyi Törvényszék 1873/V.658. számú – K. Jánosné – büntető irata szinte csak bírósági ítéleteket tartalmaz. A valamikori teljes akta nagy terjedelmére utal a 12 oldalnyi első fokú ítéleten olvasható „LXXXIV. irat” rájegyzés. A vizsgálatot Pilch Antal törvényszéki bíró folytatta le, a vádat Zsolnay György királyi ügyész képviselte. A bírói tanács elnöke Szikszay János a törvényszék elnökhelyettese volt.

A Pécsi Királyi Törvényszék 1874/V.762. számú – S. Konrádné és S. Konrád – büntető irata tulajdonképpen csak bírósági ítéleteket tartalmaz. A mellettük fekvő egyetlen irat a kegyelemről szóló, mindössze három soros uralkodói döntés.

A Pécsi Királyi Törvényszék 1875/V.21. számú büntető irata csak bírósági ítéleteket tartalmaz, de azokat sem teljes körűen, amiért is a végleges döntés rejtve marad. A másodszor hozott elsőfokú ítéletben leírtak szerint a vádlott, M. János vaszari lakos, római katolikus, 26 éves, nős, 2 gyermek atyja, földművelő, ¼ telek és szőlőbirtokos. A vádat a királyi ügyészség képviselte, a védelmet Kisfaludy István hites ügyvéd látta el.

A csecsemőölések száma Pécs-Baranyában a kérdéses időszakban – a fellelhető bírósági iratok, elsősorban ítéletek alapján – nem érte el a tucatot,³⁶ melyek közül 4 eset került vizsgálat alá. Az 1872/V.413. számú, P. Anna aktája csaknem teljes, három – az 1873/V.405. sz. S. Erzsébet, az 1875/V.451. sz. V. Borbála és az 1875/V.614. sz. H. Rózsa ügye – csak bírósági ítéleteket tartalmaz.

A Pécsi Királyi Törvényszék 1872/V.413. számú büntető irata, átvett akta Baranya Megye Fenyítő Törvényszékétől. A mintegy 50 oldal terjedelmű ügyirat csaknem teljes egészében tartalmazza a lefolytatott eljárás során keletkezett dokumentumokat.

A szabadvallomásban jegyzőkönyv szerint az elkövető P. Anna özvegyült W. Jánosné, aki Hetényen született birjáni lakos, 25 éves, római katolikus vallású, egy 4 éves gyermek anyja, zárva büntetve nem volt. A községi bizonyítvány szerint vagyona mindössze egy láda, egy ágy, egy dunyha és három vánkos.

A feljelentést az elkövető testvére által értesített Brüsztle József olasz plébános tette meg a pécsi főszolgabíróhoz. A vizsgálatot Pilch Antal megyei esküdt és Korom Gyula szolgabíró folytatta le. A vádat Bánffay Simon megyei tiszti főügyész, majd Lobmayer István királyi ügyész képviselte. A védelmet Szieberth Nándor ügyvéd látta el. A bírói tanács elnöke Szikszay János a törvényszék elnökhelyettese volt.

A feladatának ellátása végett sürgetett védő különleges szerepet is felvállalt, amikor a bíróság tudára adta a következőket. „Tekintetes Törvényszék ismeretes az, hogy a pertárban csak 9-12 és du. 3-5 lehetne dolgozni. 9-12-ig [...] a pertárban, dolgozni teljes lehetetlenség, mert oly nagy a zaj, járás-kelés [...] du. 3-5 óráig pedig dolgoznom ily rövid hivatalos órákban nem lehet, mert számos teendőm ezt nem engedik [...] Ezért esedezem az ügyet nekem elismervény mellett kiadni. [...] Méltányos is e kérelmem, mert ily ügyek a tiszti ügyészeknek is átadatnak, azok is tetszésük szerinti időben dolgoznak, nincsenek órához kötve. Pedig ők jövedelmet húznak hivataluk után, egy privát ügyvéd pedig, midőn semmiért dolgozik, méltán kívánhatja, hogy oly időben dolgozzék, midőn jövedelmező ügyei idejét nem veszi.” Az ügyiratot a törvényszék a védőnek kiadta.

IV. A történeti tényállások

A történeti tényállások az iratok teljességének függvényében tárhatók fel. A nagyobb aktacsomók természetesen több megfogalmazásban is tartalmazzák a történeteket. Láttatják az előnyomozás-vizsgálat kezdetén illetőleg során tevékenykedők szemüvegén keresztül, a különböző vallomásokban a kihallgatottak emlékezetében rögzülteknek megfelelően, a szakértők véleményében, a vádló és a védő érvelésében valamint az eljáró bírói tanács tagjaiban kialakult kép alapján hozott határozatokban.

IV.1. K. József ügye

Tróber Mátyás tiszti főügyész vádlevele szerint K. József vádlott 1869. október 5-én este 9 óra körül, a szüret alkalmával, a szőlőben, 23 éves testvérét, Károlyt egy karóval fejbe ütötte, aki összerogyott. Az áldozat később hazament, majd 6-án du. 4 órakor az ütés következtében meghalt. A tanúk vallomása szerint a testvérek a szüret alatt pöröltek. Azt követően, hogy Károly a testvérenek fiát bántalmazta, József kihúzott a földből egy

³⁶ Pozsony megyében 1631-1853 között 82, bíróság által tárgyalt eset volt, Stresnák Gábor: Csecsemőgyilkosságok Pozsony megyében a 17-19. században Archívum Sala Levéltári Évkönyv II. Vágsellye, 2005. A kolozsvári bíróság elé a XVI. század utolsó évtizedében öt csecsemőgyilkossági ügy került, Pakó i. m.

szőlőkarót és azzal öccsét fejbe ütötte. Az elhunyt este 10 óra tájban ment haza pécsi lakására. Éjszaka rosszul lett, reggelre az eszméletét is elvesztette.

IV.2. A. Lőrinc ügye

1871. augusztus 12-én, szombaton reggel 9 óra körüli időben, miután a Villányban végzett vásárlást követően hazaérkezett, jakabfalvi közösen használt lakásukban A. Lőrinc több fejszecsapással agyonütötte fogadó atyját a 70 éves S. Józsefet.

Bauer János megyei esküdt által leírt tényálladék szerint A. Lőrinc „a meggyilkolttal asztalhoz ült reggelizni és amint úgy együtt ültek, vádlottnak fejét lázforma forróság lepte meg és ennek következtében villant meg agyában, hogy fogadó atyját meg kell néki gyilkolni.” A tett elkövetése után feladta magát. „A lakószobát bezárta és először a jakabfalvi bíróhoz ment, de mivel azt nem találta, azonnal átment Villányba és ott az Esperes úrnak bejelenté tettét és azután ezzel egy úttal bement a jegyzőhöz és ott szintén elmondá iszonyú tettét.”

IV.3. K. Jánosné ügye

1873. augusztus 17-én este 11 óra körüli időben, pécsi házukban K-né vejét, G. Ferencet, és K-né testvérének 9 éves fiát, P. Józsefet fel nem derített, ám K-né által ismert tettesek meggyilkolták. A férfit az asztal feletti gerendára, a fiút a ruhaállványra felakasztva találta a helyszínrre érkező és a szobaajtó zárját kifeszített rendőrbiztos. A bűncselekmény elkövetését K-né segítette, a gyilkosokat ő engedte be a tett helyszínére, ahonnan elhunyt vejének több ingóságát a saját szőlőjébe kivitte. Előre elhatározott bosszúvágának, két emberi élet esett áldozatul.

IV.4. S. Konrádné és S. Konrád ügye

Az ilocskai házaspár S-né volt anyósát, kivel egy házban laktak, meggyilkolta. Az elsőfokú ítélet indokolásából kirajzolódó történet szerint, a feleség tettét előre kitervelte, tíz évvel fiatalabb férjét szinte kényszerítette az elkövetésben való részvételre. Egy kuruzsló hírében álló özvegyasszonytól mérget akart beszerezni, amikor az sikertelen maradt, adósát szólította fel arra, hogy segítsen anyósát agyonverni. Férjével lesték az elhunyt hazajövetelét. A konyha falon egy nyílást készítettek, melyen bejutottak a konyhába és ott az elhunyt száját befogva tartotta, miáltal lélegzésre képtelenné tette. Ezt megelőzően férje egy odakészített fával az áldozatot fejbe ütötte. A halál beállta után a holttestet férje segítségével a padláslépcsőhöz dobta, azzal, ha feltaláltatik, úgy tűnjön, hogy a padlásról leesve magát agyonütötte.

IV.5. M. János ügye

1875. január 2-án késő éjjel M. János, előre megfontolt elhatározással, közösen lakott házuk udvarán apját megfojtotta. Tudta, hogy apja éjjelenként az udvarra szokott menni, elhatározta tehát, hogy ez alkalommal fogja őt megölni. Amikor apja éjjél után ½ 1 óra tájban kiment, ő is felöltözött, utána ment, az udvaron megragadta, majd kérdésére közölte, hogy

meg fogja ölni. A ganghoz csapta, majd földre kerülése után gégejét leszorítva tartotta mindaddig, amíg meg nem halt.

IV.6. P. Anna ügye

A vizsgálatot végző megyei esküdt által készített tényálladék szerint P. Anna 1870. november 5-én hajnali 3 óra körüli időben gyermeket szült, akit az udvarban hagyott. Testvére és sógornője előtt ijesztgetés után ismerte el a történeteket. Bevitte a csecsemőt, de az halott volt. Állítása szerint a gyermek halva született. Az orvosi vélemény szerint a gyermek élve született, halálát fulladás okozta. A tanúk sírást nem hallottak, az élve születésre egyértelmű körülményt szolgáltatni nem képesek. E bizonytalan tényállási megfogalmazás további eljárási cselekményeket tett indokolttá. A vizsgálatot végző Pilch Antal megyei esküdt kiváló felkészültségéről és alapos munkavégzéséről tanúskodik P. Anna szabadvallomásáról felvett 4 oldalas jegyzőkönyv.

„Felvéve Pécssett, 1870. november 30-án aluirt megyei esküdt által. 2. Tudja-e, hogy miért áll itt? Azért, mert állítólag gyermekemet, melyet f. év november 5-én a reggeli első órában szültem, meggyilkoltam volna. De ez nem igaz, mert a gyermek nem élt midőn szültem. Hasmenésben szenvedtem midőn kimentem éjfélkor a konyhában megszülettem gyermekemet. Ez egy hangot nem adott és nem mozdult. Láttam, hogy halott, tehát betakartam keszkenőmbé és kivittem az udvarba, a szalmába. Másnap reggel bátyám észrevette változásomat és faggatására előhozta a halott gyermeket. 3. Tagadta-e bátyja előtt a gyermek születését? Igen, mert félttem tőle, igen csúnya volt irányomba. 4. Tehát nem sírt a gyermek? Nem. 5. Nem lélegzett? Nem. 6. Nem mozdult? Nem. 7. Nem tapasztotta be a gyermek száját? Nem. [...] 13. Azt mégis beismeri, hogy a gyermek teljesen kifejlődött volt? Igen. [...] 20. Nem erőlténítette el nagyon a szülés, nem volt magán kívül a szülés alkalmával? Nem erőltenedtem el és magamon kívül sem voltam.”

Pilch Antal megyei esküdt, névírő, által 1870. december 7-én kihallgatott P. József tanú előadta, hogy „Folyó év november 5-én éjjel nővérem, kinek terhes létét ismertük, 3-kor kiment a szobából és midőn 4 órakor bejött, nőm észrevette rajta, hogy gyermekét megszülte. Nőm biztatására kérdőre vontam őt és hosszas tagadás és ellenkezés után egy órára rá midőn ijesztettem, hogy a bíró által bekísértetem, előhozta a gyermeket. [...] Sem hangot, sem sírást vagy egyebet nem hallottunk és csak azt említhetem, hogy a gyermek midőn behozatott, még nem volt megmerevedve. Egyébként sem amellet, hogy élve vagy halva született volna, bizonyítékot nem tárhatok fel.”

IV.7. S. Erzsébet ügye

Az 1873. május 2-án keltezett ítéletből nem tűnik ki az elkövetés ideje és helye. Az orvosi látélet szerint a gyermek kifejlett, egészséges állapotban jött világra. A szederkényi lakos elkövető elismerte, hogy az újszülött torkát/nyakát késsel elvágta.

IV.8. V. Borbála ügye

Bozsoki lakos vádlott a járásbíróság előtt tagadta, de a végtárgyaláson beismerte, hogy az 1875. május elsején este 11 órakor szült gyermekét kezével megfojtotta, annak hulláját 2 napig az ágyban elrejtve tartotta és az eltakarításra alkalmasnak tartott időben, midőn a házbeliek nem voltak otthon, május 3-án reggel 2-3 óra távolságra eső szőlőben elásta.

IV.9. H. Rózsa ügye

Az 1875. július 13-án keltezett ítélet indokolása szerint a cserdi lakos vádlott kéthetes gyermekét avégett ásta el, hogy életétől megfosztassék. A gyermekhulla ott, ahol a vádlott megmutatta, feltalálásra került.

V. Minősítések és ítéletek

A közvád képviselői a vizsgált esetekben – a csecsemőölések kivételével, ahol szabadságvesztés kiszabását kérték – rokongyilkosság miatt emeltek vádat és minden alkalommal halálbüntetést indítványoztak. Azokban az ügyekben, amelyekben a bíróság által megállapított minősítés vagy a kiszabott ítélet eltért az ügyészség indítványától, a királyi ügyész, fellebbezéssel élt. Az elsőfokú bíróság két esetben szabott ki halálbüntetést. Az elsőfolyamodású bíróságok működésükben szakszerűen, alapos körültekintéssel jártak el, következetesen, kitartóan ragaszkodtak kialakult álláspontjukhoz. Végrehajtották a felsőbb bíróságok kötelezéseit, de újabb ítéleteik sem tértek el korábbi döntéseiktől.

A felsőbb bíróságok észrevételeikkel, határozataikkal törekedtek az egységes joggyakorlat irányába utat mutatni. 1872-től a kiszabott szabadságvesztés büntetés kezdő időpontját több alkalommal az elítélt befogatásától számítandónak határozták meg, vagyis a letartóztatásban illetőleg vizsgálati fogságban töltött időtartamot a büntetésbe tartozónak tekintették.

K. József tetteire vonatkozóan a tiszti főügyész vádlevelében kifejtette, hogy gyilkosságért halál jár és vérdíj. Hivatkozott Korvin Mátyás, II. Ulászló, I. Ferdinánd és III. Károly törvényeire valamint a Hármaskönyv rendelkezéseire, jelesen arra is, hogy a gyilkosokat hóhér pallosával kivégeztetni rendeltetik.

Az 1870. április 1-jén keltezett elsőfokú ítéletben Pécs Város Törvényszéke a gyilkossággal vádolt K. Józsefet, a gyilkosság alól felmentette, de emberölésben bűnösnek mondta ki, s az ítélet jogerőre emelkedéstől számított 1 évi fogságra ítélte, 40 forint vérdíjban és 21 forint vizsgálati költségben marasztalta. Súlyosító körülményként értékelte, hogy az elkövetéskor részeg volt, enyhítőként kifogástalan előéletét. A Pesti Ítéltábla augusztus 1-jén helyben hagyó ítéletet hozott, azzal a megjegyzéssel, hogy a fogság alatt börtönbüntetés értendő. A Kúria december 28-án helyben hagyta az ítéltábla döntését. 1871. január 27-én a Kúria ítéletét kihirdették, abban K. József megnyugodott. Az eljáró bíróság az 1 éves tartamú szabadságvesztésre ítélelssel, „enyhe” büntetést szabott ki. A témakörben az utolsó olyan elmarasztalás volt, ahol vérdíj megfizetésére kötelezték az elítéltet. A felsőbb bíróságok a törvényszék döntését nem kifogásolták.

A. Lőrinc bűnügyében a szabadvallomások meghitelesítése után Baranya Megye Fenyítő Törvényszéke, 1871. szeptember 13-án, további intézkedések foganatosításáról döntött, de az első ítéletet már az 1872. január 1-jétől működő Pécsi Királyi Törvényszék hozta meg, július 1-jén. A Pesti Királyi Ítéltábla augusztus 16-án pótvizsgálatot rendelt el, melynek végrehajtását követően 1873. január 8-án a törvényszék újlag érvényre emelte korábbi ítéletét. Ezután az ítéltábla az elsőfokú ítéletet megsemmisítette és az első bírósági törvényszéket szabályszerűen indokolt ítélet hozására utasította. A Pécsi Királyi Törvényszék 1873. évi április 16-án A. Lőrinc jakabfalui lakos alperest a Pécsi Királyi Ügyészség által emelt gyilkossági vád és a kért halálbüntetés alól felmentette, ellenben a szándékos emberölés büntetésében bűnösnek mondta ki és, mint ilyent, az ítélet jogerőre emelkedésétől számított 15 évi, hetenként 2 napi böjttel szigorított börtönre ítélte, továbbá orvosi, védőügyvédi és ételmezési költségek megtérítésében marasztalta. „A büntetés kiszabásánál terhelő körülményül vétetett, hogy minden ok nélkül nevelő atyját, kinek halálával tartozott, vad

indulattól elragadtatva, az emberiséget levetkezett kegyetlenséggel, agyonverés által megfosztotta életétől nevelőjét és jötevőjét.”

Az ítélet ellen a királyi ügyész, fellebbezést jelentett be, és az ügyet természeténél fogva is felterjeszteni kérte. Ezt a törvényszék végzésében el is rendelte. További felsőbb bírósági ítélet az iratok között nem volt fellelhető, ezért a jogerőssé vált határozat ismeretlen. A 15 éves szabadságvesztés büntetés erőteljesen tükrözi a rokonölés súlyosságát, ugyanakkor a minősítés és a marasztalás, valamint az elsőfokú ítéletek hatályon kívül helyezései azt is sejtetik, hogy az ügyben, voltak problémák s mellettük talán, enyhítő körülmény is.

Gyilkosság büntényével terhelt özvegy K. Jánosné szül: P. Julianna, Gy. Zsigmond és G. József elleni bűnügyben a Pécsi Királyi Törvényszék büntető osztálya 1874. január 22-én 12 oldal terjedelemben hozta meg első alkalommal elsőfokú ítéletét. Első rendű vádlottat, özvegy K. Jánosné szül: P. Juliannát rokongyilkosság bűnrészessége, bűnpalástolás és tolvajlás büntényében bűnösnek mondta ki s az ítélet jogerőre emelkedésétől számítandó 20 évi, hetenként kétszeri bőjttel szigorított közmunkában töltendő súlyos börtönre ítélte, valamint orvosi díjak és élelmezési költségek megtérítésére marasztalta. A bűnjelként lefoglalt és G. Ferenc tulajdonát képezett ingóságokat, Haks Emil pécsi ügyvédnek, mint G. Ferenc hagyatéka gondnokának, elismervény mellett kiadni rendelte. „Az előre elhatározott bosszúvágyának, két emberi élet, és pedig az egyiknek, mint vejének virágzásban lévő korában, másikkal, mint testvére fiának 9 éves kora ártatlanságában esett áldozatul. Tekintve továbbá az erkölcstelen előéletét, enyhítő körülmények hiányában a fentebbi szerint, elítélni kellett.”

Másodrendű vádlottat, Gy. Zsigmondot bizonyítékok hiányából, harmadrendű vádlottat G. Józsefet bizonyítékok elégtelenségéből a gyilkosság vádja alól felmentette. A Budapesti Királyi Ítéltábla.³⁷ 1874. április 20-án hozta meg első alkalommal a másodfokú ítéletet, melyben kitért arra, hogy K. Jánosnét „nem az ingó vagyon birtokba vétele vezérelte, ezért rokongyilkosság és tolvajlás bünténye sejlik. A törvényszék ítéletének azon része, mely szerint bűnpalástolásban is kimondatott bűnösnek, megváltoztatik, ez alól felmentetik és azon módosítással, hogy a 20 év börtön befogatásától 1873. augusztus 18-tól számítandó. Egyébként, G. Józsefre vonatkozóan helyben, nem fellebbezett részben pedig érintetlenül hagyatik.”

A Kúria, az 1874. június 24-én keltezett végzésével mindkét alsóbb fokú ítéletet feloldotta, mivel a tanúvallomásokban illetőleg a kihallgatásokban fellelhető hiányosságok és ellentmondások miatt további vizsgálat szükséges, majd annak eredményéhez képest, újabb ítélet hozandó. A törvényszék a szükséges vizsgálat lefolytatását követően döntött az újabb elsőfokú ítéletében, melynek rendelkező része azonos volt, az első ítéletével. Kimondta egyúttal, hogy az újabb vizsgálat ugyanarra az eredményre vezetett, ezért ugyanazt, azt ítéletet hozta meg.

A 1875. február 8-án keltezett másodfokú ítélet is szinte ugyanaz volt, mint a korábbi. A Kúria április 20-án, a harmadfokú ítéletben, az ítéltábla döntését az ott felhozott indokokkal helybenhagyta. Mind az elsőfolyamodású törvényszék, mind a felsőbb bíróságok feltétlenül törekedtek az elkövetők felelősségre vonására, azonban a rendelkezésre álló bizonyítékok két vádlott esetében hiányosak illetőleg elégtelenek voltak ehhez.

A Pécsi Királyi Törvényszéken 1874. augusztus 21-én született meg az elsőfokú ítélet, a Pécsi Királyi Ügyészség által orgyilkossággal vádolt ilocskai lakosok ügyében. A törvényszék S. Konrádné szül: T. Magdolnát „rokonon elkövetett orgyilkosság elkövetésében és annak értelmi szerzésében” bűnösnek mondta ki és kötéláltali halálra ítélte, továbbá a kivégzési költség, élelmezési költség és védői díj megfizetésében marasztalta. S. Konrádot az ítélet jogerőre emelkedéstől számított 15 év, heti kétszeri bőjttel szigorított börtönre ítélte,

³⁷ Az 1872:XXXVI. tc. rendelkezései szerint Pest, Buda, Óbuda és Margitsziget egyesülten 1873-tól Budapest néven Magyarország fővárosa.

továbbá élelmezési költség és ügyvédi díj megfizetésében marasztalta. Mindkét vádlottat kötelezte arra, hogy a Dárdai Járásbíróság bünvádi eljárási költség alapjába eljárási költséget illetőleg tanúdíjat fizessen be. Elsőrendű vádlottnál nincs könnyítő körülmény. „Súlyosító, hogy már régebben feltette magában, hogy életétől megfosztja, miért először kuruzsló asszonyhoz segélyért folyamodott. Másodszor a nálánál tíz évvel fiatalabb férjét a gyilkosságban részvételre úgy erőszakolta, a férje által készített lyukat ismét kinyitotta. Férje segítségével a padláslépcsőhöz dobta, azzal, ha feltaláltatik, a padlásról leesve magát agyonütötte. [...] Súlyosító körülményeknél fogva, erkölcsileg tökéletesen megromlott, a társadalomra veszélyes egyént a hazai törvények értelmében halálra kellett ítélni.” Másodrendű vádlottnál könnyítő, hogy részvételét habozás nélkül bevallotta, a tettet neje unszolására, tőle való félelmében követte el, még fiatalember, feddhetetlen erkölcsű, a törvényszék előtt magbánást tanúsított, a társadalom hasznos tagja lehet, az általa adott ütés a halálra befolyással nem volt.

A Budapesti Királyi Ítéltábla december 21-én helyben hagyta az elsőfokú ítéletet. A Kúria 1875. március 2-án szintén helybenhagyó ítéletet hozott, rögzítve, hogy „vádlottat az 1723:XI. tc. rendeletéhez képest e helyütt is halálra ítélni kellett.” 1875. április 30-án „Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége legkegyelmesebb elhatározásával megengedni méltóztatott, hogy a halálbüntetést a III. fokú ítélet kihirdetésétől számított 20 évi súlyos börtönre átváltoztassék.”

1875. április 7-én első alkalommal látott napvilágot a Pécsi Királyi Törvényszék ítélete M. János vaszari lakos rokongyilkosság büntetével vádolt alperes elleni bűnygyben. „Alperes a minősített rokon és pedig atya gyilkosság büntetében bűnösnek kimondatik, büntetésül, hazai törvényeink értelmében, kötélt által kiszendvedendő halálra ítéltetik.” Elmarasztalták továbbá tanúdíjak, boncolási és felülvizsgálati költségek, napidíj és fuvar költség, kivégzési költségek megfizetésében. Az indokolás kezdő mondatai rávilágítottak arra, hogy „Törvényeink szerint az ki embertársát megfontolt szándékkal, meggondolt eltökéltséggel, életétől jogellenesen megfosztja, gyilkosság büntetést követi el. Minősített a gyilkosság, ha a rokonon, mint jelen esetben, a legelvetemültebb gonoszság kifolyásaként édesatyján hajtatik végre.” Felhozható enyhítő körülményt nem találtak. A Budapesti Királyi Ítéltábla augusztus 30-án keltezett végzésében a törvényszék ítéletét feloldotta, elrendelte a vádlott lelkiállapotának szakértői vizsgálatát és újabb határozat meghozatalát.

November 11-én született meg a második elsőfokú ítélet, melynek eredménye ugyanaz lett, mint a korábbi elsőfokú határozatnak. A december 29-én meghozott másodfokú ítélet helyben hagyta az elsőfokú döntést, megjegyezve, hogy kihirdetése után az iratokat harmadbírósi felülvizsgálat végett minden esetre fel kell terjeszteni. További felsőbb bírósági ítélet az iratok között ebben az ügyben sem volt fellelhető, ezért a jogerőssé vált határozat szintén ismeretlen.

P. Annát a megyei tiszti főügyész gyermekgyilkosság büntetével vádolta és 1 évi fogsággal fenyeíteni indítványozta. 1873. január 10-én kelt elsőfokú ítéletében a Pécsi Királyi Törvényszék P. Annát a gyermekgyilkosság vádjától – „mivel a gyilkosság bűntényének elkövetése be nem bizonyítható” – felmentette, a vétkes vigyázatlanság által okozott emberölés bűntényének elkövetésében bűnösnek mondta ki, és ennek következtében az ítélet jogerőre emelkedésétől számított, hetenként kétszeri böjttel szigorított egy évi börtönre ítélte, valamint az élelmezési költségek megtérítésére kötelezte. A bíróság hivatkozott arra, hogy az ítélethozatalkor szabadlábban védekező vádlott fél évig vizsgálati fogságban volt. A élve születést fogadta el, a halál okának pedig a meghülést nevezte meg. Vádlotti fellebbezés folytán a Pesti Királyi Ítéltábla március 5-én, a Kúria július 1-jén hozott határozatot. A döntések az ítéletek hiánya miatt nem ismertek. Kihirdetésükre a törvényszék határnapot tűzött ki.

Gyermekgyilkossággal vádolt S. Erzsébetet a Pécsi Királyi Törvényszék 1873. május 2-án gyermekölésben mondta ki bűnösnek és 5 év hetenként kétszeri börtönnel szigorított szabadságvesztésre ítélte továbbá a felmerült költségekben marasztalta. Könnyítő körülményként értékelte a bíróság a vádlott fiatalságát, elcsábíttatását, a közvélemény általi meggyaláztatástól való félelmét, tettének habozás nélküli bevallását, a törvényszék előtt tanúsított töredelmes megbánását és feddhetetlen erkölcsi előéletét. Ügyészi fellebbezés folytán a Pesti Királyi Ítéltábla augusztus 21-én a tényállást elfogadva annyiban változtatta meg az elsőfokú ítéletet, hogy vádlottat gyermekgyilkosságban mondta ki bűnösnek, mivel a gyermek nyakát öntudatos állapotban vágta el. Az október 8-án kelt kúriai ítélet a tábla döntését helyben hagyta azzal a kitéttel, hogy vádlott április 5 óta szenvedett letartóztatása a büntetésbe beszámítandó.

A Pécsi Királyi Törvényszék 1875. június 4-én a letartóztatásban lévő gyermeköléssel vádolt V. Borbálát gyermekölésben mondta ki bűnösnek és a jogerőtől számított 3 év börtönre ítélte és a kiadások megfizetésére kötelezte. Védekezését, miszerint a csecsemő születésekor a földre esett, megütötte magát és azért halt meg, a bíróság nem fogadta el, hanem a hulla nyakán lévő kék-vörös foltok alapján a kézzel történő megfojtást látta igazoltnak. Súlyosító körülményként értékelte, hogy vádlott a terhességét szülője előtt és mindenki előtt folyamatosan tagadta, továbbá a hulla elásásával igyekezett tettét elpalástolni. Enyhítőként az elkövető fiatal korát; romlatlan előéletét; hogy a szegénytől szeretett volna menekülni, amit mások általi elcsábítása könnyelműsége okozott; gyermekét el nem tarthatja, a társadalomnak fel nem nevelheti, mert vagyontalan, szegény szolgai bére magának sem elég; nem részesült annyi nevelésben, hogy gyilkossági bűnének nagyságát és annak következményeit felfogni tudta volna. Ügyészi fellebbezés folytán július 26-án a Budapesti Királyi Ítéltábla a minősítést gyermekgyilkosságra változtatta, mivel a vádlott előre elhatározta, hogy születendő gyermekét meg fogja ölni. A Kúria szeptember 28-án helybenhagyta a tábla ítéletét.

A gyermeköléssel vádolt H. Rózsát a Pécsi Királyi Törvényszék 1875. július 13-án bűnösnek mondta ki a jogerőre emelkedésétől számítva 3 és fél év heti egyszeri börtönnel szigorított börtönre ítélte, valamint a kiadások megfizetésére kötelezte. Könnyítő körülménynek tekintette a vádlott feddhetetlen előéletét, hogy tettét habozás nélkül bevallotta, a szülők nélküli gyámoltalanságát, szerelmese általi elhagyása miatti elkeseredését, a világ ítélői félelmét, saját és gyermekének szegénysége, el nem tarthatása miatti rettegését. Az ítélet azonnal jogerőssé vált.

VI. Orvosi szerepkör

Valamennyi ügyben szerephez jutott az orvosi részvétel, mégpedig a boncolások végrehajtásában és a belőlük fakadó vélemények kialakításában a halál okát illetően, továbbá olyan szakértői tevékenységek lefolytatásában, melyeknek célja az elkövetők elmeállapotának vizsgálata, figyelemmel kísérése volt. A vizsgált esetekben a halál bekövetkeztét illetően megállapítást nyert az idegenkezűség. Két esetben került sor lelki és elmebeli állapot szakértői észleletére. A csecsemőölések egyikében különös utat járt be az orvosi szakértelem. A vád képviselői, a védelmet ellátók és az eljáró bíróságok egyaránt támaszkodtak a közreműködő orvosok véleményére.

K. József ügyében a boncolás két orvos közreműködésével október 7-én 7-8 óra között történt meg. A halál oka koponyatörés. A védő álláspontja szerint valószínű, hogy a sértett hazafelé menve elesett és akkor szerzett sérülés volt az okozója a halálos kimenetelnek, mivel a vádlott csak egyszer ütött, az orvosi vélemény pedig 2 ütésről tesz említést.

A. Lőrinc ügyében a boncolást augusztus 13-án 1/2-9 órakor a bűncselekmény helyszínén, Horvát Mór szolgabíró és a jakabfalui előjáróság jelenlétében kezdte meg Dr.

Trempacher Mátyás járásorvos és Dr. Serli Sándor. Az orvosi vélemény szerint „a vizsgált egyén erőszakos halállal múlt ki. A homlokcsont és nyakszirtrcsont sértése illetőleg eltörése okvetlen és minden körülmények között halálos [...] mert az orvos sebészi tudomány által oly tetemes koponyacsontsértéseket gyógyítani és így az életet is megmenteni nem sikerül. A halál oka [...] létrejött vérömleny és agyrázkódásban keresendő.”

Vádlott elmebeli állapotának orvosi megvizsgálásával Baranya Megye Büntető Törvényszéke 1871. szeptember 13-án tartott ülésében hozott végzésével Dr. Visy István megyei tiszti másod főorvost és Dr. Mendl Lajos fogházi orvost bízta meg. A fogházi orvosi teendőket időközben átvevő Dr. Visy István észleletét 1872. március 28-án terjesztette a Pécsi Királyi Törvényszék elé. „Ép elméjű, szabad elhatározási képességgel bíró s ennél fogva beszámítás alá eső egyénnek lenni nyilvánítom és az egyedüli tán kétséget támasztható szomorú kedélyállapotát inkább a még nem végképp megromlott erkölcsi érzés által cselekménye teljes undokságában feltüntető öntudat természetes folyományának tartom.”

Reök Alajos védőügyvéd, május 13-án keltezett, írásban előterjesztett védelmében (melyet a Baranya megyei Tekintetes Kir. Törvényszékhez intézett, nyilván még új volt a Pécsi Királyi Törvényszék megnevezés) kétségbe vonta az orvosi megállapítást. A büntett elkövetésének idején „a vádlott, ha pillanatnyi okra, de válósággal megőrült. Figyelemmel, hogy szerette fogadott atyját, anyagi ok nincs, a halál után jóval jobb életre nem számíthatott, az ok csak vádlott elmebetegségével magyarázható. [...] Alázatosan kérem tehát a Tekintetes Törvényszéket, méltóztassék vádlottat a halálbüntetés alólfelmenteni és intézkedni, hogy orvosi felügyelet alá helyeztessék.”

November 19-én Dr. Visy István fogházi orvos, Dr. Mendl Lajos járásorvos a pótvizsgálat kapcsán újabb véleményt készített, melyben kimondták, hogy A. Lőrinc „Állapotát teljesen rendezettnek kell nyilvánítanunk. Az újabb tanúkihallgatásokból sem vehető ki olyan tény, ami a korábbi és jelenlegi teljes elmeegészsége iránt kételyt támasztana. A. Lőrinc elkövetett bűntényét illetően teljes beszámítás alá esik.”

A bíróság érvelésében pedig a következők hangzottak el „A védőügyvéd által felhozott azon állítás, hogy elmebetegség folytán beszámításon kívüli állapotban követte volna el vádlott a bűnös tettet, bírói figyelembe nem vehető, mert a fogházi és járásorvosnak az iratok között fekvő m.é. 3088. sz. alatti nyilatkozatában foglalt vélemény szerint vádlott épelméjű, szabad elhatározási képességgel bíró és beszámítás alá eső egyén. De végre e véleményt az eszközölt pótvizsgálat alkalmával kihallgatott tanúk vallomása határozott bizonyossággá emeli s úgy a pusztá állítás megdől.”

K. Jánosné ítéletében olvasható, hogy „Továbbá a II. alatti boncjegyzőkönyv és orvosi vélemény által, melyek szerint a kötelekről leoldott hullák felboncoltattak.” Az elkövetés időpontjának meghatározása kapcsán rögzítésre került, hogy G. Ferenc gyomrában a boncjegyzőkönyv C) pontja szerint, félig emésztett tápanyag volt. A végtárgyalás alkalmával Pazsiszky Ede orvos, noha meg nem határozhatta a halál idejét, kérdésre kifejtette, hogy az evés és emésztés közt vacsora után egy vagy két óra telhetett el, de sok idő nem, 4 óra pedig semmi esetre sem múlhatott el. A sértett pedig este 7 és 9 óra között volt otthon uzsonnálni. A 11 órakor hallott férfisikoly és az orvosi vélemény azt valószínűsítette, hogy a halál akkor állhatott be. Ez pedig Gy. Zsigmond másodrendű vádlott felmentéséhez vezetett, mivel augusztus 17-én este fél hét órától fogva, másnap augusztus 18-án reggeli 2 óráig folytonosan „a Korona vendéglőben létét hit alatt kihallgatott két tanúval hitelesen bebizonyította, első rendű vádlott nőnek vallomása pedig azok ellenében a bizonyításra nézve figyelembe vehető nem lévén, másodrendű vádlottat a próbák hiányából felmenteni kellett.”

S. Konrádné és S. Konrád ítéletében csupán az szerepel, hogy „A szakértő szerint, a halál egyetlen oka a megfojtás által előidézett agyszélütés. II.r. vádlott által adott ütés a halálra befolyással nem volt.”

M. János ügyében a boncolást követően készült orvosi látélet, majd orvosi felülvizsgálati jelentés. „Mindkét orvosi véleményben határozottan és egy hangúlag előismertetik, hogy M. Antal más által okozott fojtás következtében halt meg.” A Budapesti Királyi Ítéletábla 1875. augusztus 30-ai végzésében kimondta, hogy a vádlott lelkiállapotának szakértői észlelés folytán történő megvizsgálása szükséges. Az 1875. november 11-én hozott második elsőfokú ítélet kiemelte, hogy „A törvényszéki orvos leadott észlelési naplója és határozott véleménye szerint M. János a beismert apagyilkosságot szabad elhatározásból kelt szabad akarat következtében, öntudatosan és következményei világos elismerése mellett követte el és ennél fogva e cselekménye neki teljesen beszámítható, hogy józanésszel bírt és bír jelenleg is.”

P. Anna gyermekének boncolása, Pécsre szállítását követően, 1870. november 5-én du. 4 órakor történt meg. A sűrű hajzatú, kékszemű leányka hullán az ajka alatt található igen felületes bőrhám horzsoláson kívül sérülés nem volt. Dr. Mendl Lajos megyei fogházi és járásorvos véleménye szerint a gyermek éretten és életképesen született, élt és lélegzett, a halál, fulladás következtében állt be azonnal a szülés után. Dr. Visy István megyei II. főorvos 1871. szeptember 11-én kelt felülvizsgálati jelentésében arról írt, hogy a belső szervek boncjegyzőkönyvben rögzített állapota éppen hogy kizárja a fulladást, mint halálokot. Egy úttal beismerte, hogy képtelen a halál okát megállapítani a boncjegyzőkönyv alapján, de az erőszakot teljességgel elvetette. A megyei tisztii ügyész előterjesztésére a megyei törvényszék 1871. december 21-én tartott ülésén arról határozott, hogy az orvosi véleményt és a felügyelői jelentést megbírálás végett a Pesti Magyar Királyi Egyetem Orvosi Karához felküldi, véleményes nyilatkozat adása végett. Kérdés, hogy a gyermek erőszakos halállal múlt-e ki? A Pesti Királyi Egyetem Orvostani Tanártestülete az 1872. február 29-én orvostani felülvizsgálások tárgyában tartott ülésén a fulladást, mint halálokot kizárta és arra a következtetésre jutott, hogy a halálhoz nagy valószínűséggel az életerők kimerülése vezetett, melynek oka az elhanyagolt ápolás folytán kialakult meleg hiánya volt. Vagyis az elrejtett majdnem meztelen csecsemő a valószínűleg 2-4 foknyi hőmérsékletű szalmában az anyatest melegét nélkülözve kihűlt.

V. Borbála ügyében, az ítélet indokolásából kitűnően, a boncoló orvos véleménye döntő súllyal esett latba a vádlott védekezésével szemben. V. Borbála azt állította, hogy a kora éjszaka bekövetkezett szülés során az újszülött a köldökszínortól szabadultan a földre esett. Ennek során magát annyira megütötte, hogy felemelését követően csak keveset élt. Az orvosi boncjegyzőkönyv vádlott állításának ellenkezőjét igazolta. „A hulla fején külsértésnek nyoma nem, hanem a nyakán kék vörös foltok látszottak, melyet a gége ujjával alkalmazott erőszakos nyomás következményei okozták. Hozzájárulván még a tüdő vízpróba, a szándékos gyermekgyilkosságot tüntették fel.”

VII. Helyszínek, időpontok, időtartamok

A vizsgált rokonölések helyszínei közül egy esik távol a közösen használt lakóháztól, nevezetesen a testvérölésben a család szülőbirtoka. A többi a közösen használt lakás, vagy ház, illetőleg korábban közösen lakott épület valamelyik helyisége. Utóbbiak közé tartozó a pécsi K-né esete és az ilocskai S. házaspár által elkövetett gyilkosság. Az apák sérelmére elkövetett bűncselekmények tettesei egy fedél alatt, közös háztartásban éltek áldozataikkal.

Egy büntény délelőtt 9 óra körül történt (A. ügy), kettő koraeste (S-ék gyilkossága és K. esete), kettő éjszakába nyúlóan (K-né ügye és M. apagyilkossága). A K. és az A. ügyben a tettesek az eljárás megindításakor ismertek voltak. Utóbbi a bűncselekmény elkövetésének napján, 1871. augusztus 12-én, a villányi jegyző által foganatosított letartóztatásba került, K. József az 1869. október 30-án tett szabadvallomását követően.

Három esetben ismeretlen volt az elkövető a bűncselekmény felfedezésekor, ám a felderítő tevékenység gyorsan eredményre vezetett. K-nét 1 napon belül, 1873. augusztus 18-án a pécsi rendőrség letartóztatta. M. János 1875. január 13-án, két héten belül, került a hatóság őrizetébe. Az S. házaspár esetében a fogságba helyezés időpontja az iratokból nem állapítható meg, de az ismert adatok egyértelműen rövid időtartam elteltére utalnak. Az elsőfolyamodású bíróság elé, első alkalommal, négy esetben 6 hónapon belül kerültek a vádlottak, és A. Lőrinc törvényszék elé kerüléséig sem telt el 1 év.

A csecsemőölések során 3 esetben a sértettek halála a szülést követő rövid időn belül, a világrahozatal helyszínén illetőleg annak közvetlen közelében következett be. Egy esetben telt el 2 hét a szüléstől a gyermekölés végrehajtásáig. E bűncselekmények ismertté válásának körülményei a vizsgált iratokból kevésbé tárhatók fel, úgyszintén a bírósági tárgyalásig eltelt időtartam nagysága. V. Borbála esetében alig 1 hónap telt el az elkövetés időpontjától az elsőfokú ítélet meghozataláig. A Kúria döntéséig sem múlt el 5 hónap. P. Anna ügye fél éven belül az elsőfokú bíróság elé került. Az alapos törvényszéki vizsgálat eredményezett elhúzódást a két év elteltével meghozott elsőfokú ítéletig, és újabb félévet a kúriai határozatig.

VIII. Motívumok, előre megfontoltság, szándékosság

Elengedhetetlen az indítékok és a végrehajtás bizonyos körülményeinek a lehetőségekhez képest történő értékelése. Az e körbe tartozó cselekményeket, történéseket, jelenségeket már a nyomozás-vizsgálat során törekedtek felderíteni, a bírósági tárgyalás során pedig véglegesen tisztázni.

K. József szabadvallomásaiban előadta, hogy a cselekmény elkövetésekor részeg volt semmire nem emlékszik, még másnap, amikor felébredt, akkor sem tudta, hogy hol van. Az eljárás alatt végig kitartott amellett, hogy az esettel kapcsolatban semmit sem tud. A kihallgatott tanúk szerint is ittas volt, de nem annyira, hogy ne emlékezzen a szőlőben történetekre.

1871. augusztus 14-én Németbólyban, Bauer János megyei esküdt által felvett szabadvallomásaiban A. Lőrinc cselekménye elkövetésének indítékául nem nevezett meg mást, csak azt, hogy fejét forróság szállta meg, ezért késztetést érzett nevelőapja megölésére. „6. Talán mégis volt valami célja, hogy ezen tettet elkövette, talán hogy fogadó atyjának vagyona végett? Az elkövetett tettemre semmi cél nem vezetett, mert fogadó atyám is szegény zsellér volt és legföljebb 100 forintja (ház) vagy valamivel több van, ezért én nem tettem, hanem mint már mondtam egyszerre forróság szállta meg fejemet és e forróságban felfogtam a fejszét és megütöttem fogadó apámat, úgy, hogy meghalt.”

Baranya Megye Fenyítő Törvényszékének Pécsen 1871. évi szeptember hó 13-án tartott ülésében az okokra nézve, melyek őt e tett elkövetésére inspirálták előadta, hogy midőn Villányból a vásárlásból megjött, atyja őt számadásra hívta fel. Az adott magyarázattal atyja megelégedve nem volt, e miatt őt megdorgálta s szemrehányólag azt mondta, hogy miért költötte el a pénzt. Ezek után fejét forróság lepte meg s önkívületi állapotba jövén, nem tudta mit tesz, s ily állapotban követte el a fogadott atyján a gyilkosságot. A feltett kérdésekre vallomását kiegészítő válaszokat adott. „1. Gondolt-e már ön arra, hogy miért ütötte agyon fogadott atyját? Fél: Azt magam sem tudom. [...] 5. Rendesen élt-e? Fél: Mint szegények szűkölködve, de fogadott atyámmal jó viszonyban éltünk együtt. Néha ugyan perlekedtünk, de egyébként jól éltünk. 6. Miért ütötte tehát agyon fogadott atyját, hisz könnyebb lett volna ketten élni? Fél: Nem tudom, talán az Isten úgy rendelte.”

1871. november 26-án Jakabfalu tisztségviselőinek és falubelieknek a kihallgatására került sor Németbólyban. Ők azt mondták el, hogy a vádlott szeretetben, egyetértésben élt az áldozattal, inkább feleségétől is elvált, mintsem nevelőapját magára hagyja. Az okot illetően

lényegét tekintve ugyanaz szerepel a jegyzőkönyvekben, mint B. Bernát, 56 éves, községi esküdt vallomásában: „4. Mit gondol ön tehát, mi lehetett az oka, hogy mind ezek mellett is A. Lőrinc fogadott atyját meggyilkolta? Én azt elképzelni magamban nem tudom, de mégis mások mondása után annak tulajdoníthatom, mi szerint azon ház, melyben A. Lőrinc fogadott atyjával lakott, néhány nappal a gyilkosság előtt leégvén, a tűznek okozójául S. Józsefet gyanúsították illetőleg azt mondták A. Lőrincnek, hogy a tűz csupán az ő fogadott atyja hanyagsága által jött ki, mit az nagyon szívére vett. Könnyen elgondolható, hogy azt ártatlan érzetében elkeseredettségből tette.”

A Pécsi Királyi Törvényszék 1873. április 16-án hozott ítélete szerint nincs igazolva az, hogy A. Lőrinc fogadott atyját S. Józsefet, kit a tanúk összehangzó vallomása szerint oly annyira szeretett és kit E. György vallomása szerint az égő házból is kiszabadított, előre elhatározott szándékkal fosztotta volna meg életétől, ezért a gyilkosság vádjára és a kért halálbüntetés alól felmentették. A szándékos emberölés büntette viszont törvényesen és teljesen igazolt, abban bűnösnek kellett kimondani.

Az elsőfolyamodású bíróság ítéletében többször hivatkozott K. Jánosné szabadvallomására, melynek 12. pontjában vádlott előadta, hogy néhai vejével, G. Ferencel és Mária nevű leányával közösen kezelt gazdaságban éltek. Megbetegedése kapcsán vele végrendeletet készítették, mely szerint halála esetére a házat nekik hagyja. Súlyosbodó állapotát kihasználva, azonban olyan szerződés írtak vele alá, melynek alapján a tulajdon jog G. Ferenc és neje született K. Mária javára bekebelezett. E miatt közöttük gyűlölet és folyamatos pereskedés jött létre. Szabadvallomásának 18. és 62. pontja szerint vádlottat a gyilkosságra Gy. Zsigmond másodrendű vádlott is biztatta. Augusztus 17-én este 11 óra körül G. hazaérkezése után a konyha és a lakás ablakait betörte, vádlottat megverte, aki emiatt otthonról eltávozni kényszerült. Véletlenül találkozott Gy. Zsigmonddal és G. József harmadrendű vádlottal, akik előtt ismételt megvertetését panaszolván, velük visszament és a gyilkosság végrehajtásába beleegyezett. V. Magdolna tanúvallomása szerint vádlott kijelentette „ha perét elveszti G. Ferenc és ő közte halál van.” M. Sándornak pedig azt mondta „hogy perének elvesztése esetében meg kell halni a német kutyának”. [...] „Noha vádlott nő az igazi tetteseket, kiket gyilkosokul bérelt, bármi okból makacsul vonakodik megnevezni, de az egészen kétségtelen, hogy bűntársakkal szövetkezett, mert saját beismerése szerint ő eresztette be őket a konyhába”, azért, hogy a gyilkosságot elkövessék. Tettét előre elhatározott bosszúvágya hajtotta. A Pesti (Budapesti) Királyi Ítéletkönyv 1874. április 20-án hozott ítéletében rámutatott arra, hogy vádlottat „nem az ingó vagy birtokba vétele vezérelte, ezért rokongyilkosság és tolvajlás bünténye sejlik.”

S. Konrádnának napája (anyósa) volt a meggyilkolt özvegy M. Jánosné. S-né előre megfontolt szándékát bizonyítja, hogy felkereste a kuruzsló hírében lévő özvegy K. Istvánnét, olyan szer beszerzése végett, mely által anyósától megmenekülhet. R. János vallomása szerint, őt felszólította, hogy vagy fizesse ki a napánál lévő tartozását vagy segítsen őt agyonverni. Beismerte, hogy férjével a falon egy nyílást készítettek, azért, hogy a konyhába bejuthassanak tettük végrehajtása céljából. Másodrendű vádlott bevallotta, azért csinált a konyhafalon lyukat, hogy oda lehessen jutni, melyen azon szándékkal bújik be, hogy elhunytat életétől megfossa. Elsőrendű vádlott „mindezt azon rokonán követte el, kitől jelenlegi egész vagyona származik, kitől azért akart megszabadulni, hogy lakás és tartási kötelezettségétől megszabaduljon.”

Az 1875. március 2-án keltezett harmadfokú, kúriai ítélet kiemelte, hogy „bebizonyosodott, elsőrendű vádlott haszonlesésből, szándékosan és előre megfontolt eltökéltséggel határozta el magát anyósának meggyilkolására, mely szándékát tervszerűleg végre is hajtotta.” Az elsőfokú ítélet indokolásában a bíróság felhozta, hogy M. János bevallotta, Vaszar község elöljárósága előtt, Vaszaron a vizsgáló bíró előtt és a törvényszéki ülésben azt az elhatározását, „hogy atyját, ha házasságra lép megöli”. Beismerte, „hogy apja

ellen nagyon elkeseredett és azonnal elhatározta magában, hogy atyját meg fogja ölni [...] egész éjjel nem tudott aludni, mindig a tervről gondolkodott, hogy apját, ki ő nála betegség folytán gyengébb volt, miként végezze ki.” Beismerte továbbá „hogy józan volt, apját egyedül csak azért gyilkolta meg, hogy a vagyont megmaradjon (önvallomás 5, 7, 11. pontja).” A törvényszék rámutatott arra is, hogy a vagyont bírósága volt egyedüli oka e borzasztó tett elkövetésének.

A K-ügyben családi veszekedés volt a kiváltó ok, K-né esetében a bosszú vezérelte anyagi indíték, az S. házaspár tekintetében ugyanez a haszonlesésből táplálkozott, míg M. János vonatkozásában a családi birtok egyben tartása, a vagyont bírósága bizonyult a motívumnak. A Lőrinc esetében a találgatásokat az elkövető válasza mindenestre gondolatébresztő megvilágításba helyezi „Nem tudom, talán az Isten úgy rendelte.”

A csecsemőölések eseteiben a motívumok, az előre megfontoltság, a szándékosság kérdésköre leginkább tetten érhető az ítélező bíróságok által felhozott könnyítő valamint súlyosító körülményekben, melyekre illetőleg felderítésükre a büntetőeljárás lefolytatói mindvégig odafigyeltek. A motívumok harcában kiemelkedő szerephez jutottak a környezet elmarasztalásából valamint az anyagi javak hiányából fakadó félelmek.

P. Anna, S. Erzsébet és V. Borbála esetében az elsőfokú bíróság az előre megfontoltságot nem látta bizonyítottnak. A táblabíróság viszont kimondta az előre megfontoltságot és a minősítést gyermekgyilkosságra változtatta S. Erzsébet és V. Borbála ügyében. H. Rózsa vonatkozásában a gyilkosság fel sem merült.

IX. Egyebek

Az átnézett akták arra utalnak, hogy az igazságszolgáltatásban és annak előkészítésében közreműködők felkészült, munkájukat lelkiismeretesen és kellő körültekintéssel végző egyének voltak. A rendvédelmi és az igazságszolgáltatási alkalmazottak feladataikat igyekeztek legjobb tudásuk szerint végrehajtani. A jogszabályi és a szervezeti változások alakította helyzetben helytálltak, tevékenységüket jól segítették a korabeli szakirodalom összefoglaló munkái. Eredményes munkájuk a közállapotokra is kedvező hatást gyakorolt.

A polgári kor hajnalán felbukkanó nehézségek érzékelhetők, de jelentősebb hátráltató körülményként nem értékelhetők. A dokumentumok számos mondatában fellelhető a társadalmi környezet értékítélete is, melyek kellő mélységűen, ugyanakkor mérsékelten tükröződnek az ügyiratokban.

A dolgozat szerzője a védői tevékenységgel a csekély érintésen túl nem kívánt foglalkozni.

A költségvetési csalás pénzügyi, anyagi jogi és bizonyítási alapjai, különös tekintettel a terhelt vallomására

I. Bevezető gondolatok

Az emberi társadalom fejlődése során kialakult állam működéséhez már évezredek óta anyagi javak szükségesek. Az állam, mióta létezik, erőforrásokat összpontosít fenntartása érdekében. A kormányzati szerepvállalás ugyanakkor nem lehet független tértől, időtől és a gazdasági fejlettségtől.² Természetesen nincs ez másként napjainkban sem. A modern állam számos feladat ellátására jogosult és egyben kötelezett az európai standardok, az alkotmányos normák, valamint a törvények és egyéb jogszabályok által meghatározott körben és módon. Az állam gondoskodik az ország belső és külső védelméről, a központi közigazgatás, a költségvetési források biztosításával az igazságszolgáltatás működéséről, jelentős szerepet vállalva az egészségügy és az oktatás finanszírozásában is. A gondoskodó állam képe ugyan változni látszik, de a társadalombiztosítási rendszer által a szociális háló alapvetően biztosított. Ezen állami feladatokhoz nem vitásan igen jelentős anyagi eszközöket kell biztosítani. Az államháztartás egyensúlya, a kiegyensúlyozott pénzügyi-gazdasági helyzet alapvető feltétele az állam hatékony, eredményes működésének. Az állam szükségletei a közfeladatok finanszírozása útján elégíthetők ki.³ Az állami bevételek döntő része a különböző adókból tevődik össze. Az állami szerepvállalással kapcsolatban, a közszolgáltatásokkal összefüggésben megjegyzendő, hogy a magyar szabályozás az európai uniós változásoknak széles teret enged és sokkal inkább az állami beavatkozást tekinti főszabálynak, míg a versenyeztetést kivételnek.⁴ Példaként hozható fel erre napjainkban a rezsicsökkentés folyamata.

Az adózás rendje fokozott törvényi oltalom alatt áll. Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy az adóelkerülés, nagymértékben látens formában, de folyamatosan jelen van a gazdaságban. Az elmúlt két évtizedben a kényszervállalkozói kör adózási hiányosságai, a feketemunka, az adóelhallgatás, a „számlagyarak”, az általános forgalmi adóra elkövetett nagyszámú adócsalás, valamint az ún. láncolatosszalás jelentős problémát jelentenek, komoly vagyoni hátrányt okozva a költségvetésnek.⁵ A felderítés és a költségvetést károsító személyek felelősségre vonása ugyan egyre hatékonyabb, azonban így is jelentős számú, az adóbevétel jogellenesen csökkentő személy és cselekménye marad felderítetlen. Tanulmányomban a költségvetés sérelmére elkövetett bűncselekmények közül a költségvetési csalás pénzügyi jogi, büntető anyagi és eljárásjogi, különösen bizonyítási aspektusait kívánom bemutatni. A pénzügyi jogi alapvetések⁶ után a bűncselekményt anyagi jogi oldalról vázolom, majd a bizonyításelméleti kérdések után vizsgálom a bizonyítási eszközök közül a terhelt vallomását, melyből származó személyi bizonyíték a nem vitásan meghatározó szakértői és

¹ Bíró, Debreceni Ítéltábla; meghívott óraadó, DE ÁJK Büntető Eljárásjogi Tanszék

² A közpénzügyek nagy kézikönyve (szerk. Zsugyel János) Complex Kiadó, Budapest, 2009, 37. o.

³ Molnár Gábor Miklós: Az adócsalás a költségvetési csalásban. HVGORAC Kiadó, Budapest, 2011, 47. o.

⁴ Horváth M. Tamás: Csendes fordulat. A közszolgáltatásokkal kapcsolatos uniós politikai változások eredete és hatásai. Jogtudományi Közlöny, 2013/4., 173-180. o.

⁵ Gál István László: Gazdasági büntetőjog közzéadásoknak. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007, 193-195. o.

⁶ A pénzügyi jog tárgyának és tartalmának meghatározása nem egységes, mert e területen erősen keverednek a közjogi és magánjogi elemek. Elegendő, ha csak a legfőbb területeket nézzük, mint az adójog, az államháztartás joga, a pénz- és tőkepiacok és hozzájuk kapcsolódó részterületek. Lásd: Halustyik Anna: A pénzügyi jog szabályozási trendjei. Iustum Aequum Salutare. 2006/1., 27-35. o.

okirati bizonyítás mellett szintén fontos adatokat szolgáltathat a bíróságnak a tényállás megállapítása során.

Szükséges utalni arra, hogy a közszektor tanai, a pénzügyi jog, az államháztartási jog közvetlen kapcsolatban állnak az igazságszolgáltatással, ezáltal az állam- és jogtudománnyal, egyfelől a költségvetési források biztosítása, másfelől az adózás rendjének hatékony védelme érdekében szükséges szervezeti és eljárási rend kialakítása, valamint az adózási szabályok súlyos megsértése esetén a büntetőjogi jogkövetkezmények által. Az adózás fontosságára, a társadalomban megjelenő kiemelt jelentőségére utal Benjamin Franklin híres mondása, mely szerint „ezen a világon semmi sem biztos, csak a halál és az adó”. Emellett igen szemléletesek Franklin D. Roosevelttel szavai is: „az adó végül is nem más, mint díj, amit azért a kiváltságért fizetünk, hogy szervezett társadalomban élhetünk.”⁷

II. Az államháztartási és a pénzügyi jog normatív, valamint dogmatikai háttere a költségvetési csalás relációjában

Az államháztartásra, a költségvetésre, az állami bevételekre, köztük az adózásra vonatkozó alapvető szabályok alkotmányosan rögzítettek.

Az Alaptörvény Az *Állam* című részének *A közpénzek* megnevezésű címében a 36-44. cikkig rendezi a kardinális normákat. Külön kiemelést érdemel a 36. cikk (1) bekezdése, mely szerint az Országgyűlés minden évre vonatkozóan törvényt alkot a központi költségvetésről és annak végrehajtásáról. A cikk (3) bekezdése pedig meghatározza, hogy a központi költségvetésről szóló törvény elfogadásával az országgyűlés felhatalmazza a Kormányt az abban meghatározott bevételek beszedésére és a kiadások teljesítésére. Láthatjuk, hogy a költségvetés megalkotása az Országgyűlés feladata, végrehajtásában pedig a Kormány kap jelentős szerepet. Az Állami Számvevőszék ellenőrzi az Országgyűlés pénzügyi és gazdasági tevékenységét, a Költségvetési Tanács pedig egyfelől közreműködik a költségvetési törvény előkészítésében és vizsgálja a költségvetés megalapozottságát (Alaptörvény 43. cikk).

A közszektor pénzügyeinek egyik fő jogforrása továbbá az államháztartásról szóló 2001. évi CXCV. törvény (Aht.), mely rögzíti az államháztartás alrendszerit, a költségvetés fő szabályait, s többek között a költségvetési szervek jogállását. A 4. § (1) bekezdése szerint a költségvetési év megegyezik a naptári évvel. Az 5. § (1) bekezdése értelmében költségvetési bevételek különösen a közhatalmi-adók, illetékek, járulékok, hozzájárulások, bírságok, díjak és más fizetési kötelezettségek, bevételek. Emellett költségvetési bevételt jelentenek a közfeladatok ellátása során nyújtott közszolgáltatások ellenértékei, az európai uniós forrásokból és az államháztartáson kívülről érkező támogatásokból származó bevételek, e törvény eltérő rendelkezései hiányában a nemzeti vagyonnal kapcsolatos bevételek és a kapott kamatok. A jogszabály rendszertani, logikai értelmezéséből, de közgazdaságtudományi és pénzügyi jogi megközelítésből is megállapíthatjuk, hogy a költségvetés fő bevételét az adók alkotják.

A költségvetési jog (*budget* jog) és adójog magas szintű jogforrási, törvényi szabályozása egyébként nem új keletű a magyar pénzügyi jogban. Amint Kmetty Károly már a XX. század elején kifejtette, a törvényhozás jogos hatalmához tartozik annak a meghatározása, hogy milyen jövedelmi forrásokra támaszkodják az állam, gazdasági szükségleteinek kielégítésében, alapvető követelményként fogalmazva meg, hogy az állam minden polgára és lakosa, a társadalom szervei csak törvények alapján, azok határozatai szerint kötelesek közjogi című vagyoni, vagy pénzbeli szolgáltatásra az állam javára.⁸

⁷ <http://hu.taxwar.net/> (Adózni vagy nem adózni) Letöltés: 2014. február 27.

⁸ Kmetty Károly: *A magyar közigazgatási jog és pénzügyi jog kézikönyve*. Hatodik, javított kiadás. I. kötet. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1911, 63-67. o.

A kortárs jogtudomány képviselője, Bende-Szabó Gábor definíciója szerint az államháztartási rendszer dogmatikailag kétféle módon közelíthető meg. Az állami feladat oldaláról az államháztartás egésze a társadalmi-gazdasági életben való szerepvállalás gazdálkodási-pénzügyi oldalát jelenti azzal, hogy ha egy feladatnak az államháztartás rendszerében nincs anyagi fedezete, költségvetési forrása, akkor az nem tekinthető közfeladatnak. Szervezet megközelítésben az államháztartás egésze a közhatalmi szervek, illetve a közhatalmi szervekhez tulajdonjogilag és irányítás szempontjából egyaránt kötődő közintézmények pénzügyi, vagyoni és gazdálkodási rendszerét jelenti. Egy ország államháztartási rendszere több alrendszerrel foglalja magában. Az alrendszerek száma és funkciója, bár kétségtelen, hogy vannak stabil elemek, helytől és időtől változhat.⁹ Gondolhatunk itt például az egészségügy, az oktatás állami finanszírozására, vagy éppen a társadalombiztosítási alrendszer változásaira.

Az ún. közpénzügyek speciális és több csatornából álló rendszert alkotnak, mely rendszer az államháztartás motorja. Az Áht. rendelkezései alapján az államháztartás központi és önkormányzati alrendszerből áll. A központi rendszer magában foglalja a Magyar Államot, a központi költségvetési szerveket és mindazon jogi személyeket, amelyeket a törvény a központi alrendszerbe helyez el. Az önkormányzati alrendszerbe pedig a helyi önkormányzatok, a kisebbségi önkormányzatok, valamint az ide sorolt jogi személyek és költségvetési szervek tartoznak.¹⁰

Amint már említettem, a költségvetés bevételi oldalának jelentős részét alkotó adók hatékony behajtása nagy fontosságú állami funkció, mely közvetlenül érinti az állam működését meghatározó költségvetést. Az adózás rendjének, törvényességének biztosítása kiemelt jogalkotási feladat. Az adózás rendjét a 2003. évi XCII. törvény (Art.) szabályozza, mely meghatározó az adóigazgatási eljárásban, de keretjogszabályként a költségvetési csalás megvalósításának vizsgálatakor is jelentős szerephez jut az egyes adónemekre vonatkozó külön törvények mellett. Az Art. rögzíti az adózási alapfogalmakat, az adózó jogait és kötelezettségeit, az adóhatóságok jogállását, az adózás menetét, valamint az adóigazgatási eljárás szabályait.

Közgazdaságtani szempontból megkülönböztethetünk tisztán magánjavakat és közjavakat. Közjavak lehetnek nemzetközies (NATO), nemzetiek (adott ország honvédelme, belső védelme), regionálisak, (egy régió környezeti állapota), helyiek (önkormányzati fenntartású intézmények), és csoport specifikus kollektív javak. Az elhatárolás lényegét nem az jelenti, hogy ki állítja elő azokat, hanem az, hogy a közjavak fogyasztásából, szemben a magánjavakkal, a társadalom tagjait nem lehet kizárni, azok fogyasztására mindenki jogosult. Emiatt nem áll érdekében az állampolgárnak azok finanszírozása. A közteherviselés viszont megkívánja a költségvetés magánjavakból való kötelező dotációját is. A közjavakat az állam adókból és más állami bevételekből, valamint hitelből finanszírozhatja.¹¹

A közjavak közösek, nincs versenyhelyzet, míg a magánjóság egyéni és versengő. Az allokációs döntések közjavaknál, kollektív, politikai formában nyilvánulnak meg, magánjavaknál pedig az egyéni döntések piaci eredetűek.¹²

Az állam gazdasági működése, a gazdasági folyamatok működtetése elválaszthatatlan a közmenedzsment tudományától, ami elvi folyamatok és hatásgyakorló eszköz rendszerek feltárására törekszik, melyek arra irányulnak, hogy a társadalompolitikai célok elérését minél inkább segítsék a versenyszektorra jellemző eszközök. A közmenedzsment (public

⁹ Bende-Szabó Gábor: Alapvetés a magyar államháztartási jog tárgyában, különös tekintettel az államháztartás helyi szintjeire. In (szerk. Pócsán László) *Collectio Iuridica Universitatis Debrecensis I. Multiplex Média-Debrecen U. o. Kiadó, Debrecen, 2001, 53. o., Lásd még Zsugyel (szerk.): i. m. 101. o.*

¹⁰ Molnár: i. m. 47-49. o.

¹¹ Gál: i. m. 191-196. o.

¹² Zsugyel (szerk.): i. m. 47. o.

management) alapvetően a közszektorra irányul, az egyik fő jellemzője a feladat-centrikus megközelítés.¹³ A közszektor tanai, a közgazdaságtudomány, a pénzügyi jog, ennek keretében az államháztartási és adózási jog szorosan kapcsolódnak és rajzolják meg azt a térképet, melyen a gazdasági folyamatok, a gazdaságirányítás központi és helyi szinten nyomon követhető.

A regionális, illetve helyi közjavakat érintően Horváth M. Tamás szemléletesen mutat rá Musgrave nyomán a közpénzügyek elméletével kapcsolatban, hogy a kormányzati gazdasági szerepvállalásnál elsődleges az allokációs, az újraelosztó és a stabilizációs funkció. A helyi szintű költségvetési alrendszerek tekintetében szükségesnek mutatkozik a kormányzati allokációs funkció szerint a közösségi szerepek területi vonatkozású feladatainak pontosabb meghatározása és optimális megszervezése, a közszektor funkcióinak újraértékelése.¹⁴

Látható, hogy az állam költségvetési bevételei, az adózás nem csak pénzügyi jogi, hanem általában közpénzügyi, közgazdaságtudományi oldalról is igen fontos a vizsgált téma tárgyalása során és nyilvánvalóan nem mellőzhetők azon szociológiai alapú tényezők sem, melyek a rendszerváltoztatást követően a társadalomban végbement mozgások által a gazdaság olyan irányú változásait idézték elő, amik az egyes adó-ellenállási technikák kialakulását segítették elő. Az adóellenállás fő formái az adómegtagadás, mint a polgári engedetlenség egyik formája, melyre példaként hozható fel az üzemanyag adójának emelése miatt 1990-ben kirobbant „taxisblokádn”, az adókikerülés, mint az adócsökkentés jogszerű formája, valamint az adókijátszás, mint az adóminimalizálás jogellenes módja, mely már bűncselekményt (költségvetési csalás) valósíthat meg.¹⁵

A költségvetési csalás (korábban adócsalás) a már felhívottak szerint a jogellenes adókijátszáson alapul. Nem mellőzhető ezért kitérni rá, hogy pontosan mit értünk adózáson. Pénzügyi jogelméleti aspektusból az adózás kettős jelentésű kifejezés. Egyfelől az adójogi normákban meghatározott, a jogviszonyokban tanúsítandó magatartások, másrészt a törvényben meghatározott azon kötelezettségek és jogosultságok összessége, amelyek az adóeljárásán kívül és az adóeljárásban terhelik, illetőleg megilletik az adózókat.¹⁶ A törvényi kötelezettségeket és jogosultságokat a már felhívott Art., valamint az egyes adónemeket szabályozó törvények, így különösen a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény (Szja.tv.), az általános forgalmi adóról szóló 2007. évi CXXVII. törvény (Áfa tv.), a társasági adóról és osztalékadóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény (Tao.tv.), az egyszerűsített közteherviselési hozzájárulásról szóló 2005. évi CXX. törvény (Ekho tv.), az egyszerűsített vállalkozási adóról szóló 2002. évi XLIII. törvény (EVA tv.), a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól szóló 2003. évi CXXVII. törvény (Jöt.), a regisztrációs adóról szóló 2003. évi CX. törvény, a földadóról szóló 1991. évi LXXIX. törvény, a helyi adókról szóló 1990. évi C. törvény, a gépjárműadóról szóló 1991. évi LXXXII. törvény, a környezetvédelmi termékdíjról, továbbá az egyes termékek környezetvédelmi termékdíjáról szóló 1995. évi LVI. törvény és az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. (Itv.) határozzák meg. A magyar adójogi rendszer tehát a fentiek szerint megkülönböztet adófajtákat, külön szabályok szerint adónemeket, melyek az adójog anyagi részét, az adózás rendjéről szóló törvény (Art.) normái pedig az alaki jogot jelentik.¹⁷ Az anyagi jog azonban nem választható el teljesen az alaki jogtól, mert utóbbi szabályok

¹³ Horváth M. Tamás: Közmenedzsment. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005, 25-37. o.

¹⁴ Horváth M. Tamás: „Nincs kas.” A helyi önkormányzatok kapacitáskeretei pénzügyi szempontból. In (szerk. Görgényi Ilona, Horváth M. Tamás, Szabó Béla, Várnay Ernő): Collectio Iuridica Universitatis Debrecensiensis Dela Kft., Debrecen, 2006, 157-182. o.

¹⁵ Pénzügyi Jog I. (szerk. Halustyik Anna) Aula Kiadó, Budapest, 2003, 41-43. o.

¹⁶ Pénzügyi Jog II. (szerk. Simon István) Osiris Kiadó, Budapest, 2012, 28-47. o.

¹⁷ Dallos Róbert – Pék Richárd: Adó-e az Áfa? Avagy újabb kérdésfeltevések az Áfa-csalásról. Magyar Jog, 2006/9., 542-549. o.

megjelennek az adófajtákat rendező jogforrásokban is. Az adózási törvényeken kívül említést érdemel a számvitelről szóló 2000. évi C. törvény is, melynek rendelkezései elsősorban a könyvelési, könyvviteli normák által szorosan kapcsolódnak az adóeljáráshoz és nem vitásan a költségvetési csalás kérdéseihez is.

Az adózási rendszer vizsgálatakor elsődleges az adó *genus proximumának* meghatározása. Az adót általánosságban definiálhatjuk akként, hogy kötelező jellegű, vissza nem térülő, visszafizetéssel nem járó olyan pénzbeli szolgáltatás, melyet az állam, vagy más közhatalmi szerv hajt be a vonatkozó jogszabályok alapján, melyek meghatározzák a kötelezettségek mértékét, feltételeit és fizetési esedékességét.¹⁸ A fogalomnak kiemelt jelentőségű része a kötelező jellegű pénzbeli szolgáltatás. Emellett nyilvánvalóan annak részét képezik a befizetés alól mentesítő, vagy esetleges kedvezményeket nyújtó szabályok is.

Az Art. az adó fogalmát konkrétan és pozitív formában nem írja le, de a törvény hatályával kapcsolatos rendelkezései a központi költségvetés, az elkülönített állami pénzalapok, a Nyugdíjbiztosítási alap, az Egészségbiztosítási alap és a helyi önkormányzat javára teljesítendő, törvényen alapuló kötelező befizetést tekintik adónak. Adónak minősíti továbbá a törvény a járulékokat, az illetéket, valamint az adóelőleget, a bírságot, a pótlékot és a költségeket is.¹⁹

Az adórendszer egy országban működtetett adókból tevődik össze, mely kifejezi az állam pénzügyi szuverenitását is. Az egyes adókat különféle szempontok szerint csoportosíthatjuk. Az adóztatás szempontjából megkülönböztetünk központi adókat, mint például a személyi jövedelemadó, általános forgalmi adó, társasági adó, valamint helyi adókat, mint az építményadó, telekadó, iparüzési adó, kommunális adók. Az adóbevételek aszerint is megkülönböztethetők, hogy a központi költségvetés, a helyi költségvetés, vagy más államháztartási alrendszer használja fel azokat. A felhasználó egybeeshet az adóztatási jog jogosultjával, de előfordulhat az is, hogy valamely alrendszer által beszedett adóbevételből más alrendszer is részesül. Erre példaként hozható fel a személyi jövedelemadó, melynek meghatározott részéből a helyi önkormányzatok is részesülnek. A teherviselés szempontjából elhatárolhatjuk a közvetlen és a közvetett adókat. A közvetlen adó esetén az adóalany és az adóteher viselője egybeesik, ilyen adó a személyi jövedelemadó és a társasági adó. A közvetett adó esetén az adóalany az adót más személyre hárítja át, ilyen adó a forgalmi adó, a jövedéki adó, a regisztrációs adó. Az adóalany körülményeinek figyelembe vételével lehetnek az adók személyi és tárgyi jellegűek. Az adó megállapítás módja szerint vannak önadózással, kivetéssel, kiszabással, adólevonással és adóbeszedéssel megállapított adók. Az adófizetés formája szerint beszélhetünk pénzben, illetékben, s ma már ritkán előforduló természetben fizetendő adókról is.²⁰

Típus szerint megkülönböztethetjük továbbá a jövedelem és nyereségadókat, a fogyasztáshoz kapcsolt adókat, az illetékeket, díjakat, a vagyonadókat, önkormányzati adókat, a társadalombiztosítási alapok és elkülönített állami pénzalapok adójellegű bevételeit, valamint egyéb adókat és adójellegű befizetéseket (pl. ökoadók, szerencsejáték szervezőinek járadék-adó fizetési kötelezettsége).²¹

A büntetőjogi alapvetések előtt szükséges kitérni az *adó tényállásra*, melynek legfontosabb elemei az adóalany, az adótárgy, az adóalap, az adómérték, az adómentesség és az adókedvezmény. Az adó tényállás egyes elemeinek megvalósulásakor létrejön az adójogviszony és adófizetési kötelezettség keletkezik.

Adóalanyok azok a személyek, akik az anyagi jogi kötelezettség alapjául szolgáló tényállást saját nevükben megvalósítják és akiket az anyagi jogi adónorma a fizetési

¹⁸ Lásd Molnár: i. m. 50. o.

¹⁹ Lásd Art. 4. § (1) bekezdés a) pont és (3) bekezdés a) pont

²⁰ Halustyik (szerk.): i. m. 30-31. o.

²¹ Simon (szerk.) i. m. 460-462. o.

kötelezettség címzettjeként megjelöl. Az *adózők köre* tágabb, mert annak minősülnek az adózás rendje szerint az adóalanyon kívül azok is, akiknek adókötelezettsége nem az egyes adótörvényeken alapul, hanem az Art. rendelkezései teremtik meg az adózási kötelmet. Külön kell említést tenni az *adó megfizetésére kötelezettől*, akinek adókötelezettsége származékos. E körbe sorolható az adóző örököse, az ajándékozott, az adóző jogutódja. A kötelezettségek tekintetében nem minősülnek adózőnak, de az adózői jogok megilletik őket. Ezen túl vannak olyan személyek, akik adózőnak, vagy megfizetésre kötelezettnek sem tekinthetők, de az adózási törvények különböző kötelezettségeket írnak elő számukra és a költségvetési család elkövetői lehetnek, akár tettesként.

Adótárgy az a dolog, jövedelem, jogviszony, tény, amelyre az adóztatás irányul (pl. jövedelem, ingatlan, gépjármű stb.).

Adóalap az adótárgynak pénzben vagy más mértékegységben meghatározott mennyisége, melyből az adókulcs vagy adótétel alkalmazásával az adó össze meghatározható.

Adómérték az a tényező, szorzószám, szorzó kulcs, mellyel az adók alapját megszorozva kialakul az adó összege. Az adóterhelés szempontjából – akár tételes, akár százalékos az adó – megkülönböztethetünk arányos, progresszív, sávosan progresszív és degresszív adókat. Proporciónális (arányos) az adó, ha az adóalappal egyenesen arányosan emelkedik az adó összege. Progresszív adóról beszélünk, ha az adóalagnál meredekebben emelkedik az adó. Rétegesen (sávosan) progresszív adónál a határok átlépésénél a magasabb mérték csak az érintett sávba eső adóalaprészre alkalmazható. Degresszívnek tekinthető az adó, ha az adóalap emelkedésével az adókulcs csökken.

Adómentesség esetén csak absztrakt formában jön létre adójogviszony, ugyanis adófizetési kötelezettség nem keletkezik. A mentesség lehet alanyi és tárgyi jellegű.

Adókedvezmény biztosításakor létrejön a konkrét adójogviszony, azaz az adóalagnak tényleges adófizetési kötelezettsége van, azonban a fizetési kötelelem mérsékeltebb összegű, mintha az általános szabályok szerint kellene az adót megfizetni.²²

A részletezettek alapján látható, hogy az adózás széleskörű és nem vitásan bonyolult jogforrási rendszeren alapul. Az adózás rendjéről szóló törvény mellett számos adónemet szabályozó törvény alkalmazásával kerül szembe a jogalkalmazó, nem csak az adóigazgatási, hanem büntető törvényi tényállás kimerítésekor a büntetőeljárásban is. A büntető törvényi tényállás ugyan a lehetőségek szerint konkrétan meghatározza az elkövetési magatartást, azonban annak megvalósulásakor különös jelentőséggel bírnak az adózás rendjére és az egyes adókra vonatkozó törvényi előírások, mint keretjogszabályok.

III. A költségvetési család fontosabb anyagi jogi kérdései

A költségvetési család tényállását a 2011. évi LXIII. törvény iktatta be 2012. január 1-jei hatállyal az 1978. évi IV. törvénybe, mely módosítást a 2013. július 1-jétől hatályos 2012. évi C. törvény (továbbiakban Btk.) lényegében változatlanul vett át. A törvény indokolása szerint nyolc különböző büncselekmény összevonásával jött létre az új törvényi tényállás. Amint azonban Miskolczi Barna helytállóan rámutatott, az EK költségvetését a bevételi oldalon sértő büncselekmény is e körbe sorolandó, ezért valójában kilenc tényállás került az új törvényben egy tényállásba vonásra. A bevételi oldalon az adócsalás, a munkáltatással összefüggésben elkövetett adócsalás, visszaélés jövedékkel, csempészet, az Áfa-ra elkövetett csalás, az Európai Közösségek pénzügyi érdekének megsértése, illetve a család minden olyan esete, mely a költségvetés sérelmével jár. A kiadási oldalon pedig a jogosulatlan gazdasági

²² Molnár: i. m. 59-63. o.

előny megszerzése, az Európai Közösségek pénzügyi érdekeinek megsértése, illetve a család minden olyan esete, mely a költségvetés sérelmével jár.²³

A költségvetési csalás törvényi tényállását szabályozó Btk. 396. § (1) bekezdése (I. alapeset) szerint:

„a) aki költségvetésbe történő befizetési kötelezettség vagy költségvetésből származó pénzeszközök vonatkozásában mást tévedésbe ejt, tévedésben tart, valótlan tartalmú nyilatkozatot, tesz, vagy a valót elhallgatja,

b) költségvetésbe történő befizetési kötelezettséggel kapcsolatos kedvezményt jogtalanul vesz igénybe,

c) költségvetésből származó pénzeszközöket a jóváhagyott céltól eltérően használ fel, és ezzel egy vagy több költségvetésnek vagyoni hátrányt okoz” – költségvetési csalást követ el.

A bűncselekmény minősített eseteit a költségvetésben előidézett vagyoni hátrány mértéke határozza meg. A költségvetési csalás I. alapesetének (Btk. 396. § (1) – (5) bekezdés) védett jogi tárgya a költségvetés bevételeihez fűződő társadalmi érdek.

Az elkövetési magatartásnak a törvény által is jól felismerhetően elhatároltan három fő alakzata van: a költségvetésbe történő befizetési kötelezettség, vagy költségvetésből származó pénzeszközök vonatkozásában a tévedésbe ejtés, tévedésben tartás, vagy a valós tény elhallgatása; a költségvetésbe történő befizetési kötelezettséggel kapcsolatos kedvezmény jogtalan igénybe vétele, valamint a költségvetésből származó pénzeszközök jóváhagyott céltól való eltérő felhasználása. Az első elkövetési magatartásnál a tévedésbe ejtés, tévedésben tartás tartalmilag egyező a csalás elkövetési magatartásával. Megjegyzendő e körben, hogy a költségvetési csalás és a csalás elhatárolása sok esetben bonyolultabb jogértelmezést igényel a konkrét ügyekben. Amint Elek Balázs – osztva Tóth Mihály és Molnár Gábor álláspontját – szemléletesen kiemeli, az elhatárolás alapja elsődlegesen a specialitás rendező elve. A specialitás csak akkor áll fenn, ha a két törvényi tényállás (csalás- költségvetési csalás) valamennyi általános elemét lefedő bűncselekmények közül az egyik a másiknál szűkebb tartalmat ölel fel. Elengedhetetlen azonban, hogy a speciális bűncselekmény mindig a teljes egészében illeszkedjék a tágabb tényállás kereteibe.²⁴

A gyakorlati tapasztalatok szerint a tévedésbe ejtés tipikusan az adóhatóság felé kerül kifejtésre, rendszerint valótlan tartalmú magánokirat felhasználásával.²⁵ A vizsgált bűncselekmény eredmény bűncselekmény, megállapításának feltétele, hogy a tényállásszerű magatartás egy vagy több költségvetésnek vagyoni hátrányt okozzon.²⁶ Az elkövetési magatartás és az eredmény között okozati összefüggésnek kell fennállnia, a tényállásszerű magatartás megkezdésével a cselekmény kísérleti szakba lép és a vagyoni hátrány bekövetkeztével jut a befejezettség stádiumába. A bűncselekmény csak szándékosan követhető el, akár egyenes, akár eshetőleges szándékkal.²⁷ Álláspontom szerint az elkövetési magatartások, különösen a tévedésbe ejtés és valótlan tartalmú nyilatkozat tétele, rendszerint egyenes szándékkal valósulnak meg, de értelemszerűen nem zárható ki az eshetőleges szándékkal való elkövetés sem.

²³ Új Btk. kommentár 8. kötet (főszerk. Polt Péter). Nemzeti és Közszerzői Tankönyvkiadó, Budapest, 2013, 13-14. o. Lásd még Magyar Büntetőjog Kommentár a gyakorlat számára. Második kiadás (szerk. Kónya István). HVGORAC Kiadó, Budapest, 2013, 1498-1500. o.

²⁴ Elek Balázs: A csalás és az adócsalás elhatárolásának egyes elméleti és gyakorlati kérdései. In (szerk. Görgényi Ilona, Horváth M. Tamás, Szabó Béla, Várnay Ernő): Collectio Iuridica Universitatis Debrecensiensis. Della Kft, Debrecen, 2005, 11-29. o.

²⁵ Kúria, Bfv.I.1082/2013/7., Bfv.II.50/2013/7., Bhar.I.455/2013/7., Debreceni Ítéltábla Bf.II.627/2012/19.

²⁶ A Btk. 459. § (1) bekezdés 17. pontja szerint a vagyoni hátrány magában foglalja a tényleges kárt, valamint az elmaradt vagyoni előnyt is.

²⁷ Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: Büntetőjog II. A 2012. évi C. törvény alapján (szerk. Busch Béla) HVGORAC Kiadó, Budapest, 2012, 686-688. o.

A költségvetési csalás II. alapesetét a Btk. 319. § (6) bekezdése fogalmazza meg, mely szerint: *A törvényszakasz (1) – (5) bekezdése szerint büntetendő, aki a jövedéki adóról és a jövedéki termékek forgalmazásának különös szabályairól szóló törvényben, valamint a felhatalmazásán alapuló jogszabályban megállapított feltétel hiányában, vagy hatósági engedély nélkül jövedéki terméket előállít, megszerz, tart, forgalomba hoz, vagy azzal kereskedik, és ezzel a költségvetésnek vagyoni hátrányt okoz.*

A II. alapeset védelmezett jogi tárgya a jövedéki adóztatásból származó bevételek hatékony beszedéséhez fűződő társadalmi érdek, a költségvetés védelme a jövedék adók megfelelő beszedésének biztosítása végett. A bűncselekmény keretdiszpozíciója a Jöt. Elkövetési tárgya a jövedéki termék. Jövedéki terméknek minősül az ásványolaj, az alkoholdermék, a sör, a bor, a pezsgő, a köztes alkoholdermék és a dohánygyártmány. A bűncselekmény szándékosan követhető el, tipikusnak az egyenes szándékú elkövetés tekinthető. Az elkövetési magatartásnál a büntető anyagi jogi norma visszautal a keretdiszpozícióra, a jövedéki adók és termékek forgalmazásával kapcsolatos szabályokra, hatósági engedélyekre, melyek, különösen a Jöt. alapján lehet megítélni, hogy valamely elkövetési magatartás tényállásszerű, vagy sem. Megvalósítja a bűncselekményt a jövedéki termék engedély nélküli előállítása, a jogosulatlan megszerzés, tartás, forgalomba hozatal és kereskedés. A jogszabályban megállapított feltétel, vagy hatósági engedély hiánya negatív tényállási elem, a tényállásszerűségnek negatív feltétele. A feltétel, vagy engedély megléte kizárja a törvényi tényállás megvalósulását. A II. alapeset eredmény bűncselekmény, befejezettségéhez szükséges a vagyoni hátrány bekövetkezése. Az elkövetési magatartás és az eredmény között az okozati összefüggésnek igazoltnak kell lenni. Az elkövetési magatartás megkezdésével, eredmény hiányában, a bűncselekmény kísérletet valósít meg, az előkészület ugyanakkor nem büntetendő.²⁸

Az I. és II. alapeseti tényállással összefüggésben a Btk. 396. § (8) bekezdése a büntetés korlátlan enyhítését teszi lehetővé, ha a törvényszakasz (1) – (6) bekezdésében meghatározott költségvetési csalással okozott vagyoni hátrányt az elkövető a vádirat benyújtásáig megtéríti. Ez a rendelkezés azonban nem alkalmazható, ha a bűncselekményt üzletszerűen, vagy bűnszövetségben követik el. A jogalkotó, eltérően az 1978. évi IV. törvény egyes rendelkezéseitől, a védett jogi tárgy fontossága érdekében nem biztosít büntetlenséget a vagyoni hátrányt megtérítő elkövetőnek, azonban lehetővé teszi a büntetés korlátlan enyhítését ilyen esetben a vádirat benyújtásáig. A bíróság eljárásban történő vagyoni hátrány megtérítése már nem nyitja meg a korlátlan enyhítés lehetőségét, csak nyomatékos enyhítő körülményként értékelhető. Szervezett jellegű bűncselekményeknél, hasonlóan a törvény más szigorító rendelkezéseivel, a Btk. nem teremt lehetőséget a büntetés korlátlan enyhítésére akkor sem, ha az elkövető a vagyoni hátrányt a vádemelésig megtéríti. Úgy gondolom a korlátlan enyhítés lehetősége ösztönzőleg hat a megfelelő anyagi kondíciókkal bíró elkövetőkre a vagyoni hátrány megtérítésére, mely elsődleges költségvetési érdek, ami a törvényalkotó szándéka szerint megelőzi az *ultima ratio*-ként alkalmazott büntetőjogi igényt.

A költségvetési csalás III. alapesetét a Btk. 396. § (7) bekezdése fogalmazza meg, mely szerint: *aki költségvetésből származó pénzeszközökkel kapcsolatban előírt elszámolási, számadási, vagy az előírt tájékoztatási kötelezettségének nem, vagy hiányosan tesz eleget, valótlan tartalmú nyilatkozatot tesz, vagy valótlan tartalmú, hamis vagy hamisított okiratot felhasznál, büntetett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*

A bűncselekmény jogi tárgya a visszaélések elkerülése érdekében a költségvetéstől történő finanszírozások védelme iránti állami-társadalmi igény. A bűncselekmény alanya általános, de a tipikus, hogy a támogatás címzettje, kedvezményezettje, vagy képviselője követhetik el a bűncselekményt. A törvény csak a szándékos elkövetést bünteti. Az elkövetési

²⁸ Kónya (szerk.): i. m. 1560-1576. o.

magatartás tényállásszerű, ha az előírt elszámolási, számadási, vagy az előírt tájékoztatási kötelezettségnek nem vagy hiányosan tesz eleget az elkövető, vagy valótlan tartalmú nyilatkozatot tesz, illetve valótlan, hamis, vagy hamisított okiratot használ fel. A tényállás nem fogalmaz meg eredményt, tehát a támogatásokkal kapcsolatos, nevesített visszaélések vagyoni hátrány bekövetkezte nélkül is megvalósítják a bűncselekményt. A III. alapeset kiegészítő védelmet nyújt azokra az esetekre, amikor a Btk. 396. § (1) – (6) bekezdése szerinti bűncselekmény nem valósul meg, vagy nem bizonyítható. E bűncselekmény látszólagos halmazatot alkot a hamis magánokirat felhasználásával és a közokirat-hamisítással.²⁹ A halmazat valódi volta ellen szól, hogy a törvényi tényállásba foglalásra került a valótlan okirat felhasználásával kapcsolatos elkövetési magatartás, melynek külön büntetőjogi értékelése úgy gondolom a kétszeres értékelés tilalmába ütközik.

A tanulmány a költségvetési csalás anyagi jogi kérdéseit nem vitásan csak vázlatosan jeleníti meg, figyelemmel a tanulmány terjedelmi korlátaira, valamint arra, hogy a dolgozat elsősorban a bűncselekmény pénzügyi jogi és különösen a bizonyításeleméleti, a terhelti vallomással kapcsolatos krimináltaktikai hátterét kívánja bemutatni. Számos anyagi jogi kérdésre, bűnhalmazati, elhatárolási problémára, az egység-többség kérdésre ezért nem térhettem ki. Utalni kell azonban a pozitív és várhatóan a jogalkalmazást is segítő jogalkotói megoldás fontosságára, mellyel a költségvetést károsító cselekményeket törvényi egységbe, egy tényállás keretei közé illesztette a Btk.-ban.

IV. A költségvetési csalás bizonyítása

IV.1. Bizonyítási alapok

A költségvetést károsító bűncselekmény bizonyítási sajátosságainak megvilágítása előtt szükségesnek tartom a bizonyítás elméleti és dogmatikai alapjainak áttekintését.

IV.1.1. Jogelméleti alapvetések

A XIX. század elején Vuchetich Mátyás latin nyelvű művében kiemelte, hogy a büntetőeljárás mindazon cselekmények összessége, amelyek által az állam a büntető törvényekből fakadó jogait a bűncselekményekkel szemben érvényesíti. A büntetőeljárás, okfejtése szerint három fő részből, a büntetőügy megismeréséből, a döntésből és a végrehajtásból tevődik össze.³⁰ A fogalom-meghatározásban a megismerési szakasz jelenti a bűncselekmény vizsgálatát és bizonyítását, a „bizonyosság” keresését a perben. Vuchetich kifejezetten a bűncselekményt említi, de nyilvánvaló, hogy az elkövető felderítése, megismerése is célja a bizonyításnak.

Hazánk első kodifikált bünvádi perrendtartási kódexének³¹ hatálya alatt Finkey Ferenc a büntetőper vezérelvei között fejtette ki, hogy a bizonyítás valamely tény valódiságának kimutatása, az állított tény igaz volta iránt való meggyőződés ébresztése.³²

Angyal Pál arra mutatott rá, hogy a büntetőeljárás egyik célja annak megállapítása, hogy megnyílik-e az állam büntetőjogi igénye, azaz bűncselekmény megvalósult-e s azt ki követte el. A bizonyítás alatt azt a tevékenységet kell érteni, amely bizonyos

²⁹ Polt (főszerk.): i. m. 36-38. o.

³⁰ Vuchetich Mátyás: A magyar büntetőjog rendszere. II. könyv. Gyakorlati büntetőjog (ford. Király Tibor). Magyar Királyi Egyetem Nyomdája, Buda, 1819, 59-63. o.

³¹ 1896. évi XXXIII.t.c. (Bp.)

³² Finkey Ferenc: A magyar büntetőeljárás tankönyve. Politzer Zsigmond kiadása, Budapest, 1899, 198. o.

ténykörülmények valóságosága vagy valótlansága iránt a bíróban megfelelő meggyőződést ébreszt.³³

Vámbéry Ruzstem szerint a bizonyítás azt a logikai műveletet jelenti, amelynek célja, hogy bíróságban valamely tény vagy állítás bizonyosságának meggyőződését keltse.³⁴ Miként láthatjuk, a Bp. hatálya idején a jogtudomány jeles képviselői a bírói meggyőződést és a bizonyosság, az anyagi igazság megismerését, elérését a bizonyítás központi fogalmának tekintették. Következik ez a Bp. alapelveiből s rendszeréből, hiszen a kódex nem büntetőeljárás törvény, hanem kifejezetten bünvádi perrendtartás, melyben a büntetőper jelentette azt procedúrát, melyben az érdemi bizonyítás folyt az igazság felderítése és az elkövető bűnösségének tisztázása érdekében.

Király Tibor bizonyításon a bíróság, az ügyész, a nyomozó hatóság és más alanyok cselekményeinek azon sorát érti, amelyek arra irányulnak, hogy ismereteket nyújtsanak, illetve szerezzenek arról, hogy történt-e bűncselekmény, és annak ki az elkövetője. A bizonyításban hangsúlyos szerepet tulajdonít az ember gondolati tevékenységének, a megismerésnek, valamint a logikának is.³⁵ Fogalom-meghatározása igen szemléletes és osztható, tekintettel arra, hogy a megismerésnek, az emberi érzékelésnek, a racionalitásnak, a gondolati folyamatoknak igen jelentős szerep jut a bizonyításban a logika törvényei mellett.

Cséska Ervin szerint a bizonyítást a büntető jogalkalmazás részeként, a ténymegállapítási tevékenység alapvető módszerének kell tekinteni.³⁶ E megközelítés is hűen világítja meg a fogalmat, mert nyilvánvaló, hogy bizonyítás nélkül nem kerülhet sor ténymegállapításra.

Tremmel Flórián rámutat, hogy a büntetőeljárásban a ténykérdés elsődleges a jogkérdéshez képest, az érdemi tényállás pedig csak bizonyítás útján állapítható meg, ezért nem vitás, hogy a bizonyítás központi helyet foglal el a bűnügyekben. A bizonyítás lényegét taglaló szakirodalmi álláspontok szerteágazóak, olykor szembevetően ellentétesek. Egyes szerzők (Finkey Ferenc, Vámbéry Ruzstem) a logikai felfogást, középpontban a következtetéssel, mások (Plósz Sándor, Nagy Lajos) az eljárási cselekményeken alapuló processzuális felfogást képviselik. Vannak olyan szerzők (Kocsis Mihály, Farkas József) akik a bizonyítás pszichikai oldalát emelik ki, míg mások (Király Tibor, Erdei Árpád) az ismeretelméleti (gnoszeológiai) megközelítést tartják alapvetőnek. Megjegyzendő, hogy Király fogalom meghatározásában a megismerés mellett a processzuális szemlélet, az eljárás folyamat jellege is megjelenik. Tremmel, hasonlóan Erdeihez és Királyhoz, az ismeretelméleti alapokra helyezi a hangsúlyt. Álláspontja szerint a bizonyítás a büntetőeljárásban olyan megismerési folyamat, amely a konkrét ügyben, büntetőjogilag jelentős, túlnyomórészt múltbeli tényállásnak az eljáró hatóság, végső soron a bíróság általi, a valósággal adekvát megállapítására irányul és a bizonyítékok összegyűjtésével, vizsgálatával és mérlegelésével kapcsolatos tevékenységben realizálódik.³⁷

A Farkas-Róth szerzőpáros kiemeli, hogy a bizonyítás a múltban megtörtént és a törvény által büntetni rendelt esemény tisztázására irányul, mely során két szorosan összefüggő főkérdést – a ténykérdést, hogy valójában mi történt – és a jogkérdést, – hogy a cselekmény miként minősül – kell bizonyítani.³⁸

³³ Angyal Pál: A magyar büntetőeljárás jog tankönyve. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Kiadása, Budapest, 1915, 314-323. o.

³⁴ Vámbéry Ruzstem: A bünvádi perrendtartás tankönyve. Harmadik kiadás. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1916, 128-146. o.

³⁵ Király Tibor: Büntető Eljárási Jog 3., átdolgozott kiadás, Osiris Kiadó, 2003, 220. o.

³⁶ Cséska Ervin: A büntető ténymegállapítás elméleti alapjai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1968, 213-221. o.

³⁷ Tremmel Flórián: Magyar büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001, 207-212. o., lásd még Tremmel Flórián: Bizonyíték a büntetőeljárásban, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2006, 59. o.

³⁸ Farkas Ákos – Róth Erika: A büntetőeljárás. Complex Kiadó, Budapest, 2012, 134. o.

Amint láthattuk, az egyes szerzők más-más megközelítésből határozzák meg a bizonyítás fogalmát. Nyilvánvalóan az eltérő korok, a büntetőeljárás rendszer változásai, az alapelvek módosulása, az anyagi igazság kiderítését célul tűző elvek átalakulása, a processzuális igazsággal való megelégedés felé közeledés mind forrásai annak, hogy a bizonyítást más-más aspektusból világítják meg. Összegezve a jogelméleti álláspontokat, a bizonyítás megfogalmazható egy olyan megismerési-gondolati folyamatként, mely a múltban lezajlott, büntetendő cselekmény és elkövetőjének tisztázására, felderítésére irányul a törvényben meghatározott eljárásrend mellett. Király és Tremmel álláspontját osztom, miszerint a bizonyítás lényegi eleme a megismerés, mely folyamatban természetesen jelentős szerepet játszanak a logika szabályai, különösen a közvetett bizonyításnál, valamint a bizonyítás eljárásrendje, a bírói meggyőződés, a pszichológiai tényezők is hangsúlyosak. Az anyagi igazság elérése iránti igény a hatályos törvénynek a közvetlenség elvét egyre több helyen áttörő, az eljárást gyorsító rendelkezései folytán (lemondás tárgyalásról, tárgyalás a vádlott távollétében, tárgyalásmellőzéses eljárás) háttérbe szorul annak ellenére, hogy a valóság feltárása való törekvés továbbra is a hatóság kötelessége. A törvényszöveg „törekedni kell” kifejezése is jelzi ugyanakkor, hogy a bizonyítás nem vezethet minden esetben a valóság eléréséhez.

IV.1.2. A bizonyítás jogszabályi alapjai a hatályos büntetőeljárás törvényben

A Be. az alapvető rendelkezések között fogalmazza meg, hogy a vád bizonyítása a vádlót terheli, a kétséget kizáróan nem bizonyított tény pedig nem értékelhető a terhelt terhére.³⁹ Az eljárási feladatok megosztásának elvéből következik, hogy senki nem kötelezhető ártatlansága bizonyítására, az állam, pontosabban az ügyész feladata a vád bizonyítása. Az *in dubio pro reo* elvének megfelelően kétség esetén a vádlott javára kell döntenie.⁴⁰ Ez nagyon fontos, európai standardok és alkotmányos szabályok által is megkövetelt alapelv, melynek helyes értelmezésénél nagy szerep jut a bizonyítékok értékelésének, a bírói szubjektumnak, magának a bírói meggyőződésnek. Az elv irányadó bárki is a vádló (akár az ügyész, akár magánvádló, vagy pótmagánvádló). Szükséges azonban említést tenni arról, hogy a bizonyítási teher kivételesen a vádlottra, védőre hárulhat rágalmozás, becsületsértés, kegyeletsértés esetén a valóság bizonyításakor.⁴¹ Emellett láthatjuk, hogy egyes speciális esetekben adómentességre hivatkozásnál még a költségvetési csalás bizonyításakor is fordulhat a bizonyítás teher. A „bizonyítás teher megfordulásának” kivételes eseteire példaként hozható fel a Legfelsőbb Bíróság felülvizsgálati eljárásban hozott azon döntése, melyben kifejtésre került, hogyha az adócsalás nem megtévesztéssel, hanem az adókötelezettség adóhatóság előli elhallgatásával valósul meg, akkor az elhallgatás megállapítása tárgyában kizárólag az adójogi szabályok alapján lehet állást foglalni. Ennek megfelelően, ha az adózó valamely kedvezmény vagy mentesség fennállására hivatkozik, akkor ennek feltételeit neki kell bizonyítania. Az Szja. törvény 1. § (3) bekezdése ugyanis főszabályként rögzíti, hogy a magánszemély minden jövedelme adóköteles. Ettől eltérő szabályt, az adóból kedvezményt, csak kivételes célok érdekében, a személyi jövedelemadóról szóló törvény alapelveinek figyelembevételével kizárólag törvény állapíthat meg. Ebből

³⁹ Be. 4. § (1), (2) bekezdés

⁴⁰ Lásd például: Legf.Bír.Bf.III.1120/1999/6., Debreceni Törvényszék 6.B.380/2011/125., Debreceni Ítélet tábla Bf.III.279/2013/4., mely határozatokban a bíróság a kétséget kizáróan nem bizonyított tényeket a vádlott terhére nem vette figyelembe és jelentős tárgyi súlyú, élet elleni bűnperekben a vádtól enyhébben minősítette a cselekményt, illetve felmentő ítéletet hozott.

⁴¹ Büntető Eljárásjog. Kommentár a gyakorlat számára. Második kiadás (szerk. Berkes György). HVGORAC Kiadó, Budapest, 2006, 28-31. o.

következik, hogy főszabályként minden jövedelem adóköteles, az a kivétel, ha nem, a kivételeket pedig megszorítóan kell értelmezni. Erre tekintettel az adókötelezettség alóli kivételek megállapítása során az adójogviszonyban az adózónak kell igazolnia azokat a feltételeket, amelyek alapján a kedvezményt vagy a mentességet érvényesítheti.⁴² A felsőbb bírósági döntés elméleti és dogmatikai alapjával, illetőleg az indokaival az *in dubio pro reo* elve alapján lehet ugyan vitatkozni, de a keretjogszabály, jelen esetben az adójogi norma tölti meg tartalommal a büntető törvényi tényállást, így az adójogi jogszabály elveinek alkalmazása véleményem szerint szükséges. Emellett megállapíthatjuk, hogy az eseti döntés valójában nem a vád bizonyítását hárítja a terheltre, hanem olyan jogosultság fennállásának igazolását, melyet az adózási jogszabályok szerint a kedvezményre hivatkozó adózónak kell prezentálnia.

A bizonyítás tárgyára vonatkozó szabályok (Be. 75. § (1) bekezdés) szerint a bizonyítás azokra a tényekre terjed ki, amelyek a büntető és a büntetőeljárás jogszabályok alkalmazásában jelentősek. A bizonyítás során a tényállás alapos és hiánytalan, a valóságnak megfelelő tisztázására kell törekedni, azonban, ha az ügyész nem indítványozza, a bíróság nem köteles a vádat alátámasztó bizonyítási eszközök beszerzésére és megvizsgálására. A köztudomású, illetve olyan tények, melyekről az eljáró hatóságnak hivatalos tudomása van, nem igényelnek bizonyítást. Az eljárásban résztvevő személyek a törvényben meghatározott esetekben és módon kötelesek és jogosultak a bizonyításban közreműködni (Be. 75. § (3), (4) bekezdés). Utóbbi szabálynál kiemelés érdemel, hogy a terhelt alapvető, garanciális joga, hogy a vallomástételt, illetve egyes bizonyítási cselekményeknél a közreműködést megtagadja, a tanút pedig valóban fennálló mentességi ok, a szakértőt kizárási ok⁴³ mentesítheti jogszerűen a bizonyításban való részvétel kötelessége alól. A helyes és hiánytalan, valóságnak megfelelő tényállás tisztázása a vádemelést követően alapvető feltétele annak, hogy a bíróság megalapozott tényállást állapítson meg. Törvényes döntéshez csak megalapozott ítéleti tényállás vezethet. A törvény pozitív formában nem határozza meg, hogy mikor tekinthető a tényállás megalapozottnak. A jogtudományi és gyakorlati tapasztalatok tükrében levonhatjuk a következtetést, hogy a tényállás megalapozottnak minősül, ha a bíróság a törvényesen lefolytatott bizonyítási eljárást követően a múltban lezajlott, vád tárgyává tett eseményt a valóságnak megfelelően, helyesen és hiánymentesen állapítja meg.⁴⁴

A Be. taxatívén meghatározza a bizonyítási eszközöket, valamint azon bizonyítási eljárásokat, melyekből törvényes, felhasználható bizonyítékok származhatnak. Bizonyítási rendszerünkben ez az egyik korlát a bizonyítás során nyert adatok felhasználását illetően, a másik pedig a bizonyítás törvényessége iránt támasztott jogszabályi követelmény. A bizonyítás eszközei a tanúvallomás, a szakvélemény, a tárgyi bizonyítási eszköz, az okirat és a terhelt vallomása. Bizonyítási eljárás pedig a szemle, a helyszíni kihallgatás, a bizonyítási kísérlet, a felismerésre bemutatás, a szembesítés és a szakértők párhuzamos meghallgatása.⁴⁵ Megítélésem szerint teljesen önálló bizonyító eljárásnak a szembesítés és a szakértők párhuzamos meghallgatása nem tekinthető, mert a szembesítés a személyi bizonyításhoz, a terhelti és tanúvallomáshoz, a szakértők párhuzamos meghallgatása pedig a szakértői bizonyításhoz kötődik az ellentmondások feloldása iránti eljárási cselekmény során.

A bizonyítás törvényessége azt jelenti, hogy a bizonyítási eszközök felderítése, összegyűjtése, biztosítása és felhasználása során a büntetőeljárás törvény rendelkezései szerint kell eljárni. Fontos norma, hogy a bizonyítási cselekmények elvégzésekor az emberi

⁴² Legf.Bír.Bfv.II.951/2009/6.

⁴³ Be. 81-82. §§, valamint Be. 103. § (1) bekezdés

⁴⁴Háger Tamás: A megalapozatlanság kiküszöböléséhez vezető folyamat a másodfokú büntetőperben. Jogelméleti Szemle, 2013/2., 29-43. o. (<http://jesz.ajk.elte.hu>, utolsó letöltés: 2014. február 14.), lásd még: Elek Balázs: A „tudati tények” a büntetőperben. Magyar Jog, 2014/1., 25. o.

⁴⁵ Be. 76. § (1) bekezdés, valamint Be. 119-125. §§

méltóságot, az érintettek személyiségi jogait és a kegyeleti jogot tiszteletben kell tartani és biztosítandó, hogy a magánéletre vonatkozó adatok szükségtelenül ne kerüljenek nyilvánosságra.⁴⁶ Nyilvánvaló, hogy a bizonyítás során a bűncselekmény nem ismételtető meg, de például az eseménykontroll céljából végzett bizonyítási kísérlet során sem lehet a sértettet testi épségét veszélyeztető, vagy megalázó helyzetbe hozni.⁴⁷

A Be. 78. § rendelkezései szerint a büntetőeljárásban szabadon felhasználható a törvényben meghatározott minden bizonyítás eszköz és szabadon alkalmazható minden bizonyítási eljárás. A bizonyítási eszközeinek és a bizonyítékoknak nincs törvényben előre meghatározott ereje. A bíróság és az ügyész a bizonyítékokat egyenként és összességében szabadon értékeli, és a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint bírálja el. Nem értékelhető azonban bizonyítékként az olyan bizonyítási eszközből származó tény, amelyet a bíróság, az ügyész vagy a nyomozó hatóság bűncselekmény útján, vagy más tiltott módon, vagy a résztvevők eljárási jogainak lényeges korlátozásával szerzett meg.

A bizonyítékok szabad értékelése a jogállam, a bírói függetlenség egyik alapja. Mindez azonban nem jelenthet önkényességet, az értékelő folyamatnak logikailag hibátlannak és ellenőrizhetőnek kell lennie. A perrendszerű elsőbírósági bizonyítékértékelés a fellebbezési eljárásokban sem támadható alappal. Garanciális korlátja azonban a szabad bizonyítékértékelésnek a Be. 78. § (4) bekezdésében megfogalmazott, a törvény ellenére beszerzett bizonyíték felhasználásának kizárása. A Be. az un. *ezüsttálca elvét* követi, azaz a törvénytelenül beszerzett bizonyíték maga nem értékelhető, de az abból származó lényeges információk már felhasználható bizonyítékot képezhetnek. Ha például egy terhelttől fenyegetéssel csikarnak ki beismerő vallomást, akkor vallomása terhére nem szólhat, azonban a vallomás alapján megismert tárgyi bizonyíték értékelés körébe vonásának nincs akadálya. Az angolszász rendszer általában más megoldást követ, és a *mérgezett fa gyümölcsének elve* szerint mind a törvénytelen bizonyíték, mind az abból származó más bizonyíték felhasználását tiltja.⁴⁸

IV.2. A költségvetési csalás bizonyításának fő eszközei

A költségvetés sérelmére elkövetett bűncselekmények, így a költségvetési csalás bizonyítása során értelemszerűen a törvény általános bizonyítási szabályait alkalmazni kell. A bizonyítás törvényességének, az egyes bizonyítási eszközök, bizonyító eljárások részletszabályainak nem vitásan a költségvetés sérelmére elkövetett bűncselekmények miatt folyó eljárásokban is érvényesülni kell. A bűncselekmény tipikusan intellektuális alanyi köre, jog védte tárgya, az elkövetési magatartások jellege, a széleskörű és bonyolult pénzügyi-adójogi háttérszabályozás komoly bizonyítási feladatot ró a hatóságra. E bűncselekmények felderítése, bizonyítása során az általánoshoz képest nagyobb hangsúlyt kapnak a bizonyítási és krimináltaktikai eszközök. A költségvetést károsító bűncselekmény bizonyítása sok esetben nem könnyű és széleskörű szakértői, okirati bizonyítást kell lefolytatni a terhelti védekezés ellenőrzése érdekében.

A vizsgált ügyekben különös jelentőséggel bírnak a szakvélemények, az okiratok, de természetesen más ügyekhez hasonlóan releváns adatot szolgáltathat a személyi bizonyítás, így a terhelti és a tanúvallomás is. A bizonyítási eljárások közül rendszerint meghatározó a

⁴⁶ Be. 77. § (1), (2) bekezdés

⁴⁷ Illár Sándor: A bizonyítási kísérlet. In (szerk. Illár Sándor): Kriminálisztika I., Rejtjel Kiadó, Budapest, 1998, 168-193., valamint lásd még: Herke Csongor – Fenyvesi Csaba – Tremmel Flórián: Kriminálisztika Tankönyv és Atlasz, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005, 315-322. o.

⁴⁸ Erdei Árpád: Tilalmak a bizonyításban. In (szerk. Erdei Árpád): Tények és kilátások (Tanulmányok Király Tibor tiszteletére. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995, 47-61.

szemle, mely során a hatóság az adójogviszony tekintetében lényegi információkat tartalmazó okiratokat lefoglalja, valamint a szembesítés és a szakértők párhuzamos meghallgatása. A szembesítés az eltérő vallomások feloldásának perjogi eszköze, míg a szakértők párhuzamos meghallgatása a szakvélemények között fennálló eltérések tisztázására szolgáló bizonyító eljárás, melyre a gyakorlati tapasztalatok szerint általában a bírósági tárgyaláson kerül sor. Az elemzett bűncselekmény jellegéből adódik, hogy a tárgyasult formában megjelenő bizonyítékok, adathordozók, illetve okiratok, valamint azokat vizsgáló szakértői vélemények nagy hatással vannak mind a nyomozásra, mind a bíróság ténymegállapító tevékenységére. A terhelti cselekvőseget ugyanis elsősorban az adóhatósági okiratok, az adóbevallással, az adó visszaigényléssel és visszatérítéssel kapcsolatos, valamint az adó végrehajtási, felszámolási és cégiratok tanúsítják rendszerint a legegzaktabb formában az adóalanyok könyvelésére vonatkozó okiratok mellett. Az általában nagymennyiségű számszaki adatot tartalmazó okiratok szakértői ellenőrzése általában nélkülözhetetlen, hiszen a már idézettek szerint az adóhiány számítása, egyes adózási kötelek megszegésének konkrét feltárása olyan különleges szakértelmet igényel, mellyel a hatóság nem rendelkezik. Másfelől a terhelti vallomásnak is objektív, hiteles kontrollja lehet a szakvélemény, mely vagy megerősíti a vádat, cáfolva a terhelti védekezést, vagy ellenkezőleg, mentő körülményt tárhat fel.

IV.2.1. A terhelti vallomás büntető perjogi és kriminalisztikai megközelítésből a költségvetési csalás bizonyításában

A terhelt vallomása⁴⁹ rendszerint minden büntetőügyben hangsúlyos, tekintettel arra, hogy sok esetben egyedül a terhelt az, aki közvetlen információkkal rendelkezik a bűncselekményről, annak elkövetési módjáról, az elkövető-társakról és számos más, a büntetőjogi felelősség megállapításánál fontos adatról. A „*Confessio est regina probationum*” – a vallomás a bizonyítékok királynője – elv ugyan a bizonyítási eszközök és bizonyítékok egyenrangúsága, az erőssorrend hiánya folytán a hatályos eljárási törvényben már nem érvényesül, nem vitatható azonban, hogy a bizonyítás során napjainkban is meghatározó a terhelti vallomás.

A költségvetési csalás elkövetői általában magas iskolai végzettségű, jó intellektusú, határozott fellépésű, sokszor vezető beosztásban lévő személyek. Kivétel persze akad, amikor az előbb idézett elkövetői kör kiszolgáltatott, nehéz helyzetben lévő, kevésbé iskolázott személyeket von be fiktív cégek alapításához, számlák kibocsátásához,⁵⁰ de az kétségtelen, hogy a bűncselekmény értelmi szerzői rendszerint rendezett életvitelű, intelligens emberek. Mindez nem tekinthető különösnek, hiszen e személyek sokszor cégügyeket intézve behatóan megismerik a pénzügyi jogi, adózási szabályokat, mely egyes adócsalások elkövetésénél elengedhetetlen az adóhatóság megtévesztése, és az adóelkerülés érdekében.⁵¹ A nyomozó hatóság tagja és a perbíró általában az ügyet igen jól ismerő, felkészült terhelttel és védővel találkozik a bizonyítás során. A bűncselekmény sok esetben bonyolult ténybeli és jogi volta miatt kiemelt fontosságú a valóságnak megfelelő tényállás megállapításához a hatóság ügyismerete és nem vitásan a különös, keretdiszpozíciókban rögzített jogi háttér megfelelő mélységű átlátása.

Megállapíthatjuk, hogy a terhelt vallomását a törvény nem szabályozza egységesen, a kódex az általános szabályok mellett a nyomozásra és a bírósági eljárásra is külön normákat határoz meg, mely nem vitásan jogalkalmazási nehézségeket jelent és számos eljárási

⁴⁹ A Be. 117-118. §§-ban rögzíti a terhelt kihallgatásának általános szabályait.

⁵⁰ Fővárosi Törvényszék 17.B.458/2008., és Fővárosi Ítéletábla I.Bf.267/2012. sz. ügy.

⁵¹ Lásd: Legfelsőbb Bíróság Bfv.III.315/2002., Kúria Bfv.I.76/2013. sz., Debreceni Ítéletábla Bf.II.554/2012.sz. ügyek.

szabálysértés forrása.⁵² A törvény különféle helyein rögzített szabályainak helyes alkalmazása a perbíró részéről olykor jogértelmezést igényel, mármint, hogy a vádlott kihallgatását pontosan milyen menetrend szerint folytassa le. Részben a felsőbb bírósági, fellebbezési bírósági döntéseknek köszönhetően, a gyakorlat mára már kezd egységessé válni.⁵³ Bár megjegyzendő, hogy még mára sem állandósult teljesen az ítélezés e fontos kérdésben. A törvényt egy 2013-ban folytatott ügyben a vádlottat úgy nyilatkozta a vádra és a bűnösségre, hogy nem figyelmeztette a hallgatás jogára, arra csak a terhelt érdemi nyilatkozata után került sor, mely eljárást a másodfokú bíróság a bírói gyakorlatra és büntető eljárásjog elméletére tekintettel alappal kifogásolt.⁵⁴

Kisebbségi eltérések az eljárási szabályoktól, egyes figyelmeztetések elmaradása nem érintik a bizonyítás törvényességét. A hamis vád törvényi következményeire történt figyelmeztetés és az erre adott válasz jegyzőkönyvezésének elmulasztása miatt a követett gyakorlat szerint a terhelt vallomását nem kell kirekeszteni a bizonyítékok közül.⁵⁵ Ugyanakkor álláspontom szerint, ha az alapvető terhelti, illetve tárgyaláson gyakorolható jogokra nézve marad el a figyelmeztetés, az már a védekezést oly mértékben korlátozhatja, hogy a bizonyíték figyelembe vételére, a hiba orvoslása nélkül perrendszerűen nem kerülhet sor.

Ami azonban alapvető fontosságú és a bizonyítási eszközökből fakadó bizonyíték értékelésének elengedhetetlen feltétele, hogy a hatóság bármilyen érdemi, az ügyre (akár személyi körülmények, akár a bűncselekmény) vonatkozó terhelti vallomás előtt figyelmeztesse a terheltet a Be. 117. § (2) bekezdésében írt hallgatás jogára.⁵⁶ Mindez a törvényből is levezethető, de az álláspontot a jogtudomány is alátámasztja. Tóth Mihály kifejti, hogy a hallgatás jogára történő figyelmeztetésnek bármely, a cselekmény kapcsán megtehető érdemi terhelti nyilatkozatot meg kell előznie.⁵⁷ Ezt az álláspontot maradéktalanul osztom. A hallgatás jogának biztosítása az európai standardok és az alkotmányos szabályok tükrében is alapvető kötelezettsége a hatóságnak.⁵⁸ Mindez úgy gondolom irányadó a nyomozás elrendelése előtt, a felderítés szakaszában végzett rendőrségi eljárási cselekmények során is, amikor a hatóság a tetten ért, vagy elfogott elkövetőtől szerez információkat a

⁵² Tóth Andrea Noémi – Háger Tamás: A terhelt vallomása a büntetőeljárás bírósági szakaszában, egyes eljárási szabálysértések megítélése. Miskolci Jogi Szemle, 2013/2., 90-91. o.

⁵³ Lásd például: Debreceni Ítéltábla Bf.II.76/2005/8., Bf.II.146/2006.sz., Fővárosi Bíróság 37.Bf.9932/2008/3., 37.Bf.9644/2008/4., Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 11.Bf.900/2004.

⁵⁴ Egri Törvényszék B.568/2012., Debreceni Ítéltábla Bf.II.23/2014.sz.ügy

⁵⁵ BH2009.171.

⁵⁶ A Be. 117. § (2) bekezdése szerint a terheltet kihallgatásának megkezdésekor figyelmeztetni kell arra, hogy nem köteles vallomást tenni, a vallomás tételét, illetve az egyes kérdésekre történő válaszadást a kihallgatás folyamán bármikor megtagadhatja, de bármikor dönthet úgy, hogy vallomást tesz, akkor is, ha korábban a vallomástételt megtagadta. Figyelmeztetni kell arra is, hogy amit mond, illetve rendelkezésre bocsát, bizonyítékként felhasználható. A figyelmeztetést, valamint a terheltnek a figyelmeztetésre adott válaszát jegyzőkönyvbe kell venni. A figyelmeztetés és a figyelmeztetésre adott válasz jegyzőkönyvezésének elmaradása esetén a terhelt vallomása bizonyítási eszközként nem vehető figyelembe. (Értelemszerűen mindez azt is jelenti, hogy a bizonyítási eszközökből származó információ, maga a vallomás tartalma, mint bizonyíték sem értékelhető. – H.T.)

⁵⁷ Tóth Mihály: A „magyar Miranda” első néhány éve. In (szerk. Erdei Árpád): Tények és kilátások. Tanulmányok Király Tibor tiszteletére. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995, 76. o., valamint lásd még Mészáros Bence: Megjegyzések a vádlott kihallgatásának eljárási szabályaihoz. In (szerk. Gál István László): Tanulmányok Tóth Mihály professzor 60. születésnapja tiszteletére. Pécsi Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Pécs, 2011, 407. o.

⁵⁸ Az Emberi Jogok Európai Egyezményének 14. cikke fogalmazza meg a *Nemo debet prodere sem ipsum* elvet, mely szerint senki nem kötelezhető arra, hogy önmagával szemben bizonyítékot szolgáltatson. Az elv, a védelem jogcsokrának (bundle of right) részeként megjelenik az Alaptörvény Szabadság és Felelősség része XXVIII. cikkének (3) bekezdésében is.

bűncselekményről.⁵⁹ A hallgatás jogának garantálása az Egyesült Államokban már évtizedek óta gyakorlattá vált a Legfelsőbb Bíróság Miranda döntése nyomán.⁶⁰ Bárd Károly mutat rá találóan, hogy a Miranda figyelmeztetés az USA-ban nem csak a hatóság részére alapvető kötelezettség, hanem a figyelmeztetés tartalma már a hétköznapi ismeretek közé tartozik.⁶¹ Hazánkban legfeljebb az amerikai filmekből, híradásokból értesülhetnek az állampolgárok a Miranda figyelmeztetéséről és annak jelentőségéről. A Miranda határozattal kapcsolatban végül megjegyzendő, hogy Korinek László hűen világítja meg a kérdést, amikor utal rá, hogy a nyomozó hatóság fogságában történő kihallgatásnak milyen jelentős törvényességi veszélyei vannak.⁶²

A terhelti kihallgatás speciális krimináltaktikájának vizsgálata előtt szükséges meghatározni a kihallgatás kriminalisztikai fogalmát. A kihallgatás nem vitásan az egyik leggyakoribb és egyben legjelentősebb nyomozási cselekmény, amely a Be. által meghatározott alakiságok és biztosítékok mellett személyi bizonyítékok beszerzésére irányul. A kihallgatás fajtáit megkülönböztetjük aszerint, hogy mely perbeli személyt érint, így beszélhetünk terhelti kihallgatásról, tanúkihallgatásról, valamint elkülöníthető önállóan a sértett kihallgatása, mely a tanúvallomás szabályai szerint kerül lefolytatásra azzal, hogy a sértettet többlet eljárási jogok illetik meg a sértettnek nem minősülő tanúhoz képest. A kihallgatáshoz kapcsolódik szorosan a helyszíni kihallgatás, mint bizonyító eljárás, valamint a helyszínelés és a felismertetésre bemutatás is, mely eljárási cselekmények során a hatóság szintén megkísérelhet vallomás útján érdemi információkat szerezni.⁶³

A terhelt első kihallgatására nyilvánvalóan a vizsgált ügyekben is a nyomozásban, a megalapozott gyanú közlését követően kerül először sor. Az első kihallgatás időzítése fontos krimináltaktikai szempontból, erre a megalapozott gyanú fennállásának megállapítása után kerülhet sor, amikor a hatóságnak az addig beszerzett tárgyi és személyi bizonyítékok alapján nem csupán feltételezései, hanem tényeken alapuló törvényes bizonyítékai vannak a terheltre és a bűncselekmény elkövetésére és a kettő között oksági kapcsolat áll fenn.⁶⁴ A megalapozott gyanú közlésével és a terhelt kihallgatásával bontakozik ki a hatóság és a terhelt szellemi küzdelme, melyet komoly felkészültség nélkül nem lehet elkezdni.⁶⁵

E „szellemi küzdelem” a büntetőeljárást végigkíséri és különösen hangsúlyos ez adócsalási ügyekben, figyelemmel a döntően intellektuális terhelti körre és a speciális ismereteket kiválóan birtokló védelemre. A költségvetés sérelmére elkövetett bűncselekmények bizonyításának jellemzője, hogy már a nyomozás kezdeti szakaszában jelentős mennyiségű okirati bizonyíték rögzítésére kerül sor. A megalapozott gyanú helyes megítéléséhez elengedhetetlen az adózással kapcsolatos adóhatósági okiratok, az elkövetői kör könyvelési anyagának, a jövedéki okiratoknak a biztosítása. Rendszerint a felderítő szakaszban könyvszakértői vélemény még nem áll rendelkezésre, ugyanakkor az okirati bizonyítékok és a tanúvallomások a megalapozott gyanút már alátámaszthatják és megnyithatják a lehetőségét a gyanúsított kihallgatásnak. A hatóságnak ezt megelőzően a feltárt bizonyítékokat meg kell ismernie és rendszereznie, mert csak ezen esetben kerülhet sor a kihallgatás olyan mélységű megtervezésére, mely alkalmas lehet a terhelttől érdemi információk megszerzésére.

⁵⁹ Elek Balázs: A kihallgatásról készült rendőri jelentés a bizonyítási eljárásban. *Ügyvédek Lapja*, 2003/4., 25. o., lásd még: Háger Tamás – Bencze Máttyás: Miranda és társai Vs. Bizonyítási gyakorlat a magyar büntetőeljárásban. *Kontroll*, 2006/1., 27. o., valamint Háger Tamás – Bencze Máttyás: A bizonyítási eszközök néhány problémája a magyar büntetőeljárásban, *Bírák Lapja*, 2006/2., 108. o.

⁶⁰ *Miranda v. Arizona*, 384. US. 436. (1966)

⁶¹ Bárd Károly: A hallgatás ára. *Fundamentum*, 2005/3., 5. o.

⁶² Korinek László: *Kriminológia I. Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó*, Budapest, 2010, 518. o.

⁶³ Tremmel – Fenyvesi – Herke: i. m. 338-339. o.

⁶⁴ *Büntető Eljárásjog. Kommentár a gyakorlat számára. Második kiadás I. kötet (szerk. Berkes György). HVG ORAC Kiadó*, Budapest, 2006, 453. o.

⁶⁵ Tremmel – Fenyvesi – Herke, 362-363. o.

Nagyon fontos krimináltaktikai lépés a terheltnek felteendő kérdések összeállítása, kihallgatási terv készítése és az eljárási cselekmény precíz, a törvényeknek mindenben megfelelő végrehajtása, és a pontos jegyzőkönyvezés. A kihallgatási cselekményről készült jegyzőkönyvek a büntetőeljárás legfontosabb dokumentumai, melyek az első fokon eljáró perbíró, illetve jogorvoslat esetén a fellebbezési bíróság elé kerülnek. A kihallgatást végzőnek nem lehet figyelmen kívül hagynia a vallomás kialakulását befolyásoló objektív és szubjektív tényezőket sem. Objektív körülményeknek tekinthető maga az észlelés tárgya, módja és a megszerzett információ megőrzése, míg szubjektív tényezők a kihallgatott személy testi, lelki állapota, társadalmi helyzete.⁶⁶

A kihallgatási taktika részét képezi a kihallgató kérdezmódja, a kihallgatás tárgyának pontos behatárolása, a nyomozásban annak eldöntése, hogy a hatóság milyen, a terhelt által még nem ismert információkat tár a kihallgatott elé. Törvénytelen ígéretekre, a terhelt „becsapására”, megtévesztésére álláspontom szerint nem kerülhet sor, de a taktikai blöff bizonyos korlátok között megengedett.

A krimináltaktika nem csak a nyomozási kihallgatás része. Természetesen más közegben, és más körülmények között kerül sor a bírósági tárgyaláson, főszabályként a nyilvánosság mellett a vádlott kihallgatására, a kihallgatási módszerek, kérdezési technikák krimináltaktikai szabályai azonban a perben is érvényesek.

A bírósági tárgyaláson általában a terhelt, főként az időmúlásra tekintettel általában már nem tudja olyan pontosan és részletesen felidézni a vádbeli eseményeket, mint a nyomozásban. A vallomások eltérése feloldásának megvannak az eljárásjogi eszközei és nincs akadálya, hogy a bíró a kihallgatás során a törvényi előfeltételek mellett ismertetéssel tárja a kihallgatott vádlott elé a korábbi vallomását, mely által az ismertetett vallomás is a bizonyítás anyagát képezheti. A költségvetési csalással vádolt elkövetőknél egyébként a gyakorlati tapasztalatok nem mutatják az emlékezet teljes, vagy nagyfokú elhomályosulását, rendszerint ezen elkövetői kör igen felkészülten, az ügy beható ismeretében terjeszti elő tárgyalási védekezését is.

A terhelt vallomása az ismertettek szerint a költségvetési csalás bizonyításában is központi jelentőségű a szakvélemény és az okirati bizonyítás mellett. E bűncselekmény bizonyítása során különösen hangsúlyosak a krimináltaktikai súlypontok, és nem csak a nyomozás során, hanem a bírósági tárgyaláson is, ahol a bíróság közvetlenül vizsgálja meg a döntő jelentőségű bizonyítékokat.

V. Zárszavak

Amint láthattuk, az állami feladatok hatékony ellátásának a költségvetés által biztosított, megfelelő források alapvető feltételei. Az államháztartás, a költségvetés fő normáit a legmagasabb szinten, az Alaptörvényben szabályozza a jogalkotás. A költségvetés, az adózás rendjének védelme kiemelt jelentőségű az állam, de közvetve az állampolgárok számára is. A védelmet egyrészt az adóeljárás szabályok, másfelől *ultima ratio*-ként a büntetőjogi eszközök biztosítják. A költségvetés sérelmére elkövetett bűncselekmények megalapozott, törvényes megítélésénél nagy jelentőséggel bírnak a közszektor tanai, különösen a pénzügyi jogi, adóigazgatási és az egyes adónemekre vonatkozó speciális törvényi szabályok. A sokszor nélkülözhetetlen szakértői bizonyítás ellenére elengedhetetlen a hatóság tagjai, különösen a bíróság részéről a kétségtelenül bonyolult és gyakran változó pénzügyi jogi normák alapos ismerete. Tanulmányom remélhetően hűen megvilágítja a közszektor tanainak szerves összefüggését a büntető jogtudománnyal és az ítélkezési

⁶⁶ Tremmel – Fenyvesi – Herke: uo.346-347. o.

tevékenységgel. A büntetőjog a már idézettek szerint a végső védelmi eszköz az állam kezében, elsősorban az adóigazgatási szabályok biztosíthatják a jogkövetést, a normatív előírásoknak megfelelő adózást. A büntetőjog a felelősség megállapításakor, a büntetés kiszabása által ugyanakkor szintén fontos államháztartás-védelmi eszköz az egyéni és általános megelőzés szempontjainak érvényre juttatásával.⁶⁷ Úgy vélem, hogy a különösen nagymértékű adóbevétel csökkenésével járó cselekményt elkövető, illegális vagyont szerző személyekkel szemben a törvény szigorát kell alkalmazni, elvonva tőlük a társadalom törvénytisztelő tagjait joggal irritáló bűnös vagyont, jelezve, hogy aki súlyosan vét az államháztartás, a költségvetés rendje ellen, szabadsága és a jogtalanul szerzett vagyona elvesztésével számolhat. Mindez alapvető társadalmi érdek és megkívánja a törvény előtti egyenlőség, valamint a jogtalan társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetésének követelménye is. Az adóelkerülés hazánkban sajnálatosan egyébként egyes állampolgárok szemében bocsánatos bűn, szemben az angolszász, amerikai társadalommal, illetve jogrendszerrel, ahol az adócsalás súlyosan elítélendő és komoly büntetéssel szankcionált deliktumnak minősül már hosszú ideje. E körben visszatekinthetünk Al Capone híres ügyére, akit védekezése ellenére illegális jövedelmek eltitkolásából kifolyólag ítétek el adócsalásért az Egyesült Államok kontra Sullivan ügyében a Legfelsőbb Bíróság által 1927-ben hozott precedens ítélet alapján.⁶⁸ Akként látom, hogy hazánkban szükséges a szemléletváltás, az adózási fegyelem javítása, melyhez a költségvetést károsító cselekményekkel szembeni büntetőjogi szankciók is nagyban hozzájárulhatnak.

⁶⁷ A Btk. 79. § értelmében a büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más bűncselekményt kövessen el (speciális és generális prevenció).

⁶⁸ <http://hu.taxwar.net/ado-haboru-al-capone-illegalis-jovedelemado.html> Al Capone adócsalási ügye és az illegális jövedelem megadóztatása. Letöltés: 2014. február 27. Al Capone az ügyben a védekezésében kifejtette, hogy a kormányzat legálisan nem adóztathat meg illegális jövedelmet. Tévedett. A bíróság az idézett felsőbbbírósági döntésre tekintettel ugyanis nem osztotta érveit és így más, súlyosabb bűncselekmények bizonyíthatatlansága ellenére adócsalás miatt került börtönbe. - HT.

Az USA civil szervezeteinek szerepvállalása a környezet- és a fogyasztóvédelem területén

I. A civil szervezetekről általában

Fontosnak tartom a civil szervezetek fogalmának tisztázását, mivel a szakirodalom különböző néven említi őket úgy, mint: „NGO (*Non-Government Organization*)”, „civil szektor”, „non-profit szektor”. Az NGO elnevezés a legáltalánosabb fogalom, mivel minden nem állami szervezet ide tartozik. A civil szektor kifejezést elsősorban az Egyesült Államokban használják, így határolják el a kormányzati és az üzleti szektortól. A non-profit megnevezés ezeknek a szervezeteknek csupán egy meghatározó jellemzőjét – a profit szétosztásának tilalmát – emeli ki. A non-profit szervezetek jellemzői között kell említeni az állampolgári, fogyasztói, érdekérvényesítés valamint jogvédelem kereteinek biztosítását, a demokrácia kiteljesítését gyakorlását. A funkcionális megközelítés szerint, a non-profit szektor, egyes funkciókat tekintve az állammal, az üzleti szektorral átfedésben működik, más funkciók vonatkozásában pedig, önállóan tevékenykedik, ide tartozik az érdekvédelmi funkció. A non-profit szervezetek nemzetközileg is elismert definícióját a Baltimore-i John Hopkins Egyetem nemzetközi összehasonlító projektje dolgozta ki. Ennek értelmében ezen szervezetek jellemzői az alábbiak:

- intézményesültség,
- kormányzattól független, vagyis nem állami szervezet,
- gazdálkodása eredményét a szervezethez tartozók között fel nem osztó szervezet,
- önszerveződésen és öntevékenységen alapuló szervezet,
- közvetlen politikai hatalom megszerzését és gyakorlását célul nem kitűző szervezet.²

A civil szervezetek működésének alapját az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*³, valamint a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (ICCPR)*⁴ tartalmazza. Ez az alap pedig, nem más, mint az *egyesülési jog, egyesülési szabadság*.

Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* 20. cikk (1) bekezdése kimondja: „Mindenkinek joga van a békés célú gyülekezési és egyesülési szabadsághoz.”

A *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* 22. cikk kimondja: „Mindenkinek joga van a másokkal való szabad társulásra, ideértve azt a jogot, hogy érdekei védelme céljából szakszervezeteket alakítson, illetőleg azokhoz csatlakozzon.”

A *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (International Labour Organization – ILO)* 87. és 98. konvenciója szintén deklarálja az egyesülési jogot. A 87. konvenció „Az egyesülési szabadságról és a szervezkedési jog védelméről” a 98. konvenció „A szervezkedési és kollektív tárgyalási jogról” rendelkezik.

Az egyesülési jog értelmében a magánszemélyek – valamint a jogi személyek és a jogi személyiséggel nem rendelkező szervezetek – meghatározott célra társadalmi szervezetet

¹ PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Agrárjogi és Környezetvédelmi Jogi Tanszék

² Györfly Gábor: A nonprofit szervezetek ismérvei és tevékenységük. Alapfokú kézikönyv civil szervezetek számára. NIOK–Soros, Budapest, 1995, 21. o.

³ Az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát* 1948. december 10-én fogadták el az ENSZ. Ez a nyilatkozat összefoglalja a világszervezet álláspontját a minden embert megillető alapvető jogok tekintetében.

⁴ Az ENSZ Közgyűlése 1966. december 16-án fogadta el az *Egyezségokmányt*.

hozhatnak létre. Ezen jog alapján három féle szerveződés lehetséges, egyesületek, pártok valamint tömegmozgalmak létrehozása, megszervezése. Az egyesület és a párt között lényeges különbség, hogy a párt az állampolgárok politikai életben való részvételhez nyújt szervezeti kereteket, így elsősorban politikai szerveződés. Az egyesület gyakorlatilag bármilyen törvényes célra alapítható, tevékenysége lehet teljes mértékben politika-mentes, de kapcsolódhat a politikához is, mint ahogyan az Egyesült Államokban megfigyelhető.

Az Egyesült Államokban a „*Freedom of association*” egyéni és kollektív jogot jelent, amit a *Bill of Rights 11. cikke* rögzít. A United States Supreme Court (Egyesült Államok Legfőbb Bírósága) az egyesülési szabadság lényeges részének tekinti a szólásszabadságot. „Az igazi demokráciák védjegye, hogy ezeket a jogokat a társadalom valamennyi szegmensében érvényre juttassák...az NGO-kat az egyesülési jog gyümölcsének tekinthetjük.”⁵

A civil szervezeteket sokkal nagyobb szerepvállalás jellemzi az Egyesült Államokban, mint az Európai Unióban, jelentős nyomást képesek gyakorolni a kormányzatra. Ennek egyik oka, hogy bevételeik egyrészt ár- és díjbevételekből, másrészt magántámogatásokból tevődnek össze, tehát anyagilag függetlenek. Ezzel szemben az Unió tagállamaiban működő civil szervezetek elsősorban kormányzati támogatásokból élnek. Másik okként említhetem, hogy az állami szolgáltatási rendszer az Egyesült Államokban alacsonyabb szintű és szervezettségű, mint az EU-ban, így a civil szervezetek „hézagpótló szerepe” is jóval nagyobb.⁶ Tehát az Egyesült Államokban ezek a szervezetek a társadalmi és politikai élet fontos szereplői, komoly lehetőséget nyújtanak a demokrácia kifejeződésére, az állampolgárok kormányzattal ellentétes véleményének megfogalmazására. A közös érdekek és meghatározott célok vezérelte önkéntes szerveződésekről van szó.⁷

II. Civil szervezetek és GMO-k

Az utóbbi években vált jelentőssé a környezetvédelmi, fogyasztóvédelmi alapelvek érvényesítésének kérdése az Egyesült Államokban. A civil szervezetek kiemelkedő szerepet játszanak ezen alapelvek gyakorlati megvalósulásában, igyekeznek egyensúlyt teremteni a technológiai fejlődés, a gazdasági érdekek illetve a környezet és az emberi egészség megőrzéséhez fűződő érdekek között. Mindez rendkívül nagy felelősséget hárít rájuk.

Az Egyesült Államokban gyakran ütköznek a pénzügyi érdekek környezetvédelmi és fogyasztóvédelmi szempontokkal. Ez az ellentét a nagy cégek – mint amilyen a Monsanto Konzern – és az állam között is markánsan megjelenik. Ha gazdasági oldaláról nézzük, a GM (génmódosított) növények termesztése illetve az ezekből előállított termékek értékesítése valóban nagyobb hasznot ígér a nagyobb terméshozam miatt. A GM növények még nagyobb mértékű elterjesztése azonban ellentétes az állam környezetvédelmi céljával. A *károkozás tilalmának elve* alapján az állam köteles környezeti, természeti értékeinek károsodását megakadályozni és felelősséget vállalni. A környezetvédelem állami érdekként kell, hogy megjelenjen a hivatalos politikában is.⁸ Álláspontom szerint a gazdasági haszonszerzés ezt sok esetben háttérbe szorítja.

⁵ McBride, Jeremy: NGO Rights and Their Protection Under International Human Rights Law. <http://www.osce.org/odihr/37860> (2014. március 02.)

⁶ Geszti Judit: Civil társadalom, civil szervezetek és az Európai Unió, In EU Working Papers 2003/3. szám, 83-104. o.

http://elib.kkf.hu/ewp_03/ewp_0303_02.pdf (2014. február 15.)

⁷ Nárai Márta: A civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, a közösségek, illetve a társadalom számára, In Educatio 2004/4. szám, 614-634. o.

⁸ GMO Contamination Prevention and Market Fairness - What Will It Take?

<http://www.nationalorganiccoalition.org/GMO/GMOContaminationPrevention.pdf> (2012. február 17.)

A GM növények és élelmiszerek elterjedése miatt a civil szervezetek különösen fontosnak tartják, hogy a *fogyasztók választáshoz való jogosultságának elve* maradéktalanul érvényesüljön. Ez alapján a fogyasztónak joga van megválasztani génmódosított élelmiszert, valamint ilyen összetevőt tartalmazó terméket akar-e vásárolni vagy hagyományosat, ebben az esetben a génszennyezéstől mentes terméket választja. Egyértelmű, hogy e nélkül a fogyasztók választáshoz való joga nem érvényesíthető és az információhoz való jog is sérül.

A környezet- és fogyasztóvédő civil szervezetek hangsúlyozzák az *átláthatóság elvének* gyakorlati megvalósulását, amely a folyamatos dokumentálással, egyértelmű címkézéssel, a nyomon követhetőség biztosításával valósítható meg. Véleményem szerint is gyors és teljes körű állami beavatkozásra lenne indokolt ezen a területen, mivel az átláthatóság a hiteles információszolgáltatás alapját képezi. Ha nem tudjuk pontosan, mi is kerül a boltok polcaira, hogyan tájékoztathatnánk hitelt érdemlően a vásárlót. A civil szervezetek minden erővel igyekeznek változtatni azon a szövetségi gyakorlaton, miszerint a kockázatbecslés a termék tulajdonságaira és nem az előállítás folyamatra összpontosít. A hivatalos álláspont szerint ugyanis a génmódosítás nem jelent nagyobb veszélyt, mint a hagyományos termelési módszerek.⁹

A génmódosított növények kapcsán mindenképp meg kell említeni a *biológiai biztonság elve* és az ezt megfogalmazó *Cartagena-Jegyzőkönyvet*.¹⁰ A mezőgazdasági biotechnológia környezetvédelmi vonatkozásainak részletes szabályait ugyanis a Cartagennai Biobiztonsági Jegyzőkönyv tartalmazza nemzetközi szinten. Ez a jegyzőkönyv a GMO-k országhatárokon keresztül történő szállítására vonatkozó első nemzetközi megállapodás, amelyhez azonban az Egyesült Államok nem csatlakozott. Jelentőségét az adja, hogy kifejezetten a genetikailag módosított szervezetekkel kapcsolatos tevékenységekre terjed ki.¹¹ Lehetővé teszi, hogy egy állam elővigyázatossági okokból, tudományos bizonyítékok nélkül is ideiglenesen korlátozhassa a GM élelmiszerek behozatalát. „A Jegyzőkönyvnek célja az is, hogy a biológiai biztonság növelése érdekében megkönnyítse a kormányok, a gazdasági szereplők és a társadalom közötti együttműködést.”¹²

Amerika elsősorban azt kifogásolja, hogy a Cartagena-Jegyzőkönyv ellehetetleníti a WTO és növény-egészségügyi előírásait, továbbá törvényes állapotot teremt a GM termékek tudományos indok nélküli import korlátozásához. Sajnos, arra az esély, hogy az USA politikáján változtat és elismeri a Jegyzőkönyvben foglaltakat, nem sok. Ennek egyik oka a már említett gazdasági lobbis tevékenység.

A civil szervezetek egyik legfontosabb célja a fogyasztókat megillető *„alapvető szükségletek kielégítéséhez való jog”* biztosítása, amely az alapvető és elegendő élelmiszerekhez illetve szolgáltatásokhoz való jogot jelenti. Az élelemhez való jog az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatával¹³ kapott nagyobb szerepet, szociális jogokkal foglalkozó 25. cikk (1) bekezdése kimondja: *„Mindenkinek joga van a saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, ideértve az élelmet,…”*

Az 1974-es, Első Világélelmezési Konferencia óta folyamatos törekvések figyelhetők meg az élelemhez való jog megerősítésére, gyakorlatban történő érvényesítésére. A

⁹ Bánáti Diána – Popp József – Potori Norbert: A GM növények egyes szabályozási és közigazgatási kérdései. In Dorgai László (szerk.): Agrárgazdasági tanulmányok. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 2007/3. szám, 27. o.

¹⁰ Montreálban tartott nemzetközi konferencián dolgozták ki 1995 és 2000 között, 2003. szeptember 11. napján lépett hatályba.

¹¹ A jegyzőkönyv a GMO helyett az LMO (*Living Modified Organism*) kifejezést alkalmazza, mivel véleményük szerint az utóbbi megnevezés sokkal pontosabban határozza meg a szabályozás tárgyát.

¹² Toronyi Anikó: Genetikailag módosított szervezetek az Európai Unió piacán. Szakdolgozat, Budapesti Gazdasági Főiskola, Külkereskedelmi Kar, Budapest, 2010, 31. o.

http://elib.kkf.hu/edip/D_15435.pdf (2012. március 24.)

¹³ 1948. december 10-én fogadta el és hirdette ki az ENSZ Közgyűlése.

mezőgazdaságot és az élelmiszeripart is érintő technológiai –géntechnológiai – fejlődés újabb kihívást jelent, mivel az élelmiszerek összetételét alapvetően megváltoztatja, veszélyt jelentve az emberi egészségre és környezetünkre egyaránt. Éppen ezért napjainkban az egyik legfontosabb kérdés az egészséges élelmiszerekhez való jog érvényesítése.

A 2008-ban Párizsban megrendezett „Az EU a világelelmezési kihívással szemben” című konferencia¹⁴ keretei között hangsúlyozták a mezőgazdasági piacok szabályozásának jelentőségét, a kizárólag piaci tendenciák által meghatározott mezőgazdasági és élelmiszeripari termelés elleni küzdelem fontosságát. A piac különösen meghatározó szerepet játszik a GM növények termesztésében. Mivel a kutatásokhoz nagyon sok pénz szükséges, a tőkével rendelkezők – elsősorban a biotechnológiai cégek – rövid időn belül profitra kívánnak szert tenni, ráadásul a gyorsabban fejlődő GM növények nagyobb hasznot ígérnek, mint a hagyományos módon termesztettek. A fogyasztók és környezetünk megóvása tehát, szorosan összekapcsolódik egymással.

Meg kell állapítanom, hogy az alapvető élelmiszerekhez való hozzájutást a GM növények egyre nagyobb ütemű térhódítása veszélyezteti. Ez különösen abban az értelemben igaz, ha az alapvető élelmiszerek alatt egészséges élelmiszereket értünk. A GM növények okozta egészségügyi kockázatokat ma már számos kutatási eredmény is alátámasztja.¹⁵

A génmódosított élelmiszerek esetében a környezet- és fogyasztóvédelem elválaszthatatlanul összekapcsolódik egymással. A fogyasztói érdekeket képviselő civil szervezetek is összekötik a két célkitűzést programjaikban. Hirdetik, hogy a fogyasztói egészség bázisa az egészséges környezet, ami a fenntartható fejlődés záloga is egyben.

A *fenntartható fejlődés (Sustainable Development)* más néven fenntarthatóság egy rendkívül komplex követelmény rendszert jelent. Magába foglalja egyrészt, a modern társadalom folyamatos fejlődését - ide értve az egyes technológiák fejlesztését – másrészt, a meglévő környezet és a benne rejlő értékek megőrzésének igényét. Másképpen fogalmazva, jelen társadalmunk gazdasági és környezeti szükségleteit, igényeit olyan módon kell biztosítanunk, hogy a majdani generációkat közben ne fosszuk meg egy élhető és egészséges környezettől.

A fenntartható fejlődés – mint alapelv – 1992-ben, Rio de Janeiróban rendezett konferencián került kidolgozásra. Az ENSZ második környezetvédelmi világkonferenciájával vált nemzetközi és nemzeti szinten egyaránt meghatározó alapelvé. Elválaszthatatlan kapcsolat fűzi az elővigyázatosság és a megelőzés – szintén Rió de Janeiróban megfogalmazott – elvéhez. Ezek nélkül a gyakorlatban nem beszélhetnénk magáról a fenntarthatóságról. Környezetvédelmi szempontból a technológiai fejlődés elengedhetetlen feltétele az elővigyázatosság és a megelőzés követelményének érvényesítése. Mint látható, a fenntartható fejlődés a környezetvédelmi alapelvek által elérni kívánt célok és az egyre gyorsuló ütemű gazdasági, technológiai fejlődés integrációját jelenti. Az integráció lényege, hogy környezetvédelem helyet kapjon más szakpolitikákhoz kapcsolódó döntések meghozatala során.

Az általánosságban vett fenntarthatósághoz képest specifikumnak tekinthető a mezőgazdasági fejlődés fenntarthatósága. Az általam vizsgált géntechnológia – amely a biotechnológia önálló területének tekinthető – ezt nagymértékben érinti, sőt mi több, nyugodtan kijelenthető, hogy korlátozza. Napjaink gazdaságának és a gazdaság fejlesztési programjainak szerves részét képezi élő szervezetek genetikai programjának megváltoztatása

¹⁴ <http://www.agroline.hu/hir/az-eu-vilagelelmezési-kihivással-szemben-konferencia> (2012. november 12.)

¹⁵ A brit kormány élelmiszerbiztonsági csoportja felhívta az amerikai Élelmiszer és Gyógyszerbiztonsági Bizottság figyelmét a GM növények pollenjei által okozott veszélyekre. Michael Antoniou angol egyetemi kutató megállapítása szerint, az élő szervezetbe bejutott módosított gén komoly változásokat idézhet elő, ennek következményei kiszámíthatatlanok. Forrás: Bizonytalan a GMO-növények egészségügyi hatása. <http://www.weborvos.hu/adat/magyarorvos/febr/26-27.pdf> (2012. április 2.)

kedvező genetikai tulajdonságok kialakítása érdekében. Elsősorban az élelmiszeripar alkalmazza így a növénytermesztés és állattenyésztés területén használják fel a legfrissebb kutatási eredményeket. Itt példaként említhetem a nagyobb terméshozamú növényfajták kifejlesztését, amelyre nagy igény van a gazdasági szereplők részéről. Ennek fő motivációja a minél nagyobb gazdasági haszon elérése.

A környezet- valamint a fogyasztóvédelem területén a civil szervezetek eredményes működésének kulcsát az *együttműködés elve* biztosítja. Együttműködés a társadalom valamennyi résztvevőjével, kormányzati szervekkel, más civil szervezetekkel, a fogyasztókkal. Ez az együttműködés teszi lehetővé a fogyasztói érdekek érvényesítését, képviselését a kormányzati politika tervezésében és végrehajtásában. A kormánynak pedig, lehetővé kell tenni, hogy a fogyasztók az őket érintő döntések meghozatalában részt vehessenek, véleményt formálhassanak. A fogyasztói részvétel előfeltétele a fogyasztói társadalom „oktatása” az alapvető fogyasztói jogokról és azok érvényesítésének lehetőségeiről. A civil szervezetek legegyszerűbb szerepe tehát, a tájékoztatás.

A gyakorlatban, minden törekvés ellenére, a fogyasztók oktatásának megvalósítása nehézkesen halad. Ennek legfőbb oka, hogy a fogyasztók alapvető információkkal való ellátottsága komoly hiányossággal küzd. A génmódosított élelmiszerek esetében pedig, speciálisnak tekinthető információkról beszélhetünk, mivel külön jogszabályi rendelkezésekkel és alapfogalmakkal kell tisztába vennie a fogyasztóknak.

Végül, de nem utolsó sorban meg kell említenem a civil szervezetek által ellátott képviselői fontosságát, amely a fogyasztók jogos panaszainak tisztességes rendezését hivatott támogatni. Ennek különösen nagy aktualitása van a génmódosított élelmiszerek esetében, ahol a félrevezető, megtévesztő megjelölésekből, illetve az információk visszatartásából eredő vitákra kell gondolnunk. A kifejezetten génmódosított élelmiszerekkel kapcsolatos perekre az Egyesült Államokban több példát is találunk.¹⁶

III. Néhány fontosabb civil szervezetről

III.1. National Organic Coalition

A *National Organic Coalition (NOC)* 2003-ban létrejött civil szervezet, amely a gazdálkodókat, fogyasztókat és környezetvédőket tömöríti. Célja az ökológiai gazdálkodási forma támogatása, a bioélelmiszerek termesztésének elősegítése. Jelentős szerepet vállal a szövetségi mezőgazdasági politikában, így részt vesz az *USDA (United States Department of Agriculture – Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma) Nemzeti Ökológiai Programjának (National Organic Program – NOP)* kidolgozásában, észrevételeket tesz a *NOSB (National Organic Standards Board – Nemzeti Ökológiai Standardok Bizottsága)*¹⁷ tevékenységével kapcsolatban. Sőt, befolyást gyakorol a mezőgazdaságot érintő, szövetségi szintű költségvetési döntésekre is. Megállapítható, hogy egy stabil, hatalommal rendelkező koalícióról van, amely hosszú távon változásokat szorgalmaz az ökológiai értékek megőrzése érdekében, hangsúlyozva az ökológiai gazdaságok környezeti és gazdasági előnyeit.

A NOC több törvény kidolgozásában működött közre, képviselve a társadalmi érdekeket. Ebben a sorban említhetjük az *FDA Food Safety Modernization Act*-t, amelynek fő

¹⁶ Itt említhetjük a ConAgra perét, amely 1919 óta létező amerikai cég, amely csomagolt élelmiszerek széles körét gyártja. A kereset az alábbi helyen olvasható:

<http://www.courthousenews.com/2011/06/29/Conagra.pdf> (2012. július 14.)

¹⁷ A NOSB – miniszterekből álló testület - ajánlásokat fogalmaz meg az Egyesült Államok Mezőgazdasági Minisztériuma számára a bioélelmiszerek és -termékek vonatkozásában.

célja az élelmiszerellátás biztonságosabbá tétele volt.¹⁸ A *Farm Bill*¹⁹ ökológiai programjának támogatásában is részt vett. Kiemelkedő szerepet vállalt a 2012-ben indult kaliforniai kezdeményezésben, amely célja „*The California Right to know Genetically Engineered Food Act*”²⁰ címmel egy „GM-törvény” elfogadtatása. Ez a jogszabály biztosítaná a fogyasztók számára azt a jogot, ami alapján hiteles információt kaphatnak az általuk vásárolt élelmiszerek összetevőiről, különös tekintettel a GMO-kra. Nem szabad elfelejteni, hogy ez a kezdeményezés nem arra irányul, hogy a génmódosítással érintett termékeket eltávolítsák a boltok polcairól és a piacról, csupán arra, hogy megismerhessék a megvásárolt termékek tényleges összetevőit. Itt kell megemlíteni, hogy a civil kezdeményezéshez a *Center for Food Safety* (Élelmiszerbiztonsági Hivatal – CFS) is csatlakozott.

A gészennyezés megelőzése érdekében tervet dolgozott ki, amely javaslatot tartalmaz a Mezőgazdasági Minisztérium keretei között működő, külön intézet létrehozására. Célja a nyilvánosság számára hozzáférhető, ellenőrzött minőségű, nem GM növények biztosítása. A NOC gészennyezés megelőzését szolgáló stratégiájában kiemeli a *fenntartható fejlődés* és a *biológiai sokféleség elvét*. Továbbá hangsúlyozza a tájfajták genetikai állományának megőrzését.

Mivel az USDA lényegében leállította a hagyományos nemesítési formák támogatását és a génmódosítást részesítette előnyben. Ennek fényében a NOC minden lehetséges eszközzel küzd a hagyományos gazdálkodási formák támogatáshoz juttatásáért és a gészennyezés okozta veszélyek mérsékléséért. Az hagyományos mezőgazdasági értékek megőrzése érdekében kiemeli a *szennyező fizet elv* fontosságát a mindennapi mezőgazdasági gyakorlatban.

III.2. Organic Consumers Association

Az *Organic Consumers Association (OCA)* a fogyasztók és a biogazdálkodással foglalkozók érdekvédelmi szövetsége. 1998-ban alakult non-profit szervezet, amely székhelye Minnesotában működik. Több százezer tagot számlál, akik között önkéntesek, fogyasztók, gazdálkodók, kiskereskedők is vannak. Olyan fontos kérdésekkel foglalkozik, mint az élelmiszerbiztonság, a humán egészségügy, valamint a fenntarthatóság és a géntechnológia kapcsolata. Tevékenységei sorában szerepel, un. biztonsági bio-szabványok (*SOS: Safeguard Organic Standards*) kidolgozása és más szervezetekkel való kapcsolattartás.

Az OCA átfogó politikai programja az „*Organic Agenda 2005-15*”, amely célkitűzései között szerepel az USA mezőgazdaságának ökológiai jellegűvé történő átalakítása legalább 30%-ban. Ennek eszközeként növelni kívánja a családi gazdaságok támogatásának mértékét, így ösztönzi az ökológiai gazdálkodási forma választását. Célja fejleszteni a helyi és a regionális piacokat, ahol a *Fair Trade* és a *gazdasági igazságosság* elveit kívánja érvényre juttatni. Globális moratóriumot hirdet a genetikailag módosított növényekkel és élelmiszerekkel szemben. Támogatja a megújuló energiaforrásokat, amellyel az energetikai függetlenséget és az amerikai mezőgazdaság globális átalakítását szeretné elérni.

¹⁸ Ez a törvény 2011. január 4. napján került beiktatásra. Az USA élelmiszerekre, gyógyszerekre és kozmetikumokra vonatkozó szövetségi törvényének modernizációját valósította meg.

¹⁹ Szövetségi szinten ez az elsődleges mezőgazdasági és élelmiszer-politikai jogszabály.

²⁰ A javaslat szövege itt olvasható:

<https://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/labelgmos/pages/31/attachments/original/CA-Right-to-Know-Initiative12.pdf?1324916176> (2014. január 10.)

III.3. Food Democracy Now

A *Food Democracy Now (FDN)* mintegy 650.000. tagot számláló szervezet, amelynek célja a fenntarthatóság biztosítása, a természeti és környezeti értékek megőrzése. Globális problémákkal foglalkozik úgy, mint levegő- és vízszennyezés, élelmiszerellátás kérdései. A családi gazdálkodók támogatása révén egy fenntartható élelmiszerellátó rendszer létrehozására törekszik. Szociális kérdésekre érzékeny szervezet, a rászoruló gyermekek egészséges élelmiszerrel való ellátását is támogatja.

Az FDN a GMO-mentes mezőgazdaság elkötelezett híve. Részt vett a bio-élelmiszer gyártók és több politikus mellett a 2007-es „GMO címkézési” kampányban. Ennek hatására Obama elnök kijelentette, hogy a fogyasztóknak joguk van tudni az élelmiszer genetikailag módosított jellegéről. Azonban ezt a célt szolgáló jogszabályváltozás még nem történt. Az FDN véleménye szerint a *Food and Drug Administration (Élelmiszer és Gyógyszer Ellenőrzési Hivatal – FDA)* kötelessége lenne fellépni a megfelelő és kötelező címkézésre irányuló jogszabály módosítás érdekében. A civil kezdeményezések eredményeként több szövetségi államban felerősödtek az ilyen irányú törekvések, számos jogszabály kezdeményezésre került sor. Mindez erőteljes nyomást gyakorol a kormányzatra és Obama elnökre.²¹

A kormányzatra nehezedő nyomást csak fokozza a 2013. március 26-án beiktatott „*Consolidated and Further Continuing Appropriations Act*”²², ami a köztudatba, mint „Monsanto védelméről szóló törvény” került be. Több fogyasztó- és környezetvédő szervezet meglátása szerint ez a törvény veszélyes precedenst teremtett azzal, hogy a Monsanto konszernt átmenetileg mentesítette a génszennyezéssel kapcsolatos jogi felelősség alól. Az FDN – más szervezetek mellett – a rendelkezés elfogadtatásában meghatározó szerepet játszó Mikulski szenátort hatalommal való visszaéléssel vádolja.²³

Ez a törvény, véleményem szerint sem a gazdálkodók érdekeit szolgálja. A farmerek által vásárolt vetőmagok bevizsgálását az továbbra is az FDA végzi változatlan szabályok mellett, amelyek alapja a *lényegi azonosság elve*.²⁴ A hatóságok napjainkban még akkor sem követelnek meg további vizsgálatokat, ha a génmódosított és a hagyományos növény között az analitikai értékek szignifikáns eltérést mutatnak. Mindez azt mutatja, hogy a lényegi azonosság elve nem elegendő a kockázatok megítéléséhez, valamint az ezen alapuló engedélyezés nem rendelkezik stabil tudományos alappal. Úgy tűnik, az Egyesült Államok – minél több GM növény engedélyezése érdekében – a tudományos megalapozottságot szabadon értelmezi, a biztonságosság követelményét nem veszi elég komolyan.²⁵ Mindezek mellett ez a törvény semmissé teszi azokat a bírósági intézkedéseket, amelyek a gazdálkodók, a környezet és a közegészség védelmét szolgálják.

²¹ Hopkinson, Jenny: Lawmakers ask Obama to keep '07 GMO labeling promise, In Politico LLC 2014. January. <http://dyn.politico.com/printstory.cfm?uuid=865576D5-A8F8-4D11-93D3-58E0434B1767> (2014. március 02.)

²² <https://www.govtrack.us/congress/bills/113/hr933/text> (2014. március 03.)

²³ Simon, Michele: Is Outrage Over Monsanto Protection Act a Turning Point for the Food Movement? <http://ecowatch.com/2013/05/23/monsanto-protection-act-turning-point-food-movement/> (2014. március 05.)

²⁴ Ezt az elvet 1991-ben az ENSZ Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Világszervezete és az Egészségügyi Világszervezet javasolta. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development – OECD) 1992-ben fogadta el önálló elvként, ami kimondja: ha a génmódosított növény beltartalmi összetétele, külső-belső jellemzői, valamint felhasználhatósága mérhető módon nem tér el a természetes faj jellemzőitől, akkor a transzgenetikus növényt azonosnak lehet tekinteni a nem génmódosítottal.

²⁵ Bardócz Zsuzsa – Pusztai Árpád: GM növények táplálkozástudományi látószögből, In Biokontroll, I/1. szám. http://www.biokontroll.hu/cms/index.php?option=com_content&view=article&id=851%3Aagm-noevenyek-taplalkozastudomanyi-latoszoegbl&catid=334%3Aaszakcikkek&Itemid=150&lang=hu (2012. február 07.)

III.4. Natur Products Association

Az Egyesült Államok legrégebbi nonprofit szervezete az 1936-ban alapított *Natur Products Association (NPA)*. Tagjai között több mint 10.000 kiskereskedelmi cég és a legnagyobb étrend-kiegészítőket gyártó cégek is jelen vannak. Fontos szerepet játszott a „*Dietary Supplement Health and Education Act*” kidolgozásában. Ez a törvény biztosítja a fogyasztók számára, hogy megbízható információt kapjanak a boltok polcain fellelhető étrend-kiegészítők összetevőiről. Szigorú szabályozással lehetővé teszi az egészségre veszélyt jelentő illetve hamisított termékek kiszűrését. Több regionális irodát is működtető szervezet, amely a természetes termékek²⁶ és ennek révén a fogyasztói egészség védelmét hivatott támogatni. A természetes és bio-élelmiszerek támogatója, így ellenzi a génmódosítást.

Az USA-ban feldolgozott élelmiszerek 70%-a tartalmaz ilyen génmódosított eredetű összetevőt. Az egyre erősödő fogyasztói nyomás miatt az USA kormányának ki kell dolgoznia a „természetes” megjelölés használatának pontos feltételeit, mivel ennek alkalmazása önkéntes alapú. Ráadásul nincs központilag meghatározva, mi is az a „természetes” élelmiszer.

Az Egyesült Államokban létezik egy egységes megjelölés a GMO mentes termékekre, ez az ún. „*Non-GMO Project*”²⁷ logó. A problémát az jelenti, hogy e mellett létezik egy „*Natural*” megjelölés is, amely használatának pontos feltételei nincsenek szabályozva. Az FDA – amelynek a hatáskörébe tartozik a GM növényekből készült élelmiszerek bevizsgálása, engedélyezése és felel az USA-ban előállított génmódosított alapanyagból, illetve az ilyen összetevő felhasználásával előállított termékek forgalomba hozataláért – ennek használatát jelenleg nem korlátozza, kivéve a hozzáadott színezőanyagok, szintetikus anyagok és mesterséges aromák esetében.

Fontos volna átdolgozni a meglévő szabályokat, mivel a ConAgra esetében az egyértelmű rendelkezések hiány adott okot a vitára.²⁸ A *Natur Products Association*²⁹ úgy véli, hogy a „*Natural*” megjelölés fő követelménye is a GMO mentesség kell, hogy legyen, így saját standard kidolgozását tervezi a természetesnek minősülő megjelölés vonatkozásában.

A gyakorlati életben tehát nagy vitákat váltott ki a megfelelő rendelkezések hiánya és a kétféle jelölés alkalmazása.³⁰ Egyes vélemények az Európai Unióban használt jelöléssel összecsengő megoldást szorgalmazznak. Az egyik ökológiai vetőmagtermesztő cég képviselőjének véleménye szerint az is elfogadható lenne, ha a „természetes” megjelölést a 2,0%-nál kisebb mértékben GMO-t tartalmazó élelmiszerek kapnák. Vannak olyan álláspont is, miszerint épp ellenkezőleg, a GM élelmiszereket kellene a csomagoláson jól látható és

²⁶ Ezek közé tartoznak többek között: a természetes és bioélelmiszerek, étrend-kiegészítők, állateledelek, egészségügyi és szépségápolási termékek, az ún. „zöld” (káros anyag mentes) tisztítószer.

²⁷ A Non-GMO Project Termékhitelesítési Program (PTP) 2008-ban indult, az Egyesült Államokban és Kanadában ez segíti elő a fogyasztók azon jogának gyakorlását, hogy szabadon megválasszathassák akarnak-e génmódosítottal érintett élelmiszert fogyasztani vagy nem. Az élelmiszeripar valamennyi területéről csatlakoztak cégek ehhez, a napjainkra egyre jelentősebbé váló projekthez, amennyiben termékeik összetétele megfelel az ide vonatkozó szabványnak, jogosultak csomagolásaikon a logó használatára.

²⁸ A perre azért került sor, mert a cég „100%-ban természetes” felirattal ellátott csomagolásban hozott forgalomba olyan repceolajat, amely valójában génmódosított repceből készült. 2011 júniusában a Kaliforniai Központi Kerületi Bírósághoz került az ügy. Nagy visszhangot váltott ki ez az eset, hiszen itt egyértelműen a fogyasztók megtévesztéséről van szó.

²⁹ A természetes termékek gyártóinak és kis- és nagykereskedőinek legrégebbi és legnagyobb nonprofit szervezete. Célja ezen termékek könnyebb hozzáféréseinek biztosítása, a fogyasztók érdekek támogatása. A szervezetnek több regionális irodája működik, konferenciákat és kiállításokat szervez a természetesség jegyében.

³⁰ A jelölés egyértelművé tétele érdekében Kalifornia államban széles körű koalíció kezdeményezett népszavazást a *Genetically Engineered Food Act* módosítása érdekében.

<http://d3n8a8pro7vhmx.cloudfront.net/labelgmos/pages/31/attachments/original/CA-Right-to-Know-Initiative12.pdf?1324916176> (2012. február 22.)

egyértelmű jelöléssel ellátni.³¹ Megállapítható tehát, hogy a lényegi azonosság elvére épülő szabályozásnak komoly hátrányai vannak.

III.5. Grocery Manufacturers Association

A *Grocery Manufacturers Association (GMA)* 1908 óta tömöríti az élelmiszergyártókat, akiknek célja egészséges, jó minőségű és megfizethető termékek előállítása. Számukra sem elfogadható a génmódosítással érintett élelmiszeripar, így már hosszú ideje a mezőgazdaság és az élelmiszergyártás fenntarthatóságát hangsúlyozza szemben a gazdasági haszonszerzéssel. A Washingtonban működő szervezet 2010-ben szoros együttműködést alakított ki a kormányzattal, ennek fényében hozta létre a Kormányzati Ügyek Tanácsát (*Government Affairs Council*) és a Szövetségi Ügyek Bizottságát (*Federal Affairs Committee*). A kormányzattal való együttműködés keretei között figyelemmel kíséri a fogyasztói érdekképviseléssel kapcsolatos szövetségi és regionális jogszabályi változásokat.

Több bizottsága és munkacsoportja – mint például a *Consumer Products Policy Committee* – képzett szakemberekkel dolgozik azon, hogy a fogyasztói igényeket a lehető legmagasabb szinten kielégítse. A legújabb tudományos eredményekkel és ezek szabályozási kérdéseivel is foglalkozik, egy-egy szegmensre felosztva, számos bizottsága. Itt csak hármat emelnék ki, az Allergén Anyagok Bizottságát (*Allergen Committee*), a Biotechnológiai Bizottságot (*Biotechnology Committee*) és a Vegyi Anyagok Igazgatási Bizottságát (*Chemicals Management Committee*).

Munkacsoportjai közül ki kell emelni a Fenntarthatósági Munkacsoportot (*Sustainability Working Group*), amely a politikai az ipari és a fogyasztóvédelmi érdekek közötti egyensúly kialakításában vesz részt.

IV. Záró gondolatok

Az Egyesült Államok civil társadalma a tárgyalt szervezetek széles körét foglalja magába, amelyek biztosítják a polgárok számára, hogy politikai, gazdasági érdekeik a lehető legteljesebb mértékben képviselve legyenek. Az áttekintett civil szervezetek a magánszemélyektől a családi vállalkozásokon át a nagy cégekig több ezer tagot számlálnak, így a társadalom különböző rétegeit tömörítik egy cél, egy ideológia köré. Hatékony működésük kulcsa a „jól-szervezettség”, erre különösen jó példa a *Grocery Manufacturers Association*. A GMA a fogyasztóvédelem több szegmensét tekinti át külön-külön szervezeti egységeket kialakítva. Ezen egységek (bizottságok, munkacsoportok) működésének központi összehangolása, összefogása teszi eredményessé munkáját.

A fogyasztó- és környezetvédő szervezetek tevékenységének komolyságát támasztja alá az a tény, hogy a tudomány eredményeit folyamatosan nyomon követik. E mellett együttműködnek több tudományterület szakembereit magába foglaló, GMO-kutatással foglalkozó szervezetekkel.

Ide tartozik a *The Institute for Responsible Technology (IRT)*, amely azt kutatja, hogy a GM élelmiszerek, növények milyen hatással vannak, és mekkora kockázatot jelentenek az emberi egészségre, a környezetünkre továbbá a gazdaságra és a mezőgazdaságra. Az IRT oktatási tevékenységet is folytat a témában, ami elősegíti a fogyasztók tájékoztatását, a legújabb kutatási eredmények megismertetését a társadalom széles körével.

³¹ Roseboro, Ken: Experts say „natural” should mean non-GMO.

<http://www.non-gmoreport.com/articles/november2011/naturalshouldmeannongmo.php> (2012. április 10.)

A fogyasztóvédő civil szervezetek célkitűzéseik gyakorlatban történő megvalósítása érdekében partneri viszonyt ápolnak több élelmiszeripari érdekeltségű céggel. Korábban említettem a Natur Products Association-t, amelynek tagjai között étrend-kiegészítőket gyártó kis és nagy vállalatok is megtalálhatóak.

Az *Eden Foods* szintén kiemelkedő partner, természetes élelmiszerek forgalmazásával foglalkozik az átláthatóság és nyomon-követhetőség követelményének maximális betartása mellett. Az általa kínált termékek mindegyike az *AIB International*³² legmagasabb minősítésével rendelkezik. A már említett „Non-GMO Project” kidolgozásában is szerepet vállalt. Az Eden Food elnöke tagja a project tizenegy fős vezetőségének, így az általa forgalomba kerülő élelmiszerek a project előírásainak is megfelelnek.

Véleményem szerint az Egyesült Államok civil szervezetei nélkülözhetetlen fontosságú szerepet játszanak a fogyasztóvédelem és a környezetvédelem területén. Tevékenységük a jövőben is nagy fontossággal bír, különös tekintettel arra, hogy az USA GMO-kat érintő szabályozása komoly hiányosságokkal küzd és egyelőre még az engedékeny szabályozás jellemzi. De köszönet a civil szervezetek munkájának a változás már folyamatban van és az átláthatóság irányába halad.

³² AIB International 1919 óta létező nemzetközi élelmiszer bevizsgálással foglalkozó szervezet. AIB tanúsítvánnyal ellátott élelmiszerek ellenőrzött minőségűek, így biztonságosak. Mintegy 120 országban elfogadott szabványok alapján dolgozik, évente frissített élelmiszer-biztonsági program szerint végzi vizsgálatait. Az AIB International *Certification Services* önálló jogi személyként végez hitelesítési, ellenőrzési tevékenységet az az élelmiszeripar igényeinek kielégítése érdekében.

Kényszerintézkedések a Bűnvádi perrendtartásban

I. Bevezetés

A hatályos büntetőeljárás törvény² azt az eljárást szabályozza, amely a valószínűleg bűncselekményt elkövető személyek felelősségre vonása érdekében indul. Ennek során szükségessé válhat kényszer alkalmazása a hatóságok részéről, ugyanakkor az eljárás eredményessége érdekében megfelelő garanciák mellett lehetővé kell tenni alkalmazásukat.³ A kényszerintézkedések a büntetőeljárás eredményes lefolytatását biztosító eljárási cselekmények, amelyeket az érintett személy akarata ellenére foganatosítanak és bizonyos állampolgári jogokat sértenek vagy korlátoznak.⁴

Ezek általában a személyi szabadságnak, mozgás szabadságának vagy más alapvető jogoknak (tulajdonjog, titokvédelem, és más személyhez fűződő jogok) korlátozását jelentik. A kényszerintézkedések hatályos szabályozásában jól látható két alapkövetelmény ütközése: az emberi jogok biztosításának és az állami büntetőigény eredményességének érdeke, amelyet a büntetőeljárás „régii kettős szorításaként” definiálhatunk.⁵ Tehát alkalmazásuk csak megfelelő törvényi garanciák⁶ biztosítása mellett megengedhető, a szükségesség és arányosság alapelvének figyelembevételével.

E rendelkezések lényegi elemei már a Bűnvádi perrendtartásban megjelentek, amely fontos garanciákat tartalmazott a kényszerintézkedések vonatkozásában, mint például: előzetes letartóztatás és vizsgálati fogság okainak taxatív meghatározása, azok maximális időtartamának megállapítása és a jogorvoslati jogosultság biztosítása. A tanulmányom célja, hogy áttekinthetően bemutassa a Bűnvádi perrendtartásban ismert kényszerintézkedések rendszerét, alapvető szabályait és esetleges hiányosságait.

II. A Bűnvádi perrendtartás

A XIX. században a büntető anyagi jog kodifikációját követően⁷ a büntetőeljárás jogi egységes törvénykönyvbe foglalásának igénye is újból felmerült. A tervezet elkészítésére Csemegi Károlyt kérték fel, aki korábban a „Sárga könyvet”⁸ és a Büntetőtörvénykönyvet is megalkotta. A megbízást 1882 végére teljesítette, de a tervezetéből kihagyta az esküdtszék intézményét kivitelezési okokra hivatkozással, amely elképzelést az akkori kormány is

¹ SZTE- AJTK Doktori Iskola, Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék, ösztöndíjas PhD-hallgató

² 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról

³ Farkas Ákos – Róth Erika: A büntetőeljárás. Complex Kiadó. Budapest, 2007. 143-144. o.

⁴ Fantoly Zsanett – Gácsi Anett Erzsébet: Eljárási büntetőjog. Statikus rész. Iurisperitus Bt. Szeged, 2013. 269. o.

⁵ Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Tremmel Flórián: Új magyar Büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2004. 301. o.

⁶ Csak törvényben meghatározott feltételek esetén, időtartam korlátozása, jogorvoslati jogosultság biztosítása és a szubszidiaritás.

⁷ 1878. évi V. tc. magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről (Csemegi-kódex)

⁸ „Sárga könyv”: az ideiglenes törvénykezési szabályokat követően 1871-ben az igazságügy-miniszter Csemegi Károlyt bízta meg ideiglenes büntető eljárásjogi törvény megalkotására. A tervezetet előterjesztették a képviselőház elé, de végül nem került megtárgyalásra. Csak egy szövegváltozatot szerkesztettek, amelyet megküldtek minden törvényszék elnökének, hogy alkalmazzák az eljárások során. Borítólapjának színéről „sárga könyvként” emlegették. In: Béli Gábor: Magyar Jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2009. 356. o.

támogatott. Ennek ellenére munkája nagy szakmai vitát váltott ki.⁹ Mindezekre tekintettel *Csemegi* átdolgozta tervezetét, amely 1889-ben jelent meg, amelyet többen többször is átdolgoztak, így a képviselőház Igazságügyi Bizottsága végleges tartalmával a javaslatot 1895. november 16 – 1896. február 4-ig tárgyalta és több helyen is módosította¹⁰ (előzetes letartóztatás feltételeinek szigorítása és tartamának megrövidítése, fellebbezés eseteinek bővítése). A főrendi ház vita nélkül elfogadta a javaslatot és a király 1896. december 4-én szentesítette az első modern, magyar büntetőeljárás törvényt.¹¹ A Bünvádi perrendtartás (1896. évi XXXIII. tc., a továbbiakban: Bp.) 1900. január 1-jén lépett hatályba, amelyet két további törvény egészített ki: az 1897. évi XXXIII. tc. az esküdtbírók szervezetéről és az 1897. évi XXXIV. tc. a bünvádi perrendtartás életbe léptetéséről.¹²

A Bp. 32 fejezetből állt és 529 §-t tartalmazott. Szerkezetét tekintve 7 fő részre tagolható:

1. rész: az általános rendelkezéseket, eljáró hatóságokat, kizárásuk szabályait, védelmet és a bírósági határozatokat
2. rész: bizonyítás, egyes bizonyítási eszközök és azok eljárásba vonását, kényszerintézkedéseket
3. rész: vádemelés és tárgyalás előkészítését
4. rész: bírósági tárgyalás szabályait
5. rész: jogorvoslatokra vonatkozó rendelkezéseket
6. rész: az egyes különjárásokat (járásbíró elöljárás és sajtóvétségi eljárás)
7. rész: a záróhatározatokat tartalmazta.

A Bp. az eljárást a bűncselekmények súlyához igazítva szabályozta. A büntettek és a súlyosabb vétségek a társasbírók (esküdtszék¹³ és törvényszék), az enyhébb vétségek és kihágások pedig az egyesbírók (járásbírók és a közigazgatási hatóságok) előtt kerültek elbírálásra.¹⁴ A Bp. a perorvoslatok körében elkülönítette a rendes (felfolyamodás, fellebbezés, semmisségi panasz) és rendkívüli jogorvoslatokat (perújrafelvétel és perorvoslat a jogegység érdekében. Fellebbviteli fórumrendszere az alábbiak szerint alakult:

<i>Elsőfok</i>	<i>Másodfok</i>	<i>Harmadfok</i>
<i>közigazgatási tisztviselők elsőfokú eljárására szolgáló, rendőrkapitány, budapesti kerületi kapitány vagy kerületi elöljáróság járt el.</i>	Alispán, törvényhatósági joggal felruházott városok tanácsa, vagy a budapesti rendőrfőkapitány, városi tanács ítélt	az illetékes miniszter
járásbíró	törvényszék (kivéve összbüntetésbe foglalás elleni semmisségi panasz, amely a királyi táblára került)	királyi tábla
elsőfokon a törvényszék is	királyi tábla	ítélet elleni semmisségi

⁹ Ugyanis a bizonyítékok szabad mérlegelését nem juttatja érvényre, esküdtszéki bíráskodás szabályait kihagyta, illetve a perorvoslatokat is hiányosan szabályozta. Ennek ellenére rendelkezései átmentek a gyakorlatba és 28 évig használták. Hiányosságait kúriai döntések döntvényekkel igyekezett kiegészíteni. In: Fantoly Zsanett – Gácsi Anett: i. m. 39. o.

¹⁰ Lásd bővebben: Fabiny Teofil: A magyar bünvádi eljárás törvényjavaslata. Franklin-Társulat. Budapest, 1889. 274-311. o.

¹¹ Király Tibor: Büntetőeljárás jog. 4., átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó. Budapest, 2008. 49-50. o.

¹² Kovács Kálmán: A magyar büntetőjog és büntetőeljárás jog története 1848-tól 1944-ig. ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. Budapest, 1971. 57. o.

¹³ Lásd bővebben: Antal Tamás: Törvénykezési reformok Magyarországon (1890-1900) Dél-Alföldi Évszázadok. Szeged, 2006. 219-245. o.

¹⁴ Király Tibor: i. m. 54. o.

eljárhat		panasz esetén a Kúria járt el
esküdtbíróóság határozata	elsőfokú végzések ellen a királyi táblához ítélet ellen a Kúriához (ez esetben csak egyfokú fellebbezés)	

1. számú táblázat: a szerző saját szerkesztése alapján¹⁵

A Bűnvádi perrendtartás tartalmazott a büntetőeljárás alapjául szolgáló alapvető elveket, amelyek végigkísérték az egész eljárást: hivatalból történő eljárás, közvetlenség, szóbeliség, nyilvánosság, ügyfélegyenlőség, bizonyítékok szabad mérlegelésén alapuló szabad bizonyítási rendszer, védelem szabadsága.¹⁶

A Bp. előremutató jogelvi követelmények alapján rendelkezett az eljárás alá vont személyek személyes szabadságának garanciáiról, amely kiterjedt az előzetes letartóztatás, a vizsgálati fogság elrendelésének és végrehajtásának elveire.¹⁷ A törvény a terhelt számára ügyféli jogosítványokat biztosított, ezáltal elismerve a személyes védelem jogát. A törvény megtiltotta a hatóságok általi kényszer alkalmazását a kihallgatás során, továbbá követelményként állapította meg a vizsgálati foglyok és a jogerősen elítéltek őrizet alatti elkülönítését. E szabályok tulajdonképpen az ártatlanság védelmének biztosítékai voltak, jóllehet a Bp. ezt nem deklarálta alapelvként.¹⁸ Ugyanakkor ezen elvet a büntető ügyviteli szabályokat megállapító 3700/1899. IM.sz. rendelet kimondta a Bánásmód a terheltekkel szemben cím alatt.¹⁹

III. Kényszerselekmények a Bűnvádi perrendtartásban

A korabeli tankönyvek szerint a büntetőeljárás során a kényszerselekmények szükségessége két fontos okból merülhetett fel: egyrészt, mert a bizonyító eszköz a főtárgyalásig elenyészhet vagy kikerülhet a bíróság rendelkezése alól, másrészt mert a bizonyító eszköz nem áll a bíróság rendelkezésére és a kényszerre megszerzése végett van szükség.²⁰

E célra szolgáltak a kényszerítő eszközök, amelyet a polgári kori büntető eljárásjogi irodalom élesen elhatárolt a szükségselekményektől (pl. az életveszéllyel járó betegségben szenvedő tanú előkészítő eljárásban történő eskü alatti kihallgatása). Alapvetően a kényszerselekményeket a szükségselekmények minősített eseteként lehetett értékelni. Közös vonásuk abban nyilvánult meg, hogy mind a kettőt szükség váltotta ki, de míg a szükségselekmény nélkülözte a hivatalos erők alkalmazását, így nem érintve az egyéni jogokat, addig a kényszerselekmények fizikai és pszichikai hivatalos erők bevetésével, meghatározott személyiségi jogok korlátozása mellett ment – és megy a mai napig – végbe.²¹

¹⁵ Készült: Király Tibor: i. m. 55. o. alapján

¹⁶ Fantoly Zsanett– Gácsi Anett: i. m. 42. o.

¹⁷ Stipta István: A modern eljárásjog kialakulásának időszaka (1848-1945). In: Magyar jogtörténet (Szerk.: Mezey Barna) Osiris Kiadó. Budapest, 2007. 446. o.

¹⁸ Finkey Ferencz: A magyar büntető perjog tankönyve. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1916. 367. o.

¹⁹ Béli Gábor: i. m. 358. o.

²⁰ Vámbéry Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1916. 167. o.

²¹ Angyal Pál: A magyar büntetőeljárásjog tankönyve I. kötet. Athenaeum irodalmi és nyomdai Rt. kiadó. Budapest, 1915. 375-376. o.

Fogalmát tekintve: „Kényszercselekmények a terhelt jelenlétében a bizonyítás szempontjából nélkülözhetetlen személyek és dolgok kézenlevőségét biztosító eszközök.”²²

Mint ahogyan a bevezetésben említettem, már a bűnvádi perrendtartás hatálya alatt megfogalmazásra került, hogy a kényszercselekmények szabályozása során két érdek összeütközésének kiegyenlítésére kell figyelemmel lennie a jogalkotóknak: ugyanis az egyén alkotmányos jogainak sérthetlensége áll szemben az állami büntetőigény eredményességének elvárásával.²³ Tehát megfogalmazásra került az a követelmény, miszerint nem csak a processzuális elveknek kell a törvényben előtérbe kerülniük, hanem egyben alkotmányos garanciáknak kell biztosítaniuk az egyének számára a védelmet a hatóságok önkényessége ellen. Ilyen garanciaként említhető, hogy mindig kivételesen lehetett elrendelni ezen cselekményeket, meghatározott esetekben és főszabály szerint csak a bíróság által.²⁴

A kényszercselekményeket az alábbi szempontok alapján csoportosították:²⁵

<i>Terhelt személye ellen irányuló kényszercselekmények</i>	<i>Bizonyítás anyagának biztosítására szolgáló kényszercselekmények</i>	<i>Egyéb, sajátos jellegű – más tárgykörökhöz kapcsolódó kényszercselekmények</i>
Előzetes letartóztatás; Vizsgálati fogság és ezek helyettesítésére szolgáló intézmények	Lefoglalás; Házkutatás; személymotoszás	Bűnügyi zárlat; Biztosítási végrehajtás

2. számú táblázat: a szerző saját szerkesztése alapján

Az egyes kényszerítő cselekmények foganatosítása során alkalmazott kényszernek két esetét különböztették meg: közvetett és a közvetlen kényszert. Az előbbi alatt azt a kényszert értették, ha törvény pénzbüntetéssel vagy letartóztatással szorítja a tanút a megjelenésre vagy vallomástételre, a lefoglalt dolog birtokosát annak kiadására. Közvetlen a kényszer pedig, ha a hatóság közege maga keríti hatalmába a dolgot, vagy a személyt.²⁶

A következő fejezetekben a Bűnvádi perrendtartásban nevesített egyes kényszercselekmények kerülnek bemutatásra.

IV. Személyes szabadságjog és a bűnvádi eljárás

A letartóztatás szabályozásának történeti gyökerei a XIV. századig nyúlnak vissza, de az első jelentős lépést a nemzetközi jog-összehasonlításon alapuló Bűnvádi perrendtartás megalkotása jelentette, amely részletesen szólt e kérdéskörrel. A XIX. század közepéig hazánkban főszabályként a nemeseknél a szabadlábbon védekezés, a nem nemeseknél pedig az előzetes fogva tartás érvényesült. E szabály alól kivételként érvényesült a nemesek vonatkozásában, hogy bizonyos főbenjáró bűnelkövetők esetében (gyilkosság, gyújtogatás, tettenérés) a nemes letartóztatható volt.²⁷

Az 1843-as javaslat már részletesen szabályozta e kérdést, illetve az előzetes elfogás feltételeit: tettenérés esetén bárki jogosult volt az elkövető elfogására, ha a vád tárgya kétévi rabságnál súlyosabb büntetéssel volt büntetendő, vagy szökés veszélye állt fenn. Vizsgálati fogságot csak társas bíróság rendelhetett el szökés veszélye, kollúzió esetén, illetve ha a vád

²² Angyal Pál – Bertl Emil – Jench Árpád: A magyar büntető eljárásjog. Attila-Nyomda, Budapest. 1931. 49. o.

²³ Angyal Pál – Bertl Emil – Jench Árpád: i. m. 50. o.

²⁴ Finkey Ferencz: i. m. 330. o.

²⁵ Angyal Pál: i. m. 377. o.

²⁶ Vámbéry Rusztem: i. m. 168. o.

²⁷ Herke Csongor: A letartóztatás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2002. 47-48. o.

tárgyának alapjául szolgáló büntett legalább 5 évi rabsággal volt büntetendő.²⁸ Éppen ez volt a javaslat legnagyobb hibája, azaz hogy minden ok nélkül elrendelheték az előzetes fogva tartást, ha legalább 5 évi szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény gyanúja fennállt.²⁹

Ezt követően megjelent az *1872. évi Szabályzat*, amelynek rendelkezései több tekintetben is kifogásolhatóak voltak (előzetes letartóztatás okai hiányoztak, vizsgálati fogság maximális időtartamát sem határozta meg, több esetben kötelező volt az elrendelése, továbbá a vizsgálati fogság okaként a vád súlyosságát is megjelölte).³⁰ Majd az 1889. évi javaslat³¹ több ponton is módosított és javított a korábbi szabályokon, amely rendelkezések végül a Bp.-be is bekerültek.

Ugyan a Bp. alapelvei között *expressis verbis* nem deklaráta az ártatlanság vélelmét, de mégis egyértelműen megjelent tilalomként, miszerint senkit sem lehet jogerős bírói ítélet nélkül szabadságában korlátozni, vagy attól megfosztani. Ennek ellenére mégis szükséges volt az állami büntetőhatalom érvényesítése érdekében a büntető eljárásban a személyes szabadságot meghatározott esetekben korlátok közé szorítani. Ilyen kényszerselekmények közé tartozott a Bp. XI. fejezetében az előzetes letartóztatás és vizsgálati fogság (*a bűncselekménnyel terhelt egyén személyes szabadságának a büntető eljárás sikere érdekében történő időleges elvonása*).³²

A személyi szabadság eljárásjogi korlátozása esetében felmerülő érdeköszeütközést az alábbi *jelentős garanciákkal* igyekezett a törvény kiegyenlíteni:³³ a) előzetes letartóztatás és vizsgálati fogság okainak taxatív meghatározása; b) elrendelésükre főszabályként bíróság volt jogosult; c) jogorvoslati jog biztosítása; d) a letartóztatás maximális tartamának megállapítása; e) végrehajtás módjának részletes szabályozása; f) biztosíték melletti szabadlábra helyezés lehetősége; g) ártatlanul letartóztatott számára kártalanítási igény biztosítása; h) továbbá a Bp. az eljáró hatóságok köteleességévé tette, hogy az előzetes letartóztatást és a vizsgálati fogságot a lehető legrövidebb ideig tartsák fenn.

V. A terhelt személye ellen irányuló kényszerselekmények a Bp.-ben

V.1. Az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság

A Bp. a terhelt személyes szabadságának elvonására két előzetes kényszereszközt állapított meg: az előzetes letartóztatást és a vizsgálati fogságot. Mivel e két kényszerselekmény szabályai sok tekintetben hasonlóságot mutattak, így egy fejezetben ismertetem a rájuk vonatkozó szabályokat, kiemelve az esetleges különbségeket. Hasonlóságként említhető, hogy mindkét kényszerselekmény elrendelése csak fakultatív jelleggel bírt, a törvény mindkettőt meghatározott határidőhöz kötötte, továbbá végeredményben ugyanúgy bírói elrendeléstől függtek.³⁴ Ellenben az elrendelésük feltételei, az elrendelő hatóságok és a tartamuk vizsgálata során különbségeket fedezhetünk fel. Az előzetes letartóztatás a terhelt kihallgatása nélkül, tehát már a nyomozás alatt elrendelhető, a vizsgálati fogság pedig legkorábban a vizsgálattal együtt csak a terhelt kihallgatása után. A főbb különbségeket az alábbi táblázat szemlélteti:

²⁸ Angyal Pál: i. m. 379. o.

²⁹ Herke Csongor: i. m. 49. o.

³⁰ Fayer László: A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala. Franklin-Társulat. Budapest, 1899. 132. o.

³¹ Lásd bővebben: Fabiny Teofil: A magyar bűnvádi eljárás törvényjavaslata. Franklin-Társulat. Budapest, 1889. 274-311. o.

³² Angyal Pál: i. m. 378. o.

³³ Finkey Ferencz: i. m. 375. o.

³⁴ Vámbéry Rusztem: i. m. 168. o.

	<i>Előzetes letartóztatás</i>	<i>Vizsgálati fogság</i>
<i>Okai</i>	<ul style="list-style-type: none"> • tettenkapás • szökés veszélye • kollúzió • külföldiség • prevenció 	Megegyeznek, kivéve a tettenkapást
<i>Elrendelő hatóságok</i>	Vizsgálóbíró, vádtanács, ítélebíró, Kivételképp: járásbíró és rendőri hatóság	vizsgálóbíró vádtanács ítélebíró
<i>Elrendelési feltételek</i>	a nyomozás alatt, a terhelt kihallgatása előtt is	csak a vizsgálat elrendelésével egyidőben, vagy a vizsgálat alatt a terhelt kihallgatása után.
<i>Tartam</i>	Főszabályként csak a nyomozás befejezéséig, maximum 15 napig, amely a vádtanács által egy alkalommal meghosszabbítható 15 nappal	Szökés veszélye és külföldiség esetén 3 hónap, ez 1-1 hónappal meghosszabbítható kollúzió esetén 1 hónap, szintén 1-1 hónappal hosszabbítható, de maximum 3 hónap

3. számú táblázat: a szerző saját szerkesztése alapján

IV.1.1. Az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság elrendelésének okai

Pozitívumként említhetjük, hogy a Bp. nagy részletességgel rendelkezett az egyes letartóztatási okokról. A tettenkapást kivéve, amely csak az előzetes letartóztatás esetében volt lehetséges, az elrendelés okai mindkét kényszerselekménynél megegyeztek. Továbbá a vizsgálati fogság esetében nagy előrelépést jelentett, hogy még a legsúlyosabb bűncselekmények esetében sem volt kötelező az elrendelése.³⁵ Ugyan a Bp. 148. §-a kimondta, hogy vizsgálati fogság csak az ellen a terhelt ellen rendelhető el, „*aki kihallgatása után is büntett vagy vétség nyomatékos gyanúja alatt marad*”, míg a Bp. 141. §-a az előzetes letartóztatás esetében ezt nem nevezte meg kifejezett feltételként. Ennek ellenére ezt nem tekinthetjük különbségnek, mivel a törvényből egyértelműen következett, hogy az előzetes letartóztatás sem volt elrendelhető nyomatékos gyanú nélkül, mivel a terhelt³⁶ kifejezést használta a törvényszöveg ez esetben is.³⁷ Továbbá az is közösnek tekinthető e két intézményben, hogy csak fakultatív lehetőségként vonták maguk után a szabadságelvonást, azaz egyiket sem volt kötelező elrendelni a Bp. alapján. Ezen törvényi okok csupán elegendő indokul szolgáltak a fogva tartás elrendelésére és egyben garanciául szolgáltak arra, hogy az eljáró hatóságok csak megfelelő tárgyi okok fennállása esetén alkalmazhassa e szabadságelvonó intézkedéseket.³⁸

E két kényszerselekmény elrendelésének okai: bármely ok megállapíthatósága esetén el lehetett rendelni a letartóztatást, azaz a *különös pozitív feltételek*:

Tettenkapás: A tettenkapás fogalmát a Bp. 142. § határozta meg közelebbről, amelynek két esetét figyelhettük meg: a) ha valaki a tettest vagy részt a bűncselekményen rajta éri; b) ha valaki mint szemtanú vagy szemtanú által figyelmeztetve a tettest vagy a részt azonnal a bűncselekmény elkövetése után elfogta vagy üldözőbe vette. Ha ezek

³⁵ Fayer László: i. m. 134. o.

³⁶ A terhelt olyan személy, aki ellen bünvádi eljárás folyik és eljárás csak olyan személy ellen indítható, akivel szemben nyomatékos gyanú áll fenn. (Bp. 1. §)

³⁷ Angyal Pál: i. m. 380. o.

³⁸ Lukács Adolf: A bünvádi per előkészítő része. Lepage Lajos Könyvnyomdája. Kolozsvár, 1906. 282. o.

bármelyike fennállt, akkor a tettenért személyt bárki elfoghatta és őt köteles volt a legközelebbi hatóság elé kísélni vagy ha ennek lehetősége nem volt lehetséges, akkor az esetről értesíteni a bűnüldöző szerveket. Elfogás esetén a hatóság a tettest őrizetbe vette, és e tényről azonnal, de erről legkésőbb 24 órán belül a királyi ügyészt értesítenie kellett.³⁹ Egyetérttek *Fayer László* megállapításával, miszerint nem volt helyes a tettenkapás fogalmának ilyen széleskörű meghatározása, mivel a menekülés nem bizonyítja minden esetben, hogy az illető volt a bűntettes.⁴⁰ Követendő szabályként érvényesült, hogy elsőként az őrizetbe vett tettért személy személyazonosságát kellett megállapítani, majd az elfogástól számított 24 órán belül kihallgatták. Végül, ha letartóztatására törvényes ok nem állt fenn, szabadlábra helyezésének azonnali elrendelése volt szükséges. Az előzetes letartóztatás és azon belül a tettenérés, illetve az arra vonatkozó rendelkezések a ma hatályos büntetőeljárás törvényünk által szabályozott őrizetbe vétellel kapcsolhatóak össze, hiszen a tettenérés esetköre kiemelésre került a jelenlegi Be. törvényünkben is az őrizetbe vétel meghatározásánál, továbbá az alapvető szabályaik is jelentős hasonlóságot mutatnak.

Szökés veszélye: az előzetes letartóztatás második oka, illetve a vizsgálati fogság első oka.⁴¹ E pont alá több olyan körülmény tartozott, amelyek mind a terhelt megbízhatatlanságára vezethetőek vissza:⁴² a) ha a terhelt megszökött; b) acélból rejtőzött el, hogy kivonja magát az eljárás alól és a hatóságnál nem jelentkezett; c) ha bizonyíték áll fenn arra vonatkozóan, hogy a szökésre előkészületet tett; d) szökéstől azért lehet tartani, mert nincs állandó tartózkodási helye; e) vagy nincs megfelelő keresetforrása; f) ismeretlen és magát igazolni nem tudja; g) a kiszabható büntetés súlyosságánál fogva tartani lehet a szökéstől. A súlyos büntetéssel való fenyegetettség azonban önmagában nem volt ok a letartóztatásra, ha a terhelt egyéni körülményei nem adtak alapot arra, hogy szökését feltételezzék.⁴³

*Kollúzió:*⁴⁴ az összejátszás veszélye akkor volt megállapítható, ha bizonyítottan veszély forgott fenn arra vonatkozóan, hogy a terhelt szabadlábon hagyása esetén a bizonyítás sikerét megghiúsítja. Esetei: a) ha egyéni bizonyítékok megghiúsítása forog fenn: tettestársat, részest, bűnpártolót, tanút hamis vallomás tételére bír, vagy erre törekedett; b) ha a tárgyi bizonyítás sikerét veszélyezteti: bűncselekmény nyomait megsemmisíteni, megváltoztatni, elrejteni törekszik, vagy törekedett.

*Külföldiség esetköre:*⁴⁵ azaz, ha a terhelt nem volt magyar honos és alaposan kellett tartani attól, hogy szabadlábon hagyása esetén a hatóság újbóli megidőzésére nem fog megjelenni és kényszercselekmény a későbbiekben ellene nem foganatosítható, mivel a saját állama nem adja majd ki más hatóságoknak.⁴⁶

*Prevenció:*⁴⁷ a megelőzés esetei a következők voltak: a) ha a terhelt az ellene indított eljárás alatt újabb büntetést vagy vétséget követett el; b) vagy ha a bizonyíték állt fenn arra vonatkozóan, hogy a terhelt a megkísérelt büntetést vagy vétség végrehajtásával vagy újabb büntetést elkövetésével fenyegetőzött.

Kizárólag pénzbüntetéssel büntetendő vétség esetében előzetes letartóztatás elrendelése nem volt lehetséges, csekély súlyú más vétség esetében, ha az előzetes

³⁹ Vargha Ferenc – Angyal Pál – Isaák Gyula: Bűnvádi perrendtartás melléktörvényekkel, újabb eljárási törvények részletes magyarázatával, rendeletekkel, joggyakorlattal, jegyzetekkel és utalásokkal. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1941. 153. o.

⁴⁰ Fayer László: i. m. 33. o.

⁴¹ Bp. 141. § 2. pont

⁴² Lukács Adolf: i. m. 282. o.

⁴³ Vámbéry Rusztem: i. m. 169. o.

⁴⁴ Bp. 141. § 3. pont.

⁴⁵ Bp. 141. § 4. pont.

⁴⁶ Lukács Adolf: i. m. 283. o.

⁴⁷ Bp. 141. § 5. pont.

letartóztatás tartama meghaladta volna az előreláthatólag kiszabandó büntetés idejét, csak megelőzés okából. Ha pedig a vétség felhatalmazásra vagy kívánatra volt üldözendő, ennek benyújtása előtt az előzetes letartóztatást csak tettenkapás vagy terhelt külföldi honossága miatt volt elrendelhető.⁴⁸

Általános pozitív feltételként érvényesült mindemellett, hogy a felsorolt valamely törvényes ok fennállása esetén is csak akkor lehetett a terheltet letartóztatni, ha büntett vagy vétség nyomatékos gyanúja terhelte.⁴⁹

V.1.2. Egyéb speciális okok

A Bp. 141. §-ban felsorolt eseteken kívül is el lehetett rendelni előzetes letartóztatást: ha a szabadlábra helyezett a meghagyásnak vagy az idézésnek nem tesz eleget, vagy ha a biztosíték melletti szabadlábra helyezett szökést kísérel meg, illetve kiadatási kérelem esetén.⁵⁰

Fiatalkorú terhelt ellen előzetes letartóztatásnak és vizsgálati fogságnak nem volt helye, helyette megfelelő védő- és óvintézkedéseket lehetett foganatosítani (környezetben hagyás, pártfogó kirendelése, állami javítóintézetben vagy gyermekmenhelyen elhelyezés). Az elfogott fiatalkorút haladéktalanul át kellett kísérni a fiatalkorúak illetékes bíróságához, kivételesen fontos okból őrizetben tarthatta, amelynek tartama azonban 48 órát nem haladhatta meg.⁵¹

Kivételesen kötelező volt az előzetes letartóztatás elrendelése: a) közveszélyes munkakerülés vétségének alapos gyanúja esetén.⁵² E szabály magyarázata abban rejlett, hogy ez esetben az intézkedés célja nem az eljárás megghiúsítása elleni védelem, hanem a társadalmi oltalma a közveszélyes egyénnel szemben.⁵³ b) rögtönítélő eljárás alá tartozó bűncselekménnyel terheltek esetén.⁵⁴

IV.1.3. Az előzetes letartóztatást és a vizsgálati fogság elrendelésének akadályai: bármely körülmény fennállása megakadályozta az elrendelést.

Elrendelést kizáró okok – különös negatív feltételek			
Ha a terhelt fiatalkorú. ⁵⁵	<i>Járásbíróság hatáskörébe tartozó ügyekben:</i> Vizsgálati fogság esetében abszolút kizáró ok. <i>Az előzetes letartóztatásnál főszabályként szintén kizáró ok, de az alábbi esetekben mégis elrendelhető a fogva tartás:</i> • ha csak szabadságvesztéssel	Ha a vád tárgya kívánatra vagy felhatalmazásra üldözendő vétség, de ez a felhatalmazás hiányzott. ⁵⁷	Olyan vétség esetében, amely kizárólag pénzbüntetéssel büntetendő. ⁵⁸

⁴⁸ Vámbéry Rusztem: i. m. 170. o.

⁴⁹ Lukács Adolf: i. m. 286. o.

⁵⁰ Vargha Ferenc – Angyal Pál – Iszák Gyula: i. m. 151. o.

⁵¹ Angyal Pál: i. m. 382. o.

⁵² 1913. évi XXI. tc. a közveszélyes munkakerülőkről 17. § 4. bekezdése

⁵³ Vámbéry Rusztem: i. m. 170. o.

⁵⁴ Angyal Pál: i. m. 382. o.

⁵⁵ 1913. évi VII. tc. a fiatalkorúak bírósága 21. § 3. bek.

⁵⁷ Bp. 149. § 2. bek.

⁵⁸ Bp. 149. § 2. bek.

	<p>büntetendő bűncselekményt követnek el;</p> <ul style="list-style-type: none"> • ha az alábbi letartóztatási ok valamelyike fennáll: szökés veszélye, kollúzió vagy prevenció; • ha a terhelt ellen nyomatékos gyanú merült fel vagy ha elítélték és az ítélet ellen fellebbezett.⁵⁶ 		
--	---	--	--

4. számú táblázat: a szerző saját szerkesztése alapján

Más csekély súlyú bűncselekmény esetében csak prevenció céljából volt lehetséges.⁵⁹

V.1.4. Az előzetes letartóztatás elrendelése és tartama

Előzetes letartóztatás elrendelésére jogosultak köre: a) *vizsgálóbíró*: nyomozó hatóság megkeresésére, de közvetlenül is, amikor a terheltet elé állították; b) *vádtanács*: első vagy másodfokon; c) *vádtanács elnöke*: ha a vádiratot nála nyújtották be; d) *ítélőbíróság*: az ítélet kihirdetése után határoz e kérdésben; e) késelem esetén a *járásbíróság* (hivatalból vagy a rendőrség megkeresésére) vagy *rendőri hatóság*.⁶⁰

Különböző kényszereszközök igénybevétele volt lehetséges a Bp. alapján a terhelt jelenlétének biztosítására:

<i>Jelenléteket biztosító hatósági cselekmények</i>	
<i>Idéző levél</i>	Arra vonatkozó felhívást tartalmazott, hogy a terhelt önként jelenjen meg a hatóságok előtt. ⁶¹
<i>Elővezető parancs</i>	Ha az idéző levél eredménytelen volt, akkor bocsátotta ki az a hatóság, amely a terheltnek az idéző fórum elé állítását biztosította. ⁶²
<i>Elfogató parancs</i>	az előzetes letartóztatás vagy vizsgálati fogságot elrendelő határozat. Kiadására ugyanazok a hatóságok voltak jogosultak, amelyek előzetes letartóztatást elrendelhetnek. ⁶³
<i>Nyomozó levél</i>	bűntett elkövetésével alaposan terhelt, szökésben lévő egyén ellen volt kibocsátható, de csak vádtanács vagy ítélebíróság által.
<i>Személyleírás közlése</i>	vétséget elkövetett, szökésben lévő egyénnel szemben
<i>Kézrekerítés elrendelése</i>	szökésben lévő terhelt ellen, bűntett vagy fogházzal büntetendő vétség esetében. ⁶⁴

5. számú táblázat: a szerző saját szerkesztése alapján

⁵⁶ Bp. 536. § 3. bek.

⁵⁹ Bp. 149. § 3. bek.

⁶⁰ Vizsgálóbíró: Bp. 98.§ és 146. § 2. bek., vádtanács: Bp. 267. és 378. §, vádtanács elnöke: 256. §, ítélebíróság: Bp. 330. §

⁶¹ Bp. 130. §

⁶² Bp. 131. §

⁶³ Vargha Ferenc– Angyal Pál – Iszák Gyula: i. m. 155. o.

⁶⁴ Angyal Pál: i. m. 384-385. o.

E kényszereszközök közül az elfogató parancs és a nyomozólevél hatálya abban áll, hogy aki ellen kibocsátották, minden hatóság vagy hatósági közeg letartóztathatja és a legközelebbi vizsgálóbíró, járásbíró, királyi ügyészség vagy rendőri hatóság elé köteles állítani. Ha ezek a hatóságok arról győződnek meg, hogy a letartóztatott nem azonos azzal, akit le kell tartóztatni, azonnal szabadlábra helyezik, ellenkező esetben ahhoz a hatósághoz kísértetik, amelyet a határozat vagy a parancs megjelölt.⁶⁵

*Az előzetes letartóztatás tartama:*⁶⁶A személyes szabadsághoz való jog egyik garanciájaként említhetjük, annak maximális tartamának meghatározását a Bp.-ben.

Az előzetes letartóztatás rövid tartamú volt, mivel elsősorban csak a nyomozás befejezéséig és legfeljebb 15 napig tarthatott, de a vádtanács a királyi ügyészség indokolt előterjesztésére egyszer további 15 napra meghosszabbíthatta. Ha ez alatt az idő alatt nem adtak be vádiratot, vagy nem hosszabbították meg a fogva tartás határidejét, illetve nem rendeltek el vizsgálati fogságot, akkor a letartóztatottat e határidő leteltével azonnal szabadon kellett engedni. E korlátozás indoka az volt, hogy ha ez idő alatt sem volt megállapítható megfelelő ok a vizsgálati fogság elrendelésére, akkor a további szabadságelvonás indokolatlan, és a maximum 30 napos határidő leteltével szabadlábra kellett helyezni a terheltet.⁶⁷

Az előzetes letartóztatás tartamának alakulását az elrendelő személyétől függően az alábbiak szerint alakult:

<i>Elrendelő szerv</i>	<i>Időtartam</i>
Rendőri hatóság	Legfeljebb 3 nap (24 óra alatt kihallgatás, és ezt követően 48 óra alatt átkísérik az illetékes hatósághoz (Bp. 145. §))
Járásbíró, a hatáskörébe tartozó ügyekben	Kihágás miatt maximum 48 óráig, vétség miatt maximum 8 napig tarthat (Bp. 537. §)
Törvényszék, az elé tartozó ügyekben	A vizsgálóbíró, illetve a vádtanács intézkedéséig tarthat (Bp. 145. §)
vizsgálóbíró	Legfeljebb 15 nap (Bp. 147. § 1. bek.)
vádtanács	Ha a vizsgálóbíró által elrendelt előzetes letartóztatás tartamát a vádtanács egy alkalommal meghosszabbítja – maximum 30 nap (Bp. 147. §)
vádtanács vád alá helyező határozatban (Bp. 267. §) vagy a törvényszék a vádiratról való döntésében	Az előzetese letartóztatás időtartamát meghosszabbíthatja a főtárgyaláson hozott érdemi határozatig.
vádtanács elnöke	Maximum 15 nap
ítélőbíró	Az ítélet jogerőre emelkedéséig

6. számú táblázat: a szerző saját szerkesztése alapján

V.1.5. Vizsgálati fogság elrendelése és tartalma

A vizsgálati fogságot közjogilag nagyobb jelentőségűnek tekintették, így tartalma is hosszabb volt, mint az előzetes letartóztatásnak. A tartósabb szabadságtól való megfosztás miatt elrendelése szűkebb körben volt lehetséges, mint az előzetes letartóztatás esetében

⁶⁵ Vámbéry Rusztem: i. m. 172. o.

⁶⁶ Bp. 147. § 1-2.bek.

⁶⁷ Lukács Adolf: i. m. 278. o.

ugyanis csak a terhelt kihallgatása után és csak akkor rendelték el, ha büntett vagy vétség nyomatékos gyanúja forgott fenn.⁶⁸

Elrendelésének *alaki feltétele* volt, hogy az illető terhelt ellen a vizsgálat előtt vagy azzal egyidejűleg rendeljék el. *Tartalmi feltételei*: a) terhelt kihallgatása; b) büntett vagy vétség nyomatékos gyanúja; c) valamely törvényes letartóztatási ok (megegyezik az előzetes letartóztatásnál ismertetett okokkal, kivéve a tettenérést). A legsúlyosabb bűncselekmények (ha a vád tárgya halállal vagy életfogytig tartó fegyházzal büntetendő cselekmény) esetében sem volt kötelező, de ilyenkor kizárólag a vádtanács volt jogosult a szabadlábra helyezést elrendelni. Tehát ezekben az esetekben főszabályként a kötelező letartóztatás elrendelése érvényesült, és kivételesen engedélyezte a vádtanács a szabadlábra helyezést.⁶⁹

Jogosultak köre: a) vádtanács, b) vizsgálóbíró, c) vádtanács elnöke, d) ítélebíróság. Az elrendelésnek előzetes letartóztatásra vonatkozó alakisággal megegyezően, mindig írott határozatban (elfogató parancs) kellett történnie,⁷⁰ amelynek tartalmi elemei: terhelt pontos megjelölése, elrendelés törvényes oka, ennek alapjául szolgáló körülmények. A határozatot a bíróságnak azonnal ki kellett hirdetnie és azt az érintett kérelmére huszonnégy órán belül kézbesítette.⁷¹

A Bp. mindkét intézkedés elrendelése ellen lehetővé tette a jogorvoslatot. A vizsgálóbírónak és a vádtanács elnökének vizsgálati fogságot elrendelő végzése ellen kétfokú, ha pedig a vizsgálati fogságot a vádtanács vagy az ítélebíróság rendelte el, egyfokú felfolyamodást engedett a törvény. A vádtanács köteles volt a vizsgálati fogság elrendelése elleni felfolyamodás felett annak beérkezésétől számított két napon belül határozni. A vádtanács végzését azonnal foganatosítani kellett.⁷²

A vizsgálati fogság tartamát a Bp. nem határozta meg olyan egységesen, mint az előzetes letartóztatás esetében, hanem annak ideje az elrendelés oka szerint változott, amelyet az alábbi táblázat szemléltet:

<i>Vizsgálóbíró által elrendelt</i>	<i>Vádtanács által elrendelt</i>	<i>Ítélebíróság által elrendelt</i>
<i>ha az elrendelés oka a szökés veszélye vagy külföldiség: általában 3 napig tarthat. De kivételes esetekben nyomós ok alapján meghosszabbítható alkalmanként 1 hónappal (Bp. 159. § 1. bek.)</i>	<i>Vádirat benyújtása előtt: nem tarthat tovább, mint ameddig a vizsgálóbíró elrendelte. Ez esetben a maximális határidő leteltével a terhelt azonnal szabadlábra helyezendő.</i>	<i>Az eljárás jogerős befejezéséig.</i>
<i>kollúzió okából: a bűncselekmény nyomainak biztosításáig, illetve tanú kihallgatásáig. De ezekben az esetekben sem tarthat 1 hónapnál tovább, amely határidő legfeljebb 1-1 hónappal két alkalommal meghosszabbíthatja. (Bp. 157. § 2. bek.)</i>	<i>Vádirat beadása után: a vizsgálati fogság a Bp. 159. §-a szerinti meghosszabbítás nélkül is, a főtárgyaláson hozott érdemi határozatig rendelhető el.</i>	
<i>prevenció esetén: addig tart, ameddig a bűnisméltés veszélye meg nem</i>		

⁶⁸ Finkey Ferencz: i. m. 380. o.

⁶⁹ Herke Csongor: i. m. 52. o.

⁷⁰ Bp. 150. § 1. bek.

⁷¹ Vargha Ferenc – Angyal Pál – Isaák Gyula: i. m. 159. o.

⁷² Bp. 151. §

Általános szabályként érvényesült, hogy a felek kérelme alapján a vizsgálóbíró a törvényben megjelölt határidő lejárta előtt is köteles volt felülvizsgálni, hogy a letartóztatás alapjául szolgáló ok fennáll-e még. Tehát a vizsgálati fogságnak nem kellett feltétlenül a törvényes határidőig tartania, ezzel is ösztönzően akart hatni a törvényalkotó a vizsgálóbíróra, hogy betartsa a meghatározott határidőket, illetve hogy a vizsgálati fogság minél rövidebb ideig tartson. Fiatalkorú terhelt őrizetben tartása rendőrség vagy bíróság által kivételesen és fontos okból 48 órát meghaladóan nem volt lehetséges.⁷³

V.1.6. Az előzetes letartóztatást és vizsgálati fogságot elrendelő határozat végrehajtása

Az elfogató parancs a terheltnek elfogásakor, illetve a hatóság elé állításakor kellett kézbesíteni, de késedelem veszélye esetén legfeljebb 24 órára el lehetett halasztani.⁷⁴ E szabály a vizsgálati fogságra is vonatkozott.⁷⁵ Elfogató parancs csak meghatározott törvényes ok fennállása esetén volt kibocsátható, így ha erre vonatkozóan nem állt elegendő információ, akkor csak elővezető parancs kiadására volt lehetőség. Ha az előállítás után meg lehetett állapítani valamely törvényes okot, akkor elrendelték az előzetes letartóztatást.

Tehát a terhelt eljárási jelenléte az alábbiak szerint volt biztosítható:⁷⁶ a) idézés kibocsátásával; b) bárki által eszközölt elfogással és hatóság elé kíséréssel tettenkapás esetén; c) rendőri vagy csendőri közegek által eszközölt előállítás útján, elővezetés saját hatáskörében vagy elfogató parancs foganatosításaként; d) bármely közhatóság, közhivatalnok vagy hatósági közeg általi letartóztatása az ellen, aki ellen hivatalos értesülése szerint elfogató parancs vagy nyomozó levél volt kibocsátva.

Ma is érvényesülő eljárási szabály figyelhető meg a Bp.-ben, miszerint a letartóztatást követően az előállított személyt azonnal, de *legkésőbb 24 órán belül ki kellett hallgatni*.⁷⁷ De a kihallgatás után haladéktalanul ki kellett engedni, ha a további fogva tartásra nem volt törvényes ok. Ha a katonai bíróság hatáskörébe tartozott azonnal, de legfeljebb 48 óra alatt a katonai hatóságnak kellett átadni a terheltet.⁷⁸ A rendőrhatalóság köteles volt a terheltet a kihallgatás után, de legfeljebb 48 órán belül a vizsgálóbíróhoz, vagy az illetékes járásbírósághoz vezetni. A járásbíróság abban az esetben, ha törvényszék hatáskörébe tartozó bűncselekmény fennállását valószínűsítette, kötelessége volt erről 24 órán belül a vizsgálóbírót értesíteni és elrendelheti a terhelt fogva tartását a vizsgálóbíró intézkedéséig.⁷⁹ A vizsgálóbíró a kihallgatás után haladéktalanul intézkedett a szabadlábra helyezés vagy az előzetes letartóztatás vagy vizsgálati fogság elrendeléséről. A Bp. ezen szabályai a jelenlegi Be. törvény szerint határozott őrizetbe vétellel állíthatók párhuzamba.

*További végrehajtásra vonatkozó szabályok:*⁸⁰ Az előzetes letartóztatás és vizsgálati fogság végrehajtása során alapvető szabályként állapította meg a törvény, hogy a *legnagyobb kíméllettel kell eljárni a hatóságoknak*.⁸¹ Rendkívül előrehaladó módon a korabeli szakirodalom megállapította, hogy e kényszercselekmények nem tekinthetők büntetésnek,

⁷³ Finkey Ferencz: i. m. 382. o.

⁷⁴ Bp. 143. § 2. bek.

⁷⁵ Bp. 150. § 4. bek.

⁷⁶ Angyal Pál: i. m. 386-387. o.

⁷⁷ Jelenleg hatályos törvényünkben: 1998. évi XIX. törvény 179. § (1) bekezdés

⁷⁸ Vargha Ferenc – Angyal Pál – Isaák Gyula 1941. 156. o.

⁷⁹ Bp. 145. §

⁸⁰ Bp. 152-156. §

⁸¹ Bp. 152. § 1. bek

ezért azokat úgy kell végrehajtani, hogy a valóságban büntetéssé ne váljanak.⁸² Erre figyelemmel a törvény kötelezettségként rendelte, hogy a vizsgálati foglyot és az előzetes letartóztatottat külön helyiségben kellett tartani, ha ez nem volt lehetséges, akkor a férfiakat a nőktől, illetve ugyanazon bűncselekmény elkövetőit és a fiatalokat a felnőttektől el kellett különíteni.⁸³ Ezen felül az elhelyezésnél lehetőleg tekintetbe kellett venni a foglyok műveltségi fokát, társadalmi állását, a terhükre rótt bűncselekmény minőségét. A letartóztatottnak a külvilággal folytatható érintkezését (levelezés, látogatás) a vizsgálóbíró ellenőrizte. Az előzetesen letartóztatott és vizsgálati fogoly azt a kényelmet, amely vagyoni viszonyainak megfelel, saját költségén megszerezhetette (különösen magát élelmezhetette, saját ruháját és ágyneműjét használhatta). Megfelelő munkát is végezhetett, illetve rendes foglalkozását űzhetette, ha ez a letartóztatás céljával és a fogházi rendelettel nem ellenkezett. De munkára nem volt kényszeríthető a közveszélyes munkakerülés miatt letartóztatottak⁸⁴ és a fiatalok kivételével.⁸⁵

IV.1.7. Előzetes letartóztatás és vizsgálati fogság megszüntetése

Fő szabály szerint az előzetes letartóztatás és a vizsgálati fogság megszüntetésére az a hatóság volt jogosult, amely elrendelte. Ha azonban elrendelésüket vagy fenntartásukat a királyi ügyész indítványozta és a maximális tartam még nem járt le, a vizsgálóbíró csak a királyi ügyészség hozzájárulásával szüntethette meg: ha ezt nem kapta meg, huszonnégy órán belül a vádtanácshoz kellett fordulnia határozatért és a döntésig a szabadlábra helyezést felfüggesztette. Továbbá fontos követelményként érvényesült a hatóságok általános kötelezettsége: miszerint a fogva tartásnak a lehető legrövidebb ideig kellett tartania.⁸⁶ A megszüntetés az alábbi négy okból volt lehetséges:

<i>Fogva tartás megszüntetésének okai</i>			
letartóztatás maximális időtartamának letelte	elrendelés okának megszűnése; ⁸⁷	királyi ügyészség részéről történt vádelejtés, de ha magánvádoló új terhelő bizonyítékot nyújt be, akkor a letartóztatást ismét el lehet rendelni, amennyiben valamely törvényes ok fennáll; ⁸⁸	megszüntető határozat vagy felmentő ítélet született arra a vádra nézve, amely alapján a fogva tartást elrendelték. ⁸⁹

8. táblázat: a szerző saját szerkesztése alapján

⁸² Finkey Ferencz: i. m. 383. o.

⁸³ Bp. 152. § 2-4. bek.

⁸⁴ 1913. évi XXI. tc. a közveszélyes munkakerülőkről 17. § 17. § 4. bek.

⁸⁵ 1913. évi VII. tc. 21. § 2. bek.: Fiatalkorút erkölcsi állapotára tekintettel el kell különíteni a veszélyes letartóztatottaktól, illetve munkával kell foglalkoztatni.

⁸⁶ Bp. 157. § 2. bek.

⁸⁷ Bp. 157. § 1. bek.

⁸⁸ Fayer László: i. m. 141. o.

⁸⁹ Bp. 158. § 1. bek.

Járásbíróóság előtti eljárásban plusz szabályként érvényesült felmentő ítélet esetében, hogy az előzetes letartóztatást azonnal meg kellett szüntetni, büntetést megállapító ítélet esetében pedig akkor is, ha a kiszabott szabadságvesztés büntetés időtartama már letelt.⁹⁰

Rendszerint a letartóztatást megszüntető határozatnak az volt a következménye, hogy a letartóztatottat azonnal szabadlábra helyezték. Kivételesen az az indokolatlannak tűnő korlátozás, miszerint ha az ügy érdemében az ügyészség perorvoslatot jelentett be, akkor nyomós okból, kivételesen az ítélőtábla határozatáig a fogva tartás fenntartása lehetséges volt.⁹¹ Továbbá akkor sem érvényesült a szabadon engedés főszabálya, ha a terhelt közveszélyes elmebeteg volt, mivel szabadlábra helyezés helyett őt a legközelebbi közigazgatási hatósághoz kellett kísérni.⁹²

V.2. A fogva tartás helyettesítésére szolgáló kényszerselekmények

V.2.1. Házi fogság

A Bp. helyeslendő reformjaként említhetjük azt a speciális rendelkezést, amelyet a törvény *házi fogságban való végrehajtásként* jelölt meg.⁹³ Ez egyértelműen a hatályos jogunk szerinti kényszerintézkedésnek, a házi őrizetnek megfelelő intézmény volt, bár még eltérő feltételek mellett érvényesült. A Bp. szerint kivételes esetekben a vádtanács a terhelt kérelmére és a királyi ügyészség és a vizsgálóbíró meghallgatása után abban az esetben rendelhet el, ha ezzel a fogva tartás célja éppen úgy elérhető volt. Ilyenkor a terheltet az előzetes letartóztatásnak, ill. vizsgálati fogságnak egy része vagy egész tartama alatt a lakásán őrizték. De ennek a különleges őrizetnek a költségeit a terhelt köteles volt megelőlegezni és viselni. Ez a vagyonosoknak nyújtott privilégium azonban a gyakorlatban alig fordult elő.⁹⁴

V.2.2. Tartózkodási hely változtatási tilalom – bellebbezés.⁹⁵

A Bünvádi perrendtartás újításaként jelent meg a lakhelyelhagyási tilalomhoz hasonló rendelkezés – jóllehet ekkor még nem tekintették külön kényszerselekménynek – mint a szabadlábra helyezést korlátozó intézmény. Eszerint a Bp. nyomós okból megengedte a szabadlábra helyezettnek a *bellebbezését* illetve *kitiltását* az alábbi szabályok szerint:⁹⁶

Ha az előzetesen fogvatartottat szabadlábra helyezték, de ellene az eljárást tovább folytatták, akkor a *nyomozás alatt* a királyi ügyészség, illetve a rendőrhatóság megkeresése alapján a vizsgálóbíró, a *vizsgálat elrendelése után* pedig a vizsgálóbíró vagy az eljáró bíróság utasítására a *vizsgálóbíró* rendelte el. Azonban csak kivételesen, nyomós okból kerülhetett sor alkalmazására, amely során meghatározták a terheltnek, hogy az eljárás jogerős befejezéséig valamely meghatározott községbe vagy helyre ne menjen (*kitiltás*) vagy a számára kijelölt tartózkodási helyről a bíróság engedelmével ne távozzon el (*bellebbezés*). E rendelkezések megszegése újbóli fogva tartás elrendelését vonta maga után.

⁹⁰ Bp. 537. §

⁹¹ Vámbéry Rusztem: i. m. 180. o.

⁹² 158. § 4. bek.

⁹³ Bp. 153. §

⁹⁴ Vámbéry Rusztem: i. m. 179. o.

⁹⁵ Bp. 161. §

⁹⁶ Angyal Pál: i. m. 395. o.

V.2.3. Kezesség és biztosíték⁹⁷

Jóllehet az egyéni szabadságjogok védelméből következik, de tulajdonképpen a vagyonos osztály tagjainak nyújtott előjogot a biztosíték mellett való szabadlábra helyezés.⁹⁸ A biztosíték és a kezesség ugyanazt a célt szolgálják, mint az előzetes letartóztatás, illetve a vizsgálati fogság, azaz a terhelt jelenlétének biztosítását. A különbség abban áll, hogy a kezesség és a biztosíték csupán pszichikai motívumot teremtenek, mert az eljárástól való távolmaradáshoz anyagi veszteséget fűznek, ezáltal a terheltet megjelenési kötelezettségre szorítják. Tehát ezen intézmények a letartóztatást helyettesítő szurrogátumok, amely alkalmas arra, hogy feleslegessé tegye az előzetes letartóztatás vagy vizsgálati fogság foganatosítását.⁹⁹

E tekintetben is két érdek összeütközése figyelhető meg: az alkotmányjogi érdek (terhelt személyi szabadságának megőrzése) és az eljárási követelmény (hatóságok bűnüldözése). Egyik sem kerülhet teljes túlsúlyba a bűnvádi eljárásokban, hanem e szembenállás kiegyenlítésére kell törekedni.¹⁰⁰

Történeti fejlődés: A magyar jogfejlődést tekintve a szabadlábon hagyást nagyon sokáig a nemesek kiváltságának tekintették, őket csak kivételes esetekben lehetett letartóztatni (felségsértés, gyújtogatás, tettenkapás), míg a nem nemesek vonatkozásában éppen ellenkezőleg alakultak e rendelkezések. Az 1843-as javaslat részletesen szabályozta a kezességre vonatkozó szabályokat. A szabadlábra helyezést csak biztosíték vagy harmadik személy részéről adott kezesség mellett engedte meg, de csak ha valószínűsíthető volt, hogy a vádlott nem szökik el.¹⁰¹ Ugyanakkor súlyos bűncselekmények (felségsértés, gyilkosság, gyújtogatás) esetén nem voltak alkalmazhatóak e rendelkezések. A Sárga Könyv erre vonatkozó szabályai visszalépést jelentettek a korábbi javaslatához képest. Míg az 1843-as javaslat csak három esetben zárta ki a vádlott biztosíték melletti szabadlábra helyezését (ha bírói idézésre elegendő ok nélkül nem jelent meg, ha a szökésére előkészületet tett vagy már elszökött), addig a Sárga Könyv a kiszabható büntetés minimumától tette ezt függővé, vagyis sok vádlottnak nem biztosította a lehetőséget szabadlábon történő védekezésre. Eszerint a halállal vagy legalább ötévi börtönnel büntetendő vádlottat nem lehetett szabadlábra helyezni. Továbbá a biztosíték eszközeit sem sorolta fel a Sárga Könyv, azt a gyakorlat szabályaira bízta.¹⁰²

Kezesség és biztosíték szabályai a Bp.-ben: ezen intézmény szabályozásánál a kötelező és a fakultatív rendszer alkalmazása vetődött fel. Az első esetben kötelező a szabadlábra helyezés elrendelése, ha a meghatározott biztosítékot felajánlották. A második esetkör pedig az elrendelést elbírálás tárgyává teszi. A Bp. a biztosíték melletti szabadlábra helyezést teljes mértékben a fakultatív rendszerre építette, azaz semmiféle kaució mellett sem volt köteles a bíró a szabadon engedést elrendelni, ha a körülmények alapján a terhelt eljárási jelenlétét nem látta biztosítottak.¹⁰³

Elrendelése három feltételtől függött: a) az előzetes letartóztatás és vizsgálati fogság elrendelésének oka a szökés veszélye vagy külföldiség. Azaz kollúzió vagy bűnismétlés veszélye esetén elrendelt letartóztatás nem lehetett helyettesíteni. b) a terhelt maga vagy helyette más megfelelő biztosítékot nyújtott, illetve járásbírósi eljárásban a terhelt munkaadója vagy más személy kezességet vállalt azért, hogy a terhelt szabályszerű idézésre a

⁹⁷Edvi Illés Károly – Vargha Ferenc: A bűnvádi perrendtartás zsebkönyve. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1911. 162-168. §§, 537. §

⁹⁸Vámbéry Rusztem: i. m. 181. o.

⁹⁹Angyal Pál: i. m. 395. o.

¹⁰⁰Balogh Jenő: Magyar bűnvádi eljárási jog. Általános tanok. Grill Kiadó. Budapest, 1901. 224-227. o.

¹⁰¹Angyal Pál: A biztosíték mellett való szabadlábra helyezés. Singer és Wolfner Kiadása. Budapest, 1903. 7-11. o.

¹⁰²Angyal 1903. 59-69. o.

¹⁰³Lukács Adolf: i. m. 294. o.

bíróság előtt bármikor megjelenik. A kezesnek feddhetetlen és megbízható személynek kellett lennie. c) a vád tárgyává tett bűncselekményre és a terheltre tekintettel a szökés nem volt valószínűsíthető.

Nem volt helye a biztosíték melletti szabadlábra helyezésnek az előzetes letartóztatás kötelező eseteiben.¹⁰⁴ A bűncselekmény súlyát vagy a kiszabható büntetést nem lehetett figyelembe venni az alkalmazásakor.¹⁰⁵ Továbbá a kauciónak akkorának kellett lennie, hogy annak elvesztésével járó hátrány visszatartó erőt képezzen a szökésre és engedetlenségre, továbbá a terhelt jelenlétét biztosítsa.

Biztosítékul szolgáló eszközök: a) készpénz; b) olyan értékpapírok, amelyeket közpénztárnál óvadékkul elfogadnak; c) jelzáloggal biztosított nyilatkozat vagy kezeslevél; d) járásbíró és közigazgatási hatóság előtt egyszerű kezesség.¹⁰⁶

A felajánlott készpénzbiztosíték tényleges befizetése előtt a vádlottat nem lehetett szabadlábra helyezni, ugyanis a készpénzbiztosítéknak csupán a jelzálogi biztosítás melletti felajánlása nem volt elegendő.¹⁰⁷

Az eljárás: A biztosítékot nemcsak a terhelt, hanem helyette más személy is adhatta az eljárás bármely szakaszában. Az eljárás biztosíték nyújtására vonatkozó ajánlattal indul meg. Azaz e szabály alapján kijelenthetjük, hogy hivatalból nem indulhatott meg az eljárás. Ha az ajánlatot harmadik személy tette, a biztosítékot csak akkor lehetett elfogadni, ha a terhelt abba beleegyezett és szabadlábra helyezését kérte. A biztosíték elfogadása, neme, összege tárgyában a királyi ügyészség meghallgatása után döntött a vádtanács vagy az ítéldbíró indokolt végzéssel. A hozott döntés ellen egyfokú felfolyamodásnak volt helye a királyi ügyészség részéről, amely felfüggesztő hatállyal bírt. Ha az ügyész csak a biztosíték összegére vagy nemére használt felfolyamodást, akkor a bíróság döntött annak halasztó hatályáról.¹⁰⁸

A biztosíték hatálya: csak addig tartott, amíg nem merült fel olyan ok, amely a letartóztatást szükségessé tette volna, tehát a terhelt ismét letartóztathatóvá vált a Bp. 165. §-ban meghatározott esetekben: a) ha a terhelt szökni próbált, szökési előkészületet tett; b) ha a terhelt a hatóság előtt szabályszerű idézésre nem jelent meg és magán nem mentette ki elfogadható módon; c) ha a letartóztatás törvényes oka a szabadlábra helyezés után merült fel; d) harmadik személy az általa adott biztosítékot felmondta, illetve visszakövetelte. Kivéve, ha akár a terhelt, akár más személy újból biztosítékot adott.

A biztosíték felszabadulása: Bp. 166. §-a szerint a biztosíték felszabadult és a letevőnek vissza kellett adni: a) Ha a terheltet ugyanazon bűncselekmény miatt letartóztatták. Viszont ha szökés miatt történt a letartóztatás vagy a terhelt szabályszerű idézésre három nap alatt nem jelent meg és nem mentette ki magát, akkor a biztosíték elveszett;¹⁰⁹ b) ha az előzetes letartóztatást vagy a vizsgálati fogságot elrendelő határozatot hatályon kívül helyezték; c) ha az eljárást jogerős határozattal vagy felmentő ítélettel befejezték; d) ha az elítélt megkezdte a szabadságvesztését; e) ha az ítélet csak pénzbüntetésre szól; f) ha a terhelt büntethetősége megszűnt. A felszabadulás minden esetben *ipso iure* állt be, a bírói határozat csak deklaratív jelleggel bírt.¹¹⁰

A biztosíték elvesztése: Bp. 167. § alapján két okból következhet be: a) ha a szabadlábra helyezett vagy szabadlábon hagyott terhelt szabályszerű idézésre három nap alatt nem jelent meg és elmaradását elfogadható módon nem mentette ki; b) ha megszökött.

¹⁰⁴ Vargha Ferenc – Angyal Pál – Isaák Gyula: i. m. 166. o.

¹⁰⁵ Fayer László: i. m. 144. o.

¹⁰⁶ Bp.163. § és 537. §

¹⁰⁷ Vargha Ferenc – Angyal Pál – Isaák Gyula: i. m. 167. o.

¹⁰⁸ Bp. 162-164. §

¹⁰⁹ Bp. 167. §

¹¹⁰ Angyal 1915. 398. o.

Fayer és Vámbéry¹¹¹ szerint a szökést és a meg nem jelenést ugyanolyan következménnyel való szankcionálása nem volt megfelelő megoldás, mivel eltérő súlyú engedetlenségről van szó. Fayer szerencsésebbnek tartotta volna, ha az osztrák minta helyett e tekintetben a német eljárási törvényt követte volna a jogalkotó.¹¹²

Ugyanakkor a terhelt helyett biztosítékot adott egyén fenntarthatta jogát a biztosítékra azzal, hogy a terheltet a bíróság által kiszabott határidőn belül előállítja vagy a terhelt szökési előkészületeiről a hatóságot oly időben értesíti, amikor a terhelt még letartóztatható. Ennek háttérében az állt, hogy az állam fontosabb érdeknek tekintette a terhelt eljárási jelenlétét, mint hogy a biztosíték összegével az államkincstár gazdagodjon.¹¹³

A biztosíték elvesztése felett a vádtanács, ítélőbíróság, illetve a járásbíróság határozott, de előtte meghallgatta a vádlót, a sértettet és a terheltet, illetve a biztosítékot nyújtó harmadik személyt. Az elvesztés *ipso iure* következett be a meghatározott feltételek fennállása esetén, az azt kimondó végzés jogerőre emelkedését követően végrehajthatóvá vált. A járásbíróság előtti eljárásban, ha a terhelt idézésre nem jelent meg, a kezes elmarasztalták a terhelt elfogásának és elővezetésének költségeiben.¹¹⁴ A biztosíték felhasználása kérdésében a Bp. 168. §-a az alábbiak szerint rendelkezett: azt elsősorban a sértett kártalanítására és bűnügyi költségek fedezésére kellett fordítani, a megmaradt összeget pedig az állampénztár javára. E kérdésben a vádtanács határozott.

V.2.4. A *salvus conductus* intézménye¹¹⁵

A terhelt jelenlétének biztosítására, illetve annak lehetővé tételére szolgált. A megszökött vagy távollévő terheltnek (esetleg más minőségben meghallgatandó személynek) biztosított kedvezmény volt, ami alapján ha megjelent a hatóság előtt, akkor nem indult ellene meghatározott időn belül büntetőeljárás, sem kényszerintézkedés.

A Bp. kifejezetten nem rendelkezett az intézményről, de a gyakorlatban szokásos szabály volt. Az illetékes bíróság előterjesztésére az igazságügyminiszter adta ki azoknak, akik valamely bűncselekmény elkövetése után külföldre menekültek és kiadatásuk nem volt lehetséges, de valamely okból hazatérésük fontos lenne. A *salvus conductus* idején azon bűncselekmény miatt, amiért külföldre menekült nem lehetett eljárás alá vonni. Mentesség megszűnésének esetei: a) ha meghatározott időtartam lejártát követően továbbra is belföldön maradt; b) ha ezalatt más bűncselekményt követett el; c) és más bűncselekmény miatt szabadságvesztés büntetésre ítélték; d) ha a megszabott feltételeket nem tartotta meg.

VI. Bizonyítás anyagának biztosítására szolgáló kényszercselekmények

Ezekre rendszerint az előkészítő eljárásban (nyomozás és vizsgálat) került sor, mivel magának a bírói eljárásnak a megindítása függ az egyes bizonyítékok megszerzésétől és meglététől.¹¹⁶ Az idetartozó bírói cselekményeket főképpen a vizsgálóbíró, kivételesen a járásbíró végezte el, késedelem veszélye esetén pedig a rendőri hatóságok. Ezen eljárások

¹¹¹ Vámbéry Ruzstem: i. m. 182. o.

¹¹² Fayer László: i. m. 144. o.

¹¹³ Angyal 1915. 399. o.

¹¹⁴ Bp. 538. 3. bek.

¹¹⁵ Angyal 1915. 400-401. o.

¹¹⁶ Finkey Ferencz: i. m. 331. o.

során megszerzett bizonyítékok már a Bp.-ben is csak az eljárási célokra voltak felhasználhatóak.¹¹⁷

VI.1. Lefoglalás

Egy büntetendő cselekmény elkövetése feljogosítja az államot a bűncselekménnyel összefüggésben álló tárgyak hatalmukba kerítésére. Mindazok a tárgyak, amelyek valamely bűncselekménnyel összefüggésben vannak, vagy bűncselekményből származnak, vagy bűncselekmény felderítése céljából bizonyítékkul használhatóak fel, akkor azok lefoglalhatóak, illetve bírói őrizetbe vehetőek.¹¹⁸ Külön szabályok vonatkoztak azokra a közszolgálati iratokra, amelyek közszolgálati titkot képeztek vagy amelyek nélkül a közszolgálatot nem lehetett ellátni. Ezeket jegyzőkönyvbe kellett venni és a hatóság őrizetében hagyni.¹¹⁹

Eszerint a bűnvádi eljárásban alkalmazott lefoglalás eltért a polgári perbeli végrehajtástól, mivel előbbi nem eredményezett zálogjogot és azokat a perben történt felhasználás után visszaadták a tulajdonosnak.¹²⁰

VI.1.1. A lefoglalás szabályai

Ha az őrizetbe veendő dolog *uratlan*, akkor minden formaság nélkül le lehetett foglalni. Viszont ha ennek eldöntése bizonytalan volt, akkor írásbeli határozatban kellett elrendelni.¹²¹

Ha *harmadik személy birtokában* volt a lefoglalandó tárgy, akkor az illető személy a hatóság felszólítására köteles volt kiadni a tárgyat.¹²² E kiadási kötelezettség (Editionalis kötelezettség)¹²³ nem vonatkozott a terheltre, illetve a tanúzási kötelezettség alól mentes egyénekre. Őket ugyanis nem lehetett kötelezni a kiadásra, de túrniuk kellett, hogy személymotoszás vagy házkutatás útján lefoglalják. Tehát pozitív cselekvési kötelezettség nem terhelte őket, ezért a kiadás megtagadása esetén ellenük büntetés nem volt alkalmazható.¹²⁴

Ugyanakkor, ha a tárgy birtokosa (aki a fenti mentességre nem volt jogosult) megtagadta a tárgy kiadását, vagy ha az házkutatás útján sem volt beszerezhető, az alábbi intézkedésekre kerülhetett sor, a következő sorrendben:¹²⁵

<i>Első lépés</i>	<i>Második lépés</i>	<i>Harmadik lépés</i>
A birtokost 1000 koronáig terjedhető és elzárásra átváltoztatható pénzbüntetési alkalmazásának terhe mellett <i>fel kellett hívni</i> a tárgy rövid határidővel történő kiadására.	ha e határidő eredménytelenül telt le és nem volt kétség afelől, hogy a lefoglalandó tárgy a felhívott birtokában van, <i>pénzbüntetést</i> kellett kiszabni	ha ez sem vezetett eredményre, a birtokos <i>letartóztathatóvá</i> vált: a. kihágás esetén legfeljebb 6 hétig b. büntett vagy vétség esetén: legfeljebb 6 hónapig

¹¹⁷ Bp. 191. §

¹¹⁸ Lukács Adolf: i. m. 312. o.

¹¹⁹ Bp. 169. § 3. bek.

¹²⁰ Finkey Ferencz: i. m. 331. o.

¹²¹ Bp. 169. § 2. bek.

¹²² Bp. 170. § 1. bek.

¹²³ Lukács Adolf: i. m. 312. o.

¹²⁴ Angyal 1915. 403. o.

¹²⁵ Vámbéry Ruzstem: i. m. 184. o.

		amelyet azonnal meg kellett szüntetni, mihamint a tárgy kiadásra került, vagy lefoglalását lehetővé tette. ¹²⁶
--	--	---

9. számú táblázat: a szerző saját szerkesztése alapján

VI.1.2. Külön szabályok a levelek, táviratok és egyéb küldemények vonatkozásában

Ennek oka a levéltitok sérthetlenségének és az igazságszolgáltatási érdek szembenállása, amely külön garanciális szabályokat igényel. Továbbá a levéltitok büntetőjogi oltalom alatt állt már ez időben is, de mivel e védelem érvényesülése bűncselekmények elrejtését eredményezheti, így meghatározott feltételek mellett megengedetté vált az eljáró hatóságoknak a betekintés.¹²⁷ A törvény az alábbi *három kategóriát* különítette el egymástól:¹²⁸

<i>Levelek lefoglalása a postán, táviróhivatalban és egyéb fuvarozóintézetnél</i>	<i>A már kikézbcsített, illetve magánkézben lévő levél</i>	<i>Hozzá tartozó vagy a védő birtokában található levél, amelyet a terhelttel váltottak</i>
<p>Lefoglalás esetei:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ha azokat a <i>terheltnak intézték vagy tőle származnak</i>, vagy • ha erre vonatkozóan <i>nyomatékos gyanú</i> állt fenn, vagy • <i>hamisan voltak címezve</i> a lefoglalás megfiúsítása miatt <p><i>Feltételei:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • ha az eljárás tárgya büntett és nem csak pénzbüntetéssel büntetendő vétség; • ha emiatt a terhelt vizsgálat alatt áll vagy le van tartóztatva vagy ellene ilyen cselekmény miatt elővezetés, elfogadás vagy főtárgyalás van kiadva; • ha olyan körülmények forognak fenn, amely alapján arra lehet következtetni, hogy a levelek az eljárásban 	<p>Lefoglalható és felszólításra a birtokosának ki kellett adnia az általános szabályok alkalmazásával</p>	<p><i>Főszabály</i> szerint csak akkor foglalhatták le, ha a birtokos ahhoz beleegyezését adta.</p> <p><i>Kivételesen</i> enélkül abban az esetben volt lehetséges</p> <ul style="list-style-type: none"> • ha nyomatékos gyanú állt fenn arra vonatkozóan, hogy a védőt vagy a hozzátartozót részesség, bűnpártolás vagy orgazdaság terheli, vagy • emiatt vizsgálatot rendeltek el. <p>Ugyanakkor azok a levelek, amelyeket a hozzátartozó vagy a védő nem a terhelttel váltott, a beleegyezése nélkül is lefoglalhatóak voltak, de ez esetben sem terhelte őket kiadási kötelezettség, hanem azokat házkutatás útján lehetett megszerezni.</p>

¹²⁶ Bp. 170. 1-2. bek.

¹²⁷ Fayer László: i. m. 148. o.

¹²⁸ Angyal 1915. 403. o.

bizonyítékul szolgálhatnak. ¹²⁹		
--	--	--

10. számú táblázat: a szerző saját szerkesztése alapján

Az elrendelésre főszabály szerint csak bíróság volt jogosult (vizsgálóbíró, járásbíró), de kivételes esetben a nyomozást elrendelő rendőri hatóság is.¹³⁰ A törvény alaki kellékül írásba foglalt elrendelő határozatot szabott meg, amelyet a foganatosítás megkezdésével együtt az érintett számára ki kellett hirdetni.¹³¹ Ennek ellenére mellőzhető volt e szabály: a) ha a lefoglalandó tárgy nincs senki birtokában; b) nyilvános házban végrehajtott házkutatás során; c) levelek postán történő lefoglalása esetén, ha a bíró is jelen volt, akkor a jegyzőkönyv felvétele mellett szóval is elrendelhetette. Ilyen esetben a lefoglalás távirat vagy távbeszélő útján is elrendelhető, de utólag nyomban meg kell küldeni az alakszerű határozatot.

VI.1.3. Külön szabályok vonatkoztak a postán lévő levelek és egyéb küldemények lefoglalására

Csak vizsgálóbíró vagy járásbíró rendelkezhet el, halaszthatatlan esetben a királyi ügyészség is, viszont ez utóbbi csak három napig visszatartásra volt jogosult, amíg az általa értesített vizsgálóbíró a lefoglalás fenntartásáról határozott. Az elrendelés történhetett: a) *írásbeli határozatban*: amelyet a posta- vagy távíróintézetnek címeznek; b) személyes megjelenés esetén *szóbeli elrendeléssel*: jegyzőkönyve kellett venni, amelynek egy példánya a hivatalnál maradt; c) *távirat vagy távbeszélő útján*: utólag alakszerű határozatot kellett hozni és ezt megküldeni a hivatalnak.

VI.1.4. Foganatosítás

Ugyanazok a hatóságok foganatosították, mint amelyek elrendelték, tehát a vizsgálóbíró vagy a járásbíró, de ennek során a rendőri hatóságokat is igénybe vehették.¹³² Ellenben a levelek, táviratok, küldemények átvételét kizárólag bíró rendelkezhet el. Kivételesen a vizsgálóbíró által e célból megkeresett ügyészség is átvehette a lefoglalt leveleket, de a felbontásra csak a vizsgáló bíró vagy az eljáró bíróság volt jogosult.¹³³

A lefoglalás foganatosítását a Bp. 181-187. és 190. §-ai részletesen szabályozták, különösképpen a levelek felbontását kötötte szigorú feltételekhez. Eszerint két tanú jelenléte kötelező volt minden esetben, emellett aki ellen elrendelték e cselekményt szintén jelen lehetett.¹³⁴ A lefoglalt tárgyak visszaadása tekintetében különbséget kellett tenni romlandó és költség mellett fenntartható, illetve költséggel nem járó dolgok között. Az előbbi csoportba tartozó tárgyak azonnal eladhatóak voltak, és a befolyt vételárat kellett letétbe kellett helyezni. Az utóbbi csoportba tartozó tárgyakat pedig a jogosultnak kellett visszaadni, ha nem volt rájuk szükség.¹³⁵

VI.2. Házkutatás és személymotosás

¹²⁹ Bp. 171. §

¹³⁰ Bp. 177. § 2.bek.

¹³¹ Bp. 182. §

¹³² Bp. 180. § 1. bek.

¹³³ Bp. 145., 186. §

¹³⁴ Finkey Ferencz: i. m. 334. o.

¹³⁵ Edvi Illés Károly – Vargha Ferenc: i. m. 149. o.

A Bp. két okból tett kivételt a magánlak védelme alól : a terhelt kézrekerítése és a bizonyító eszközök megszerzése céljából.¹³⁶ A házibékejog és a személyek azon joga, hogy sem ő magát sem a nála lévő dolgokat ne vizsgálják meg engedélye nélkül, fontos alapjogok, de nem érvényesülhetnek korlát nélkül.¹³⁷ A Bp. meghatározta azon feltételeket, amikor e jogok korlátozhatóak.

VI.2.1. Házkutatás

A házkutatás tárgya volt a Bp.-ben a terhelt, illetve mások háza, lakása vagy egyéb helyiségeik és az azokban lévő tárgyak, amelyek valamely bűncselekménnyel összefüggésbe hozható. A házkutatás feltételei: a) a terhelt büntetett vagy nem csak pénzbüntetéssel büntetendő vétséggel volt gyanúsítható; b) alapos vélelem állt fenn arra vonatkozóan, hogy a házkutatás az elkövető kézrekerítésére vagy a bizonyítékok felkutatására vezet.¹³⁸ A törvény különbséget tett a nyilvános házak, magánházak és a terhelt háza között:¹³⁹

Nyilvános házak: e fogalom alatt a kocsmák, csárdák, kéjházak és azon helyiségeket értették, amelyekben tiltott szerencsejátékokat folytatnak vagy amelyek büntettesek rejtekhelyeül szolgálnak. Ilyen helyiségek bírói határozat nélkül bármikor átkutatathatóak voltak. Egyedüli feltételként érvényesült, hogy a hatóságoknak szubjektív meggyőződése álljon fenn arra vonatkozóan, hogy ott a tettes elfogható, vagy bizonyíték megszerzhető.

A terheltet kivéve bárki háza: abban az esetekben volt átkutatható: a) ha a bűncselekményt ott követték el; b) ha a terhelt üldözés közben oda menekült vagy ott fogták el; c) ha nyomatékos tények forogtak fenn, hogy a tettes vagy részes vagy a bizonyítékul szolgáló tárgy megtalálható; d) ha a ház, lakás stb. bírálója rendőri felügyelet alatt állt.

A terhelt háza: csak abban az esetben lehetett átkutatni, ha: a) a terhelt büntetett vagy nem csak pénzbüntetéssel büntetendő vétség elkövetésével gyanúsítható volt; b) ha alaposan feltehető volt, hogy az átkutatás a tettes vagy részes kézrekerítésére vagy bizonyíték felfedezésére vezet. A terhelt hozzátartozóira, és a védőre nézve a törvény nem tartalmazott kivételes szabályokat (mint a lefoglalás és a személymotoszás esetében), így ezek háza és lakása a rendes szabályok szerint átkutatathatóak volt.

Elrendelése: főszabály szerint a vizsgálóbíró, kivételesen a járásbíró és a rendőri hatóság is jogosult volt, de mindig írásba foglalt határozattal.

Foganatosítása: ha a vizsgálóbíró vagy a járásbíró rendelte el, akkor maguk hajtották végre, de rendőri hatóságokat is igénybe vehettek. Házkutatást kivételes esetben *rendőri közeg elrendelésre jogosított határozat nélkül* is végrehajthatott az alábbi kivételes esetekben: ha a) a terhelt tetten éri; b) oly nyilvános helyiség átkutatása szükséges, amelyben tiltott szerencsejátékot üznek, vagy ahová büntettesek rendszerint elrejtőzni szoktak; c) megszökött fogoly kézrekerítése végett van arra szükség; d) a rendőrség a helyiségben segélykiáltásra jelenik meg; e) a házzal vagy helyiséggel rendelkező kívánja; f) a ház ura rendőri felügyelet alatt áll, mint szokásos büntettes ismeretes vagy elfogatását elrendelték.¹⁴⁰

A törvény meghatározta, hogy a házkutatás csak a legnagyobb kímélettel hajtható végre. E szabály alapján csak reggel hat órától este kilencig lehetett foganatosítani, de a már

¹³⁶ Vámbéry Ruzstem: i. m. 185. o.

¹³⁷ Angyal 1915. 405. o.

¹³⁸ Lukács Adolf: i. m. 316. o.

¹³⁹ Bp. 173-175. §

¹⁴⁰ Bp. 180. § 2. bek.

megkezdett házkutatást be lehetett fejezni e határidőt követően is. Ha a házkutatás nem igényelt elrendelő határozatot, akkor éjjel is megkezdhető és végrehajtható volt.¹⁴¹

VI.2.2. Személymotoszás

Finkey az egyéni szabadság legkellemetlenebb és megszegyenítőbb megsértésének tekintette.¹⁴² Az egyénen lévő ruhák és egyéb tárgyak átvizsgálását három esetben engedte meg a törvény.

A terhelttel szemben: ha valakit büntett vagy fogházbüntetéssel büntetendő vétség gyanúja nyomatékos gyanúja terhelt, továbbá ha a kérdéses személy a hatóság előtt szokásos büntettesként volt ismert. Ezen felül *más egyén ellen:* ha valószínűsíthető volt, hogy a személy valamely bizonyítékul szolgáló tárgyat rejt magánál.¹⁴³ Ugyanakkor a *terhelt hozzátartozói és védője ellen* főszabályként személymotoszást nem lehetett végrehajtani, az alábbi kivételek figyelembevételével: a) ha nagy valószínűséggel bizonyítékul szolgáló tárgyat rejtenek maguknál; b) ha a hozzátartozót vagy védőt részesség, bűnpártolás vagy orgazdaság gyanúja terheli.¹⁴⁴

Tehát csak büntett vagy fogházbüntetéssel fenyegetett bűncselekmény nyomatékos gyanújával terhelt ellen lehetett további feltétel nélkül személymotoszást elrendelni. Ide sorolta a törvény a szokásos büntetteseket is, akikről a rendőri hatóságok lajstromot vezettek.¹⁴⁵

Elrendelésére a vizsgálóbíró, kivételesen a járásbíró vagy a rendőri hatóság rendelkezett jogosultsággal. Továbbá a személymotoszást is a legnagyobb kímélettel kellett végrehajtani, miszerint a nőknek motoszására és az eljáráson tanúként közreműködésre csak nőket lehetett alkalmazni.¹⁴⁶

VI.3. A lefoglalásra, házkutatásra és személymotoszásra vonatkozó közös szabályok

E kényszerselekmények esetében érvényesült az *ügyfélnyilvánosság elve*:¹⁴⁷ azaz a lefoglalás és házkutatás annak a jelenlétében kellett hogy megtörténjen, aki ellen elrendelték, vagy megbízottjuk előtt. Mindegyik kényszerselekményként követelményként érvényesült, hogy két tanúnak jelenléte volt szükséges a végrehajtás során, illetve eljárásról mindig jegyzőkönyvet kellett felvenni. Iratok lefoglalása esetén gondoskodni kellett arról, hogy tartalmukról más illetéktelen személy ne szerezzen tudomást, továbbá a törvény biztosította az irat birtokosának és képviselőjének jelenlétét azok kinyitásakor.¹⁴⁸ A postán, távirván lefoglalt leveleket és küldeményeket csak a vizsgálóbíró vehette át vagy a bíróságnak vagy királyi ügyészségnek az a tagja, akit a vizsgálóbíró vagy eljáró bíróság aziránt megkeresett. A rendőri közegek csak a saját hatáskörben való átvételből voltak kizárva. Az átvételről továbbá jegyzőkönyvet kellett készíteni.

Ha ezen kényszerselekmények alkalmával olyan tárgy került a hatóságok birtokába, amely az eljárás alapjául szolgáló bűncselekménnyel nem állt összefüggésben, de más hivatalból üldözendő cselekményre vonatkozott, akkor jegyzőkönyv felvétele mellett le kellett foglalni és a királyi ügyészséghez átküldeni. Ha az ügyészség bűnvádi eljárás megindítását

¹⁴¹ Bp. 188. § 1-2. bek.

¹⁴² *Finkey* Ferencz: i. m. 336. o.

¹⁴³ Bp. 176. § 1. és 2. bek.

¹⁴⁴ Bp. 176. § 3. és 4. bek.

¹⁴⁵ *Finkey* Ferencz: i. m. 334. o.

¹⁴⁶ Bp. 189. § 1-2. bek.

¹⁴⁷ *Angyal* 1915. 409. o.

¹⁴⁸ Bp. 184. §

nyolc nap alatt nem indítványozta, akkor haladéktalanul vissza kellett adni a lefoglalt tárgyat.¹⁴⁹

A házkutatásra és személymotozásra is érvényesült a legnagyobb kímélet követelménye, ugyanis csak akkor lehetett végrehajtani, ha a megelőző felszólítás eredménytelen volt. E szabályt mellőzni lehetett, ha az illető szokásos büntettes volt, vagy a késelem veszéllyel járt, vagy ha a közönség számára nyitva álló helyiség került átkutatásra.¹⁵⁰ Ha a lefoglalás, házkutatás és személymotozás során gyanús tárgyat nem találtak, erről az érintett kérelmére bizonyítványt kellett kiállítani. E szabályozás háttérében az állt, hogy e kényszercselekmények súlyosan érintik az illető hírnevét, így annak eredménytelensége esetén annak helyreállításáról gondoskodni kellett.¹⁵¹

VII. Egyéb, mai értelemben vett kényszerintézkedések a Bp.-ben

E fejezetben tárgyalt intézményeket a Bp. nem sorolta a kényszercselekmények közé, de mivel fogatosításuk a jogerős ítélet előtt alapvető jogok korlátozásával járt és megfeleltethetőek egyes hatályos jogunk¹⁵² szerint szabályozott kényszerintézkedésnek, szükséges e tanulmányban történő tárgyalásuk.

VII.1. Bűnügyi zárlat és biztosítási végrehajtás

Mindkét eljárási cselekmény büncselekménnyel összefüggő magánjogi igény biztosítására szolgált, amelyek a terhelt meghallgatása nélkül voltak elrendelhetőek akár egyidejűleg is, mert mindegyik más módon biztosította a magánjogi igény érvényesítését: a biztosítási végrehajtás csak zálogjogot alapított, a zárlat pedig megakadályozta a terhelt ingóságainak elidegenítését vagy elrejtését. A bűnvádi eljárás befejezése után azonban sem zárlatnak, sem biztosítási végrehajtásnak nem volt helye, ugyanakkor az elrendelés ellen felfolyamodással lehetett élni.¹⁵³ A szabályozás a célja és alapvető rendelkezései alapján egyértelműen a mai zár alá vétel kényszerintézkedéssel állítható párhuzamba, annál is inkább mivel a bírósági végrehajtásról szóló törvény továbbra is a bűnügyi zárlat kifejezést használja.¹⁵⁴

VII.1.1. Bűnügyi zárlat

Annak megakadályozását szolgálta, hogy a terhelt ingóságait elidegenítse vagy elrejtse, sürgős és megalapozott veszély miatt alkalmazott gyors és ideiglenes intézkedés volt.¹⁵⁵ A valószínű károsszeg erejéig csak ingókra lehetett elrendelni: ha kétségtelen, hogy kártérítéssel tarozott az, akit valamely büntett vagy vétség nyomatékos gyanúja terhel és egyszersmind alaposan tartani kell attól, hogy vagyonának elrejtése a kártérítés iránti igény érvényesítését megghiúsítja.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Bp. 190. §

¹⁵⁰ Bp. 189. §

¹⁵¹ Angyal 1915. 415. o.

¹⁵² 1998. évi XIX. törvény

¹⁵³ Vámbéry Rusztem 1916. 190. o.

¹⁵⁴ 1994. évi LIII. törvény 202. § (1) bekezdés

¹⁵⁵ Finkey Ferencz: i. m. 695.p

¹⁵⁶ Angyal Pál – Bertl Emil – Jench Árpád: i. m. 110. o.

Rendszerint a zárlatot a vizsgálóbíró (esetleg a vádtanács) rendelte el és azonnal foganatosította a sértettnek kérelme vagy a királyi ügyészségnek, illetőleg a nyomozást teljesítő rendőri hatóság tagjának megkeresésére alapján. A zárlat foganatosításánál szükség esetében egy vagy több becsüs is alkalmazandó és a zár alá vett tárgyak értékét a jegyzőkönyvben mindig fel kellett tüntetni. A zárlat foganatosítására nézve egyebekben a lefoglalás és házkutatás szabályait volt szükségszerűen alkalmazandó. Zálogjogi hatállyal a zárlat nem rendelkezett. Hivatalból fel kellett oldani a zárlatot, ha elrendelésének oka megszűnt, vagy ha a magánfél a zárlat elrendelésétől számított harminc nap alatt biztosítási végrehajtást nem kért.¹⁵⁷

VII.1.2. Biztosítási végrehajtás

E cselekmény minden tekintetben a polgári bíróság által elrendelt biztosítási jelleggel rendelkezett, hasonlított a lefoglalásra, de célja csak az volt, hogy megakadályozza a terheltet ingóságainak elrejtésében és elidegenítésében.¹⁵⁸ A zárlattól annyiban különbözött, hogy csak a sértett kérelmére és csak a kárösszeg megjelölése esetében lehetett elrendelni, továbbá az ingatlanra is kiterjedt és zálogjogot is adott, illetve a végrehajtási törvény¹⁵⁹ szerint volt foganatosítandó. Amennyiben a zárlat feltételei megállapíthatók voltak és az igény valamilyen a magánfél valamely érdekének igazolták, a magánfélnek¹⁶⁰ az eljárás alatt bármikor előterjesztett kérelmére a vizsgálóbíró vagy a vádtanács, az eljárás későbbi szakában pedig az ítéldbíróság rendelkezett. A kívánt kártérítést határozott összegben kellett megjelölni, a bíróság belátása szerint állapíthatta meg a kár összegét, amelyre a végrehajtást elrendelte. Foganatosítására az illetékes polgári bíróság vagy – ha ingatlanról van szó – a telekkönyvi hatóság volt hivatva, a foganatosítás a végrehajtási törvény szerint történt. Megszüntető vagy felmentő határozat esetében a büntető bíróság hivatalból oldotta fel a biztosítási végrehajtást, a magánfél kérelmére a polgári bíró. Elrendelése ellen felfolyamodásnak volt helye, a foganatosítás körül felmerült sérelmeket a végrehajtási törvény alapján lehetett orvosolni.¹⁶¹ Az alábbi táblázat a két intézmény különbségeit foglalja össze:

<i>Bűnügyi zárlat</i>	<i>Biztosítási végrehajtás</i>
csak ingókra rendelhető el	ingókra és ingatlanra egyaránt
nincs zálogjogi hatálya	zálogjogi hatállyal bír
vizsgálóbíró, esetleg rendőri hatóság is elrendelheti, és ezek is foganatosítják	csak bíróság rendelheti el, végrehajtása a végrehajtási törvény alapján
kérelemre és hivatalból	kizárólag kérelemre
nem kell megjelölni a kárösszeget	meg kell pontosan jelölni a kár összegét

11. számú táblázat: a szerző saját szerkesztése alapján

VIII. Összegzés

A Bűnvádi perrendtartás a dualizmus korának egyik legjelentősebb és legszínvonalasabb jogalkotása volt. Szerkesztésekor figyelemmel voltak a francia, angol,

¹⁵⁷ Vámbéry Ruzstem: i. m. 191. o.

¹⁵⁸ Finkey Ferencz: i. m. 695.p

¹⁵⁹ 1881. LX. tc. a végrehajtási eljárásról és 1908. XLI. tc. a végrehajtási eljárásról szóló 1881. évi LX. tc. módosítása és kiegészítése tárgyában

¹⁶⁰ Bp. 39. §

¹⁶¹ Vámbéry Ruzstem: i. m. 192. o.

német és osztrák eljárásjogi szabályokra és alapelvekre is,¹⁶² Balogh Jenő XX. századi értékelése szerint e törvény „*nem a régi magyar jogfejlődés eredménye, hanem a XIX. század folyamán kifejlett kontinentális vegyes rendszer alapulvételével foglaltatott törvénybe.*”¹⁶³ Ugyanakkor „*a Bp. az európai jogfejlődés szerves része, de nem a nyugat-európai kódexek másolata*”.¹⁶⁴ Főbb érdemei a szóbeliség és közvetlenség érvényesítése a felsőbb bíróságok előtti eljárásban, vádmonopólium korlátozása a fő- és pótmagánváddal. Nagy előnye volt továbbá a szabad bizonyítás elveinek keresztülvitele.

A legfontosabb mindenekelőtt, hogy a Bp. a kortárs büntető perjogokhoz viszonyítva a legszélesebb körben biztosította az egyének jogainak védelmét. Egyedülálló volt abban is, hogy nem tartalmazott kötelező letartóztatási szabályt, mivel biztosíték adása mellett elvileg bármely bűncselekmény elkövetője szabadlábra helyezhető volt. Továbbá fontos reformként említhetjük a fogva tartás házi fogságban történő végrehajtásának szabályozását, illetve a tartózkodási hely változtatásának tilalmát, mint a szabadlábra helyezés elrendelését korlátozó intézményt. A terhelt eljárásjogi helyzetét az ügyfélegyenlőségnek¹⁶⁵ megfelelően igyekezett szabályozni, amely során az ügy megismerésére vonatkozó terhelti jogosítványokat az előkészítő eljárásban¹⁶⁶ is a legmesszebbmenőkig biztosítani próbált. A törvény rendelkezései ötvenegy évig voltak hatályban, egészen 1951-ig és ezzel megalapozta a modern hazai büntető eljárásjogi törvények megalkotását.

¹⁶² Stipta István: i. m. 456. o.

¹⁶³ Tóth Mihály (szerk.): Büntető eljárásjog. 3. átdolgozott kiadás. HVG Orac Kiadó. Budapest, 2009. 35. o.

¹⁶⁴ Király Tibor: i. m. 58. o.

¹⁶⁵ Terheltnek joga volt, hogy a vele szembeni gyanúról, vádról tudomást szerezzen, indítványtételi és jogorvoslati jogosítvánnyal rendelkezett.

¹⁶⁶ Meg tekinthette a nyomozás során készült jegyzőkönyveket, amelyeknél jelenléte megengedett volt, illetve vizsgálat folytatását kérhette, ha a védelem szempontjából szükséges volt (Bp. 63., 100., 103. §)

Irodalomjegyzék:

- ANGYAL Pál: A biztosíték mellett való szabadlábra helyezés. Singer és Wolfner Kiadása. Budapest, 1903.
- ANGYAL Pál: A magyar büntetőeljárás jog tankönyve I. kötet. Athenaeum irodalmi és nyomdai Rt. kiadó. Budapest, 1915.
- ANGYAL Pál – BERTL Emil – JENCH Árpád: A magyar büntető eljárás jog. Attila-Nyomda, Budapest. 1931.
- ANTAL Tamás: Törvénykezési reformok Magyarországon (1890-1900) Dél-Alföldi Évszázadok. Szeged, 2006.
- BALOGH Jenő: Magyar bűnvádi eljárási jog. Általános tanok. Grill Kiadó. Budapest, 1901.
- BÉLI Gábor: Magyar Jogtörténet. A tradicionális jog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2009.
- EDVI Illés Károly – VARGHA Ferenc: A bűnvádi perrendtartás zsebkönyve. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1911.
- FABINY Teofil: A magyar bűnvádi eljárás törvényjavaslata. Franklin-Társulat. Budapest, 1889.
- FANTOLY Zsanett – GÁCSI Anett Erzsébet: Eljárási büntetőjog. Statikus rész. Iurisperitus Bt. Szeged, 2013.
- FAYER László: A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala. Franklin – Társulat. Budapest, 1899.
- FARKAS Ákos – RÓTH Erika: A büntetőeljárás. Complex Kiadó. Budapest, 2007.
- FENYVESI Csaba – HERKE Csongor – TREMMEL Flórián: Új magyar Büntetőeljárás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2004.
- FINKEY Ferenc: A magyar büntető per jog tankönyve. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1916.
- HERKE Csongor: A letartóztatás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs, 2002.
- KIRÁLY Tibor: Büntetőeljárási jog. 4., átdolgozott kiadás. Osiris Kiadó. Budapest, 2008.
- KOVÁCS Kálmán: A magyar büntetőjog és büntetőeljárási jog története 1848-tól 1944-ig. ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. Budapest, 1971.
- LUKÁCS Adolf: A bűnvádi per előkészítő része. Lepage Lajos Könyvnyomdája. Kolozsvár, 1906.
- STIPTA István: A modern eljárás jog kialakulásának időszaka (1848-1945). In: Magyar jogtörténet (Szerk.: Mezey Barna) Osiris Kiadó. Budapest, 2007.
- TÓTH Mihály (szerk.): Büntető eljárás jog. 3. átdolgozott kiadás. HVG Orac Kiadó. Budapest, 2009.
- VÁMBÉRY Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1916.
- VARGHA Ferenc – ANGYAL Pál – ISAÁK Gyula: Bűnvádi perrendtartás melléktörvényekkel, újabb eljárási törvények részletes magyarázatával, rendeletekkel, joggyakorlattal, jegyzetekkel és utalásokkal. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1941.

Felhasznált jogszabályok jegyzéke:

1878. évi V. tc. magyar büntető törvénykönyv a büntettekről és vétségekről (Csemegi-kódex)

1881. LX. tc. a végrehajtási eljárásról és 1908. XLI. tc. a végrehajtási eljárásról szóló 1881. évi LX. tc. módosítása és kiegészítése tárgyában
1896. évi XXXIII. tc. a bűnvádi perrendtartásról
1913. évi VII. tc. a fiatakorúak bírósága
1913. évi XXI. tc a közveszélyes munkakerülőkről
1994. évi LIII. törvény a bírósági végrehajtásról
1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról

Voting Paradoxes and Democracy

I. Introduction

The keystone of a democracy is fair and periodic elections. The voting procedures used to elect candidates in large part determine whether elections are considered fair. By voting procedures we mean the rules that regulate how votes in an election are aggregated and how a winner or winners are determined. I think this implies the surmise widely accepted that democracy is only a form or a method of setting up social order, and it does not refer to the content of norms, which is from democratic procedures. This is the origin of the minimalist, procedural view of democracy, which is conceived by Samuel Huntington as follows: "Elections, open, free and fair, are the essence of democracy, the inescapable *sine qua non*. Governments produced by elections may be inefficient, corrupt, shortsighted, irresponsible, dominated by special interests, and incapable of adopting policies demanded by the public good. These qualities make such governments undesirable but they do not make them undemocratic."² In fact this interpretation of democracy can lead to a self-contradiction even at this level, i.e., at level of voting procedure. This phenomenon is identified in literature as path-dependence problem or, in a broader scope, as voting paradox.

II. Voting paradoxes

Voting paradoxes are electoral situations where collective preference is difficult to aggregate from the preferences of individual voters. The reason is twofold. Either the collective preference is cyclic even if the individual preferences are not, or we can get two different results by different paths of voting and the question is which path reflects rather (more proportionate) to the wish of voters? The first type of paradox can be called as majority paradox and that of the second type as compound majority paradox. The first-type paradox depends on preference cycles and the second-type is based on path dependence.

II.1. Cyclic Collective Preferences: Classic Majority Paradoxes³

In the year of 1770 Charles de Borda considered a hypothetical election in which there were nine persons deciding between three candidates {A, B, C}, which one of them would be eligible for the member of France Scientific Academy. Voters are form three groups with their preferences over the candidates. The table below describes the situation:

¹ PhD in Political Science, PhD in Philosophy. Lecturer at Faculty of Law and Political Science, Eötvös Loránd University, Budapest. E-mail: cosmos@freemail.hu.

² Samuel o. Huntington: *The Third Wave* , UOP, Oklahoma, 1991, 9-10. o.

³ Hannu Nurmi: *Voting Paradoxes and How to Deal with Them*. Springer, Berlin-Heidelberg, 1999, 11-25. o.

Voters 1-4	Voters 5-7	Voters 8, 9
A	B	C
B	C	B
C	A	A

Table 1: Borda Paradox (1770)

Borda thinks if the election is sincere, that is, voters vote for alternative ranked by their preference rankings, they vote for A otherwise A would be beaten by both alternatives B and C with a pretty majority of votes in pairwise comparisons. To put it in modern terminology, Borda wanted to rule out the Condorcet-looser who is the last preferred candidate of an absolute majority of voters. It is obvious that, according to the example presented by Borda, majority voting alone does not guarantee to rule out the Condorcet-looser.

There is also a paradox, called Condorcet paradox, in which the alternatives are the same as in Borda paradox, but in Condorcet paradox voters are from three groups and they are identified by their preferences in Table 2.

Group I	Group II	Group III
A	B	C
B	C	A
C	A	B

Table 2: Condorcet Paradox (1785)

Notice any pair from the groups forms a majority. In a situation described by Table 2, we can find a cycle of preferences: B is beaten by A, C by B and A by C, and so there is no a final winner.

Let us define the problem in a more formal fashion. Let T denote a finite list of preference orders for the candidates, with each order in the list representing the preferences of a particular voter. Clearly, each allowable preference order may appear more than once in T , or not at all. The *Condorcet candidates* with respect to any given T are the candidates in the set $C(T)$, where $C(T) = \{ \text{all candidates } a \text{ such that, for each candidate } b \neq a, \text{ at least as many orders in } T \text{ have } a \text{ preferred to } b \text{ as have } b \text{ preferred to } a \}$. Thus, candidate a is in $C(T)$ iff at least as many voters prefer a to b as prefer b to a for each b other than a . When there is a paradox of voting that includes all candidates, $C(T)$ will be empty, which occurs, for example, if $T = \{abc, bca, cab\}$.

II.2. Classic Compound Majority Paradoxes⁴

Consider the table below recording a variety of Ostogorski paradox⁵:

⁴ See also in Nurmi (1999), 70-87. o.

⁵ Douglas W. Rae and Hans Daudt: A peculiarity of Compound Majority Decision. European Journal of Political Research, Vol 4, 1976, 391-398. o.

Constituencies	Issue 1	Issue 2	Issue 3	IP-support
1. (20%)	X	X	Y	X (20%)
2. (20%)	X	Y	X	X (20%)
3. (20%)	Y	X	X	X (20%)
4. (20%)	Y	Y	Y	Y (20%)
5. (20%)	Y	Y	Y	Y (20%)
PI-support	X(40%)Y(60%)	X(40%)Y(60%)	X(40%)Y(60%)	X(60%)Y(40%)

Table 3: Ostogorski paradox (1903)

It describes a hypothetical contest between two parties, X and Y, and in each of constituency comprises the 20% of the voters. Suppose the voters have to decide in three issues, and in each of them the voters are able to identify the party that is closer to their opinions. Assume, furthermore, these three issues are of crucial and equal importance in determining each voter’s party choice, hence they decide which party to arrange all the issues with respect to their opinions on the three issues will be supported.

The voting is supposed to be gone through two paths. The outcomes are shown in Table 3.

1. *Procedure IP*: The constituencies vote separately in each issue and will prefer to the party getting support on a majority of issues. By procedure IP, the winner will be the candidate getting the greater sum of constituency’s votes. We call the procedure, whereby one first amalgamates over rows and then over columns of the above table, the issue-person or IP amalgamation. Accordingly, party X will be the winner since it gets the support of the 60% of the votes.

2. *Procedure PI*: Now, one first finds out the majority winning party on the three issues thereupon the winner by determining which party is the victorious on a majority of issues. This procedure is called person-issue or PI amalgamation. By our example, in three issues party Y has a majority of the support of 60% versus the party X with the support of 40%. Hence, the winner candidate will be the party getting the majority of the support in more issues. In our case this will be Y versus X with 3:0.

We can see that different parties became victorious in the same circumstances, changing only the path of the voting. This is the problem of path dependence, which means that the result of voting is affected by the way of voting paths. But which path reflects rather to the wish of voters? In this example procedure PI is close to direct democracy because it aggregates along concrete issues, and procedure IP rather stands for a representative democracy based on a “principal-agent” model. And the point is that the majority of voters are on the losing side in majority of issues under aggregation of PI. Indeed, constituency 1 is on the losing side on issues {1, 2}, constituency 2 on issues {1, 3}, and constituency 3 on the issues {2, 3}. We may think this is the immediate cause of the different results on the different voting paths. But this is absolutely wrong. Near eighty years after Ostogorski, Anscombe came forward with the alteration below⁶:

Constituencies	Issue 1	Issue 2	Issue 3	IP-support
1. (20%)	X	X	Y	X (20%)
2. (20%)	Y	Y	Y	Y (20%)
3. (20%)	Y	X	X	X (20%)
4. (20%)	X	Y	X	X (20%)
5. (20%)	X	Y	X	X (20%)
PI-support	X(60%)Y(40%)	X(40%)Y(60%)	X(60%)Y(40%)	X(80%)Y(20%)

Table 4: Anscombe paradox (1976)

⁶ Gertrude E. Anscombe: On frustration of the majority by fulfillment of the majority’s will, *Analysis*, 36, 1976, 161-168. o.

The situation presented by Anscombe is also a possible result of the hypothetical election described above. As we can see, the voters are in minority on the majority of issues: constituency 1 is in minority on the issues {2, 3}, constituency 2 on issues {1, 3}, and constituency 3 on issues {1, 2}. In contradistinction to the situation by Ostogorski, there is an important change: the PI and IP amalgamations result in the same outcome. Consequently, Anscombe's alteration is not an explanation of Ostogorski paradox, it is only its characterization: when Ostogorski paradox occurs, a majority of voters is often in a minority on a majority of issues. This fact is called as Anscombe paradox.

II.3. The Referendum Paradox

All representative democracies in which referendum institution is at least occasionally resorted are potentially vulnerable to the paradox that consists of a clear majority of voters voting for an alternative and a clear majority of the representatives voting for its negation. Certainly, there is nothing particular or paradox in that because the representatives (or just their voters) have some information or knowledge the voters (the representatives) do not know, and this may imply different results, apart from the fact that the representatives should declare their voters' wish.

Some of classic thinkers in the history of political science as Edmund Burke or Emmanuel Joseph Sieyès do not agree with this fact. In his famous speech to his Bristolian voters in 1774, Burke refers to that argument that an MP is not only a deputy of his constituency but also a representative of his nation. Historically this idea is in the heart of free-mandate principle: representatives are independent of their voters or parties in forming and declaring their opinions. Sieyès accepts the fact that the ground of government is representation. He thinks the importance of representation is not a delegation and election but a selection. A selected board depending solely on constitution has the right to decide in each issue, and its own final decision expresses a wish that must represent the national wish as well. The only question remained how this board is selected. According to him, it is imperative for the members to have proper intellectual maturity and activity in public life. Furthermore, he suggests frequent renewals in the corps, no permit in reselections and special political rights for the people selected⁷.

However, the above situation, which is called as the referendum paradox, may well happen even if the representatives consider themselves just the agents of the majority of nation and vote according to their parties' interests. Let us take an example. The electorate consisting of 132 persons sends one representative for each 11 persons to a 12-member board (to increase the number of members, the board can be regarded as a parliament, a governor or a party). Each representative considers himself as an agent of the majority of his electorate. This committee represents the interests of voters, and is carried unanimously. Supposing, further, there are a dozen issues on which the opinions are different, and representatives can be divided into two parties (A and B) after their consensus: there are 8 representatives in A and 4 in B. The gist of their consensus is that they make an agreement on each issue thereupon they declare the common, majority wish, giving up their own occasional opinions. We have some information about the voting result of an actual issue:

Opinions	A	B	Total votes:
Yes	3x11 = 33	4x11 = 44	77 votes
No	5x11 = 55	0	55 votes
Total:	No (8 pieces)	Yes (4 pieces)	Yes (58.33%)

Table 5: The referendum paradox

⁷ Emmanuel Joseph Sieyès: Political Writings (eds. Michael Sonenscher). Hackett, Indianapolis, 2003, 1-68. o.

We can see that 8 representatives are in favour of the ‘no’ opinion, while 4 say ‘yes’, hence the opinion ‘no’ is the final outcome appearing as the board’s decision. Yet, in the electorate as a whole ‘yes’ has a pretty 58% majority, and the majority of 132 persons would rather support the opinion ‘yes’.

Note our starting conditions have created a very special situation: we considered the 11 groups of voters as something that is homogenous. This satisfies seldom or never: electorates are as heterogeneous as the people. Still it just means that the degree of deformation might be bigger than in our example, for what about voters’ opinions not supporting their representatives.

II.4. Simpson’s paradox

The next presented paradox is widely known as Simpson's paradox, but it was not Simpson who first discussed it, but Cohen and Nagel. The table below reports the death rates from TB (Tuberculosis) in Richmond and New York in 1910. We can see that both among the white and non-white populations the death rate from TB was lower in New York than in Richmond, but the total death rate from TB was lower in New York than in Richmond. So was TB more fatal in one town than in the other one?

Death rate (per 100.000)	NEW YORK	RICHMOND
White population	179	162
Coloured population	560	332
Total death rate	187	226

Table 6: Simpson’s paradox

The Simpson’s paradox is similar to the well-known fact in the Theory of Statistics, called composition effect, and one may conclude that the coloured population in Richmond is greater than in New York. This might be so, but we must be careful now. Although the two presented situations show structural analogy, we cannot follow the same manner. In a problem such as Simpson's paradox, the importance of investigations lies in the fact that in causal analyses one intuitively proceeds from the idea that causes must increase the probability of their effects. If this intuition is accepted, then there are grounds for answering yes to the question above. It is, however, well known that the causal analysis of death rate may include interactive effects, i.e., the influence of independent variable may depend on the values of another variable, and so the calculation of composition is unsatisfactory. Without entering into methodological details, it is now enough to settle that Simpson's paradox has some interesting similarities to the preceding paradoxes⁸.

III. New lines of Voting Paradoxes

III.1. The paradox of divided government

Brams, Kilgour and Zwicker presented a brand new paradox in 1993, the paradox of divided government⁹. Suppose that 13 voters can choose from Democratic (D) and Republican (R) candidates for the House of Representatives (office A), the Senate (office

⁸ See also in: Rae and Daudt (1976).

⁹ Stephen Brams, David Kilgour and William Zwicker: A new paradox of vote aggregation, 1993 Annual Meeting of the American Political Science Association (Manuscript).

B) and the governor (office C). Consider Table 7:

Voters	Office A	Office B	Office C	IP-support
Voters 1-3	D	D	D	D
Voter 4	D	D	R	D
Voter 5	D	R	D	D
Voter 6	D	R	R	R
Voters 7-9	R	D	R	R
Voters 10-12	R	R	D	R
Voter 13	R	R	R	R
PI-support	R (7:6)	D (7:6)	D (7:6)	R (8:5)

Table 7: The paradox of divided government (1993)

We can see that although there were not preliminary strategies of voters on this issue and Republicans are supported by the majority of voters (8:5), yet Democrats are in power in two important offices.

It is easy to point out, and we have constructed the table in this way, that the paradox of divided government involves Ostogorski paradox: IP amalgamation results in R, while PI amalgamation ends up with D. However, the paradox of divided government may seem to be an extreme version of Anscombe paradox, because the latter case can be reformulated as that there exists such a majority of issues that a set of voters who are on the winning side on all those issues is smaller than a half of the whole voter set. In an extreme case it may happen that the majority of issues consist of all issues. What is more, it may be the case that the set of voters who are on the winning side on all issues is empty. When this is the case, we have a particular strong instance of the paradox of divided government. However, as Table 8 demonstrates, Anscombe paradox turns out to be conceptually distinct from the paradox of divided government that is not Anscombe paradox.

Voters	Issue 1	Issue 2	Issue 3	IP-support
Voter 1	Y	Y	Y	Y
Voter 2	X	X	Y	X
Voter 3	X	Y	Y	Y
Voter 4	Y	X	X	X
Voter 5	Y	X	X	X
PI-support	Y (3:2)	X (3:2)	Y (3:2)	X (3:2)

Table 8: The paradox of divided government that is not Anscombe paradox

One might think the source of Anscombe paradox and Ostogorski paradox can be traced back to the non-associativity and non-bisymmetry of the majority rule, but this is wrong. Consider a fixed profile of individual preferences over a set of alternatives. Let $M(x,y)$ denotes the majority value of x and y , i.e., the element of the pair that is supported by the majority. Relation M is

- associative if for all x, y and z :
 $(M(M(x, y), z) = M(x, M(y, z)));$
- bisymmetric if for all x, y, w and z :
 $M(M(x, y), M(w, z))= M(M(x, w), M(y, z)).$

Majority rule usually does not satisfy these requirements, either. A typical example of not satisfying the criterion of associativity for M is Condorcet paradox. But it is easy to verify that the criterion of bisymmetric is also damaged by Anscombe paradox.

III.2. The paradox of representation

Consider a proportional representation system with all seats of the parliament being distributed to parties in proportion to their support considering the entire country as one electoral district. Let $C=\{1,\dots,n\}$ be the set of parties. A seat distribution s is a function that $s(i)$ seats to each party i . The total number of seats is denoted by S . A parliamentary majority is a pair (s, X) consisting of a seat distribution s and a subset X of C .

*Schwartz's theorem*¹⁰: Under the conditions

1. If there exists a parliamentary majority (s, X) , then there is no party i assigned more than fifty percent of the total number of seats, i.e., for all $i \in X$ $s(i) < \frac{S}{2}$.
2. If there exists a parliamentary majority (s, X) , then $\sum_{i \in X} s(i) > \frac{S}{2}$. That is, if there is a parliamentary majority, it has got more than the half of the total number of seats.
3. There exists a seat distribution over the n parties, which gives no seats to some of them. Formally, if Y is a set of parties, there is a majority of parties $C-Y$ so that $s(i)=0$ for some $i \in Y$.
4. All parties in the majority have seats, i.e., if (s, X) is a majority, then $s(i) > 0$ for any $i \in X$.
5. Some parties outside the majority occupy seats also: If (s, X) is a majority, there exists such $i \in C-X$: $s(i) > 0$.
6. The parties not included in the majority are better off if the size of the parliamentary majority (coalition) diminishes, because it consists less parties, and so its smaller size implies its smaller support in the parliament¹¹: if (s, X) and (s', X') are majorities, $X' \subset X$ and $i \notin X$, then party i prefers (s', X') to (s, X) .

the below claims satisfy:

- I. The set $C-X$ contains at most $n-2$ parties.
- II. There exists a majority (s', X') so that $s'(i)=0$ for all $i \in C-X$. That is, there is a parliamentary majority that gives no seats parties outside the majority.
- III. For every such majority (s', X') all $i \in C-X$ prefer (s', X') to (s, X) even if $s'(i)=0$ satisfies. That is, the parties in minority prefer the less parliamentary majority to the original one even if it does not give them more seats at all.

§§§

Proof The first proposition immediately follows from the first condition of the theorem. Since none of parties occupies more than fifty percent of the seats, X has more than one party. Thus, $C-X$ has at most $n-2$ parties.

In this case, under the third condition, there must be a distribution of seats that gives no seats to the parties in $C-X$. This proves the second part of the theorem.

The third part follows from conditions 4, 5, 6, and the second part of the theorem (II). In detail:

- $s'(i) = 0$ for all $i \in C-X$ [II]
- } $\Rightarrow C-X \subseteq C-X'$ [*].
- $s'(i) \neq 0$ for any $i \in X'$ [4]

¹⁰ Thomas Schwartz: The paradox of representation. The Journal of Politics, 57, 1995, 309-232. o.

¹¹ Not support all known coalition models this idea, e.g. the model of minimal winning coalition, *per definition*, rejects the plausibility of this condition. In.: Arend Lijphart: Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government. New Haven: Yale University Press, 1984, 50. o.

- $s'(i) \neq 0$ for any $i \in C-X'$ [5] and so $C-X \neq C-X'$ [**].

[*] and [*] imply $C-X \subset C-X' \Rightarrow X' \subset X$ [***]. Finally, condition 6 and [***] together give the third part of the theorem.

§§§

The paradox of representation means the third part of Schwartz's theorem: the parties outside the original majority prefer less representation to more representation even if the new establishment gives them no seats at all, and so it might be a decreasing in their chance of getting seats. The paradox of representation implies a normative rule: under the conditions of the Schwartz's theorem, a multi-party democracy makes for ousting of smaller parties from politics or their fusion into larger ones, and for remaining as a minimum number of parties as it is necessary to represent the ideological distribution of society for a longer period of elections.

IV. On Liberal Paradox

Voting paradoxes crowd matters that we should be sceptic about the procedural interpretation of democracy. However, another problem, the phenomenon of liberal paradox gives direction to shift from the platform of procedural interpretation. In some circumstances collective choice cannot be compatible to individual rights, and hence personal preferences must be limited. Let us take an example.¹² Each of two individuals i and j can each paint his own house walls one of two colours, white and pink. So there are four alternatives: $a = (p, w)$, $b = (p, p)$, $c = (w, p)$, $d = (w, w)$, where in notation (w, p) implies i 's walls are white, j 's are pink, and one of these four is to be implemented.

Individual i has the right to choose between $\begin{matrix} a \text{ and } d \\ b \text{ and } c \end{matrix}$, and similarly, j has the right to choose between $\begin{matrix} a \text{ and } b \\ c \text{ and } d \end{matrix}$. Individual i prefers that the walls are the same colour, and she prefers that her own walls are white rather than pink; individual j prefers that the walls are different colours, and he also prefers that his own walls are white rather than pink. So their preferences are as follows:

$$\begin{aligned} i: & d > b > c > a, \\ j: & a > c > d > b. \end{aligned}$$

The exercise of i 's rights eliminates a and c (because she wants identical coloured walls), and the exercise of j 's rights b and d (because he wants different coloured walls), and so there is no mutual collective choice.

Amartya Sen, who crucially contribute to the investigation of this phenomenon, thinks we should consider value judgements in the aggregation of individual preferences into a collective preference.¹³ And the external preferences that affect on others should be limited in the name of freedom. If, for example, the external preference of the majority is strong enough to repress some social group or habit, we should open the door to that will? This is called as the Toquevillian tyranny of the majority. Majority, according to its notion, presupposes the being of minority, and so it is the right of the majority that admits the rights of minority. Although this not implies the defense of minority against the majority

¹² Alain Gibbard: Manipulation of voting schemes: a general result. *Econometrica*, No 41., 1973, 587–601. o.

¹³ Amartya Sen: Social Choice Theory: A Re-Examination. *Econometrica*, Vol. 45, No.1, 1977, 53-89. o.

but it implies that of opportunity. Opposite to the procedural interpretation of democracy, democracy is the responsible government of the majority, which can be specified and limited by constitutional arguments (value judgements). Liberal paradox can be resolved only by the way that it is not the whole community that makes decision in some issue, but a group of experts, a “*Plebeian Tribune*”. In constitutional democracy it is the Constitutional Courts or the Supreme Courts that play this role.

V. Conclusion

In democracy the final decision is in the hand of the majority, for there is no higher measure of legitimacy than majority. In fact the ideas of pluralism and freedom presuppose majority rule, too. Since individual is always born in a society existing, and he could not participate in its foundation, the only opportunity for him is to modify and to improve the social order. If it required a unanimous or a qualified majority, an only person or a weak social group would be able to prevent the change of social order. That’s why majority rule can guarantee the greatest possible political freedom. Democracy is, however, more than any political procedure; it is the responsible government of the majority. This fact is proved by voting paradoxes effectively, pointing out that the minimalist, procedural view of democracy is unsatisfactory.

Parlament és kormány viszonyáról (2010-2014, és ami utána következik)

A demokratikus fordulat után 1990-ben megszületett magyar kormánymodell legfontosabb vonásaiként a miniszterelnök erős pozíciója (miniszterelnöki kormány) és alatta a miniszterek alkotmányjogi értelemben vett egyenjogúságának a kormány felépítését meghatározó elve fogalmazható meg. Ebből a szempontból az Antall-kormány felállásakor megformálódó kormányzati viszonyok 20 éven keresztül a lényegét illetően nem változtak, majd 2010-ben a kétharmados kormányzó többséget hozó parlamenti választások után és 2011-ben az Alaptörvénnyel sem, amely azonban alaposan átrendezte a kormány és más hatalmi ágak közötti erőviszonyokat. Az új állapottal a mindenkori kormány előnyére csökkentek az alkotmánybíráskodás lehetőségei, de az a kormány, amely mögött nem áll kétharmados többség, a parlamenttel – valójában az ellenzékével – szemben meggyengül, mert a sarkalatos törvényhozás tárgykörei és a már meghozott ilyen törvények, vagy az alkotmányszövegbe foglalt egyes előírások is, korlátozhatják a cselekvési szabadságát. Az elődje pedig, ha rendelkezett parlamenti kétharmaddal, a következő ilyen választási győzelemig a ciklusát túllépve államszervezeti, társadalom- és gazdaságpolitikai ügyekben determinálhatja a kormányzást. További változásként, de az Alaptörvénytől függetlenül, a hatalomgyakorlás új technikájaként és a politikai kormányzás szolgálatában a kormánypárti képviselők aktivizálásával a törvény-előkészítésben 2010-től mérséklődött a kormány jelentősége.

I. Kormányzás kétharmaddal és anélkül

Az 1989-90-ben kialakított alkotmányos berendezkedésben a kormány igazi ellensúlya nem a parlament, amelynek többségével, kivételesen kisebbségével, politikai egységben áll, hanem a korlátlan és bárki által kezdeményezhető utólagos normakontroll miatt nagyon erős, a határozataival komoly politikai hatások kiváltására képes, ezzel pedig mindegyik kormánynak kisebb-nagyobb politikai veszteséget okozó Alkotmánybíróság. Az Alaptörvény – talán a rendszerváltás után egymást követő valamennyi kormány titkos vágyát teljesítve – a demokratikus jogállamért nem keveset tevő Alkotmánybíróság, egyébként egyik-másik döntése, illetve annak elmulasztása vagy elodázása miatt nem mindig feltétlenül ok nélkül sokallott, hatalmát jelentősen csökkentette, mert felülvizsgálati lehetőségei a tiltott tárgykörökkel (már 2010-től a költségvetési, illetve a költségvetési bevételt biztosító törvények, majd 2013-tól az alkotmányszöveg) és az eljárásának kezdeményezésére jogosultak körének szűkítésével mérséklődtek. (Az ellenézés a Horn-kormány alatt hivatalosan is manifesztálódott, mert nyilvánosságra hozott álláspontjának rögzítésével 1995-ben – felróva a gazdaságpolitikai mozgástér szűkítését és a gazdasági-pénzügyi stabilizáció megnehezítését – megbírálta a Bokros-csomag egyes elemeit megsemmisítő

¹ Egyetemi magántanár (Nemzeti Közsolgálati Egyetem Közigazgatás-tudományi Kar). Az írás előzményei: Müller György: A kormányzati viszonyok változásai 2010-ben. In *Közjogi Szemle*, 2010/3. szám, 10-17. o., Az Alaptörvény utáni kormányzati viszonyokról. In *Közjogi Szemle*, 2011/ 2. szám, 28-32. o.

alkotmánybírósági döntést. Ezt akkoriban sokan rosszalották és a jogállammal szembeni fellépésként fogták fel, habár nem tartalmazott fenyegetést és nem járt következménnyel.²⁾

Nem tudhatjuk, hogy mit hoz a jövő: beválhat mostani elnökének sejtése is, és az Alkotmánybíróság a „kétharmados többség jelentette körülmény” megszűnése után megcsorbított hatásköreivel is újból erőre kaphat, ami persze – nem feltétlenül csak cinizmussal gondolhatnánk – nem sok jót ígér az ilyen támogatottságot nem élvező gyengébb kormányoknak.³ Ebből a szempontból nem lehet véletlen, mert akárhogyan is alakulnak a politikai erőviszonyok, mindenképpen az azt meghozó kormánytöbbségnek kedvezhet, akkor is, ha ellenzékként kisebbségbe kerül, hogy 2013 végén váratlan törvénymódosítással az addig fennálló tilalom kioldódott, és az Alkotmánybíróság tagjai a 70. életévük betöltése után is hivatalban maradhatnak, amely csak a jelenlegi parlamenti ciklusban megválasztott – kormányoldalról jelölt – idősebb bírák megbízatását tartósítja.⁴

Az Alaptörvény (a berendezkedés alapjain és az azokhoz tartozó lényegi kérdéseken, meg a korábbi alkotmány kétharmados törvényhozási tárgykörein nem mennyiségileg, hanem tartalmilag messze túllépve) állandósíthatja vagy legalább hosszabb időre fenntarthatja az alkotmányozó többség által kialakított viszonyokat, amelynek köszönhetően kétharmados támogatottsága hiányában a kormánnyal szemben – formálisan persze a parlament – az ellenzéke értékelődik fel, mert nélküle vagy ellenére nem valósíthatja meg a fennálló állapot megváltoztatásával a kormánypolitika szempontjából fontos céljait. (Röviden: nem képes a hatékony kormányzásra.) Maga az alkotmányszöveg is állít korábban ismeretlen korlátokat, de főként annak következményeként, hogy a kétharmados sarkalatos törvények köre a régi alkotmánnyal szemben a kormányzás szempontjából kulcsfontosságú társadalom- és gazdaságpolitikai vagy ilyen összefüggésű ügyekre és bővülő mértékben államszervezeti kérdésekre is kiterjed. Ismert példák: az Alaptörvény rögzíti hivatalos pénznemként a forintot vagy a megyében általános hatáskörű területi államigazgatási szervként a kormányhivatalt, amellyel az euró bevezetését vagy a regionális közigazgatást preferáló kormánynak az útjában áll.⁵ Kétharmad nélkül a kormány egyebek között (ciklusokon átnyúló hosszú és megérinthesetlen kinevezések) örökli az elődje által sarkalatos törvénybe foglalt, politikai ízlésének és felfogásának megfelelő családvédelmi, adó- és nyugdíjrendszert, a nemzeti vagyonnal való gazdálkodás rendjét, illetve a kizárólagos állami tulajdon körét, szervezetalakítási mozgásterének korlátozásaként pedig az ellensúlyát is képző jegybank és önálló szabályozó szervek jogállását. A kétharmados szabályozási kör bővül is, idetartozik 2012 végétől, az Alaptörvény harmadik módosítása óta a földtörvény, sőt a 2013 őszén megismert kormánypárti elképzelés szerint sarkalatos törvény védelmezné a közműszolgáltatások díjának mérséklését, a rezsicsökkentést is, de a jelek szerint az ehhez szükséges újabb alkotmány-kiegészítés lekerült a napirendről.⁶ Azzal is számolni kell, hogy a

² Az ügyről: Horn Gyula még megállt az Alkotmánybíróság piszkálásánál. <http://www.origo.hu/itthon/20101104-alkotmanybirosag-vita-a-kormannyal-a-bokroscsomag-idejen.html> (2014. január 18.)

³ M. László Ferenc: "Kudarcként élem meg" - az Ab elnöke a nyugdíjügyről és a kétharmados törvényekről. http://hvg.hu/itthon/20120102_Paczolay_Alkotmanybirosag_interju (2013. december 8.)

⁴ 2013. évi CCVII. törvény egyes törvényeknek az Alaptörvény ötödik módosításával összefüggő módosításáról, amely öt 12 évre megválasztott alkotmánybíróat érint. Forrás: http://www.parlament.hu/fotitkar/szavaz/meghatározott_tv.htm (2014. február 11.)

⁵ Ellenzékként a Fidesz nagyvonalú támogatásával 2006-ban az átszervezéseket megkönnyítő, alkotmánymódosítás született, amely lehetővé teszi a minisztériumok (általában a közigazgatási szervek) nevének megváltoztatásakor kétharmados törvénynek az egyszerű többséggel elfogadott módosítását. A szabályt az Alaptörvény is átvette [17. cikk (4)], de a megyei kormányhivatal esetében nem segíthet, mert nem az alkotmányszövegre, hanem csak a sarkalatos törvényekre vonatkoztatva.

⁶ Alkotmányos védelmet kaphat a rezsicsökkentés. <http://mno.hu/ahirtvhirei/alkotmanyos-vedelmet-kaphat-a-rezsicsokkententes-1185535> (2013. szeptember 21.), Jövő héten is folytatódnak a rezsicsökkentési fórumok. <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=195829> (2013. szeptember 22.)

sarkalatos törvényhozás egyik-másik tárgya (az alkotmányszöveg ilyenként 33-at nevesít⁷), például a kizárólagos állami tulajdon és tevékenység köre, tovább gyűrűzik, részlegesen számos törvény tartalmára hathat, amelyekről senki sem gondolná, hogy különleges oltalom alatt állnak. (Így vált állami monopóliumként kétharmados üggyé a dohánytermékek kiskereskedelme, felfoghatatlanul nem illő elnevezésével a Nemzeti Dohánybolt is.⁸)

Mindez nem ismeretlen; ha az MDF-SZDSZ megállapodással 1990-ben a választások után még az Antall-kormány megalakulása előtt nem hiúsul meg, a parlamenti ellenzék az Alaptörvény utáni helyzethez hasonlóan meghatározó szerephez jut az 1989-ben a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon kialakult és kimunkált alkotmánymódosítással is. Akkor az alkotmányerejű törvények korlátozták volna a leendő kormányt, amellyel a normális kormányzáshoz szükséges feltételek ellehetetlenülnek, mert a kétharmados szabályozás parttalanná tett követelménye nemcsak konkrétan megnevezett tárgyakra, hanem általában az alapvető jogokra és köteleességekre is kiterjed.⁹ (A mai helyzet miatt érdemes felidézni, hogy alkotmánybírói értelmezéssel ebbe a körbe sorolva a házasságra és a családra meg a közteherviselésre vonatkozó szabályozást is.¹⁰) Nem tudjuk pontosan, hogy a kormányozhatóság szempontjából irracionális kétharmados követelmény mire vezethető vissza. Meggyőző magyarázatként a kerekasztal-tárgyalások több elemzője úgy ítéli (Halmai Gábor, Ripp Zoltán, talán a közvélekedés is), hogy a politikai bizonytalanság és bizalmatlanság miatt a politikai oldalak közötti megegyezés kikényszerítésének igényére, a konszenzuális demokrácia modelljére.¹¹ Más vélemény szerint (Tölgyessy Péter) az ellenzék mérvadó vezetői nem ebben, hanem a szokásos parlamenti kormányzásban és váltógazdaságban gondolkodtak, a kétharmados törvényhozás parttalanná tételét pedig több lépcsős kodifikációs hiba eredményezte.¹² (Ezt nem látszik igazolni, hogy abszurditásként, de nyilván tudatosan az alkotmány 1989. őszi változata a minisztériumok felsorolásáról szóló alkotmányerejű törvénnyel még a kormányzás egyik alapfeltételét, a kormányserkezet meghatározását is konszenzushoz kötötte.¹³)

Az 1989-es helyzettel szemben az Alaptörvény és alkalmazása (előtte pedig 2010-11-ben az alkotmánymódosítások) háttérben egészen biztos, hogy nem a konszenzusos demokrácia eszménye húzódik meg. Éppen ellenkezően, ezzel szakítva ideológiai érvként a többségi demokrácia modelljének olyan – egyáltalán nem szégyenlős vagy leplezett, hanem a politikusok által is álszenteskedés nélkül és öntudattal vallott – értelmezése szolgál, hogy a győztes kétharmados parlamenti többséggel korlátlan felhatalmazást kap, amellyel konszenzus teremtése nélkül erőfölénnyel a viszonyokat hosszabb távra értékeihez és érdekeihez igazíthatja.¹⁴ De azzal, ami szintén nyíltan vállalt, hogy a többségi elv más

⁷ Magyarország Alaptörvényében nevesített sarkalatos törvények. <http://www.parlament.hu/fotitkar/sarkalatos/sarkalatosvekjegyzeke.pdf>. (2013. december 15.)

⁸ Lásd a fiatalok dohányzásának visszaszorításáról és a dohánytermékek kiskereskedelméről szóló 2012. évi CXXXIV. törvény 29. §-át, illetve a 2. és 12. § (1) bekezdését.

⁹ 1989. évi XXXI. törvény 8. §

¹⁰ 4/1990. (III. 4.) AB és 5/1990. (IV. 9.) AB határozat

¹¹ Halmai Gábor: Az 1949-es alkotmány jogállamosítása. In Bozóki András (szerk.): A rendszerváltás forгатókönyve. Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Hetedik kötet. Alkotmányos forradalom. Tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000, 184. o., illetve Ripp Zoltán: Rendszerváltás Magyarországon. 1987-1990. Napvilág Kiadó, Budapest, 2006, 459. o.

¹² Tölgyessy Péter: Folytonos alkotmányozás. Ajánlás az Alkotmány kommentárja elé. In Jakab András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja. I. kötet. Századvég Kiadó, Budapest, 2009, 18. o.

¹³ 1989. évi XXXI. törvény 38. § (1) bekezdése

¹⁴ Az értelmezésre Halasi Endre: Mind megette. In HVG 2010. november 5., 44. szám, 104. o. A politikai elemző figyelmet érdemlő írásából a berendezkedés átalakításáért aggódó kritikusok megtudhatták, hogy olyan folyamat zajlik le, „... amelyben az alkotmányozó hatalmat birtokló párt a magyar demokráciát csendben, lépésről lépésre közelebb viszi a brit mintájú többségi modellhez, egyszersmind eltávolítja a rendszerváltás idején meghonosított konszenzuskereső német mintáktól.”

politikai felállásban átvált konszenzuskényszerre: ha a kormányoldal mögött nem áll kétharmad, a kormányozhatóság érdekében rászorul az ellenzékre. Ebben a szellemben beszélt, programszerűen és az Alaptörvényre is előre vetítve, a többségi demokrácia intézményrendszerének erősítéséről az Alkotmánybíróság hatáskörét korlátozó alkotmánymódosítás kapcsán már 2010-ben a parlamentben Lázár János kormánypárti frakcióvezető.¹⁵ Egy későbbi közismertebb lapinterjúban Orbán Viktor miniszterelnök a célt egészen konkrétá téve nem csinált abból titkot, hogy a gazdasági törvényhozás terén a stabilitás érdekében akár a következő tíz kormány kezét is szeretné megkötni, a változtatás majd csak konszenzussal lehetséges.¹⁶ A szakpolitikusként alkotmányjogi kérdésekben sokat megszólaló kormánypárti frakcióvezető-helyettes, Gulyás Gergely 2013-ban az alkotmányozás négyötödös többséghez kötése ellen azzal érvelt, hogy az figyelmen kívül hagyná a választási eredményt. Ha valaki demokratikus választásokon a kétharmados többséget megszerzi, akkor saját lehetősége és felelőssége, hogy jól vagy rosszul él ezzel.¹⁷ Megjegyezve azt is, hogy az újabb kétharmados parlamenti felhatalmazással rendelkező kormányzás – az előbbiekkal összefüggésben a berendezés megváltoztatása – a hatályos magyar választójogi rendszerben kizárt. A sarkalatos törvény célja legegyszerűbben és igazán érthetően a rezsicsökkentés politikai kommunikációjában fogalmazódott meg: alkotmányos védelmet kell nyújtania az ellenzékkel szemben.¹⁸

Ezek a vélemények akár az 1994-1998 közötti balliberális koalíciót is minősítik, amely erejével nem élve – a többségi elv mostani felfogásával mondhatnánk pancserként az ellenzéknek is helyzetbe hozva – önkorlátozással lemondott a kétharmados alkotmányozásról. Az összehasonlítás azért visz mellé, mert, ahogy a 2013-ban megalakult bőven kétharmados támogatottságú kereszténydemokrata/keresztényszocialista és szociáldemokrata német nagykoalíciós kormány esetében is, a homogénebb Fidesz–KDNP pártszövetséggel szemben a közös kormányzásban résztvevő partnerek önálló erőkként és eltérő platformjaikkal egymást is ellensúlyozták, illetve fékeztek.

II. A hatalomgyakorlás új technikája

A többségi elv ilyen felfogásához jött még újdonságként a hatalomgyakorlás korábban ellenzett és elvetett technikája, amely – minimális, de nem is feltétlenül szükséges szabályozási változtatással – a kormányhoz képest szintén felértékelte a parlamentet. Pontosabban a kormánytöbbséget, amely vezetőinek törekvései (motorjaként leginkább nyilván a miniszterelnökök) 2010-ig mindegyik ciklusban azt célozták, hogy a parlamentarizmus szokásos gyakorlatával a törvényalkotást a kormány határozza meg. Ami

¹⁵ „Nekem az a személyes meggyőződése - és ezt az alkotmányozás vitájában is fogom képviselni -, hogy Magyarországon a képviselői demokrácián belül a többségi demokrácia intézményrendszerét és elvi rendszerét kell erősíteni azzal a rendszerrel szemben, sőt annak rovására is akár, ami az elmúlt húsz esztendőben kialakult, pontosan azért, hogy a választói akarat jobban érvényesüljön, pontosan azért, hogy az a felelősség érvényesülhessen, amit a választóktól kaptak azok, akiket megválasztottak.” Napirend előtti felszólalás 2010. november 8.

http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=43&p_felsz=16&p_szoveg=&p_felszig= (2013. december 19.)

¹⁶ http://www.krone.at/Nachrichten/Orban_Nur_toter_Fisch_schwimmt_mit_dem_Strom-Krone-Interview-Story-267398 Kurt Seinitz, Kronen Zeitung, 2011. június 10. (2012. december 2.) Fordítás: http://galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=74211:neue-kronen-zeitung-orban-csak-a-doeugloett-hal-uszik-az-arral&catid=79:kiemelt-hirek&Itemid=115 (2012. december 2.)

¹⁷ Csuhaj Ildikó: Matolcsy György szuperhatalmát is alaptörvénybe vésnék. http://nol.hu/belfold/20130618-a_nemetek_kertek (2013. június 19.)

¹⁸ Lásd 6. lábjegyzetet, illetve Orbán Viktor miniszterelnök 2013. szeptember 20-án a Kossuth Rádió 180 perc című műsorában. <http://www.fidesz.hu/index.php?Cikk=195775> (2013. szeptember 22.)

többé-kevésbé realizálódott is, mert a parlament – köszönhetően a kormánypárti frakciók fegyelmének – zömében, az adatok szerint 80 százalék felett, a kormány által előterjesztett és a döntéshozatali rendjének megfelelően előkészített törvényjavaslatokat fogadta el, a maradékon pedig a kormánypárti, kisebb részben az ellenzéki képviselők és a parlamenti bizottságok osztozhattak. (87 százalékkal legjobban a Horn-kormány teljesített, mögötte csak 1%-kal lemaradva az első Orbán-kormány, amelynek időszakában a képviselőkre a legkevesebbként – ezt a 2010 utáni fejlemények miatt érdemes kiemelni – csak 9 % jutott.) Ebben a munkamegosztásban a parlamentet – helyesebben a kormánypárti frakciókat – mellékszerepben, szavazógépként látjuk, habár támogatásuk nélkül a kormány nem létezik, a képet pedig tovább árnyalja, hogy befolyásuk a törvényalkotásban mégis érvényesül, szempontjaikat és kezdeményezéseiket a kormány (a többnyire pártelnök-miniszterelnök) tartósan nem hagyhatja figyelmen kívül. Ezt jól jelezte, hogy a kormánynak a parlamenti munkát meghatározó féléves törvényalkotási programjai általában a kormánypárti frakciókkal folytatott hosszas egyeztetés és velük kötött alkuk eredményeként készültek el. (Még ilyen keretek között is előfordul, hogy az általában fegyelmezetten szavazó kormánypárti képviselők a kormány ellen fordulnak: ennek érdekes példájaként 2001-ben a Fidesz-frakcióból a kormányjavaslattal szemben az egészségügyi miniszter jogkörét korlátozó módosító indítványt terjesztettek elő, ami fegyelmező intézkedésként két, az ügyben nem az elvárt magatartást tanúsító szakpolitikus államtitkár állásába került.¹⁹) A törvényalkotásban a kormány elsőbbsége mellett nemcsak a politikai hasznossága – a parlament feletti dominancia – szólt, hanem a kodifikáció egy kézben tartása nyújtott biztosítékot szakmai követelményeinek a megvalósulásához. Olyannyira, hogy 2010 előtt és után is, kimondva vagy kimondatlanul, a szakmai és társadalmi egyeztetés meg a tervezetek nyilvánosságra hozatalának rendje – a jogalkotási és az információszabadságról szóló törvényekben, a kormányügyrendekben – a kormányzati jogszabály-előkészítő tevékenységre épül.²⁰ (A parlamenti jog is előnyt ad kormánynak, amellyel megkönnyíti törvényjavaslatainak az útját, főként azzal, hogy a képviselői kezdeményezésekkel szemben előzetes bizottsági állásfoglalás nélkül tárgysorozatba kerülnek, csak a napirendre vételükről kell dönten.)

Az általános helyzet közvetlenül a választások után parlamenti ciklusonként ismétlődően egy rövid időszakra – az új kormány megalakulásáig – megváltozott, mert átmeneti szükség mutatkozott a kormánypárti frakciók önállóbb szerepvállalására, hogy törvénykezdeményezéseikkel még hivatalba lépése előtt gondoskodjanak a kormány berendezkedéséről, esetleg a sürgősen beváltandó választási ígérek teljesítéséről is. (Ez néhány – maximum öt – törvényt jelentett, közöttük állandósult a minisztériumok felsorolásáról szóló, amely valóban halaszthatatlan, hogy az új kormány ne a régi kormánystruktúrával álljon fel.) Így indult, habár a szokásosnál jócskán nagyobb mennyiséggel és szélesebb témakörrel, 2010-ben is az új parlamenti ciklus, de a lendület a második Orbán-kormány megalakulása után sem lankadt, az év végéig meghozott törvények egy híján éppen felét kormánypárti képviselők kezdeményezték, a folytatásban pedig sikeres indítványaik – a kezdéshez képest ugyan csökkenve – 30 százalék körül mozogtak. Többségük nem szimbolikus vagy másodrangú, hanem általános vagy szakpolitikai szempontból lényeges, akár kiemelkedően fontos ügyekről szól, és kisebb-nagyobb terjedelemben – módosításként vagy új törvényként – bármilyen területen, korábban alapvetően a kormánynak fenntartott és szakmailag bonyolult közjogi, polgári és büntetőjogi, gazdasági, pénzügyi, munkaügyi, társadalombiztosítási, önkormányzati és ágazati vagy más

¹⁹ <http://index.hu/belfold/mikola0510/> (2013. december 29.)

²⁰ 2010-ben egy időben született meg a jogalkotásról és a jogszabályok előkészítésében való társadalmi részvételről szóló törvény (2010. évi CXXX. és CXXXI. törvény). Előbbi, habár a kormányzat középpontba állításával, általában a jogszabályok előkészítésének követelményeit határozza meg, amellyel szemben az utóbbi kifejezetten kimondja, hogy hatálya a miniszterek által előkészített jogszabálytervezetekre terjed ki.

speciális kérdéseket szabályoznak.²¹ (2013 végén számuk 266, szemben a kormány által kezdeményezett 557 törvénnyel, amelyből ha levonjuk a tényleg a monopóliumába tartozó 145 nemzetközi ügyet, még értékesebb a képviselői teljesítmény.) A benyújtók között szerepelnek nagy gyakorisággal a frakcióvezetők vagy más kormánypárti prominensek, parlamenti bizottsági tisztségviselők, polgármesterek, miniszterelnöki megbízott, akár egyszerű képviselők is, néha az egész frakció.²²

Sőt az eddig megszokottól igen idegenül, újfajta felfogással, amire ciklus közbeni, már konszolidált kormányzati viszonyok között nehéz indokot találni, felelősségi körében vagy abból kilépve hivatalban álló miniszter és államtitkár, kivételesen maga a miniszterelnök is képviselői önálló indítványt tesz.²³ A kormányzati koordináció két kulcsembere szintén él képviselői törvénykezdeményezési jogával: a jogalkotásért is felelős közigazgatási és igazságügyi miniszter, akinek tárcája befolyásának csökkenésével ennek a gyakorlatnak minden bizonnal nagy vesztese lehet, meg a poszton 2012-ben bekövetkezett személycsere után egyáltalán nem csak ügykörében a Miniszterelnökséget vezető államtitkár. (Navracsics Tibor miniszteri kinevezése utáni öt képviselői kezdeményezésének egyike, amelyet nyilvánvalóan feladatkörükben együtt jegyez a területi közigazgatásért felelős államtitkárával, az egyes esztergomi intézmények állami irányítás alá helyezéséről intézkedő 2011. évi CLXXXVI. törvény. Lázár János, összesen 33 sikeres törvénykezdeményezéssel, nemcsak frakcióvezetőként, hanem Miniszterelnökséget vezető államtitkárként is számos egyéni képviselői indítvánnyal jelentkezett: választási eljárás újraszabályozása, önkormányzati törvény vagy a köztársasági elnök és a miniszterelnök özvegyét megillető nyugellátással kapcsolatos rendelkezések módosítása. 2012-ben ő terjesztette elő a költségvetési törvény módosítását, hogy a „Cézanne és a múlt. Hagyomány és alkotóerő” elnevezésű kiállítás a Szépművészeti Múzeumban megrendezhető legyen. A legkülönlegesebb, mert hivatali állásától végképp messze esik, hogy 2013-ban is továbbvitte a „trafikügyet”.²⁴ Frakciótársaival Orbán Viktort is a negyedik alaptörvény-módosítás kezdeményezői között találjuk, ami érdekesebb, hogy a 2010. évi LIII. törvénnyel már röviddel kormánya megalakulását követően a közcélú adományok utáni áfa-fizetési kötelezettség megszüntetését negyedmagával parlamenti képviselőként érte el.)

A hatalomgyakorlás új technikája a politikai kormányzást erősíti. Megváltozott helyzetében a parlamenti kormánytöbbség és az egyes képviselő nem önállósul vagy kerül szembe a kormánnyal, hanem továbbra is – feltehetően a pártelnök-miniszterelnök, a kormánypártok többi vezetőjének, formális és informális politikai döntéshozó testületeinek

²¹ Sok egyéb között az ismertebbek közé tartoznak a különadó-törvények, a sztrájk törvény módosítása (2010. évi CLXXVIII. törvény), a Btk. módosítások (a „három csapással”), a rezsicsökkentést vagy a devizahitelek megsegítését célzó törvények, kereszténydemokrata képviselők indítványaként a családvédelmi törvény (2011. évi CCXI. törvény), vagy 2013 végén a szerencsejáték szervezésével kapcsolatos törvénymódosítás (2013. évi CLXXXV. törvény). Leginkább pedig 230 §-ával a két képviselőtársa mellett Rogán Antalhoz fűződő médiaszabályozás (2010. évi CLXXXV. törvény). Érdekes példa szakmai tartalmú új törvényként a víziközműszolgáltatás szabályozása (2011. évi CCIX. törvény).

²² PR-os címevel Selmeczi Gabriella nyugdíjvédelmi miniszterelnöki megbízottként terjesztette elő a nyugdíjpénztár-választás szabadságáról szóló törvényjavaslatot (2010. évi C. törvény). A zuglói polgármester, egyúttal a parlament alkotmányügyi bizottságának alelnöke, Papcsák Ferenc egyik kezdeményezője a választottbíráskodásról szóló 1994. évi LXXI. törvény, valamint a Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény módosításának (2012. évi LXV. törvény), vagy a polgári perrendtartásának is (2013. évi LXIX. törvény), II. kerületi kollégája, aki az önkormányzati bizottság elnöke is, Láng Zsolt pedig a nemzeti mobil fizetési rendszerről szóló 2011. évi CC. törvénynek.

²³ Meglepetésként államtitkárok nem átlátható indítékkal – nem tudni, hogy kormányzati szándékkal vagy annak ellenében – a költségvetési törvényjavaslatához, képviselői módosító indítványt is előterjesztenek. 2011-ben Szabó Erika területi közigazgatásért felelős államtitkár, 2013-ban Lázár János egyet önállóan, a másikat Répássy Róbert igazságügyi államtitkárral együtt.

²⁴ 2013. évi LXXI. törvény a dohányzással összefüggő egyes törvények módosításáról

irányításával és megrendelésére vagy jóváhagyásával – fegyelmezetten, szavazógép-szerűen az elvárt törvényalkotási feladatokat teljesíti. (Ezért csak a látszata szerint beszélhetünk – ahogy politikai elemzők egyébként jól hangzóan nevezik – frakciókormányzásról.²⁵) A törvények ugyan a kormány kodifikációs felelősségén kívül, de egyáltalán nem ellenében, hanem a mögötte álló pártok értekeinek és érdekeinek megfelelő politikájához illeszkedve, annak megvalósításaként születnek. Külön kérdés, hogy a folyamatban a miniszterelnökön túl testületként a kormány és egyes tagjai milyen szerephez juthatnak. Annál is inkább, mert több elődjéhez hasonlóan a második Orbán-kormányban is kevés valóban befolyásos pártpolitikussal találkozhatunk, miniszterek pedig állhatnak pártpolitikai háttér, képviselői mandátum nélkül is fontos tárcák élén.²⁶ (De ahogy általában a korábbi kormányokban is, többségben vannak a párttag, illetve parlamenti képviselő miniszterek.²⁷ Túlnyomóan pártpolitikusból álló államtitkári karáról nem is szólva, a miniszterelnökkel együtt felerészben ilyen összetételével ebből a szempontból nem mutat markáns kivételt – amúgy nehezen értelmezhető fogalommal – az utólag is a szakértői kormány imázsára törekvő Bajnai-kormány sem. Amitől persze vihette szakértelemmel az ügyeket.)

A képviselői aktivitással a kormányzati törvény-előkészítés visszaszorulása – azon túl, hogy az Országgyűlés tekintélyének növelését is célozhatja és jelképezheti felsőbbbségét a végrehajtó hatalommal szemben – kézenfekvő gyakorlati haszonnal és politikai hozammal jár. Felgyorsítja (az eredetileg négyötödös kivételes eljárás kétharmadossá tételével és a szintén kétharmados kivételesen sürgős eljárás bevezetésével némi házszabályi rásegítéssel is) a jogalkotás szokásos körülmények között lassú folyamatát és reakcióidejét, meg kiiktathatja a körülményessége és hosszadalmassága miatt feleslegesnek ítélt államigazgatáson belüli és kívüli egyeztetéseket, amellyel a lényegét és a részleteket illetően is elkerülheti az ellenvéleményeket. Előnye éppen a hátránya, a nem ok nélkül kapkodóként is jellemzett, gyakran mégis nagyon tudatos, csak a politikailag helyesnek és gyümölcsözőnek képzelt elérendő célt szem előtt tartó olyan jogalkotás, amely figyelmen kívül hagyhat ésszerű szabályozási követelményeket is (hatásvizsgálat, dereguláció), nem biztos, hogy törődik a következményekkel vagy a végrehajthatósággal, a viták megtakarításával pedig feleslegesen érdekeket sérthet, illetve konfliktusokat gerjeszthet. Ennek a szemléletnek felel meg a közszférában törvénynél fogva járó, „pofátlanná” minősített végkielégítések öt évre visszamenőleges hatályú 98%-os kíméletlen, végül megghiúsult, különadóztatása, amelynek szabályozása – éppen emiatt vagy ennek ürügyén az Alkotmánybíróság egyidejű, de éppen az ügyben sikertelen korlátozásával – csak a jogellenesség tudatában történhetett.²⁸ (A politikai hasznossága diktálhatta a 2013. évi CCXXXI. törvényt is, amely a rezsicsökkentéssel kapcsolatos tájékoztatási kötelezettséget a magánszférára kiterjesztve szorgalmi feladatként többletmunkát hárít a legkisebb társasházak közös képviselőire is, akiknek az előírt rendben az elért megtakarításról havonta számot kell adniuk.) A törvény-előkészítés ezzel a gyakorlattal nem javítja a kodifikáció – egyébként nehezen megfogható, sokak szerint folyamatosan romló – minőségét, de nem is rontja okszerűen. Ugyanis a – jogszabályszerkesztés követelményeit is ideértve – általában nem amatőr vagy kontár módon történik, mert tipikus esetben a bonyolult tartalmú indítványokat nyilván nem az azokat jegyző (különbféle témák, akár többtucatnyi törvényjavaslat vállalásával igazán sokoldalúnak

²⁵ Tovább folytatódik a frakciókormányzás. <http://www.policyagenda.hu/hu/nyitolarap/tovabb-folytatodik-a-frakciokormanyzas> (2014. február 15.)

²⁶ A hírek szerint 2011 óta íratlan szabályként – a tilalmat államtitkárra nem vonatkoztatva – a Fidesz elnökségének miniszter nem is lehet a tagja. Lázár János lehet a Fidesz új alelnöke. http://index.hu/belfold/2013/05/29/lazar_lehet_a_fidesz_uj_alelnoke/ (2013. november 4.)

²⁷ Gallai Sándor - Molnár Balázs: Átalakítás alatt zavartalanul? A második Orbán-kormány szerkezete. Working Papers in Political Science. Institute for Political Science, MTA Centre for Social Sciences. 2012/3. szám, http://www.mtapti.hu/pdf/2012_3_wp.pdf, 11. o. (2012. április 7.)

²⁸ 2010. évi CXXIV. és CXIX. törvény

mutatkozó képviselők) állítják elő, hanem a megrendeléseket a kormányzati szerveknél, ügyvédi irodákban, polgármesteri hivatalokban, a frakcióknál és országgyűlési bizottságokban alkalmazott szakértők teljesítik.²⁹ Ezért nem igen fordulhat már elő hasonló jogalkotási baklövés, ahogy a dilettantizmus kivételesen egyértelmű emlékezetes és inkább csak utólag szórakoztató példajaként képviselői indítványra 1992 decemberében az Országgyűlés olyan egészen rövid törvényt alkotott, amelyből elmaradt a hatályba léptető rendelkezés, de a Magyar Közlönyben természetesen ennek tudatában is ki kellett hirdetni.³⁰

Ilyen háttérrel az új gyakorlat nem azonos a műkedvelő kodifikációval. Ennek kockázatait meg veszélyeit egy másik parlamenti ciklusból tanmeseszerűen és hiteles forrásból, a kezdeményező képviselőtől megismerhetően példázza, ahogy egy nem igazán nagy jelentőségű előírás, a 2008. évi X. törvény 3. §-ának (7) bekezdése keletkezett, amely, eredményét illetően a céllal éppen szemben, címe szerint az állami vezetők javadalmazásának átláthatóságához szükséges egyes törvénymódosítások közé keveredett. A zárószavazás előtti ellenzéki – MDF-es – módosító indítvánnyal javasolt és az akkori politikai körülmények között kormánypárti többséggel elfogadott szabály akaratlanul több már nyugállományú állami vezetőnek a nyugdíjon felüli kivételes ellátást juttatott.³¹ („Elnöki nyugdíjat”, ahogy a hivatkozott írás találóan nevezi.) A javaslat csak annyit célzott, három szóba jöhető személlyel, de elsősorban bizonyára az akkor még az MDF-ben politizáló és a tisztségben hét hónapig álló Boross Péterre gondolva, hogy a hivatalban töltött idő tartamától függetlenül a volt miniszterelnök is, ahogy a köztársasági elnök, ha elérte az öregségi nyugdíjkorhatárt, nyugdíj helyett a mindenkori államfőt megillető tiszteletdíjban részesülhessen.³² Az indítványozó Herényi Károlytól évek múlva megtudhattuk: azzal senki nem számolt, ami pedig az állami vezetőkre vonatkozó joganyagból nyilvánvaló, csak ezek szerint hozzáértők ismeretére nem tartottak igényt, hogy a gvalléros juttatást majd a szándékoltnál sokkal többben, az Országgyűlés, az Alkotmánybíróság és Legfelsőbb Bíróság volt elnökei – 2013-ban hét személy az öt volt állam- és kormányfő mellett – élvezhetik, mert a miniszterelnökéhez igazodik az ő tiszteletdíjuk is. (Az ügy lezárásaként a 2011. évi CX. törvény a szerzett jogok sérelme nélkül a lehetőséget – az eredeti helyzet visszaállításával, a tisztségben töltött időtől függetlenül – a köztársasági elnökre szűkítette. Találkozhattunk még egy, a parlamentig is eljutott, de eredménytelen próbálkozással, amely nemcsak az Alkotmánybíróság nyugdíjkorhatárt betöltött volt elnökének, hanem tagjainak is extrajuttatást biztosított volna.³³)

Az új hatalomgyakorlási technikát leginkább azért nem kedvelik, mert gyakori és emiatt visszaélésszerűnek tetsző alkalmazásáért vitathatóan, de formailag támadhatatlanul legális lehetőséget ad a társadalmi – az állami szférán kívül a kormányra előírt bármilyen –

²⁹ A ciklus elejétől 2013 végéig a parlament honlapján Rogán Antal (frakcióvezető, parlamenti bizottsági elnök, polgármester) 44 alkalommal szerepel egyedül vagy gyakrabban képviselőtársakkal elfogadott törvényjavaslat benyújtójaként. A szerteágazó tárgykörök között egyebek mellett médiaügyek, közterületi parkolás, ágazati különadó, devizahitel, energia- és lakásügy, kereskedelem. Ugyancsak változatos témakörökkel a debreceni polgármester, Kósa Lajos nevéhez 32 törvény fűződik. Forrás: http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_irom.stat_besz_jel?P_CKL=39&P_FOTIP=T (2014. január. 13.)

³⁰ 1993. évi I. törvény az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény módosításáról, amely aztán korrekcióval sem léphetett hatályba, mert a 28/1993. (IV. 30.) AB határozat alkotmányellenesnek ítélte.

³¹ Az ügy feltárásáról: Böszörményi Jenő: Volt közjogi méltóságok nyugdíjai: Ez fix! In Magyar Narancs, 2013. december 12., 50. szám, 14-15. o. A mindössze 4 szakaszból álló törvény egyébként sem jogalkotási remekmű, címe szerinti tárgyköre mellett mini-salátatörvényként módosította a kinevezhető szakállamtitkárok számát és a köztisztviselői szabályokat.

³² <http://www.parlament.hu/irom38/04116/04116-0019.pdf> (2014. január. 11.)

³³ Lásd az Országgyűlés alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottsága által benyújtott T/4424. számú törvényjavaslat 13. és 14. §-ának (4) bekezdését, amelyek az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvényből kimaradtak. <http://www.parlament.hu/irom39/04424/04424.pdf> (2014. február 17.)

egyeztetés célzatos kikerüléséhez.³⁴ Másik következményeként és szintén valószínű motívumaként a képviselői törvénykezdeményezésekkel, habár a kodifikációban a szakértői háttérrel általában nem nélkülözhetik, a döntés-előkészítés menetéből az apparátusok szervezett részvétele is mellőzhető: rendszerszerűen és szabályszerűen – a kormányzati eljárásokban kötelező ügyrendi előírások sérelme – nélkül kiiktathatók a kormányügyekben szokásos egyeztetési lépcsők (tárcaegyeztetés, közigazgatási államtitkári értekezlet). Más módszerrel a politikai kormányzás régebről (az első Orbán-kormánytól) érzékelhető és (a Medgyessy és Gyurcsány-kormányok alatt) egyre inkább kiteljesedő eszméjével és érvényesítésével összefüggő gyakorlat folytatódik. Amire a hosszú procedura lerövidítése vagy az aprólékos, nem mindig lényegre és megoldásra törő, a kormányzati céllal szemben különféle partikuláris szempontok és érdekek megjelenítésére is alkalmas szakmai egyeztetéstől való idegenkedés serkenthet, meg ezzel is összefüggésben a türelmetlenségből, gyanakvásból, elégedetlenségből és befolyásának felülértékeléséből gerjedő apparátusellenesség.³⁵ Realizálásaként a politikai vezetés az apparátus szerepének visszaszorításával és a szakmai egyeztetési fórumok kihagyásával a politikailag fontosnak ítélt ügyek kezelését magára vállalja, illetve az előkészítést a politikai stábokra, esetleg a bizalmát élvező kormányzati vagy külső szakértőkre bízta. Mintha az apparátusnak – noha a kormányváltást követően átmenetileg az indokolás nélküli felmentéssel is megkönnyítve lezajlottak a személycserék, a lojalitáskövetelményt törvény rögzíti, megszegését pedig állásvesztéssel szankcionálja³⁶ – a második Orbán-kormány alatt sem sikerült volna megszereznie a politikai bizalmat. (Nem éppen erről szól Lázár Jánosnak Miniszterelnökséget vezető államtitkárként tett nyilatkozata: "komoly próbatétel, hogy egy ilyen lusta állami bürokrácián hogyan lehet jó gondolatokat átverni, de optimista vagyok", meg az sem, hogy szerinte: „... a minisztériumi, állami középvezetésből hiányzik az ország megújításához szükséges innováció”.³⁷ Kulturális államtitkárként Szöcs Géza az apparátust örökölt tehetetlenséggel, lomhasággal, kockázatkerülőnek mondott, kispályás mentalitással jellemezte, azzal folytatva, hogy az ötletek és kezdeményezések „... kilenc tizede elnyelődik és elformátlanodik az apparátus visszahúzó és lehúzó erején.”³⁸ Mesébe való színes történetek

³⁴ Az Alkotmánybíróság, amikor alkotmányellenesnek ítélte a kormánytisztviselők indokolás nélküli felmentését, érzékelte a képviselői indítvánnyal a társadalmi egyeztetés kikerülésének alkotmányossági problémáját is. Ezen fogást ugyan nem talált, de álláspontjaként leszögezte, hogy a parlamentáris kormányzati rendszerekre jellemző hatalommegosztás rendjében a társadalmi viszonyokat átfogóan szabályozó törvényjavaslatokat jellemzően a kormány terjeszti elő [8/2011. (II. 18.) AB határozat].

³⁵ Részletesen Müller György: Kormányról kormányra a rendszerváltás utáni Magyarországon. Antalltól Gyurcsányig. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008, 85-93. o.

³⁶ Lásd a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény 63., 66. és 76. §-át. A szabály a tisztviselőt nem a kormányhoz, hanem – nem annyira az önállóság és kreativitás serkentésével – feletteseihez köti, akiknek szakmai lojalitással tartozik.

³⁷ "Nem hatalom, hanem szolgálat lesz a feladatom" <http://www.fidesz.hu/hirek/2012-05-29/nem-hatalom-hanem-szolgalat-lesz-a-feladatom/> (2013. november 23.), Lázár: Ötszáz hivatalnok szabotálja a Fidesz sikerét. http://hvg.hu/itthon/20130321_Lazar_Janos_interju_kormany_teljesitmenye (2014. február 17.) Az előző ciklusban Szetey Gábor, másfél évig a második Gyurcsány-kormány alatt a Miniszterelnöki Hivatal személyügyi államtitkára fejtette ki, hogy „... nehéz lesz a közigazgatást rábírnunk a modernizációra...”, a minisztériumi középvezetők csoportja pedig „... erős szövetséget alkot, amely nagyon meg tudja nehezíteni az egységes kormányzati akarat érvényesülését.” (A közigazgatás fogyókúrája az egészségesebb életért. Szetey Gábor és Sárközy Tamás a Fapados Szalonban. Moderátor Pikó András, hozzászólók Harsányi László, Gönczöl Katalin, Palócz Éva, Vitányi Iván. In *Mozgó Világ*, 2007/7. szám, 120. o.)

³⁸ „De megesik, hogy a sárkány sár formájában jelenik meg” Szöcs Gézával beszélget Nagy József. In *Mozgó Világ*, 2011/4. szám, 90-91. o. Azért van más vélemény is, 2013-ban saját minisztériumáról nyilatkozott a TV2 *Mokka* című műsorában Navracsics Tibor: „nem tudtam úgy elmenni a minisztérium mellett, akár sötétedés után is, hogy valahol ne égjen a villany. Hihetetlen munkát végzett a minisztérium minden egyes munkatársa”. <http://www.kormany.hu/hu/kozigazgatasi-es-igazsagugyi-miniszterium/a-miniszter/beszedekek-publikaciok-interjuk/a-kormany-teljesitmenyet-ertekelte-navracsics-tibor> (2014. február 16.)

is terjengenek, legalábbis Igor Janke Orbán Viktorról szóló könyvében olvashatóan, amelyek táplálják, hogy az első Orbán- kormányok apparátusi összeesküvéssel, az előző kormányok által otthagytott, „beépített” emberekkel kellett szembeszállni, sőt a harc még ma is folyik.³⁹⁾

A kormánypárti képviselők kezdeményezéseit támogató, célját illetően a politikai kormányzás megvalósítását segítő törvényhozási gyakorlat a jövőt nem kötelezi, a kormány javára bármikor visszafordítható. Ami biztos, folytatásának a törvényalkotás (parlamenten belüli) rendjének ciklusvégi újraszabályozása nem áll ellen; a lényegen – például a kormányra kötelező társadalmi egyeztetés kiterjesztésével – nem változtat, csak a felfokozott kodifikációs tempót fékezne, mert az eljárási előírásokkal egyébként is némileg lelassított folyamatba nyilván a szakszerűség szervezeti biztosítékának szánt új országgyűlési intézményeket (törvényalkotási bizottság és törvényalkotásért felelős alelnök) is beépít.⁴⁰⁾ Korábban a médiából Kövér Lászlótól, az Országgyűlés elnökétől a jövőt illető másik irányt is megismerhettünk, amely a törvényhozás visszafogásával megnövelné a kormány szabályozási mozgásterét.⁴¹⁾ A végrehajtó hatalom erősítésének gondolata általában sem számíthat népszerűsége, akkor pedig különösen nem, és hátsó szándékok gyanítására adhat okot, ha közel a választásokhoz az amúgy is barátságtalan és párbeszédre alkalmatlan közhangulatban a kormányoldal egyik meghatározó arcától származik, aki elképzelését átgondolatlan közjogi érveléssel a rendeleti kormányzás helytelenül használt és jogállamban riasztó fogalmára (mondván annak rossz íze nélkül), illetve a kormány négyéves felhatalmazására építi fel. (A „rendeleti kormányzással” a bírálók könnyű célpontot találtak, ellenzéki vezetők a magyar politikai életben már megszokott kötelező körrel a házelnök távozását követelték, az Eötvös Károly Intézet szarkasztikus közleménnyel reagált.⁴²⁾ Pedig az értelmes vitának nem kedvező körülmények ellenére a demokratikus átmenettel egyidejűleg keletkezett valós problémáról van szó, mert különféle okok miatt – a pártállami jogalkotási gyakorlat elvetése, emiatt is jogforrási műfajként a törvény túlzásba vitt tisztelete, törvénybe betonozásra törekvő szervezeti és más részérdekek, a kormányzati koordináció gyengesége, kormányok és kormányfők engedékenysége – a kormányrendeleti jogalkotáshoz az ésszerűnél szűkebb hely maradt. (A megoldást konkrét felhatalmazások és a felesleges törvényi előírások kiiktatása kínálja, ennek jó példájaként a korábban törvényi szintre emelt közigazgatási szervek alapításának, megszüntetésének, átszervezésének joga 2006-ban a parlamenttől visszajutott a kormányhoz.⁴³⁾

³⁹⁾ Igor Janke: Hajrá, magyarok! - Az Orbán Viktor-sztori egy lengyel újságíró szemével. Rézbong Kiadó, 2013, 177-178. o. Az egyik történetben a kormányülésekről információk szivárogtak ki, ami ott elhangzott, megjelent a sajtóban. Oka: „... a takarító cég dolgozói hallgatóztak, és kilopták az ülésekről készített feljegyzéseket.” A másik szerint szabotázs miatt az családi üdülésre utazó minisztereknek és államtitkároknak – az elektronika meghibásodásával – félúton leblokkolt a szolgálati kocsija.

⁴⁰⁾ T/13254. számú törvényjavaslat az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról, H/13253. számú határozati javaslat egyes házsabályi rendelkezésekről. Célként az előterjesztői expozében a kormánytöbbség számára a hatékony és minőségi törvényalkotás esélyének biztosítása fogalmazódott meg. http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=39&p_uln=335&p_felsz=28&p_szoveg=&p_felszig=28 (2014. január 22.)

⁴¹⁾ Mit mondott a házelnök? - Az interjú, amelyről vitatkoznak. <http://inforadio.hu/hir/belfold/hir-584598> (2013. szeptember 12.) A gondolattal 2012-ben is találkozhattunk: Így regulázná a képviselőket Kövér László. http://nol.hu/belfold/igy_regulazna_a_kepviselokek_kover_laszlo (2014. február 15.)

⁴²⁾ http://hvg.hu/itthon/20130910_Mesterhazy_es_Bajnai_Kovernek_mennie_kell (2013. szeptember 12.), <http://www.ekint.org/ekint/news.page?nodeid=619> (2013. szeptember 12.) Tárgyilagosabb és elmélyültebb vélemény: Alkotmányjogászok: Rendeleti kormányzás? <http://igyirnankmi.hvg.hu/2013/09/10/rendeleti-kormanyzas/#more-3541183>(2013. szeptember 17.)

⁴³⁾ A kormányzati szerkezetalkítással összefüggő törvény módosításokról szóló 2006. évi CIX. törvény

Táblázat

Törvények megoszlása a kezdeményezők szerint (1990-2013)⁴⁴

	<i>kormány</i>	<i>képviselő</i>	<i>bizottság</i>
<i>1990-2010</i>	83 %	13 %	4 %
1990-1994	81 %	13 %	6 %
1994-1998	87 %	11%	2 %
1998-2002	86 %	9 %	5 %
2002-2006	82 %	15 %	3 %
2006-2010	80 %	16 %	4 %
<i>2010-2013</i>	66 %	32 %*	2 %
2010**	47 %	50 %	3 %
2011	68 %	28 %	4 %
2012	69 %	29 %	2 %
2013	73 %	26 %	1 %

*ebből 1 független és két ellenzéki

** az alakuló üléstől

⁴⁴ A számítás az Országgyűlés honlapján közzétett törvényalkotási adatokon alapul: http://www.parlament.hu/fotitkar/tvalk/20_beny_tvjav.htm, illetve <http://www.parlament.hu/adatok/fedlap.htm>. (2013. december 9. és 2014. január 29.). Korábban az 1990-1994 közötti periódusról más adatok voltak forgalomban, amelyek alapján ekkor a sikeres képviselői kezdeményezések 30%-ot tettek ki. (Ilonszki Gabriella – Jáger Krisztina: Erős kormány – gyenge parlament? Törvényhozási kapacitás és törvényhozási teljesítmény. In Századvég. 2008/4. szám 133. o.).

Az Epistola Theotmari mint jog- és köztörténeti forrás

A mind a kánonjog története, mind pedig a Kárpát-medence története szempontjából kiemelkedő fontosságú forrás, az *Epistola Theotmari* Adalwin utódjától, Salzburg ötödik érsekétől, Theotmartól származik, aki igen sérelmesnek és saját jogkörét csorbítónak érezte a morva egyházi önállóságot szorgalmazó szláv papok működését. Ennek kapcsán fordult 900-ban, levélben IX. János pápához, s foglalt állást nem csupán a morvákkal, hanem a magyarokkal szemben is, ami ezen írást a honfoglalás korának becses forrásává teszi. Írásunkban az e forrás keletkezési körülményei és datálása kapcsán felmerülő jog- és köztörténeti kérdéseket vázoljuk röviden, valamint függelékben közöljük a szöveg fordítását is.

Theotmart, Salzburg ötödik érsekét,² a 873. május 14-én elhunyt Adalwin utódját Német Lajos kívánságára³ 873. szeptember 13-án Regensburgban szentelték érsekké,⁴ 874-ben pedig már ő szentelte fel a Chozil építtette pettaui templomot.⁵ Német Lajos 876-ban bekövetkezett halálát követően Karlmann csak némi habozás után, 877-ben nevezte ki Theotmart főkancellárjává, ám kapcsolatuk mindvégig igen laza maradt, s Theomar igen kevésbé vett részt a királyi udvar életében.⁶ Még ugyanebben az esztendőben Karlmann közbenjárására megkapta VIII. János pápától a palliumot, s ennek kapcsán a pápa figyelmeztette, az érseket azon feladataira, hogy egyfelől nap mint nap interveniáljon az uralkodónál a Szentszék érdekeinek védelmében, másfelől pedig ne mulassza el a pápai udvar bajorországi járandóságait évről évre pontosan elküldeni Rómába⁷ – ezen utóbbi momentumot János pápa megemlíti a Karlmannhoz írt levelében is⁸ –, ám ezen kívánságnak Theotmar, amint ez a 900-ban a pápához írott leveléből is kiderül, nem igyekezett eleget tenni.⁹ Ezt követően ügyeinek intézésében meglehetősen öntörvényűnek mutatkozott, ugyanis sem 877 őszen nem vett részt Karlmann itáliai hadjáratában, sem a 879 tavaszán Rómába küldött

¹ Dr. habil., PhD, tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet; egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék

² Dopsch, Heinz: Die Zeit der Karolinger und der Ottonen. In: Dopsch, Heinz–Spatzenegger, Hans (Hrsg.): Geschichte Salzburgs I., Pustet, Salzburg, 1983, 191. o.; Lošek, Fritz: Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg, Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 15., Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1997, 55. o.

³ *Continualtio altera annalium Iuvavensium maximorum a. 873. Adelwinus archiepiscopus obiit die septimo kal. Septembr. eodem anno Diodmarus episcopatum accepit.*

⁴ *Auctarium Garstense a. 873. Adilwino Salzburgensi archiepiscopo defuncto pridie Idus Maii, Dietmarus subrogatur, et Ydus Septembris Ratispone ordinatur.*

⁵ *Continualtio altera annalium Iuvavensium maximorum a. 874. Diotmarus archiepiscopus ecclesiam ad Petowa Chozivini comitis consecravat, Auctarium Garstense a. 874. Dietmarus archiepiscopus ecclesiam ad Bettowe Gozwini comitis consecravat.*

⁶ Lošek: i. m. 55. o.

⁷ Ehhez lásd a pápának 877-ben Theotmarhoz intézett levelét (MGH EE 7. 58. Nr. 65.) *Idcirco tuam fraternitatem tanto pallei decore studuimus decorare, et apud Karolomannum regem dilectum filium nostrum cotidianus inventor pro Romana ecclesia, hortamur, existas. Inter hec ea, que beatus Petrus apostolus apud Bagoariam terram iure proprietatis possidet, tue industrie sagacitatieque committimus, quatenus amodo et deinceps annuos eorum redditus Romam sine mora transmittas.*

⁸ MGH EE 7. 58. Nr. 64. *Palleum vero, vestra petitione inclinati, Theomaro (!) archiepiscopo consuetudinaliter dirigentes optamus, ut hoc decore interius fulgeat in oculis interni iudicis ... cuique, quaeso, committite ea, que apud Bagoariam beatus Petrus apostolus habet, uti nobis annualiter redditus eius Romam transmittat.*

⁹ Lošek: i. m. 56. o.

követség tagjai között nem találhatjuk meg, noha a király ígéretet tett a pápának arra, hogy Theotmar is részt fog venni a tárgyalásokban, amit utóbb VIII. János egy, az érsekhez intézett levelében¹⁰ neheztelően felemlített.¹¹ 880-ban Theotmar végül ellátogatott Rómába, ám utazásának legfőbb célja Szent Vince ereklyéinek megszerzése volt.¹² Ifjabb Lajos és III. Károly uralkodása idején a salzburgi érsek az eddigieknél is inkább a háttérbe vonult, III. Károly letétele után pedig az király, Arnulf ruházta fel ismét a főkancellári tisztséggel, ám politikailag ebben az időben is nagyfokú passzivitás jellemezte, aktívabb szerepet csak a Salzburgi Érsekséget érintő ügyekben vállalt.¹³ A 888-as Mainzi Zsinaton részt vett, ám a 895-ös Triburi Zsinatról távol maradt; Amikor azonban 899-ben Arnulf Salzburg jogait semmibe véve Wichinget nevezte ki a passzai egyházmegye élére, Theotmar püspökeivel zsinatot hívott egybe, ami megállapította Wiching kinevezésének jogellenességét, és Richarius szentelte passzai püspökké;¹⁴ Wiching ügyére egyébként még 900-ban kelt, IX. János pápához intézett levelében is visszatért.¹⁵ Arnulf halála után Gyermeke Lajos alatt is tovább viselte a főkancellári tisztséget, ám e funkciójában a korábbiaknál semmivel sem mutatott nagyobb agilitást.¹⁶ Freisingi Udo és Säbeni Zakariás püspökökkel és Liutpold örgróffal együtt 907. július 4-én, a magyarok ellen vívott pozsonyi csatában lelte halálát, július 21-én helyezték örök nyugalomra a salzburgi dómban, utódjaként az érseki székből Pilgrim követte.¹⁷

Theotmar pályáját áttekintve egyetérthetünk Wolframmal, aki szerint abból egy, az érsekség jogait és a régió érdekeit a nagypolitika szempontjai fölé helyező, azokat akár a királlyal és a pápával szemben is megvédeni kész férfi képe bontakozik ki.¹⁸ A levél is ennek tükrében vizsgálendő: IX. János pápa II. Mojmir fejedelem kérésére egy bizonyos János érseket és két püspököt, Benedeket és Dánielt küldött a morvákhoz, hogy ott püspököket szenteljenek. Theotmar érsekségének jogait látta ezáltal sértve, és ezt egy, feltehetően 900 júliusában a Reichsbachi Zsinaton kelt, felháborodott, a morvákat erősen ostromozó, ám ironikus és a kánoni rendelkezéseket illetően kioktató felhangokat sem nélkülöző levélben hozta a pápa tudomására.¹⁹ Theotmar epistolájának, miként Hatto, mainzi érsek²⁰ levelének vizsgálata során központi problémaként merül fel – tekintettel arra, hogy a textus Pilgrim hírhedt hamisítványainak társaságában hagyományozódott²¹ – az eredetiség kérdése. (Pilgrim

¹⁰ MGH EE 7. 211. Nr. 240. *Sicut nobis dilectus ac spiritualis filius noster Karolomannus gloriosus rex suis regiis direxit apicibus, ut vos ad nostram apostolicam venire debuissetis presentiam, vestrum cotidie prestolantes adventum miramur, cur tantum moremini. Nos enim almitatis et prudentie vestre favore repleti fraternitatem vestram pio cupimus iam contemplari intuitu. Unde his nostris apostolicis litteris vos monemus et exhortamur, ut libenti ad nos animo properare studeatis, quatenus una vobiscum ea, que sancte Dei ecclesie utilia sunt, prout necesse fuerit, pariter ordinare valeamus.*

¹¹ Herwig Wolfram: *Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung. Österreichische Geschichte 378–906*, Ueberreuter, Wien, 1995, 186. o.; Lošek: i. m. 57. o.

¹² *Auctarium Garstense a. 880. Dietmarus archiepiscopus Salzburgensis Romam venit, et sanctum Vincentium adduxit in patriam.*

¹³ Dopsch: i. m. 192. o.

¹⁴ *Annales Fuldenses a. 899. Engilmarus Pataviensis episcopus obiit, in cuius locum Wihingus quidam Alamannus contra instituta patrum, prius Marahavensis ab apostolico destinatus episcopus, rege concedente successit. Sed non multo post a Deotmaro archiepiscopo ceterisque suffraganeis suis contra voluntatem regis canonicali iudicio abiectus ac Riharius ad eandem episcopus in id ipsum tempus ordinatus est.*

¹⁵ Dopsch: i. m. 194. o.; Wolfram: i. m. 186. o.; Lošek: i. m. 58. o.

¹⁶ Dopsch: i. m. 195. o.

¹⁷ Dopsch: i. m. 197. o.; Wolfram: i. m. 166. o.; Lošek: i. m. 58. o.

¹⁸ Wolfram: i. m. 186. o.

¹⁹ Lošek: i. m. 59. o.

²⁰ 891–913

²¹ Beumann, Helmut: *Die Einheit des ostfränkischen Reiches und der Kaisergedanke bei der Königserhebung Ludwigs des Kindes*, 143. o. In *Archiv für Diplomatik* 1977, 142–163. o. „...in der kompromittierenden Gesellschaft der berühmten Fälschungen von Papsturkunden Pilgrims von Passau...”

hamisított pápai okleveleivel – amelyeket a szakirodalom három csoportba sorol: *Pilgrims Lorchfälschungen*, *Passauer Fälschungen*, *Lorcher Fälschungen*²² – megkísérelte a *Vita Sancti Severin*iből kikövetkeztetett Lorchi Érsekség (Lauriacum) és a Passai Püspökség közötti kontinuitást bizonyítani, hogy elérje egyházmegyéjének elszakadását a Salzburgi Érsekségtől, és fennhatóságot szerezhessen a moráviai és pannóniai területek felett.²³) A XX. századra a kézirati hagyomány²⁴ alapos feltárása és a források beható grammatikai és stílári vizsgálata²⁵ alapján kialakult *communis opinio doctorum* szerint Theotmar levele eredetinek tekinthető, és ennek megfelelően használható fel kutatási forrásként is.²⁶

A levél elején Theotmar emlékezteti a pápát arra, hogy elődeinek határozatai és az egyházatyák döntései mindig is perdöntő jelentőséggel bírtak a vitás kérdések eldöntésében,²⁷ most azonban – amit a levél írója ugyan képtelen elhinni, ám kénytelen nap mint nap hallani – valamiféle eltévelyedés indult ki a Szentszéktől.²⁸ Három püspököt küldött ugyanis a pápa – e kijelentését Theotmar az *ut ipsi promulgaverunt* kitételrel relativizálja és gyengíti – a morvák földjére, ami mindenestül semmibe veszi a kánoni előírásokat,²⁹ hiszen ott régóta a passai püspök és a frank *comites* kezében volt az egyházi és a világi hatalom.³⁰ Hallatlan állításait tovább tetézendő, a morvák azzal kérkednek, hogy ezt a pápánál jókora pénzüsszeggel érték el³¹ – a levél végén nem minden cinizmustól mentesen az érsek megjegyzi, hogy a Rómának küldeni tartozott pénz ő maga még nem tudta eljuttatni³² –; s az egyházon belül szakadást előidéző püspökök – saját állításuk szerint – a pápa nevében további püspököket szenteltek, ami mindenestül ellentmond a kánoni rendelkezéseknek.³³ (A zsinati rendelkezéseket pontosan idézi, ám mind Leó, mind pedig Celesztin pápa *decretum*át némiképp kiforgatja eredeti értelméből. Leó pápa *decretum*ából³⁴ ugyanis kihagyja a „*nec a clericis sunt electi nec*

²² Spindler, Max: Handbuch der bayerischen Geschichte I. Das alte Bayern. Das Stammesherzogtum bis zum Ausgang des 12. Jahrhunderts, Beck, München, 1981, 290. o.

²³ Lhotsky, Alphons: Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, Böhlau, Graz–Köln, 1963, 167. o.; Boshof, Egon: Das Schreiben der bayerischen Bischöfe an einen Papst Johannes – eine Fälschung Pilgrims? 37. o. In Dahlhaus, J.–Kohnle, A. (Hrsg.): Papstgeschichte und Landesgeschichte, Festschrift für Hermann Jakob zum 65. Geburtstag, Böhlau, Köln, 1995, 37–67. o.; Wolfram: i. m. 114. o.; Lošek: i. m. 60. o. A pilgrimi hamisítványokhoz bővebben lásd Leidl, August: Der Wandel des Pilgrimbildes in der Geschichtsschreibung, 72. o. In Ostbairische Grenzmarken 1972, 71–79. o.; Erkens, Franz-Reiner: Die Rezeption der Lorcher Tradition im hohen Mittelalter, In Ostbairische Grenzmarken 1986, 195–206. o.

²⁴ Az egyes kéziratok leírását és sztemmáját lásd Lošek: i. m. 60. o.

²⁵ Boshof: i. m. 54. o.

²⁶ Bresslau, Harry: Der angebliche Brief des Erzbischofs Hatto von Mainz an Papst Johann IX, In Historische Aufsätze. Karl Zeumer zum sechzigsten Geburtstag als Festgabe dargebracht von Freunden und Schülern, Böhlau, Weimar, 1910, 9–30. o.; Fuhrmann, Horst: Der angebliche Brief Erzbischofs Hatto von Mainz, In Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1970, 51–62; Beumann: i. m. 149. o.; Wolfram: i. m. 267. o.; Boshof: i. m. 54. o.; Lele József: Theotmár, In Kristó Gyula (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1995, 185–187. o.; Lošek: i. m. 71. o.

²⁷ 138. 10. *Antecessorum vestrorum decretis et catholicorum patrum institutis plenissime instruimur in omnibus nostro sacerdotali ministerio obstantibus et adversantibus Romanum appellare pontificem ...*

²⁸ 138. 14. *Nequaquam enim credimus, quod coacti cottidie audimus, ut de illa sancta et apostolica sede ... profluxerit quippiam perversionis ...*

²⁹ 140. 2. *Sed venerunt, ut ipsi promulgaverunt, de latere vestro tres episcopi ... in terram Sclauorum ... que regibus nostris et populo nostro, nobis quoque cum habitatoribus suis subacta fuerat tam in cultu christiane religionis quam in tributo substantie secularis ...*

³⁰ Lošek: i. m. 82. o.

³¹ 142. 3. *Nunc vero, quod nobis grave videtur et incredibile, in augmentum iniurie iactitant se magnitudine pecunie egisse vos eosdem prefatos episcopos ad se direxisse ...*

³² Lošek: i. m. 82. o.

³³ 142. 7. *Est enim unus episcopatus in quinque divisus. Inrantes autem predicti in nomine vestro, ut ipsi dixerunt, episcopi ordinaverunt ...*

³⁴ Leo I. JK 544 (458/459) Migne PL 54. c. 1. *Nulla ratio sinit, ut interepiscopos habeantur, qui nec a clericis sunt electi, nec a plebibus expetiti, nec a provincialibus episcopis cum metropolitani iudicio consecrati.*

a plebibus expetiti” kitélt,³⁵ s így e rendelkezés kizárólag a *provinciales episcopi* és a *metropolitanus* jogait látszik megerősíteni, hasonlóképpen Celesztin decretumának³⁶ szövegét is úgy módosítja, hogy abból csupán egy *locus* – nem pedig ahogy az eredeti szövegben szerepel *usurpationis locus* – más papot sértő adományozásának tilalma³⁷ olvasható ki.³⁸) A kánoni rendelkezéseknek Salzburg számára kedvező formára alakított felsorolása után egy, a konkrét szituációhoz első pillantásra egyáltalában nem illeszkedő, igen általános értelmű kijelentés következik: „*Difficile est, ut bono peragantur exitu, que malo sunt inchoata principio.*”³⁹ Ha azonban e gondolatot az egész epistola kontextusában vizsgáljuk, kiderülhet, hogy Theotmar mire célzott: a Salzburg számára sérelmes és az kánoni rendelkezésekkel ellentétes, tehát – amint a Nagy Szent Leó pápa decretumából származó citátum szerint⁴⁰ – *discrimen* okozó lépések kezdeményezője Róma volt,⁴¹ ezek elszenvedője tehát nem is annyira a passauai püspök, mint maga a salzburgi érsek, amint ezt az auctor néhány bekezdéssel később, szintén idézet formájában érzékelteti:⁴² „*Impletur enim in nobis, quod quidam sapiens ait: Iustus tulit crimen iniqui.*”⁴³ (E passzus alapjául a következő ószövetségi hely szolgált: „*iusti tulerunt spolia impiorum*”,⁴⁴ ám Theotmar – erősen szarkasztikusan és a pápa iránt igen csekély alázatról tévén tanúbizonyságot – az aktuális helyzetnek megfelelően alakította át a citátumot,⁴⁵ amely szerint nem ő és Salzburg kapják meg az istentelenek javait, hanem a morvák.⁴⁶)

A szlávok hamis vádakkal illeték őket a pápai követeknél – folytatja levelét az érsek –, és senki, tehát a pápa sem szegezte nekik ellen az igazságot.⁴⁷ A pápának tehát ügyelnie kell, nehogy a rosszabbik felet erősíts meg, s a jobbikat gyengítse;⁴⁸ annál is inkább, mert – s erre nyomatékosan felhívja a figyelmet – igen jelentős különbség van Lajos király és Mojmir ősei, ezek méltósága és működése között, természetesen az előbbiek javára, akiknek példáját Gyermek Lajos is követni kívánja örvendvén annak, hogy a pápa kegyében áll.⁴⁹ Ezen utóbbi mondatokban a Theotmar által megütött hang jóval enyhébb és barátságosabb, amit az indokolt, hogy itt éppen nem Salzburg jogainak, hanem az ifjú király erényeinek hangsúlyozása volt a cél.⁵⁰ A szlávok által felhozott, a magyarokkal állítólagosan pogány rítus szerint megkötött szövetségre vonatkozó vádak tekintetében teljességgel a pápa bölcs elbírálására bízva az ügy

³⁵ 142. 19. *Nulla ratio sinit, ut inter episcopos habeantur, qui a provincialibus episcopis cum metropolitani iudicio non consecrantur.*

³⁶ Coelestin I. JK 369 (426) Migne PL 50. c. 4. *Nec usurpationis locus alicui sacerdoti in alterius concedatur iniuriam.*

³⁷ 144. 7. ... *ne alicui locus concedatur sacerdoti in alterius iniuriam.*

³⁸ Lošek: i. m. 80. o.

³⁹ 154. 5.

⁴⁰ 144. 3. ...*non est hoc consulere populis, sed nocere, nec prestare regnum, sed augere discrimen.*

⁴¹ 138. 15.. *de illa sancta et apostolica sede ... profluxerit*, 140. 2. *de latere vestro*, 140. 4. *vos eosdem ... episcopos ... direxisse*, 142. 6. *qualia de illa apostolica sede numquam audivimus exisse.*

⁴² Lošek: i. m. 83. o.

⁴³ 150. 8.

⁴⁴ Sap. 10, 19.

⁴⁵ Lošek: i. m. 81. o.

⁴⁶ Vö. 152. 12. *post tanta maleficia habent beneficia ...*

⁴⁷ 144. 11. *Cum autem eisdem Sclavis locus familiaritatis apud legatos vestros dabatur, accusabant et diffamabant nos in multis et verbis mendacibus instabant, quia nemo eis vera respondebat ...*

⁴⁸ 146. 9. *Quapropter oportet vos ab alto speculari ..., ne peior pars confortetur et melior infirmetur.*

⁴⁹ 146. 11. *Progenitores namque serenissimi senioris nostri Hludouuici, videlicet imperatores et reges, ex christianissima Francorum gente prodierunt, Maimarii vero Sclavi a paganis et ethnicis venerunt. ... In his omnibus iuvenculus rex noster peredecessorum suorum secundus, nulli est inferior ... sancte Romanae ecclesiae et vobis summo patri ... adiutor optat esse fortissimus. ... Unde et pace viget et concordia gratulatur atque ad vestram paternitatem sicut patres sui se pertinere letatur.*

⁵⁰ Lošek: i. m. 83. o.

és az övéi ártatlanságának megítélését,⁵¹ ám egészen más tónusban nyilatkozik a Salzburgi Érsekség jogainak a Róma által küldött püspököktől elszenvedett sérelmekről,⁵² saját magát a gonosz bűnét elszenvető igaz⁵³ szerepében láttatván.⁵⁴ A bekövetkezett pusztításról a pápa rendelte püspökök is beszámolhatnának, ha hajlandók erre;⁵⁵ ezért Theotmar arra kéri a pápát, hogy a hamis vádlók – akik oly sok gaztettük után számos javakat és jótéteményeket élveznek⁵⁶ – által előhozott rágalmaknak ne higgyen a pápa, hanem követek útján vizsgálta ki a történeteket.⁵⁷ Levelét az érsek himnikus megszólítással kezdődő verssel zárja, ami azonban nem nélkülöz minden ironikus momentumot, hiszen a pápa számára, aki méltó Péter nevére, azt az óhajtatást fogalmazza meg, hogy bárcsak erényében is követné az apostolt,⁵⁸ majd mintegy cselekvésre sarkallván felszólítja – amint ezt már korábban a szintén némiképp átfogalmazott ószövetségi idézettel megtette –,⁵⁹ hogy legyen övéinek igaz őrzője.⁶⁰

E rövid áttekintés alapján is világossá válik, hogy a Rómával nem túlságosan jó kapcsolatot ápoló salzburgi érsek ezen alapállása e kritikus helyzetben még markánsabban megmutatkozik: jól megszerkesztett és a politikai helyzetet világos áttekintéséről tanúskodó levelében Theotmar a pápát szinte kioktató hangnemben figyelmezteti a kánoni rendelkezésekre, érvelésében nagy szerepet juttat a különféle – általa érdekeinek megfelelően olykor módosított – idézeteknek, és a mesterien kezelt stiláris figuráknak.⁶¹

Függelék

Theotmar érsek⁶² levele⁶³

Nem egyetlen város, hanem az egész világ főpapjának és egyetemes pápájának,⁶⁴ János úrnak,⁶⁵ a Római Szék dicsőséges vezetőjének atyaságotok legalázatosabb fiai,

⁵¹ 148. 15. ...*si vobis coram posito ratio inter nois agitaretur, ante Deum ... et coram vobis ... eorum falsitas manifestaretur et nostra innocentia probaretur.*

⁵² 150. 5. ... *pontifices vestros ad iniuriam nostram incitantes ... epistola quasi ab apostolica sedehec omnia improperebant ...*

⁵³ 150. 8. *Impletur enim in nobis, quod quidam sapiens ait: Iustus tulit crimen iniqui.*

⁵⁴ Lošek: i. m. 83. o.

⁵⁵ 152. 3. ... *prout episcopi a vobis destinati, si fateri velint, enarrare possunt, quantos dies transierunt et totam terram desolatam viderunt.*

⁵⁶ 152. 12. *Et post tanta maleficia habent beneficia et sunt falsi accusatores, qui semper fuere christianorum persecutores.*

⁵⁷ 152. 16. *Idcirco singuli omnesque ammonendo precamur, ne ullo modo alicui falso de nobis aliquam suspicionem referenti creduli sitis, antequam opportunitas exigat, ut huius rei gratia missus de vestra celsitudine nobis aut a nostra parvitate directus appareat vobis.*

⁵⁸ 156. 1. *Alme pater mundi, dignus prenomine Petri, / nomine quem sequeris, utinam virtute sequaris; / sisque tuis famulis protector verus et ipsos / commendes Domino, celo qui presidet alto.*

⁵⁹ 154. 9. ... *quod fractum est, alligate, quod infirmum, consolidate, quod abiectum, reduce.*

⁶⁰ Lošek: i. m. 84. o.

⁶¹ Lošek: i. m. 85. o.

⁶² A mérvadó kéziratokban címként az *Epistola Theotmari episcopi* (vagyis *Theotmar püspök levele*) szerepel – különféle kiegészítésekkel (vö. Lošek: i. m. 138. o.) –, noha a levél keletkezése idején Salzburg már több mint száz esztendeje, 798 óta érsekség volt.

⁶³ A fordítás alapjául szolgáló szöveget lásd Lošek: i. m. 138–156. o.

⁶⁴ *Summo pontifici et universali pape non unius urbis, sed totius orbis*; a megszólítás a Theotmar-levélben egybeült is megfigyelhető párhuzamos szerkesztés szép példája, amit a szerző meg egy homoioteleutonnal is megerősít. A *non unius urbis, sed totius orbis* kitétel mind a *summo pontifici*, mind az *universali pape* jelzős szerkezethez kapcsolható, amit így *apo koinou* szerkesztésként értelmezhetünk.

⁶⁵ A levél címzettjének általában IX. János pápát (898–900) tekintik, Boshof (Boshof: i. m. 62. o.) azonban azt tételezi fel, hogy – tekintettel arra, hogy IX. János már 900 májusában meghalt, a levél pedig nagy valószínűséggel 900 júliusában, a Reichbachi Zsinaton íródott – Theotmar mint fiktív címzethez, VIII. János pápához (872–882) intézhette az epistolát, lévén hogy VIII. Jánost már mint a Metóddal folytatott vita

Theotmar, a salzburgi egyház érseke, Waldo, a freisingi, Erchenbald, az eichstätti, Zakariás, a säbeni, Tuto, a regensburgi, Richar, a passauai egyház püspöke,⁶⁶ valamint Noricum – amit Bajorországnak is neveznek – teljes klérusa és keresztény népe kíván Üdvözítőnkben szerencsés gyarapodást, a katolikus béke növekedését és az örök országot.

Elődeitek határozatai és a katolikus atyák tanításai teljességgel arra indítanak bennünket, hogy minden, papi szolgálatunkat gátló és azzal ellentétes ügyben a római főpaphoz forduljunk, hogy azt, ami az egységre és a tanítás megőrzésére vonatkozik, semmiféle egyenetlenség ne háborítsa, hanem a legnagyobb előrelátással ő maga döntse el. Semmiképpen sem hisszük ugyanis, amit nap mint nap hallgatni kényszerülünk, hogy attól a Szent és Apostoli Széktől, amely számunkra a püspöki méltóság anyja és a keresztény vallás forrása, bármiféle eltévelyedés is származott volna, hanem a tanítás és az egyház rend tekintélye. Azonban – amint ők maguk állították – általatok küldetve jött három püspök,⁶⁷ nevezetesen János érsek, Benedek és Dániel püspök a szlávok földjére, akiket morváknak neveznek,⁶⁸ amely terület lakosaival együtt királyainknak, népünknek és nekünk vettett alá mind a keresztény vallás gyakorlása, mind a világi adózás tekintetében, mivel először mi tanítottuk őket és váltak pogányokból keresztényekké.⁶⁹ És ezért Passau város püspöke – akinek az egyházmegyéjében azon terület lakosai kereszténnyé válásuktól kezdve tartoznak – amikor akarta, és szükséges volt, elment oda anélkül, hogy bárki is akadályozta volna ebben, és gyakorta zsinati gyűlést tartott saját embereivel és az ott lakókkal, és mindent, amit el kellett végeznie, hatalommal felruházva elvégzett, és senki sem állt neki ellen szemtől szemben. És grófjaink is, akik e terület határvidékén éltek,⁷⁰ folytattak ott világi törvénykezést, s amit ki kellett igazítaniuk, kiigazították,⁷¹ adókat szedtek be, és senki nem állt nekik ellen⁷² egészen addig, míg az ördög meg nem keményítette az ő szívüket,⁷³ és elkezdtek a kereszténységet megvetni, minden igazságosságot elutasítani, háborút szítani, és igen szívesen ellenállni, olyannyira hogy a püspök és az igehirdetők semmilyen úton nem

résztevőjét és Wiching püspök felszentelőjét ismerhette. Ennek ellentmond, hogy Theotmar maga említi VIII. János pápát IX. János elődei között (144. 8. *antecessor vester ... Wichingum consecravit episcopum*). Boshof ezen érve kevésbé tűnik meggyőzőnek, kiváltképp ha figyelembe vesszük, hogy a magyarok betörései – amint ez a levélből is kiderül – éppen ebben az időszakban vágták e az Itália és Salzburg közti kapcsolatot, vagyis Theotmar minden bizonnyal még nem értesülhetett IX. János pápa haláláról.

⁶⁶ A püspököket a levél hivatali működésük megkezdésének sorrendjében sorolja fel: Freisingi Uualdo/Waldo (884–906), Eichstätti Erchanbald (888–912), Säbeni Zakariás (893–907), Regensburgi Tuto (893–930), Passauai Richar (899–902). Vö. Wagner 1955. 12.

⁶⁷ Az említett püspökök létezésének történeti hitelét kétségbe vonja Boshof (Boshof: i. m. 63. o.), ezzel szemben valósnak fogadja el Dopsch (vö. Dopsch: i. m. 194. o.).

⁶⁸ A Salzburgi Érsekség és a morvák kapcsolatához bővebben lásd Dopsch, Heinz: Passau als Zeentrum der Slawenmission. Ein Beitrag zur Frage des Grossmährischen Reiches, In *Südostdeutsches Archiv*, 1985/1986, 5–28. o.

⁶⁹ Az *epistolában* többször megnyilvánuló, Theotmar által kedvelt stíluslemként használt párhuzamos szerkesztés kiváló példája: ... *in terram Sclavorum, qui Marauai dicuntur, que regibus nostris et populo nostro, nobis quoque cum habitantibus suis subacta fuerat tam in cultu chistiane religionis quam in tributo substantie secularis, quia exinde primum imbuti et ex paganis chistiani sunt facti. Az ex paganis chistiani sunt facti szerkezethez – hasonló megfogalmazással a bajorokról – lásd *Conversio 3. Actenus praenotatum est, qualiter Bawari facti sunt christiani.**

⁷⁰ *et nostri comites illi terre confines; a terminológiai egyezéshez lásd *Conversio 10. Tunc primus ab imperatore constitutus est confinii comes Goterammus...**

⁷¹ *et que corrigenda sunt correxerunt; a hasonló megfogalmazáshoz lásd *Dilpoma Arnulfi* (MGH D. 32.) *Et si fors an de Marauorum regno aliquis causa iustitiae supervenerit, si tale ... Heimo vel advocatus eius corrigere [ne]quiverit.* (Vö. Boshof: i. m. 55. o.)*

⁷² E mondatban szintén igen jól nyomon követhető a párhuzamos szerkesztés: *etiam et nostri comites illi terre confines placita secularia illic continuaverunt et, que corrigenda sunt, correxerunt, tributa tulerunt, et nulli eis restiterunt ...*

⁷³ Az újszövetségi reminiszcenciához (*usque dum incrassante corda eorum diabolo*) lásd Matth. 13, 15; Act. 28, 27. *incrassatum est enim cor populi huius*

jutottak el hozzájuk, és saját kedvükre azt tettek, amit akartak. Most pedig – ami nekünk sérelmesnek és hihetetlennek tűnik – a jogtalanságot növelendő azzal kérkednek, hogy egy nagy pénzösszeggel elérték, hogy ti az említett püspököket hozzájuk küldjétek, és hogy ugyanazon Passaui Püspökségben olyan rendelkezéseket tegyetek, amelyeket sohasem hallottunk azon Apostoli Széktől kiindulni, s amelyeket a kánoni rendelkezések⁷⁴ sem hagynak jóvá, hogy egy egyház ilyen megosztást szenvedjen. Ugyanis egy püspökség öt püspökségre osztódott fel. Nevezetesen amikor az említett püspökök a ti nevetekben – amint ők maguk mondták – oda behatoltak, egy és ugyanazon püspökségben egy érseket szenteltek – mintha más valaki püspökségén belül egy érsekség létezhetne – és három, neki alárendelt megyéspüspököt az érsek tudta, és azon püspök beleegyezése nélkül, akinek az egyházmegyéjében voltak, noha az Afrikai Zsinat huszadik fejezete⁷⁵ úgy rendelkezik, „*hogy azon közösségek, amelyeknek sohasem voltak püspökei, és (más) püspökök alá tartozó egyházmegyéikben vannak, csak azon püspök akaratából, aki alá tartoztak, kaphatnak saját vezetőket, vagyis püspököket*”; és továbbá ugyanazon zsinat hatvanötödik fejezete⁷⁶ (úgy rendelkezik), „*hogy azon közösségek, amelyeknek sohasem voltak saját püspökei, csak az adott tartomány, és annak vezetőjének egyhangú határozata és azon püspök hozzájárulásával, akinek az egyházmegyéjéhez e közösség tartozott, kaphatnak püspököket*.” Leó pápa dekrétumainak tizenötödik fejezetében⁷⁷ ez áll írva: „*Semmilyen rendelkezés nem engedi meg, hogy a püspökök közé számítsanak olyanokat, akiket nem a tartomány püspökei szenteltek fel a metropolita döntése alapján*.” Továbbá a negyvenkilencedik fejezet⁷⁸ (úgy rendelkezik) „*hogy amennyiben a messze legméltatlanabbaknak és papi érdem nélkül beiktatottaknak adatnék a pásztori méltóság és az egyház kormányzása, úgy ez a népnek nem javára, hanem kárára van, s nem az irányítást biztosítja, hanem a veszedelmet növeli*.” És ugyanazon fejezetben kevéssel utóbb kimondta: „*Nehezen ér jó véget, ami rossz kezdettel indult*.” És elődötök, Celesztin pápa dekrétumának tizenhetedik fejezetében⁷⁹ az áll, „*hogy egyetlen papnak se juttassanak tisztséget úgy, hogy az más jogát sérti*.”

Elődötök Svatopluk fejedelem kívánságára Wichinget püspökké szentelte,⁸⁰ és semmiképpen sem az ősi Passaui Püspökségbe küldte, hanem egy újonnan megtért néphez, amelyet maga a fejedelem háborúban igazott le, és érte el, hogy pogányokból keresztényekké legyenek.⁸¹ Amikor azonban e szlávoknak lehetőségük nyílt követeteiknél a bizalmasságra, sokféleképpen megvádoltak és megrágalmaztak bennünket, és hazug szavakkal azt állították

⁷⁴ A kánoni rendelkezésekre a *Conversio* (1. 8. *canonicus ordo*, 5. *canonum diffinitio*) is többször utal.

⁷⁵ *Registri ecclesiae Carthaginensis excerpta* c. 53. (CC 149. 189.) *Epigonius episcopus dixit: Multis conciliis hoc statutum a coetu sacerdotali est, ut plebes, quae in dioecesibus ab episcopis retinentur, quae episcopos numquam habuerunt, non nisi cum voluntate eius episcopi a quo tenentur, proprios accipiant rectores, is est episcopus.*

⁷⁶ *Registri ecclesiae Carthaginensis excerpta* c. 98. (CC 149. 216.) *Placuit et illud, ut plebes, quae nunquam habuerunt proprios episcopos, nisi ex concilio plenario unuscuiusque provinciae, et primatis atque consensu eius, ad cuius diocesim eadem ecclesia pertinebat, decretum fuerit, minime accipiant.*

⁷⁷ *Leo I. JK 544 (458/459) c. 1. Nulla ratio sinit, ut interepiscopos habeantur, qui nec a clericis sunt electi, nec a plebibus expetiti, nec a provincialibus episcopis cum metropolitani iudicio consecrati.*

⁷⁸ *Leo I. JK 410 (446) Migne PL 54. c. 1. Ut indignis quibusdam et longe extra sacerdotale meritum constitutis pastorale fastigium et gubernatio ecclesiae dederetur. Non est hoc consulere populis, sed nocere, nec praestare regimen, sed augere discimen ... difficile est, ut bono peragatur exitu, quae malo sunt incochata principio.*

⁷⁹ *Coelestin I. JK 369 (426) c. 4. Nec usurpationis locus alicui sacerdoti in alterius concedatur iniuriam.*

⁸⁰ VIII. János (872–882) I. Svatopluk (871–894) kívánságára 880-ban szentelte püspökké Wichinget: *Presbyterum nomine Uuichinus, quem nobis direxisti, electum episcopum consecravimus sancte ecclesie Nitrensis, quem suo archiepiscopo in omnibus obedientem, sicuti sancti canones docent, esse iubemus et volumus.* (MGH EE 7. 223.) A pápa által említett érsekről, Metódról a levél hallgat, amint ellenfelét, Wichinget is csak itt említi.

⁸¹ Theotmar meglehetősen tendenciózus állítás, nevezetesen hogy csak Svatopluk idejében tértek volna a morvák a keresztény hitre, nem igazolható, azonban így készíti elő a néhány mondattal később felvázolandó, Mojmir és IV. Lajos között fennálló éles kontrasztot.

mondván – mivel senki nem szegezte nekik válaszul az igazságot –, hogy nekünk a frankokkal és az alemannokkal viszályunk és ellentétünk lett volna, noha e vád hamissága kiderül abból, hogy azok velünk a legjobb barátságban vannak, és szeretetben együttműködnek; s még azzal is megvádoltak, hogy velük magukkal békétlenségben volnánk. Bevalljuk, hogy így van, de nem a mi hibánkból, hanem az ő elvetemültségük miatt; amikor ugyanis számukra értéktelenné kezdett válni a kereszténység,⁸² és ezen felül megtagadták a kötelező adó fizetését király urainknak⁸³ és azok hercegeinek, és háborús ellenállásba fogtak, és népünket támadni kezdték; viszály támadt köztük.⁸⁴ És mivel (*a mieink*) fegyverrel megvédték magukat tőlük, és leigázták őket, s ezért saját joguknál fogva kellett és kell őket adófizetőként tartaniuk, és lettek – akár akarják, akár nem – uralmunknak alávetve. Ezért kell nektek magasságotokban körültekintően eljárni, és mindenek előtt az igazgatás mérsékletét megtartanotok, nehogy a rosszabbik fél erősíttessék meg, s a jobbik gyengíttessék.⁸⁵ Legfelségesebb Lajos urunk⁸⁶ ősei ugyanis, a császárok és királyok a frankok legkeresztényibb nemzetségéből származtak, Mojmir szlávjai pedig pogányoktól és hitetlenektől erednek.⁸⁷ Azok császári hatalmukkal a római birodalmat felemelték, emezek megkárosították; azok megerősítették a keresztény uralmat, emezek meggyengítették; azok az egész világban tekintélynek örvendtek, emezek rejtekeikben és váraikban bujkáltak;⁸⁸ azok segítségével ragyogott az Apostoli Szék, emezek üldöztetésétől szenvedett a kereszténység.⁸⁹ Mindezekben ifjú királyunk⁹⁰ egyetlen őse mögött sem marad el, egyiküknek sem marad alatta, hanem az Istentől neki jutott erénynek megfelelően kíván birodalmának összes fejedelmeivel együtt a Római Anyaszentegyháznak és Nektek, a Legfőbb Atyának legerősebb segítője lenni. Ugyanis azt akarja, hogy minden, isteni rendelésre ráruházott hatalom egyedül Isten szolgálatában segítse, és ezen munkálkodik. Ezért békében él, és örvend az egyetértésnek,⁹¹ és annak ujjong, hogy – miként atyái is – Atyaságod kegyében áll.

Amivel bennünket az említett szlávok vádoltak, hogy a magyarokkal megsértettük a keresztény hitet, kutyára vagy farkasra és más felette gyalázatos és pogány dologra tettünk

⁸² *quando christianitas illis cepit vilescere* – vö. *Conversio* c. 12. (Methodius) *vilescere fecit cuncto populo ... missas et ewangelia.*

⁸³ *senioribus nostris regibus* – vö. *Conversio* c. 12. *domnus senior noster rex*

⁸⁴ Feltehetően az I. Svatopluk fiai, II. Mojmir és II. Svatopluk között felmerült viszályra értendő: *Annales Fuldenses* a. 898. *Inter duos fratres gentis Marahensium, Moymirum videlicet ac Zentobolchum, eorumque populum dissensio atque discordia gravissima exorta est ... Tunc vero rex imperator ista sciens marchiones suos ... Bawarios suos primates transmisit.*

⁸⁵ *A ne peior pars confortetur et melior infirmetur* ellentét mind tartalmilag, mind pedig stílusban előkészíti a következő két mondatban megfogalmazandó kontrasztot.

⁸⁶ IV. Lajos trónra lépése (900 február 4.) a levél keletkezése szempontjából terminus post quemnek tekintendő.

⁸⁷ Theotmar beállítása itt meglehetősen tendenciózus, hiszen a morvák már 830 táján felvették a kereszténységet, tehát a levélben említett morvák közvetlen elődei semmiképpen sem tekinthetők pogányoknak. (Vö. Kristó 2000. 9.)

⁸⁸ Lošek itt két szöveghelyet említ (vö. Lošek: i. m. 148. o.), amelyek a morva fejedelem várára, erődítményére vonatkoznak: *Annales Fuldenses* a. 869. *Rastizi munitio*, a. 871. *urbs antiqua Rastizi.*

⁸⁹ Az e két mondaton végigvonuló éles kontraszt létrehozásához ismét a párhuzamos szerkesztés eszközével él (érdemes figyelni az *isti* pronomon eredeti, pejoratív használatára is): *Progenitores namque serenissimi senioris nostri Hludouuici, videlicet imperatores et reges, ex christianissima Francorum gente prodierunt, Moimarii vero Sclavi a paganis et ethnicis venerunt. Illi potentia imperiali Romanam rem publicam sublimaverunt, isti damnauerunt; illi christianum regnum confortaverunt, isti infirmaverunt; illi toto mundo spectabiles apparuerunt, isti latibulis et uribus occultati fuerunt; illorum consilio apostolica sedes pollebat, istorum persecutione christianitas dolebat.*

⁹⁰ *A iuvenulus rex* Gyermeke Lajosra utal, aki alatt szintén Theotmar töltötte be a főkancellári tisztséget anélkül, hogy különösképpen aktív szerepet vállalt volna a kormányzati ügyintézésben. (Vö. Lošek: i. m. 58. o.)

⁹¹ Az e bekezdést lezáró és az új bekezdéshez mintegy átmenetet képező mondatban Theotmar hangsúlyozza az általuk szorgalmazott *pax* és *concordia* fontosságát, mintegy a *discordia* már említett és a *fidem catholicam violasse* – rögtön a következő mondatban – említendő, ellenük felhozott vádjának ellentétéként.

esküt és kötöttünk békét, és pénzt adtunk nekik, hogy Itáliába betörjenek⁹² – ha színetek előtt folya köztünk a tárgyalás az elétek terjesztett ügyünkről, úgy Isten színe előtt, aki mindent tud, még mielőtt megtörténnék,⁹³ ha a Ti színetek előtt, akik apostoli helytartói vagytok, az ő hamisságuk bebizonyosodnék, és a mi ártatlanságunk beigazolódna. Mivel⁹⁴ pedig tőlünk távol lévő keresztényeinket állandóan fenyegették, és szerfeletti üldöztetéssel gyötörték, értéktelen pénzt ajándékoztunk nekik, és csak lenvászonból készült ruháinkat,⁹⁵ hogy vadságukat valamelyest lecsillapítsuk, s hogy üldöztetésüktől nyugalmat nyerhessünk. Ugyanis ilyen vádakkal, amint fent írtuk, érveltek ellenünk szívük gonoszsága szerint, és főpapjaitokat olyannyira felingerelték jogaink megsértésére, hogy egy hozzánk intézett – mintegy az Apostoli Széktől származó – levélben mindezt szemünkre lobbantották, és különféle jogtalanságokkal rágalmaztak meg, és többek között méltónak ítélték bennünket arra, hogy az isteni kard elsújtson ránk. Betelik rajtunk hát, amit valamely bölcs mondott: *Az igaz vette magára a gonosz bűnét.*⁹⁶ Ugyanis azt a bűnt, amit mi tévedésből és egyetlen alkalommal elkövettünk, ők maguk sok éven át⁹⁷ folyamatosan elkövették.⁹⁸ Ők maguk fogadták be a magyarok nem csekély tömegét, és azok szokása szerint saját álkeresztényeik fejét teljesen kopaszra nyírták,⁹⁹ és a mi keresztényeinkre őket rászabadították,¹⁰⁰ s ők maguk is odajöttek, és egyeseket fogságba hurcoltak, másokat megöltek, megint másokat börtönök mélyén éhséggel és szomjúsággal veszejtettek el, számtalan embert pedig számkivetésbe küldtek, és nemes férfiakat és tisztességes asszonyokat szolgaságba kényszerítettek; Isten templomait felgyújtották, és minden épületet (úgy) elpusztítottak, hogy egész Pannóniában, legnagyobb tartományunkban egyetlen templom sem található, amint azt az általatok rendelt püspökök is – ha be akarnák vallani – elbeszélhetik, hány napon át mentek, s az egész területet elhagyatottnak látták.¹⁰¹

⁹² A magyarok kalandozása Itáliában 899 február–márciusában kezdődött, és onnan csak egy évvel később, 900 tavaszán vonultak ki. Vö. Kristó Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*, Magvető, Budapest, 1980, 208. o.

⁹³ Az ószövetségi reminiszcenciához lásd Sap. 8, 8. *signa et monstra scit, antequam fiant*, Eccles. 23, 29. *Deo antequam crearentur, omnia sunt agnita*, Dan. 13, 42. *Deus aeterne ..., qui nostri omnia antequam fiant*.

⁹⁴ A következő négy, explikatív értelmű mondat kezdete (*Quia enim ..., Talia namque ..., Impletur enim ..., Ipsi enim ...*) egyértelműen jelzi a szerző apologetikus szándékát e bekezdésben.

⁹⁵ A vászonhoz mint fizetőeszközhöz lásd Helmoldus, *Chronica Slavorum* c. 38. ... *apud Ranos non habetur moneta, ... sed quicquid in foro mercari volueris, panno lineo comparabis*.

⁹⁶ *Iustus tulit crimen iniqui*. Az ószövetségi idézet (Sap. 10, 19.) igencsak tendenciózus és ironikus felhasználásához lásd a bevezetőben leírtakat.

⁹⁷ Theotmar a *multis annis* kitételrel feltehetően a 862-es és 881-es év eseményeire utal, amikor a magyarok a morvákkal szövetségben támadták meg Bajorországot és a frankokat. (Vö. Lošek: i. m. 151. o.)

⁹⁸ *Ipsi enim crimen, quod nobis falso semel factum imposuerunt, multis annis peregerunt*. E ponton Lele József fordítása (vö. Lelel: i. m. 86. o. „Ők ugyanis azt a bűnt, amit hamisan ránk fogtak, hogy egyszer elkövettük, sok éven át elkövették.”) nyelvi okokból megkérdőjelezhető. Ugyanis a *nobis falso semel imposuerunt* szórend miatt a *falso* adverbium csak a *semel factumra* vonatkozhat, nem pedig az *imposueruntra*, vagyis Theotmar beismeri az általuk elkövetett bűnt, ám hangsúlyozza, hogy azt csak egyetlen egyszer követték el, míg a morvák sok éven át. Azonban nem a 899-es esztendő eseményeire utal, hiszen tagadja, hogy a magyarokat pénzzel igyekeztek volna rábírní arra, hogy betörjenek Itáliába, valószínűleg Arnulf 892-ben viselt dolgaira céloz – vö. *Annales Fuldenses* a. 892. *Rex equidem assumptis secum Francis, Baiuariis, Alamannis mense Iulio Maraviam venit; ibi per IIII epdomadas cum tanta multitudine, Ungaris eciam ibidem ad se cum expeditione venientibus, omnem illam regionem incendio devastandam versabatur*. Vö. Wolfram, Herwig: Salzburg, Bayern, Österreich. Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und die Quellen ihrer Zeit, Oldenbourg, Wien, 1995, 326. o.; Lošek: i. m. 151. o.

⁹⁹ Vö. Regino, *Chronica* a. 889 *capillum usque ad cutem ferro caedunt*

¹⁰⁰ Ti. a magyarokat. Theotmar itt a magyarok és a morvák közös, a frankok ellen irányuló 894-es támadására utal. (Vö. Lelel: i. m. 186. o.)

¹⁰¹ Vö. *Annales Fuldenses* a. 894. *Avári, qui dicuntur Ungari ... multa miserabilia perpetrare. Nam homines et vetulas matronas penitus occidendo, iuenculas tantum ut iumenta pro libidine exercenda secum trahentes totam Pannoniam usque ad internationem deleverunt*.

Amikor pedig tudomásunkra jutott, hogy a magyarok betörték Itáliába, igen kívántunk ugyanezek szlávokkal békét kötni¹⁰² – Isten rá a közös tanúnk –, megfogadván nekik a Mindenható Istenre, hogy minden, az ellenünk és a mieink ellen elkövetett gonoszságukat megbocsátjuk, és mindazt visszaadjuk, amiről bizonyos, hogy a mieink tőlük vették el, amennyiben nyugalomban lehetünk tőlük, és annyi időt adnak, amíg Lombardiába vonulhatunk, és Szent Péter vagyonát megvéldhetjük, és a keresztény népet isteni segítséggel megszabadíthatjuk; ám ezt sem kaphattuk meg tőlük. És ily sok gaztett után birtokolják a jótéteményeket, és hamis vádlóként lépnek fel, akik mindig is üldözték a keresztényeket.¹⁰³ Ha az egész világon bárki azt merészelné állítani, hogy mi letértünk a helyes útról, és az igazsággal szembehelyezkedtünk, álljon elétek, és tapasztalni fogjátok, hogy csak rútul rászédett (benneteket), mi pedig e dologtól mindenestül tiszták vagyunk. Ezért, egyenként és mindannyian sürgetően könyörgünk, hogy semmiképpen se higgyetek könnyen bárkinek is, aki álnokul bármivel is meg gyanúsít bennünket,¹⁰⁴ mielőtt a körülmények megkövetelnék, hogy valaki, ezen ügyben akár Magasságotoktól küldetve előttünk, akár szerénységüinktől küldetve előttetek megjelenék. Közös siralom és általános fájdalom gyötri (mindazokat), akik Germániát és Noricumot lakják, mert az egyház egységét szakadás osztja meg.¹⁰⁵ Ugyanis, amint már mondtuk, egy püspökség öt püspökségre osztódott fel. Ezért, ha a gonosz csele valamit elért a szlávok elvetemültsége által, hárítsa el azt az igazságosság. Ti pedig, akiket a Magasságbeli erénnyel ruházott-, és apostoli hatalommal vértezett fel, – amint a próféta mondja¹⁰⁶ – *kötözzétek egybe az eltöröttet, erősítsétek meg a gyengét, hozzátok vissza a kivetettet*, hogy a nép ismét sértetlen hitben örvendezhessék, s az Anyaszentegyház békés alázatban ujjonghasson.

Theotmar, méltatlan érsek és az apostoli javak legbuzgóbb kezelője.

A pénzt, amivel Nektek jog szerint tartozom, a pogányok ádáz dúlása miatt sem én magam nem vihettem el, sem másokkal nem tudtam elküldeni; de mivel Isten kegyelméből Itália felszabadult,¹⁰⁷ amilyen gyorsan csak tehetem, elküldöm Nektek. Szerénységünk azt kéri, hogy Magasságotok mindenre, amit e levél által közöltünk, válaszolni méltóztassék. Világ kegyes atyja, Péter nevére méltó, akit nevedben követsz, bárcsak követnéd erényében is; légy szolgálid igaz öre, és ajánld őket az Úrnak, aki a magas mennyben trónol.¹⁰⁸

¹⁰² A békekötésre csak a következő évben került sor, vö. *Annales Fuldenses a. 901 Generale placitum Radaspona civitate habitum est. Ibi inter alias missi Marahavorum pacem optantes pervenerunt; quod mox ... complacuit et iuramento firmatum est.*

¹⁰³ *Et post tanta maleficia habent beneficia et sunt falsi accusatores, qui semper fuere christianorum persecutores.* A homoioteleutonnal hangsúlyossá tett párhuzamos szerkesztésmód szép példája.

¹⁰⁴ *Idcirco singuli omnesque ammonendo precamur, ne ullo modo alicui falso de nobis aliquam suspicionem referenti creduli sitis ...* Már a megfogalmazás többszörösen (*ullo modo – alicui – aliquam suspicionem – creduli*) gyengíteni igyekszik a vádakat.

¹⁰⁵ *Quod unitas ecclesie dividitur scissura – vö. (142. 7.) ... ut tantum scisma una pateretur ecclesia. Est enim unus episcopatus in quinque divisus.*

¹⁰⁶ *Quod fractum est, alligate; quod infirmum, consolidate; quod abiectum, reducite.* Theotmar némiképp átalakítva idézi az ószövetségi szöveghelyet (Ezech. 34, 4.): *Quod infirmum fuit, non consolidastis et quod aegrotum, non sanavistis, quod fractum est non alligastis et quod abiectum est, non reduxistis.*

¹⁰⁷ Utalás a magyarok 900 június végén Itáliában elszenvedett hadi vereségére. (Vö. Lošek: i. m. 87. o.)

¹⁰⁸ *Alme pater mundi, dignus prenomine Petri, / nomine quem sequeris, utinam virtute sequaris; / sisque tuis famulis protector verus et ipsos / commendes Domino, celo qui presidet alto.*

Globális uralmi rend és állami szuverenitás

A globális nemzetközi rend fokozódó ereje az egyes szuverén államok felett sok szempontból formálisabbá teszi a szuverenitás értékét az egyes államok önállósága tekintetében, és ez fokozottan igaz az Európai Unióhoz csatlakozott tagállamok vonatkozásában. Ám ez a fokozódó formálissá válás nem jelenti a szuverenitás értékének eltűnését, és az egyes államok különböző eszközökkel felléphetnek a szuverenitásukra támaszkodva önállóságuk maradékának megtartásáért. Ennek az eszköztárnak az egyik instrumentuma lehet a német alkotmánybírák által 2009-ben kialakított ún. alkotmányidentitási doktrína. Ezt ők az uniós jogi aktusokkal szemben mint egy multilaterális egyezmény egyik felének aktusaival szemben mondták ki, és ennek lényege, hogy egy nemzetközi egyezményben létrehozott szervezet jogi aktusaival szemben a tagállamok mint az egyezmény másik felei is jogosultak alkotmányidentitásuk alapján fellépni, és amennyiben a másik fél aktusai túlmennek a tagállam által vállalt kötelezettségen a multilaterális egyezményben, és ez olyan súlyú, hogy egyben sérti az állam alkotmányidentitását, akkor az tagállam alkotmánybírója jogosult fellépni, és megtilthatja az ilyen jogi aktus adott államon belüli végrehajtását. A tanulmányban azt a kérdést járom körbe, hogy e doktrínát miként lehetne alkalmazni az európai emberi jogi egyezményre és az általa létrehozott strasbourgi emberi jogi bíróság döntéseivel szemben is, ha az túllépve az egyezményben előírt normán olyan döntést hoz, mely sérti a magyar alkotmányidentitást.

Tanulmányomban két részben elemzem a nemzetközi hatalmi viszonyokban bekövetkező változásokat és az e változásokból következő hatásokat a magyar állami szuverenítésra. Kitérek még arra is, hogy a szuverenitás eszméje milyen változások menetében merült fel a középkori Európában, és napjaink változásai - a territóriumokat átlépő virtuális térben szerveződő társadalmiság fokozatos térnyerésével - milyen további változásokat mutatnak e téren.

I. A globális uralmi rend kialakulása

A nyugati civilizáció társadalmainak a második világháborút követő évtizedekben - mind Európában mind Amerikában - alapvetően a nemzetállami szinten történt meg a működési keretük szerveződése. (A zsákutcába jutott, és már eltűnt szovjet blokk társadalmainak akkori szerveződésétől most tekintsünk el.) Noha már ekkor különbséget lehetett tenni - Michel Albert kifejezését használva - a „rajnai” kapitalizmus” és az angol-amerikai „versengő” kapitalizmus szerveződési elvei között, de ezek a különbségek sokáig nem hangsúlyozódtak ki élesen. A „rajnai” modell lényege volt, hogy az állam és a kormányzat aktív iparosítási politikát folytatva segíteni igyekszik az adott társadalom ipari versenyképességét, a pénzpolitikát ehhez a kormány tartja kézben, és a határoknál szigorú ellenőrzés alá veszi a tőke mozgását, a külső pénztőke behatolási kísérleteit jogi eszközökkel blokkolni tudja; továbbá az erős és centralizált szakszervezeti csúcsszervekkel egyeztetve hozza meg a legfontosabb gazdasági és más állami döntéseit, és a társadalmi béke fenntartása érdekében egy széles jóléti hálót épít ki a szegényebb rétegek számára.¹ Mindez egy többé-

¹ Lásd R. Dahrendorf: Anmerkungen zur Globalisierung. In: Beck, Ulrich (szerk.): Perspektiven der Weltgesellschaft. Suhrkamp. Frankfurt am Main. 1998. 41-54. o.

kevésbé harmonikus társadalmi működést és egyensúlyt biztosított ezekben a társadalmakban, melyekhez a nyugat-európai kontinentális országok tartoztak elsősorban. Ezzel szemben az angol-amerikai „versengő” kapitalizmusban a piaci versengés teljesebben tudja meghatározni a termelést, de ezen kívül a többi funkcionális szektorban is teljesebben dominál a piaci működés, a kormány kevésbé aktív mind az iparpolitika és más szektorok szervezésében, mind a jóléti hálózatok kiépítésében és költségvetési fenntartásában; e mellett a munkavállalók millióit szervező nagy szakszervezetek és az állami döntéshozók között nincsenek meg az egyeztető kompromisszumos fórumok a nagy hatókörű állami döntések meghozatalakor. A tőkés csoportok szintjén pedig, míg a „rajnai” kapitalizmusban az ipari-mezőgazdasági tőkés csoportok erősebben meghatározók, addig az angol-amerikai „versengő” kapitalizmusban a banki-pénztőkés csoportok a dominálóbbak, sőt ők határozzák meg a legnagyobb angol és amerikai multinacionális szintű ipari és más vállalatokat is.²

E különbség ellenére az 1940-es évek második felétől kezdve a nemzetállami szintű társadalomszervezés volt a meghatározó a nyugati világ egészében, és ez némileg a „rajnai” kapitalista modellnél leírt jellemzőket tette a középpontba minden nyugati társadalomban. E rendszer alapja az 1944-ben megkötött Bretton Woods-i egyezmény volt a nyugati világ államai között. Ennek lényege volt, hogy a nyugati államok valutái egymáshoz viszonyítva rögzített árfolyammal rendelkeztek, és ezen az árfolyamon az USA dollárján keresztül kapcsolódtak aranyfedezethez. Ez azt jelentette, hogy a rögzített árfolyamon az Egyesült Államok központi bankja vállalta, hogy mindenkor aranyra váltja e valutákat. E rendszer alapján az egyes kormányok a központi jegybankjaikat közvetlenül meghatározva ügyeltek az ország valutájának stabilitására, és egyrészt kamatláb-, hitel- és adópolitikával aktív ipar és gazdaságpolitikát folytattak egyes társadalmi célok elérésére (pl. a teljes foglalkoztatottság felé közelítés, egyes iparágak felfuttatása, szociálpolitikai hálók kiépítése stb. érdekében), másrészt az államhatárokon átlépő pénztőkét és vállalkozói tőkét szigorúan ellenőrzés alá vonták. Alapvetően tehát ebben a rendszerben az egyes társadalmak működése nemzetállami szinten volt megszervezve, és aktív kormányzati politikán keresztül történ meg a társadalom szerveződése, és ennek alávetve működött a piaci szerveződés, illetve országonként külön tartották a banki-pénzügyi tőkés csoportok szerveződését.

Ez a rendszer omlott össze 1971-ben, amikor az Egyesült Államok elnöke felmondta az aranyra váltási kötelezettséget. Közvetlen indoka ugyan az USA belső gazdasági nehézségei voltak a megterhelő vietnámi háború következtében, de mélyebb okként az amerikai banki-pénzhatalmi körök törekvése is ott volt, melyek az előbbi rendszer miatt erősebben ki voltak rekesztve a nyugat-európai országokból, illetve itt ellenőrzés alá tudták őket vonni a kormányok.

Miután Bretton Woods alapja megroppant az aranyalaptól elszakítás miatt, az egyes nyugat-európai országok belső valutáris helyzete és az egyes valuták által szervezett belső gazdaságok irányítása feszültebbé vált. A bizonytalanná vált valuta-értékek és a bizonytalanná vált inflációs ráták miatt a beruházások volumenében csökkenések mutatkoztak, az inflálódó reáljövedelmek miatt a korábbi nyugodtabb munkavállalói rétegek sztrájkhullámai jöttek létre. A szellemi szférában pedig dominálónak kezdett válni, hogy mindezek a gondok a túlzott állami beavatkozás és a kormányok jövedelem-újraelosztó tevékenysége miatt jött létre. A növekvő társadalmi nyugtalanságok miatt egyrészt, a szellemi közvélemény átalakulása után az előbbi érvek tömegmédiában való sulykolása miatt másrészt, olyan politikai irányzatok és pártok kerültek hatalomra, melyek az 1970-es évek közepétől - először Nagy-Britanniában, majd az Egyesült Államokban és innen áterjedve a kontinentális Európa nyugati részére - a rajnai kapitalizmus jellemzői helyett az angol-amerikai versengő kapitalizmus jellemzőit kezdték tisztán megvalósítani. Ez volt a neoliberális gazdaság- és társadalompolitikai

² Lásd Paul Hellyer: A globális pénzügyi válság túlélése, avagy a remény gazdaságtana. Altern-csoport, Gondola '96 Kiadó. Budapest. 1998. 24-27 o.

koncepció uralomra jutása az 1970-es évek végétől a nyugati társadalmakban. A neoliberális társadalomszervezés lényeges jellemzői poláris ellentétet jelentenek a Bretton Woods-i rendszernél leírtakhoz képest. Központi törekvés itt a piac erőinek a legteljesebb szabadon engedése, és ezzel együtt a banki-pénztőke mozgása elől minden korlát elhárítása. A korábbi, államhatárok közé szorított pénztőke helyére az országok között szabadon mozgó pénztőke lépett. Ezt a szabad mozgást tovább fokozták azok az információs technológiai újítások, melyek az 1980-as évektől kezdve az internet, az email és egy sor további eszköz révén összekapcsolták a világ nagy tőzsdéit és pénzintézeteit, és akár másodpercek alatt a dollárok milliárdjait lehet akárhová eljuttatni, illetve kivonni egy országból. E mellett a szélesebb tömegek is jobban bekapcsolódtak a tömeges használatot elért elektronikus információs utakon a kisebb megtakarított pénzeikkel a pénzügyi alapokba és részvénytőzsdékre, óriási módon kiszélesítve ezzel a banktőke kezelésében levő osztálytársadalmi tőke nagyságát. E technikai lehetőség, együtt a neoliberális korlát-lebontásokkal, kiszabadította a banki-pénztőkét a nemzetállami kormányok ellenőrzése alól, és a leghatalmasabb angol-amerikai bankok vezérletével egyre inkább egy összefonódó globális banktőkés csoportosulást hozott létre az 1990-es évek közepére.

A neoliberális társadalomszervezés további jellemzői közé tartozik az államilag fenntartott intézmények privatizációja, és a magántulajdonba került intézmények piaci szervezés és működtetés alá helyezése. Amíg a korábbi évtizedekben a mindenki számára elérhető és jórészt államilag finanszírozott kórházak, iskolák, kulturális központok, nyugdíjalapok, börtönszféra, katonai szféra stb. nagy állami szektorokat alakított ki – és ezektől távol tartották a banki-pénztőkés csoportokat – addig most ezek egymás után privatizálásra kerültek. Az új magántulajdonosok nagyon nagy részben a banki-pénzügyi tőkés csoportok közül kerülnek ki, akik már korábban is meghatározó tulajdont szereztek a legnagyobb ipari és más vállalkozásokban, de most óriási módon megnőtt a magántulajdonukba került intézmények hatóköre. Különösen az angol és amerikai banktőkés csoportok tudták és tudják a privatizáció során megszerezni a legtöbb országban a korábbi állami vagyont, ezzel hatalmukat és befolyásukat korábban elképzelhetetlen módon kiterjesztve, első sorban Közép-Kelet-Európa, Latin-Amerika országokban és más fejlődő országokban, de a nyugat-európai országokban is erős pozíciót szereztek az itt is beinduló privatizációk során a bankárcsoportok.

A neoliberális társadalomszervezés terjedésének útjai annyiban eltértek Nyugat-Európa és a többi térség vonatkozásában, hogy míg az előbbieken a már jelzett gondok miatt a plurális szellemi vitákban nagyobb amerikai szellemi és politikai nyomás nélkül kerültek domináló helyzetbe a neoliberális szervezés elvei – és az így kormányra került erők belülről valósították ezeket meg –, addig a többi térségben ehhez hozzájött egy tudatos eladósítási politika az angol-amerikai bankárcsoportok részéről az 1980-as évektől. Az eladósított országok aztán a pénzügyi összeomlás elkerülése érdekében mindenre rákényszerültek, amit e körök követeltek a belső társadalomszervezésük átalakítási irányát tekintve. Ezek pedig a már jelzett neoliberális átalakítási tervek voltak: privatizáció, a belső piacok teljes mértékű megnyitása a multinacionális vállalatok előtt, a pénzmozgások előtti korlátok teljes mértékű lebontása stb. E külső kényszer és a belső ellenállás hiánya miatt ezért a közép-kelet-európai térségben például oly mértékben megvalósultak a neoliberális szervezési elvek, ami a kontinentális nyugati országokban is csak részben ment végbe, de még a Latin-Amerikai országok esetében is csak részben tudta ezt elérni a globális pénzoligarchia. (Ez utóbbit azzal magyarázzák, hogy ott a közgazdasági tudás és előrelátás jobb helyzetben volt, mint a szovjet blokk erősebb ellenőrzése mellett létező közgazdasági köröknél a közép-európai-országokban, és ezért a helyi közgazdasági ellenállás bizonyos fokig csökkentette a külső amerikai nyomásnak való

engedelmeskedést a legtöbb latin-amerikai országban).³ De hogy a nyugat-európai országok esetében is erős bolt a nyomás a neoliberális szervezési elvek irányában, azt mutatják Franciaországban 1981-ből a szocialista Francois Mitterand köztársasági elnökké válása utáni események. Mitterand, programjának megfelelően, vissza akarta államosítani a legfontosabb szolgáltatási szektorokat, növelni akarta a szociálpolitikai hálót az alsóbb néprétegek számára, és ehhez tudatos iparfejlesztést és pénzpolitikát kívánt megvalósítani, többek között a teljes foglalkoztatás irányába lépés érdekében. Csak néhány rövid év telt el, de a világgazdasági nyomás és az összehangolt külső pénzügyi mozgások által keltett kényszerek révén mindent fel kellett adni e programból, és vissza kellett térnie a neoliberális társadalomszervezés elvek mellé.⁴

Ebbe a globálissá váló uralmi rendbe és az angol-amerikai banki-pénzügyi tőkés csoportok által uralt világba léptek be a szovjet birodalom felbomlása után a közép-kelet-európai országok, közöttük a magyarok is. Noha ekkor még nem volt teljesen befejezett a globális pénzligarchia és a neoliberális uralmi rend kiépülése, de fő vonalaiban ez már megvalósult az 1989-es rendszerváltás idejére. A volt állampárti uralmi rendszerek „felvételre jelentkezése” a kapitalizmus erőinél még egy harcot is kirobbantott rövid időre a rajnai kapitalizmus jellemzőit védő német tőkés csoportok és a tiszta neoliberális rendet terjesztő angol-amerikai bankárcsoportok között. A Deutsche Bank nagyhatalmú elnöke *Herrhausen* és pénzügyi csoportjaik - oldalukon olyan erős ipari tőkés csoporttal, mint a *Mannesmann* konzern - a közép-kelet-európai országok vonatkozásában háttérbe igyekeztek szorítani a neoliberális szervezést erőltető angol-amerikai bankárköröket a rendszerváltás körüli időszakban. Ezzel szemben az amerikai pénzügyi körök, alapítványaikon és az e térségben az 1990-es évek elején megszerzett szellemi-médiabázison keresztül, széleskörű privatizációt, visszaszorított állami szerepet, kormánytól független jegybankot stb. igyekeztek propagálni, illetve megszervezni erre a politika és szellemi elit egyes részeit. A kétféle kapitalista modell erői közötti viaskodás rövid ideig tartott. *Herrhausen* és még néhány vezető a „rajnai” modell erői közül hamarosan merénylet áldozatai lettek, de a globális amerikai banktőke erői amúgy is jobb helyzetben voltak e térségben a korábbi szellemi behatolásuk révén. Lengyelországban és Magyarországon az amerikai banktőke különösen a Soros Alapítványon és a köré épült intézeti hálózatokon keresztül már az 1980-as évek eleje óta megjelent, és az 1990-es években a régió összes országában széleskörű szellemi (egyetemi, tömegmédiabeli, könyvterjesztői stb.) infrastruktúrát építettek ki. A rajnai kapitalizmus tőkés csoportjai a szellemi-intézményi behatolás terén nagyságrendekkel kisebb bázist tudtak csak kiépíteni, és még a tömegmédiák szférájába behatoló német tőke is sokszor az angol-amerikai neoliberális szellemi szektort erősítette, és nem kíséreltek meg egy ellen-szellemi hatalmat kiépíteni velük szemben.⁵

A neoliberális uralmi rend kiépítésének terjedelme sokban attól is függött Közép-Kelet-Európában - mint ahogy a fejlődő ázsiai és a többi térségben is -, hogy a privatizáció során milyen mértékben jutottak az adott országban az egyes szektorok intézményei az angol-amerikai vagy a tőlük függő más bankár és vállalkozói csoportok tulajdonába, és maradt így el az ország belső tőkés csoportjainak kiépülése, vagy éppen ellenkezőleg, a privatizált

³ Lásd Kees van der Pijl: What Happened to the European Option for Eastern Europe? In: Bieler, Andreas/: A. D.Morton (eds.) (2001): Social Forces in the Making of the New Europe. Palgrave. Hampshire. 2001. 185-204. o.

⁴ Lásd Robert J. S. Ross, Robert: The Theory of Global Capitalism: State Theory and Variants of Capitalism on the World Scale. In: Smith, D. A. /Böröcz J. (ed.): A New World Order? Global Transformation in the Late Twentieth Century. Greenwood Press. Westport, Connecticut, London. 1995. 19-36. o.

⁵ E német bankárkörök - szemben a Deutsche Bank-kal és *Herrhausen* csoportjával - a Dresdner Bank körül csoportosultak, lásd Kees van der Pijl: What Happened to the European Option for Eastern Europe? In: Bieler, Andreas/: A. D.Morton (eds.) (2001): Social Forces in the Making of the New Europe. Palgrave. Hampshire. 2001. 193-201. o.

intézmények nagyobb része az országon belüli tőkés csoportokat erősítette tovább. Ebből a szempontból Csehország adja azt a mintát, ahol jelentős mértékben saját tőkés csoportok is létrejöttek a privatizáció során, és így a szellemi szektorokban azóta is háttérrel tudnak adni a neoliberális uralmi renddel szembenálló csoportoknak. Magyarország és részben Lengyelország ezzel szemben azt a mintát jelenti, ahol a privatizáció során - mind a szűkebb termelés, mind a tömegmédiумok és egyéb szellemi szférák terén - a legkevésbé épültek ki hazai tőkés csoportok, és a legerősebben szerezték meg az amerikai és a tőlük függő pénzügyi-vállalkozói körök a termelési és egyéb infrastruktúrát. A globális uralmi rend és a neoliberális társadalomszervezés erői így ebben a régióban a legerősebben nálunk értek el hegemoniát.⁶

II. Állami szuverenitás a globális nemzetközi rendben

A nemzetállam-központú szerveződési rend felváltása a globális-monetáris szerveződési rend intézményi kereteivel két, ellentétes következménnyel járt az egyes államok szuverenitására tekintettel. Egyik oldalról a szuverén államok globális erők általi meghatározottsága óriási módon megnőtt, és a szuverenitásukból eredő lehetőségek kihasználását - a saját ipar védelmét a globális árletöréssel szemben, a képzett munkaerő helyben tartását, a spekulatív tőke elleni védekezést stb. - a globális nemzetközi rendet intézményesítő nemzetközi szerződések blokkolják, és ez kiszolgáltatottá teszi az állami törvényhozás erőit illetve a kormányzatot a multinacionális világcégek vezérkaraival szemben. Az Európai Unió belül ez még inkább érvényes a szuverenitásukat máskülönben megtartó egyes tagállamokra. Ez a kiszolgáltatottság ráadásul hatványozottan nő az olyan országokban – mint Magyarország esetében is -, ahol a termelés és a banki-pénzügyi rendszer nagyobb része már a globális tőke kezébe került. Másik oldalról azonban az előbbieket miatt formálisabbá váló szuverenitás értéke felerősödik, mert az országba beáramlott – az országot felvásárló – globális tőke meghatározó csoportjai előtt egyetlen fontosabb korlátot a milliók szavazataira támaszkodó törvényhozási többség és ennek kormányzata jelenti, és ez érvényes az Unió szerveinek döntéseivel szembeni autonómiára támaszkodás esetén is. Ezt az autonómiát ugyan bizonyos fokig nyomás alatt tudják tartani, ám a beruházott tőkéjük hatékonyságának, illetve az Unió harmóniájának biztosítása csak az tagállami szuverenitás erőivel való kooperáció útján lehetséges. Az, hogy ez a függés az átfogóbb hatalmak erőitől „csak” gazdasági-pénzügyi jellegű, és - szemben az egykor volt, szovjet birodalmi függéssel - a globális uralmi rend saját premisszáin alapján nem csaphat oda katonailag a szuverenitásukra támaszkodó ellenálló országoknak, a szuverenitást a legnagyobb mértékben a középpontba emeli. Innen nézve soha nem volt olyan fontos a nemzetközi jogi intézményrendszer által alátámasztott szuverenitás a közép-kelet-európai államok számára, mint a mostani évtizedekben.

II.1. Kitekintés a szuverenitás-fogalom változásaira

Nem vitás, hogy a szuverenitás mai értékére, realitására az előbb vázolt változásokból sokan azt a következtetést vonják le, hogy mivel a gazdasági folyamatok globalizálódnak, a történelemből itt maradt állami szuverenitás fölöslegessé és tarthatatlanná válik.⁷ Érdemes

⁶ E kérdéskör részletesebb elemzéséhez lásd korábbi tanulmányaimat, Pokol Béla: Globális uralmi rend. Kairosz Kiadó. Budapest 2005, illetve ennek második kötetét 2008-ból.

⁷ A egykori német alkotmánybíró, Dieter Grimm az ezredfordulótól a nyugat-európai országok szakmai köreiben felerősödő szuverenitás-vesztés/vagy megmaradás vitáját elemezve azt állítja, hogy bár növekszik a

ezért megnézni, hogy miképpen született meg egyáltalán a szuverenitás mint eszme, és a megszületett eszme fokozatos jogi intézményrendszerrel körbeépítése milyen önállóságot adott ennek a nem vitásan reális folyamatok eredőjeként megjelenő kategóriának. (Az utóbbi azért fontos, mert a szuverenitást fölöslegessé minősítők álláspontja kimondatlanul azon alapul, hogy ahogy a reális folyamatok eredőjeként létrejött valaha ez a kategória, úgy a reális folyamatok utóbbi évtizedes változásaiból következik ma már ennek törvényszerű eltűnése.) Fogalomtörténeti kutatások szerint⁸ a szuverenitás etimológiailag a latin *super, superanus, supremus, supremitas* szavak középkori francia nyelvhasználatban való átalakulásával keletkezett, és mint a legfelső jelzőjeként kezdték használni a „*soverain*”, „*sofrain*” kifejezést, majd ennek tárgyiasított formáját a „*soverainete*” fogalmat. Az 1200-as évektől látható ennek feltűnése a francia szerzőknél a király jogállásának egyik jellemzőjeként a többi hűbérúrhoz viszonyított magasabb állására, az 13000-a években pedig ez a kifejezés a király legfőbb igazságszolgáltatási pozíciója jelzésére is elterjedt. A mai értelemben a szuverenitásfogalmat először Jean Bodin használta 1576-ban a „*Six Livres de la Republique*” című könyvében a francia királynak a császártól és a pápától való független jogállásának jelzésére.⁹ Nála elsősorban az állami szuverenitás külső oldala kapott nagyobb hangsúlyt, de a létrejött eszme továbbvitele során Thomas Hobbesnál a hangsúly áttevődött a belső szuverenitásra. Hobbes a *Leviathan* c. művében az abszolút monarcha javára az önállóságukról lemondó egyének fölötti jogállásra használta fel az államon belüli pozíció jelzésére az *uralkodó szuverenitását*, mint a senki által nem korlátozható hatalmi állás kifejezését. Vele szemben és az uralkodói szuverenitással szemben John Locke az 1600-as évek végén a *népszuverenitást* emelte, és ezt vitte tovább az 1700- as években Rousseau, majd lépett be ebbe akcentus-eltolódásként az 1800-as években a *nemzeti szuverenitás*.

Tanulságos Dieter Grimmnek a szuverenitás különböző megfogalmazásaira vonatkozó elemzése, mely egyrészt a társadalmi szerződés eszméjéből az 1700-as évek közepétől kifejlődő alkotmányeszme és a népszuverenitás kapcsolatát, másrészt az írott alkotmányt és parlamenttől elkülönült alkotmányozó hatalmat tagadó angol parlamenti szuverenitás viszonyait taglalja. A francia minta nyomán abszolút hatalomra törő angol király kísérlete megbukott az 1600-as évek közepén, és az 1688-as Dicsőséges Forradalomban a győztes régi rend - kiegyezve a polgársággal - végül az parlamenti szuverenitás egy sajátos formulájában találta meg a szuverenitás kifejezését: a társadalomban főhatalomért küzdő három csoport, a felsőházban, a Lordok Házában származása révén jelenlevő arisztokrácia, a választás útján az Alsóházban megjelenő polgárság és a királyi korona együtt adja Nagy-Britannia szuverenitásának hordozóját, és ezt fejezi ki az egységes szuverenitás megjelenítésének formulája: „*the King in the parliament*”. Ennek révén Angliában megmaradt a parlamenti szuverenitás, és itt nem jött létre a népszuverenitáson alapuló rend. Ezzel szemben a népszuverenitást és az ebből következő alkotmányeszmét a középpontba emelő Egyesült Államok, majd 1789-es forradalmuk után a franciák a szuverenitás kifejezésére és intézményesítésére önálló alkotmányozó hatalomba fogták be a népszuverenitást, mely az alkotmányban egy keretet adva az államhatalom gyakorlására, delegálja a belőle eredő államhatalmat az egyes közjogi intézményeknek, a parlamentnek, az államfőnek stb. – újabban a keret betartásának őrzésére alkotmánybíróságot is létrehozva -, de a szuverenitás

szuverenitástagadók száma, de a többség még ma is a szuverenitás kategóriájának átalakítva-megtartása mellett van: „Die Zahl der Autoren, die diesen Weg gehen und den Souveränitätsbegriff auf veränderte Bedingungen einstellen wollen, scheint größer zu sein als die Souveränitätsverleugner.” Dieter Grimm: *Souveränität. Herkunft und Zukunft eines Schlüsselbegriffs*. Berlin University Press. Berlin 2009. 100 o.

⁸ Lásd Helmut Quaritsch: *Souveränität. Entstehung und Entwicklung des Begriffs in Frankreich und in Deutschland vom 13. Jahrhundert bis 1806*. Duncker und Humblot. Schriften zur Verfassungsgeschichte, Band 38. Berlin 1986. 12-15 o.

⁹ E mű magyar nyelvű fordítása „Az államról” címmel jelent meg (Gondolat Kiadó 1987), a szuverenitás eszme korábbi történeti megfogalmazását és ennek változásait Bodin különösen a 73-104 oldalakon tárgyalja.

hordozója mindig az alkotmányozó hatalom marad, és ez elválik a folyamatosan működő törvényhozástól és más, delegált hatalmat kezelő központi állami szervtől.¹⁰ Ha egy állam egy szövetségi államba lép be, ahol mind a tagállamnak, mind felette a szövetségi államnak is az osztott hatáskör nyomán rész-szuverenitása van, akkor a valamikor Bodin által megfogalmazott fogalmi jellemző a szuverenitás oszthatatlanságára esik, de még így is értelmes a szuverenitás kategória a szövetségi állam és a tagállam közötti viszonyok fontos aspektusainak leírására, ahogy végül a világon az első szövetségi államként létező Egyesült Államok közjogi vitáiban (majd ennek példája nyomán a svájci államszövetség szövetségi állammá átalakításának menetében) az 1800-as évek folyamán végül konszenzusra lelt.¹¹ Ám azoknál az állami integrációknál, ahol az államok egyesülése nem megy el egy szövetségi állam létrehozásáig, ott megmarad a résztvevő tagállamok teljes és osztatlan szuverenitása. Az átfogó integrációnak az állami jogosítványok átadása az ebbe belépő államok alkotmányozó hatalmának döntésén nyugszik, és ahogy az átadhatja a szuverenitás működtetését a törvényhozásnak, az államfőnek, az alkotmánybíróságnak stb., és ez nem érinti az alkotmányozó hatalomban megtestesülő népszuverenitást, úgy átadhatja ezt nemzetközi szervezetnek és átfogó integrációnak is. Ám ezt jogilag bármikor visszavonhatja, érje esetleg bármilyen reális hátrány a létrehozott átfogó integráció részéről.

Grimm ezzel látja igazoltnak a német alkotmánybíróság 2009-ben született döntését az Európai Unió Lisszabon-szerződéséről, melyben rögzítésre került, hogy lévén az EU szuverén államok által létrehozott nemzetközi szervezet - államszövetség és nem szövetségi állam – az uniót létrehozó szerződések alapján való döntés értelmezése az uniónak átadott kompetenciáról egy vitás eset fényében nem lehet egyoldalúan az uniós szerv, Európai Bíróságának a joga, hanem mint a nemzetközi egyezmény másik fele, a szerződést kötő tagállam alkotmánybírósága (mint az alkotmányozó hatalomban megtestesülő népszuverenitás őrzője) is mindig vizsgálhatja az Európai Bíróság értelmezésének uniós alapszerződésnek való megfelelőségét, de ugyanígy – az uniós jog tagállami jogot megelőző érvényének ellenére - bármely uniós jogi rendelkezést arra tekintettel, hogy az alapszerződésben átadott jogosítványnak megfelelően járt-e el a uniós jogi rendelkezés alkotója: „*Fehlt es daran, sind gleichwohl erlassene europäische Rechtsakte in Deutschland unanwendbar.*”¹² Ez a német alkotmánybírósági belátást nagyon ösztönző lehet a hazai alkotmánybíráskodásra is, mivel a hazai alkotmánybíróságot is sarkalatos törvény jogosítja fel a nemzetközi szerződések Alaptörvénnyel való összhangjának vizsgálatára (lásd Abtv. 23. § (3) bekezdés). Ez ugyan csak nemzetközi szerződések Alaptörvénnyel való összhangjáról szól - és nem az e szerződések alapján létrehozott nemzetközi bíróságok döntésének Alaptörvénnyel való összhangjának ellenőrzésére -, de német alkotmánybírák tágító értelmezésének ösztönzésére ez értelmezhető úgy is, hogy a magyar államot egy nemzetközi egyezmény alapján kötelező nemzetközi bírósági döntést is megvizsgálhat a magyar alkotmánybíróság akkor, ha tartalmilag közvetlenül a magyar Alaptörvény valamelyik alapvető jogra vonatkozó előírását vagy más rendelkezését érinti, arra tekintettel, hogy az adott döntés mennyiben maradt meg a magyar állam által aláírt nemzetközi egyezmény keretei között. Ebbe a körbe eshet a német alkotmánybírák által már jelzett Európai Bíróságon túl mindenekelőtt a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság magyar államot kötelező döntése, ha az nyilvánvalóan a döntésnek alapul fekvő Egyezmény szövegétől elszakadva született. (Ennek kibontására majd a tanulmány utolsó részében kerül sor.)

Ha az Európai Unió problematikáján túl a tágabb nemzetközi környezetben is szemügyre vesszük a szuverenitásra ható meghatározó erők és körülmények mai változásait,

¹⁰ „Die Souveränität zieht sich dagegen in die verfassunggebende Gewalt zurück und äußert sich nur im Akt der Verfassungsgebung. Während der Geltung der Verfassung bleibt sie latent” Grimm i. m. 72. o.

¹¹ I. m. 54-60. o.

¹² Grimm, i. m. 109. o.

akkor a következőket érdemes kiemelni. A szuverenitás-eszme megjelenésének és eszmetörténeti változásainak alapját valaha az jelentette, hogy az egy országon belüli embercsoportok középkorban végig meglévő széttöredezettsége és a hatalom ennek megfelelő széttöredezettsége és pluralitása az 1400-as évektől felgyorsulóan talaját vesztette az egységesülő Franciaországban, majd később Európa többi részén is. Ennek folyamán a korábban jellemző személyi függések és ezek osztottsága, illetve ezek egymást átfedő jellege - a különböző hűbérúri láncolatban fel a királyig, illetve az egyházi hatalmaktól való párhuzamos függés más láncolataival - fokozatosan jelentőségét veszítette. Ugyanígy a korábbi csoportokat illető személyes jogok pluralitása egy-egy területen belül is (például mint Magyarországon a németek és szászok önálló joggal élése az egyes városokban stb.) lassanként leépült, és mindezek helyére a territorialitás elvének kizárólagossága lépett. A modern állam és szuverenitása ezzel teremtődött meg, és az egy területen élők mindegyike egyetlen hatalom kizárólagos ernyője alá került. Csak az országon belüli emberközösségnek ez a homogenizálódása tette lehetővé, hogy a territórium a középpontba léphetett, és az államhatalom e köré szerveződve egyrészt kívülről – a többi ország felé - is legfőbb hatalmat követeljen, illetve a belső embercsoportokat illetően is a hatalom monopolizálását mondja ki.¹³

Miután a westphaliai béke nyomán 1648-tól fokozatosan kiépült az egyes szuverén államok védelmének nemzetközi intézményrendszere és az egyes nagyhatalmak túlhatalmának mások általi féltékeny meggátolási rendszere, a nemzetközi jog egyre bevettebb és követettebb normái önálló létezését adták a szuverenitás valamikori pusztaszményi létezésének. Önmagában azok a változások, melyek az utóbbi évtizedekben a szuverenitás eszméjének létrejöttéhez előfeltételt jelentő állapotokat ismét megváltoztatták, és részben eltüntették - vagy folyamatosan eltüntetnek - ezeket, a pusztaszmény eltűnéssel már nem vonják maguk után magának a szuverenitás eltűnését. Részben kiüresíthetik és átalakíthatják ennek helyi értéket, de mint önálló, nemzetközi jogi intézményrendszerrel rendelkező társadalmi képződmény az új feltételekhez alkalmazkodva ez még hosszú ideig tovább élhet. *Petra Dobner* élelméjűen hívja fel arra a figyelmet, hogy *magának a térnek a territorialitásra szűkülése* megváltozóban van az emberi társadalmak szerveződésében az utóbbi évtizedekben. Azáltal, hogy a társadalmi kommunikációk és a közösségek újratermelésének egy sor fázisa a virtuális térbe kerülnek, és ott zajlanak le, a korábban territóriumokhoz kötött emberi létezés egyre inkább már az átfogó térbe kerül, és a territóriális lehatárolások felett a társadalom élete átlép. Vagyis nem csak arról van szó, hogy a szűk határok közötti államok nagyobb régiókban, territóriumokban összefonódnak, hanem arról is, hogy a tér territórium dimenziója mellé más dimenziók is belépnek.¹⁴

¹³ „The principle of territoriality is most decisive for the modern state. It relies on the acceptance of territorial border as the material limit to the exercise of the power. Prepared for in the 1555 peace treaty of Augsburg and resolved in the 1648 peace treaty of Osnabrück and Münster, the overlapping power claims based on personal loyalties were replaced by system of defined territorial borders. Modern states' explicitly claim, and are based on particular geographic territories, as distinct from merely occupying geographic space which is true of all social organizations (...) Territory is typically continuous and totally enclosed by clearly demarcated and defended boundary. Altogether, the system of modern territorial states organizes geographical space by a system of territorially disjoint, mutually exclusive, functionally similar sovereign states.” Petra Dobner: *More Law, Less Democracy? Democracy and Transnational Constitutionalism*. In: Petra Dobner/Martin Loughlin (eds.): *The Twilight of Constitutionalism?* Oxford Univ Press 2010. 144 o.

¹⁴ „The sense of territoriality in general is being questioned by the growing importance of non-geographic spaces such as the virtual space of digitality. Without taking the position that geography no longer matters, the geographically organised state is still losing control of the growing virtual space, a fact which undermines its authority in geographic territories. Virtual space challenges the notion of *locus*; it raises the question of whether it can make sense to speak of space and place anymore and if so how, if territorial fixation is abandoned.” Im. 145. o.

Látható tehát, hogy az állami szuverenitás a társadalmi szerveződés egy sor új folyamata révén - a nemzetállami kapitalizmus globális-monetáris kapitalizmus felé ellépő formáján túl is - megváltozott helyzetbe került. A globális uralmi rend erői korlátozzák az állami szuverenitással élés lehetőségét alkalmanként gazdasági szankciók és retorziók bevetésével, a virtuális térre épülő társadalmi szerveződés folyamatai pedig kiveszik a szuverén államok kezéből a befolyásolás valamikori eszköztárának egy jelentős részét. Hosszabb távon főként az utóbb említett biztosan alaposan át fogja alakítani az államok szerepét a társadalmak szervezésében, de az állami szuverenitás önálló nemzetközi jogi intézményrendszerrel való sűrű körbeépítése és ennek kulturális szimbólumokban és tömeges hitekben, identitásokban való leülepedése még hosszú ideig tartós alapot adhat létezéséhez. Erkölcsi és átfogó közösségi identitások nélkül nem szerveződhetnek tartósan a virtuális térre áttelepedett emberi közösségek sem, és ennek formája - legalábbis a nyugati civilizáció világában - még hosszú ideig csak a nemzeti közösségi forma lehet.

II.2. Az állami szuverenitás felszámolására irányuló változási tendenciák

Ebből a kiindulópontból kell szemügyre venni azokat a fejleményeket, melyek az utóbbi években az államok nemzetközi jogi szuverenitását is aláásni igyekeznek. A következőkben négy olyan tendenciát elemzek, melyek a nemzetközi politika és nemzetközi jog terén indultak be az utóbbi évtizedekben, és melyek egymást felerősítve végül az állami szuverenitás teljes kiürülését eredményezhetik Európában. Sorrendben az első fejlemény az emberjogi garanciák őrzésére létrehozott strasbourgi emberjogi bíróság metamorfózisa volt az 1980-as évek végétől kezdődően, melynek során az emberjogi egyezményben védeni rendelt egyes jogoknak ez a szerv olyan értelmezést kezdett adni, hogy fokról fokra teljes jogterületeket tudott ellenőrzés alá vonni, és mivel az egyes védett jogok mint garanciák a teljes jogrendszer kulcspontjait védik, ez a kiterjesztés a szuverén államok törvényhozási szabadságát lényegében felszámolja - messze túllépve azon, amire a nemzetközi szerződésben megállapodó államok eredetileg létrehozták az Egyezményt és az emberjogi bíróságot. Egy másik fejlemény többek között ezt a változást vette alapul az 1990-es évek közepétől, és konstatálva az emberi jogok széles értelmezése révén ezeknek egyre inkább mint államok feletti alkotmányi szabályrendszerként való működését - melyeket ez anélkül is köti, hogy abban maguk megegyeztek volna - a nemzetközi jog alkotmányjogiasodását, globális alkotmányjoggá változását hirdette meg. Ez ugyan csak elméleti fejleménynek tűnik, de mivel óriási gazdasági és politikai erők törekvésének ad hangot, hihetetlen nagy globális terjesztéssel - alapítványok, ösztöndíjak, nemzetközi konferenciasorozatok stb. - van jelen a tudományos életben és a jogpolitikai szférában. Egy harmadik fejleményt a globális alkotmány-tanácsadó szervek megjelenése és egyre szélesebb hatókörük mutat, melyek eredetileg csak szűkebb emberjogi szempontokból és kisebbségvédelmi ügyekben léptek fel, de az előbbi fejlemények révén és azt kiegészítve egyre inkább a szuverén államok alkotmányozó hatalmának egészét ellenőrzés alá vonják. Ennek Európában leginkább ismert formalizált szervezete a Velence Bizottság, de kevésbé formalizáltan hasonló szervek az amerikai kontinensen is vannak. Végül negyedik fejlemény már az egyes szuverén államokon belül viszi tovább az előbbiekből összegződő hatásokat, és az egyes alkotmánybíróságoknak abban a jogkörében (vagy legalábbis annak vindikálásában) csapódik le, hogy a strasbourgi EJEB döntései és a globális alkotmány-tanácsadó szervek előírásai, illetve az alkotmányjogiasított „általános” nemzetközi jog alapján magát az alkotmányt, az alkotmánymódosítást és az alkotmányozó hatalmat is ellenőrzés alá vonják. Ezzel bezárulna a kör, és ezzel a szuverén állam legfőbb jellemzője, az alkotmányozó hatalom feletti rendelkezés az országon belül is megszűnne. Ám ez az utóbbi fejlemény még csak a legújabb

előretörést jelenti, és inkább csak egyes politikai csoportok illetve melléjük szegődött jogászcsoporthoz törekvéseit fejezi ki, noha voltak már ebbe az irányba mutató, hazai alkotmánybírói döntések, illetve a jövőben ilyen döntéseket megalapozó érvelések is. Ezek bemutatása után lezárásként meg kell vizsgálni, hogy milyen lehetőségek vannak a hazai alkotmánybíráskodásban az állami szuverenitás csökkenésének megállítására, különösen tekintettel a német alkotmánybíráknak az EU lisszaboni szerződésének 2009-es vizsgálata közben létrehozott alkotmányidentitás doktrínájára.

II.2.1. A nemzetközi emberjogvédelem metamorfózisa

Az elmúlt évtizedek lényeges változást hoztak a nemzetközi jog szerveződésében annyiban is, hogy az államok közötti konfliktusokban a korábbi közvetítő jellegű szervek helyére egyre inkább igazi bírósági jellegű szervek jönnek létre. *Ruti Teitel* és *Robert Howse* közös tanulmányukban a nemzetközi rend „tribunalizációjának” nevezi ezt a változást, melyben fokozatosan egy önálló nemzetközi bírói stáb kerül a szuverén államok fölé, és amelyek döntései már nem egyszerűen csak vitarendezési jellegűek, hanem egy állandó normarendszer precedensekkel továbbépítésébe illeszkednek.¹⁵ Ez a nemzetközi bírói korporáció pedig kiegészítő intézményeivel és szellemi fórumaival, illetve a nemzetközi politika más hálózataival együtt az évtizedek alatt önálló rendszerré tudott formálódni, mely tartósabban tud akaratképző szereplőként az államok felett megjelenni.¹⁶ A nemzetközi bíróságoknak a szerződő államok fölé növéseinek ebben az átalakulásában különösen nagy ugrást jelentett az Emberi Jogok Európai Bíróságának (EJEB) változása az 1990-es években, amikor az államokon túl a természetes személyek és más magánszervezetek is megkapták a jogot arra, hogy saját államuk jogsértésére hivatkozva az EJEB előtt pereljék be államukat.¹⁷ Ez különösen azért volt fontos fejlemény az államok feletti akaratképzési instanciaciónak térnyerésében, mert az emberi jogi egyezmény absztrakt jogainak szövegezése nagymértékben nyitott jellegű, és így a szerződő felek által aláírt Egyezmény nyitva hagyja a lehetőséget a konkrét ügyben döntő bírák kitérítő értelmezésére.

Az emberjogi bíróság joggyakorlatát elemző *Julian Arato* két módszert emelt ki arra, hogy az Egyezményben eredetileg amúgy is nyitottan megfogalmazott jogokat miként szakították el a bírák még inkább az Egyezménytől. Ezzel pedig oly módon kitérítették ezeket, mely az egyes esetekben a legtávolabbi eshet attól, amire az aláíró államok a kötelezettségvállalással eredetileg törekedtek. Mindkét értelmezési módszer azon nyugszik, hogy az EJEB az Egyezmény egyes jogainak értelmezésénél a nemzetközi szerződésekről

¹⁵ Lásd *Ruti Teitel/Robert Howse: Cross-Judging: Tribunalization in a Fragmented but Interconnected Global Order*. N. Y. U. Journal of International Law and Politics. (Vol. 41.) 2009. 292-294. o.; előtűnik már *Benedict Kingsbury* elemzése ezt a fejleményt: „Foreword: Is the Proliferation of International Courts and Tribunals a Systemic Problem?” N. Y. U. Journal of International Law and Politics. (Vol. 31.) 1999.

¹⁶ Ennek elemzésére lásd *Daniel Terris et al: The International Judge: An Introduction to the Men and Women Who Decide the World's Cases*. 2007.; ugyanígy a nemzetközi jogi szférában a személyi hálózatok szerveződésének elemzésére: *Anne-Marie Slaughter: The New Global Order*, 2004.

¹⁷ A természetes személyek saját államukat jogsértéssel vádolásának lehetősége a strasbourgi bíróság előtt az emberi jogi egyezményhez fűzött és 1994 januárjától hatályos 9. jegyzőkönyv alapján jött létre, mely eredetileg az ezt vállaló államokat csak öt évig kötötte, és lejárat előtt ezt felmondhatták, de a 11. jegyzőkönyvet aláíró államok 1998-tól ezt már határozatlan időre vállalták. Lásd Magyarországnak az eredetileg öt évre való alávetés vállalását az 1993. évi XXXI. törvény 3. §-ban: „A Magyar Köztársaság Kormánya kijelenti, hogy öt évre, amely időszak hallgatólagosan újabb öt éves időszakra meghosszabbodik, ha csak a Magyar Köztársaság Kormánya az adott időszak lejártát megelőzően a nyilatkozatát vissza ne vonja (...) elismeri az Európai Emberi Jogi Bizottság illetékességét arra, hogy természetes személyektől, nem kormányzati szervektől vagy egyének csoportjaitól kérelmeket fogadjon el, ha az említettek az állítják, hogy az Egyezményben és kiegészítő jegyzőkönyveiben biztosított jogok megsértésének áldozatai (...)”

szóló bécsi egyezmény felhatalmazását vette alapul, mely a nemzetközi szerződések értelmezésére általános jelleggel rögzít előírásokat a 31-32. cikkeiben.

Az emberjogi egyezménytől elszakadás egyik támasza az általános szerződésértelmezés terén a bécsi egyezmény 31. cikkének 3/c. pontja, mely szerint „A szövegösszefüggés mellett figyelembe kell venni (...) a nemzetközi jognak a részes felek viszonyában alkalmazott bármely idevonatkozó szabályát”.¹⁸ Ezáltal azonban az emberjogi egyezményben rögzített jogok kikerülnek a szerződő felek ellenőrzése alól, és strasbourgi bíróság lényegében szabad kezet kap a jogok tényleges tartalmának meghatározásában. Az amúgy is extrém módon nyitott jogok rögzítése ezzel a külső normarendszerre kinyúlással pusztá hivatkozási ponttá süllyesztheti le az Egyezményt, és valójában a strasbourgi bírók önmaguk döntenek el, hogy mit értenek az egyezmény egyes jogai alatt, és rónak ki szankciókat az egyes államokra.¹⁹ Eredetileg e szabály célja az volt, hogy az egyre inkább fragmentálódó nemzetközi jogban az integrációt jobban biztosítani lehessen, ám azáltal, hogy az egyes természetes személyek (és rajtuk keresztül politikai erők) is tudnak most már a saját államukkal szemben az emberjogi bírósághoz fordulni, a demokratikus pluralizmuson nyugvó államokban ez egyre inkább az mindenkori kormánypártokkal szembenálló ellenzéki erők instanciájává tette a strasbourgi bíróságot. Az óriási szélességű értelmezési szabadság pedig a szerződő államok feletti döntőbíróból a hatalmi küzdelem résztvevőjévé teszi sokszor az emberjogi bíróságot.

A másik elszakadási támaszt az emberjogi egyezménytől az általános szerződésértelmezés terén a bécsi egyezmény 31. cikkének 3/b. pontja adja strasbourgi bíróságnak: „A szövegösszefüggés mellett figyelembe kell venni (...) a szerződés alkalmazása során utólag kialakult olyan gyakorlatot, amely a szerződés értelmét illetően a részes felek megegyezését jelenti.”²⁰ Julian Arato egy másik alapos tanulmányában kimutatja, hogy a szerződő államok fölé növekvő nemzetközi bíróságoknál általában is megfigyelhető volt az elmúlt évtizedek során, hogy egy változás ment végbe ennek az értelmezési szabálynak az alkalmazásában. Míg korábban valóban a vitába került államok szerződéshez alkalmazkodó gyakorlatát tekintették értelmezési alapnak a vitássá vált nemzetközi szerződési pont értelmezésében, addig mára egyre inkább eltolódott a vonatkozási pont. *A szerződő államok utólagos gyakorlata helyére a nemzetközi szerződéssel létrehozott nemzetközi szervezet, illetve szerződést kezelő nemzetközi bíróság utólagos gyakorlata került:* „Yet subsequent practice had always referred to the subsequent conduct of states parties. There seems to have been absolutely no precedent for the notion that the practice of the organs of an international organization might act as a proxy for subsequent state conduct. (...) (T)he consistent practice of the organs of an international organization is an authentic and appropriate guide to the meaning of that organization’s constituent instrument.”²¹ A strasbourgi emberjogi bíróság kissé módosítva ment el ugyanebbe az irányba. Ugyanis a bírái ugyan az emberjogi egyezményben résztvevő sok-sok állam gyakorlatát tekintik értelmezési alapnak a 31. cikk 3/b. pontjára hivatkozva, ám ennek lényege, hogy nem a vitába került államok saját gyakorlatát - vagy ha egy egyén a saját államát támadta meg, akkor annak az államnak a gyakorlatát veszi alapul -, hanem több részes állam gyakorlatából egy *európai konszenzust* mond ki, és ehhez méri az összes többi államot, benne az éppen vitában levő államokat is. Az pedig, hogy mi a tényleges európai konszenzus az egyes jogokat illetően, a bírák szuverén módon maguk

¹⁸ „There shall be taken into account, together with the context (...) any relevant rules of international law applicable in the relations between the parties.”

¹⁹ Lásd Julian Arato: Constitutional Transformation in the ECtHR: Strasbourg’s Expansive Recourse to External Rules of International Law. Brook. J. Int’L Law 2012 (Vol. 37.) 351-353. o.

²⁰ „All treaty interpretation shall take into account (...) any subsequent practice in the application of the treaty which establishes the agreement of the parties regarding its interpretation”

²¹ Julian Arato: Treaty Interpretation and Constitutional Transformation: Informal Change in International Organization. The Yale Journal of International Law, (Vol. 38.) 2013. 319. o.

deklarálják: „*Within this narrow context, however, the ECtHR adopts an extraordinarily broad construction of VCLT 31 (3)b itself, notable in two important respects. First, the singular feature of the Court’s approach is that it does not require the common practice of all the parties, even when it is aware of the contradictory practice of a minority of parties. So long as the practice of the parties evidences the agreement of most of them on a given interpretation the Court will consider the interpretation authentic and established.*”²²

Az egyes szuverén államok és törvényhozásuk felett parttalaná váló emberjogi kontroll egyik külön problémáját jelenti, hogy a strasbourgi bíróságokba az egyes államok által küldött bírák - akik a pluralizmus logikája szerint változó törvényhozási többségek egyikének kiválasztottjait jelentik – a később megváltozott otthoni törvényhozási többség felett egy jelentős ellen-politikai érvényesítési lehetőséghez jutnak. Az ECtHR ugyanis azt a döntési eljárási szabályt alakította ki, hogy a saját államát Strasbourgban megtámadó természetes személy ügyében nemhogy nincs kizárva az adott állam által küldött bíró, hanem éppen hogy rendszerint ő a raportőr, az ügyben a döntést előkészítő előadó bíró.²³ Ha az ember a szem elé veszi, hogy az európai államokban az egyik legfontosabb törésvonal a plurális politikai táborok között az állami szuverenitás megtartására törekvők versus az ennek feladására törekvők között feszül, akkor fel tudja mérni, hogy mit jelent az, ha pl. egy szövetségi Európát támogató egykori törvényhozási többség által küldött bíró dönt folyamatosan egy állami szuverenitás megtartására minden eszközt bevető későbbi törvényhozás többség törvényét megtámadó személy ügyében. Az emberjogi egyezményben résztvevő államok így az otthoni politikai küzdelmeik felett sokszor egy meghosszabbított ellen-politikai szerveződéssel kénytelenek szembenézni Strasbourgban. Ez a probléma különösen súlyossá teszi az emberjogi bíróság előbb bemutatott expanzióját és az Egyezményen túllépő kontrollját az állami törvényhozások felett.

A már elemzett a tágításokhoz jön ráadásul az az általános expanzív gyakorlat, melyet több európai alkotmánybíróság is művel az egyes alkotmányos alapjogok értelmezésében. Ennek lényege, hogy miután az alkotmányi szabályozás az egyes jogi folyamatok garanciális pontját alkotmányos alapjogként rögzítette, az alkotmánybírák úgy fogják aztán fel ezt a garanciális pontot, hogy a teljes folyamatra kiterjesztik az adott alkotmányos alapjogot, és ezzel elvonva a jogi folyamat többi részét is a törvényhozási alakítási szabadság alól alapjogiasítják az egész jogterületet. Pl. így van ez a büntető eljárás terén, ahol a védelemhez való jog és más garanciák védelmére hivatkozva a teljes büntetőeljárást bevonták ezekbe a jogokba és ezzel az alkotmánybírósági ellenőrzés alá; vagy ugyanígy a népszavazáson való részvétel jogát oly módon kitérítik, hogy a teljes népszavazási folyamat bekerült ebbe az alkotmányos alapjogba. A strasbourgi bíróság rendszerint még a legaktivistább alkotmánybíróságokhoz képest is jobban kiszélesíti az Egyezmény jogait, és ezzel a szerződő államok egész jogterületeit vonja be ellenőrzés alá. *Melissa A. Water* „*lopakodó monizmusnak*” nevezi ezt a hatást, és ezzel az alapvetően dualista alapon álló jogrendszerek - melyekben a nemzetközi jogi normák külön beiktatással kerülnek be a belső jogrendszerbe – közvetlenül alárendelődnek a nemzetközi normáknak.²⁴ A Julian Arato által elemzett két kitérítéssel együtt a strasbourgi bíróság tehát igazi szuverénként kezd viselkedni a szerződő államokkal szemben, és ez teszi érthetővé, hogy több európai államban erősödnek a hangok

²² Id. mű 336. o.

²³ „For this reason, the national judge is normally required to sit on a case involving his or her state, often playing the role of „judge-rapporteur” on the seven-member panel by taking the lead in organizing the documents and proceedings.” Leigh Sigwart: The „National Judge”: Some Reflections on Diversity in International Courts and Tribunals. *McGeorge Law Review* (Vol. 42.) 2010226. o.

²⁴ Lásd *Melissa A. Water: Creeping Monism: The Judicial Trend Toward Interpretative Incorporation of Human Rights Treaties. Columbia Law Review* (Vol. 107.) 2007 No. 2. 628. o.

már magának az emberjogi egyezménynek való alávetés felbontására, így Nagy-Britannia esetében ezt már Cameron miniszterelnök is felvetette a közelmúltban.²⁵

II.2.2. A nemzetközi jog alkotmányjogiasítása

A II. Világháború után az Amerikából Európába áttelepített alkotmánybíráskodás – most tekintsünk el az osztrák kezdetektől 1920-ból, melynek csak az elkülönített szervezeti megoldását vitték tovább - egy lényeges szempontból más funkciót is kapott a nemzetközi jog vonatkozásában, mint az eredeti helyén volt. Az 1949. évi német alkotmány a megszálló amerikai csapatok jogászainak szoros ellenőrzése mellett jött létre, és ahogy Németország felosztása és tartós megszállása - illetve az amerikai ellenőrzés mellett elindított európai integráció révén egy nagyobb európai egységbe befogása - is célozta, a német alaptörvény egyes előírásai is súlyt helyeztek arra, hogy ne idéződjön fel a nemzeti szocialisták 1932-es, milliók általi megválasztásának veszélye és ezzel a kialakult nemzetközi hatalmi egyensúly felborulása.²⁶ A nemzetközi hatalmi viszonyoknak való közvetlen alávetést célozta így az is, hogy bekerült az 1949-es német alaptörvénybe a német jog nemzetközi jognak való közvetlen alávetettsége: „A nemzetközi jog általános szabályai a szövetségi jog részét képezik. Megelőzik a törvényeket és a szövetségi terület lakosai számára közvetlenül állapítanak meg jogokat és kötelezettségeket” (29. cikk). Majd a nemzetközi jog közvetlen német jogfelettségét a 100. cikk (2) bekezdése úgy pontosítja, hogy ha egy bírósági eljárásban kétség merül fel abban a tekintetben, hogy egy nemzetközi jogi szabály a szövetségi jog részét képezi-e, akkor vita esetén ebben az alkotmánybíróság dönt. Az elmúlt hatvan évben ugyan a német alkotmánybírák ezt a hatáskörüket csak visszafogott mértékben gyakorolták,²⁷ de mindenesetre ez a példa megteremtette a legtöbb, később létrejött európai alkotmánybíróság számára az amerikaitól eltérő új funkciót is: nem egyszerűen alkotmánybíróság a törvények hazai alkotmányhoz mérésével, hanem egyben *nemzetközi jogi bíróság is* a hazai törvényeknek a nemzetközi joghoz mérésével. Ezzel a megkettőzéssel és összefonással az európai országok hazai alkotmányai és a nemzetközi jog elvileg egy közös normaanyagban egyesüléshez közeledhetnek, noha mindig az adott alkotmánybírósági többségek döntenek el, hogy mennyire ambicionálják az alkotmánybíráskodás mellett a „nemzetközi bírósági” szerepet, vagy milyen fokban hagyják az utóbbit a nemzetközi fórumokra, és csak a hazai alkotmányhoz mérik a törvényeket ellenőrzés közben.

Ezt az összefonódási lehetőséget azonban több fejlemény is érinti az utóbbi években, és ezek új aspektust adhatnak az alkotmánybíráskodásnak, vagy adnak is, ahol ezek erősebben realizálódtak az adott ország alkotmánybíráskodásában. Egyik ilyen fejlemény - erős globális

²⁵ Ennek legújabb fejleményeként a Cameron-kormány minisztere, Chris Grayling egy törvényjavaslat elkészítését jelentette be, melyben egyik opciót az jelenti, hogy miközben Nagy-Britannia az Európai Tanács tagságát fenntartaná, megfontolja az emberjogi egyezményből való kilépését: „He said legal advice suggests that UK could remain part of the Council of Europe while withdrawing from the jurisdiction of its court. However, he said the Strasbourg court should first rethink its purpose when such a country as Britain reconsiders membership. (...) Grayling said every word of European convention on human rights is sensible but the way that it is interpreted is problematic.” The Guardian: Grayling says European court of human rights has lost legitimacy. Monday 30 December 2013.

²⁶ A német alaptörvény (Grundgesetz) 1949-es létrejöttének leírásához lásd: Karlheinz Nicklauß: Der Weg zum Grundgesetz. UTB Verlag, Stuttgart. 1999.

²⁷ „Some post-World War II national constitutions incorporate international law - or some parts of international law - as superior to statutes. So for example, in Germany, The Basic Law provides that „the general rules of public international law... take precedence over statutes and directly create rights and duties for individuals”, although in practice this provision is given somewhat restrictive meaning”. Vicki C. Jackson: Transnational Challenges to Constitutional Law: Convergence, Resistance, Engagement. Federal Law Review, (Vol. 35.) 2007, 164. o.

hatalmi támogatás mellett – a *nemzetközi jog alkotmányjogiasodásának* elmélete, melyet több jogtudósi és jogpolitikus csoport is támogat, és amely az eredetileg a nemzetállamok közötti szerződéssel létre hozott jogot jelentő nemzetközi jogot mint egy új „globális alkotmányjogot” fogja fel, illetve igyekszik ezt így felhasználni a nemzetállami jogokkal és alárendelődő alkotmányaikkal szemben. Szűkebb elemzéssel csak egy elméleti fejlemény ez az új jelenség, de ha átfogóbban vesszük szemügyre az utóbbi évtizedek globális világrendjének változásait, akkor ez nagyon is beleillik ezekbe. Mint láttuk, az 1970-es évek elejétől induló, majd az 1980-as évektől az egész euroatlanti térségben dominánssá váló változás a korábban az 1940-es évek második felétől létező keynesiánus, „jóléti állami” kapitalista szerveződést - benne a nemzetállami önállósággal - egyre inkább a leépülés felé vitte. Ezzel párhuzamosan fokról-fokra a nemzetállamok határait lebontó, és önálló belső szerveződésük helyett az egyes országokat a globális-monetáris kapitalizmusba integráló mechanizmusok kezdtek kiépülni. A szovjet birodalom széthullása után az innen kiszabaduló közép- és kelet-európai országok már ebbe a globális-monetáris kapitalista szerveződésbe léptek be az 1990-es évektől. A fokozódó európai integráció – úgy, ahogy a világ többi régiójában a hasonló integrációs szerveződések is - ezektől a globális struktúráktól kapták az ösztönzéseket és a háttérorősítést a befogott nemzetállamok feletti ellenőrzés fokozására. A Valutaalap, a Világbank és főként az 1995-től működő WTO nemzetközi szerződésekkel és ezek szankcionálására bírságotól fórumok létrehozásával stabilizálta a globális világrend ellenőrzését a nemzetállami szerveződések felett. A formailag továbbra is érintetlenül létező állami szuverenitás így a határaikat a munkaerő-, árú- és tőke mozgás előtt kötelezően kinyitásra ítélt országokban él tovább, és ez az addig is létező globális hatalmi szerveződések és mögöttük álló globális tőkés- és bankárcsoportosulásokat minden eddiginél erőteljesebben tette dominálónvá felettük. Tulajdonképpen ez az egész globális struktúra csak a 2008-as nagy válságsorozat megindulásával rendült meg, mivel az egésznek alapját adó, globális bankcsaládokra épülő pénzügyi rendszer elemi szinten bizonyult alkalmatlannak a nemzetállamokat elfojtó világkapitalizmus tartós fenntartásra. Ezek a jelenségek - egyesülve a különösen a közép-kelet-európai országokat sújtó migrációs mozgásokból következő demográfiai összeroppanás jeleivel -, erősebbé tették az Unióval szemben a nemzetállami szerveződés fenntartására irányuló politikai erőket a térségünkben éppúgy, mint az e feletti globális mechanizmusokkal való szembeszállás tendenciáit. Ez utóbbiak azonban még olyan friss fejlemények, hogy szellemi szintű irányzatok szintjén irányváltásokat még nem erősítettek fel, és a monetáris-globális világkapitalizmus problémamentességét alapul vevő szellemi irányzatok erőteljesek ma is.

Ez a strukturális háttér adhat magyarázatot azokra a szellemi fejleményekre, melyek az 1990-es évek közepétől a nemzetközi jog és az alkotmányjog határterületein tevékenykedő jogászok között a nemzetközi jog alkotmányjogiasodásának elméletét hozták létre. *Alexander Somek* kritikusan úgy írja le ezt a törekvést, hogy mivel az európai alkotmányozás és az Európai Egyesült Államok létrehozásának terve az ezredforduló utáni években politikailag teljes mértékben megbukott, és az euroszkepticizmus növekedése mellett semmi esély ennek visszafordítására, a valamikori politikai törekvés helyére az ezt támogató tudósok/jogpolitikusok léptek, akik a társadalmi és a jogi realitás fogalmainak átértelmezésével kívánják létrehozni az általuk kívánt állapotot. Ha az új világrend nem hozható létre már politikai eszközökkel, akkor képzeld el, hogy a kívánt változás már meg is történt, és csinálj úgy, mintha a változás már realitássá vált volna: „*Since nobody appear to believe any longer in a change of the world order by political means, scholarship is increasingly taking comfort from the academic equivalent of practical change, namely the re-description of social realities, If the world cannot be changed, you imagine it changed and*

*pretend the work of your imagination to amount to the real. (...) The most ludicrous form of the re-description is the application of constitutional vocabulary to international law.”*²⁸

Christine Schwöbel, e szellemi fejlemény kutatója is úgy jellemzi ezt az irányzatot, hogy hangoztatói csak felerészben jogtudósi attitűddel vallják ezt - létező jelenségek semleges diagnózisaként -, és sokan ezek között inkább normatív vízióval sürgetik egy globális alkotmány létrejöttét a világtársadalom felett.²⁹ *Tudósi és egyben politikai-jogpolitikai mozgalom* így ez, és ezt a kettős jelleget a szem előtt tartva lehet igazán megérteni az itteni állításokat, ezek motivációit. Tisztább tudósi kiindulópontot foglal el Günther Teubner ebben a szellemi irányzatban, aki Niklas Luhmann világtársadalom elképzeléséből indul ki. Luhmann elméletében a nemzeti társadalomszerveződés már csak illúzió, a funkcionálisan differenciálódott modern társadalom az egyes alrendszereket már a világtársadalom szintjén szervezi meg, és Teubner a globális-monetáris mechanizmusok domináns szerepbe kerülését csak ennek kiteljesítőjeként látja. Így a tényleges világtársadalmi létezés - miközben az alkotmányok formailag a nemzeti szinten stabilizálják az alkotmányosság intézményeit – egy szocietális világalkotmányt formál ki globális szinten. Teubner számára az új fejlemények a nemzetközi jog alkotmányjogiasodásával csak egy újabb bizonyítékot adnak Luhmann világtársadalom elméletének, és ezt a fejleményt a funkcionális alrendszerek világtársadalmi szerveződése kényszeríti ki.³⁰

Egy másik irányzatot a nemzetközi jog alkotmányjogiasodásának elméletén belül *normatív konstitucionalizmusnak* nevezik, és ez arra törekszik, hogy a nemzetközi jog általános szabályai közül egy csoportot kiemeljen azon az alapon, hogy ezek morális megalapozásúak, és ezt mint egy globális alkotmányjogot prezentálják, amely anélkül is köti az államokat, hogy csatlakoztak volna az ilyen nemzetközi szerződésekhez.³¹ Ez azonban

²⁸ Alexander Somek: Administration without Sovereignty. In: Petra Dobner/Martin Loughlin (eds.): *The Twilight of Constitutionalism?* Oxford Univ Press 2010. 286 o.

²⁹ „When discussing global constitutionalism, international lawyers commonly assume one of two orientations: either a normative orientation (this is the type of constitutionalism we should have) or a descriptive orientation (this is the type of constitutionalism we already have). The former mostly concerns visions for a „global constitution” while the latter often concerns ideas of the process that will at some point culminate in „a global constitution”; this process is commonly referred to as „constitutionalization”. (Christine Schwöbel: *The Appeal of the Project of Global Constitutionalism to Public International Lawyers*. German Law Review (Vol. 13) 2012 No. 1. 1. o.) Lábjegyzetben még van tér arra, hogy e gondolat szélesebb bázisának prezentálására Rainer Wahl-tól is megidézzük a kettős szerep kiemelését: „In their double role scientific observers and legal policy shapers, numerous scholars of Europe used powerful rhetoric to defend the concept of the constitution and saw major progress in transposing concepts and terms from their narrow nation-state application to the European level. In their often powerful will to help shape of politics, which always also endangers scholarship, they used the concept of the constitution to help bring citizens over hurdles to a deepened union.” Rainer Wahl: *In Defence of 'Constitution'*. In: Petra Dobner/Martin Loughlin (eds.): *The Twilight of Constitutionalism?* Oxford Univ Press 2010. 240 o.

³⁰ Lásd erre legutóbb Günther Teubner: *Constitutional Fragments: Societal Constitutionalism and Globalization*. Oxford University Press. Oxford 2012. Csak lábjegyzetben lehet most kitérni arra, hogy Luhmann egész világtársadalom-elmélete egy féloldalasságon nyugszik azzal, hogy kirekesztve a társadalom szerveződéséből az egyes embert mint „pszichikai rendszert”, nem tudta figyelembe venni az emberi személyiség egészének a közösségek mindennapi életében való szerveződését. A mindennapi élet struktúrái pedig – szemben a funkcionális alrendszereknek ténylegesen a világ egészében való szerveződésével – erőteljesebben megmaradtak a nemzeti társadalmi szerveződések szintjén, és a morális szocializáció, illetve a hatékony közösségi identitás – hacsak nincs egy extrém erős vallási identitása valakinek, ami az európai civilizáció utóbbi évszázadában tömegesen már elképzelhetetlen – a nemzeti közösségek nélkül csak csonkán lenne lehetséges. Amennyiben tehát valóban a nemzeti közösségek végleges megszűnése felé fejlődik az európai civilizáció, akkor inkább az összeroppanás várja, mintsem az az optimista jövőkép, amit Teubner a szocietális világalkotmánnyal feltételez. (A luhmanni elméleti féloldalasság elemzéséhez lásd *Béla Pokol: Gesellschaftliche Teilsysteme oder professionelle Institutionensysteme? Reformulierungsvorschläge zu Niklas Luhmanns Systemtypologie*, Zeitschrift für Soziologie 1990/5.; illetve *Béla Pokol: Theoretische Soziologie und Rechtstheorie*. Schenk Verlag, Passau, 2012.

³¹ Christine Schwöbel ide sorolja Erika Wet tanulmányát 2006-ból „The Emergence of International and Regional Value Systems as a Manifestation of the Emerging International Constitutional Law”, Angelika

álláspontom szerint két hibában is szenved. Az egyik hiba a morális megalapozásban rejlik, mivel ez kimondatlanul a ténylegesen létező társadalmakban elterjedten működő erkölcsőtől (közmorál) *elszakítva* tesz fel univerzális morális normákat, melyre alapozva egy világalkotmány léte megállapítható. Ilyen univerzális világmorál azonban csak a morálfilozófusok kritikai morál-elméletében lehetséges, és az euratlanti térség országaiban a szellemi körökben hatásos univerzális kritikai morál többé-kevésbé csak az igazságosság egy megcsonkított verziója körül tudott felvázolni egy ilyen morált. Kantból kiindulóan leginkább John Rawls és őt továbbfejlesztve Jürgen Habermas hoztak létre ilyen univerzális kritikai morált feltevő elméleteket, ám ez - az empirikus morálszociológiai felmérések szerint - csak a szűk elitértelmiségi körök liberális részeiben kap követést a reális életben. A nyugati civilizáció társadalmában az emberek igen nagy többsége a bevett és elterjedt sok évszázados erkölcsi értékek szerint éli életét.³²

Másik hibát jelent a nemzetközi jog államok közötti szerződésekre alapozott jellegének hallgatóságos elvetése ennél az irányzatnál. Az elmúlt évszázadokban ezen nyugodott a nemzetközi jog, és ez tette lehetővé, hogy az erős és a gyenge államok közötti különbségek ellenére jogként működjön a globális térségekben ez a normaanyag, és ne tudják a mindenkori világhatalmak az álláspontjaikat a pusztá erejükre támaszkodva érvényesíteni a gyengébb államokkal szemben. Ennek megváltoztatása, és nemzetközi jogi életben domináns szellemi erők révén egy „világalkotmányjogot” kiharítani a nemzetközi jogból, mely szerződéssel csatlakozás nélkül is köti az egyes államokat, a pusztá erőfölény „alkotmányi álcázását” jelentheti csak. Itt tehát egy nem explicit lényegi ugrás van a nemzetközi jog ezen elméletében, és ennek legitimálására szolgál az univerzális kritikai morállal aládúcolása. Ez azonban nem állja meg a helyét.

Egy harmadik kiindulópontot jelent a nemzetközi jog alkotmányjogiasodásának elméletében az *analógiai konstitucionalizmus* irányzata Christe Schwövel elemzésében, amely a nemzetállami jogok feletti EU-jogot veszi alapul, és a tagállami jogok ezzel együttélésének analógiájára teszi fel egy többszintű alkotmányi rend csúcsaként a nemzetközi alkotmányjog létét és működését. Ezen érvelés szerint, ahogy az EU tagállamainak alkotmányai egy közös alkotmányi értékrendszerben egyesülni tudnak, úgy a nemzetközi jog általános normáiból és elveiből is kiemelhető egy világalkotmány, és igazolható ez ugyanúgy, ahogy az EU közös alkotmányi értékrendszere.³³ Ez a megközelítés azonban eleve egy vitatható felfogást és inkább csak politikai törekvést abszolutizál az Unión belül a tagállamok alkotmányai és felettük az uniós jog egyes részeinek uniós alkotmányjogként felfogása terén. Ugyanis ténylegesen az ilyen általános részek csak az egyes tagállamokon belül az *uniós jog alkalmazása közben hatályosak*, és az ezen kívüli tagállami belső jogokat illetve alkotmányi szabályokat nem érinthetik, és nem állnak felettük. Ezzel szemben azok a jogász csoportok és uniós politikusi körök, akik az Uniót egy szövetségi állammá kívánják átformálni a tagállami szuverenitás lényegi megszüntetésével, az általánosabb uniós jogi normákat ilyen uniós alkotmányként igyekeznek felfogni. Egy ilyen törekvésre volt válasz legutóbb épp Magyarország vonatkozásában az Európai Bíróság döntése, mely az uniós Alapjogi Karta hatályával kapcsolatban leszögezte, hogy az nem általános alapjogi rendszerként létezik a tagállamok joga felett, hanem csak akkor lehet bevonni a döntésbe, amikor az adott ügyben

Emmerich-Fritsch anyagait és Michael Byers tanulmányát „Conceptualising the Relationship between Jus Cogens and Erga Omnes Rules” 2007-ből.

³² Lásd Lawrence Kohlberg ez irányú morálszociológiai felméréseit: From is t ought. How to commit the naturalistic fallacy and get away with it in the study of moral development. In: Th. Mischel (ed.): Cognitive development and epistemology. Academic Press, New York. 1971. 151-235. o. A közmorált eltüntető és ezt a kritikai morállal felcserélő elméleti irányzatok kritikájához lásd korábbi elemzésemet: Pokol Béla: Moráleméleti vizsgálódások. A közmorál elméleti eltüntetéseinek kritikája. Kairosz Kiadó, Budapest 2011.

³³ Schwöbel ide sorolja Matthias Kumm anyagait, pl. „The Legitimacy of International Law: A constitutionalist Framework of Analysis” c. munkáját 2004-ből.

uniós jogszabály alkalmazása történik.³⁴ Az uniós jog pedig csak pontosan körülírt ügyekben és területeken áll a tagállamok joga felett. Az analógiai konstitucionalizmus tehát már az Unión belül is téves alapokon áll, és inkább csak politikai törekvésként fogható fel az Unió jelenlegi állapotának szövetségi állammá továbbvitele felé, és ezt továbbfejteni a nemzetközi jog világalkotmányként felfogásának alátámasztására felé még inkább tévesnek minősíthető.³⁵

Összefoglalóan érdemes a német Rainer Wahl rendszerezett kritikáját bemutatni a nemzetközi jog alkotmányosodásának téziseivel szemben, mert a német szakirodalomban ez már majd két évtizedes múltra tekint vissza, és így a nálunk csak kezdődő vita sok újrafelfedezést megspórolhat. Wahl nyolc pontban összegzi azokat a konceptuális változásokat, melyeket az alkotmány-gondolat állami síkról globális térre való átvitele magával hoz: 1) Ha a nemzetközi jog többé nem államok-köztiségre koncentrál, és nem az egyes államok többé ennek alanyai, akkor új szubjektum után kell nézni, és erre a pozícióra akkor a nemzetközi közösség mint legátfogóbb emberi közösség merül fel, melynek átfogó érdekei és értékei vannak, melyet valamilyen vezetés erőszak bevetésével szankciókkal is érvényesíthet szűkebb közösségekkel és egyes államokkal szemben. 2). Ha ez az új nemzetközi jog már nem a tagállamok konszenzusán alapul, akkor ennek pótlására valamilyen átfogó normatív bázist kell kialakítani, és emberjogok, általános javak, értékek kinyilvánításával, melyek megsértése akkor is igazolja az egyes államok ellen szankciót, ha ezek azokat visszautasítják. 3) A *ius cogens* koncepciója ezért válik középpontivá az új alkotmányos nemzetközi jog híveinél, mert úgy tünteti fel a tartalmait, mint a legátfogóbb értékeket és morális alapokat, melyeknek senki nem állhat ellen. Ám a ténylegesen nemzetközi jogban ennek a kategóriának a legszűkebb területen van jelenleg alkalmazása, és óriási a szembenállás azzal a csúcsteljesítménnyel, amit a nemzetközi alkotmányosság hívei ennek tulajdonítanak. 4) Ha a nemzetközi jog nem marad e koncepciónak megfelelően a továbbiakban már formális jog, akkor normatív-értékelvű joggá kell válni, mely a modern jog alapjával való szakítást jelent.³⁶ 5) Ha a nemzetközi jog már kevésbé formális-pozitív jog és inkább normatív-értékbázison nyugvó, akkor a morális megalapozás válik középpontivá, és ezzel az eddigi eljárás-központú, egyezmény-elemző nemzetközi jogtudományból inkább morálfilozófiai és jogfilozófiai szellemi vállalkozás alakul ki. 6) Az állam szerepe az új felfogásban átalakul, és pusztán mint a nemzetközi emberközösség egy kollektív tagja kap csökkentett státuszt, amely az eddigi nemzeti közösség érdekei helyett már a világ egészének szintjén levő érdekek végrehajtójává válik. 7) Ahogy a belső állami jogokban végbement

³⁴ „A Charta 51. cikkének (1) bekezdése szerint a Charta rendelkezéseinek a tagállamok csak annyiban címzettjei, amennyiben az Unió jogát hajtják végre.” (Az Európai Bíróság 8. tanácsának döntése, 2013. okt. 10.)

³⁵ Megítélésem szerint a hazai jogpolitikai vitákban ide sorolható a „többszintű alkotmányosság” propagálása is, amely - szemben az előbb említett ítélettel az Európai Bíróságtól - úgy teszi fel a tagállami alkotmányok felett egy uniós alkotmányi szabályrendszer létét, hogy összekeveri az egyes tagállamok összehasonlító jogászainak és jogtudósainak absztrahálási eredményeit az általános alkotmánytani monográfiáikban és a *tényleg hatályos* uniós jogi állapotokat. Az előbbieket eltervezhetnek „általános európai alkotmányt”, de ténylegesen ’többszintű alkotmányosság’ ezekből a tagállamban létező alkotmányok felett csak akkor jöhetne létre, ha egy föderalista politikai mozgalom sikerének eredményeként - és most tegyük zárójelbe, hogy ez mennyiben lenne áldás, vagy inkább átok - létrejönne az Európai Egyesült Államok. Addig ez a felcserélés, és tagállamok feletti kötelező európai alkotmányosságról értekezni inkább csak politikai törekvések tudományos álcában való megjelenésének tekinthető.

³⁶ Jelezni kell a német nyelv magyarra fordításánál a nehézséget abból eredően, hogy a mi elterjedt köznyelvünkben ha valami értékelvűvé válik, az eredendően csak jó lehet, és az értékes egyenlő a jóval. Az itteni elemzésben azonban normalogikai jelentésében szerepel az „érték” és „értékelvűség”, mely szemben a szabálypontosságú normafelmutatással az értékek síkján csak kontúr nélküli előnyben részesítéseket és háttérbe tolásokat ad meg; és ráadásul ezek is egymást keresztezik a konkrét alkalmazásuk közben, és ez csak egyikük háttérbe szorításával a másik javára lehetséges. Az értékek abszolútságra törekvése ezt nem teszi lehetővé, és ezért beszélt valamikor Carl Schmitt az „értékek zsarnokságáról”, ami a magyar köznyelv (nem normalogikai) érték-felfogása miatt nem igazán fordítható le magyarra.

átalakulás szerint az állam már nem a közösség egészének kifejezője és célja, hanem az egyes egyén áll mindenekfelett, úgy az új alkotmányos nemzetközi jogban is az egyén kerül mint végső védelmi cél a középpontba, és az új alkotmányos nemzetközi jog emberjogi dimenziót kiemelő hangsúlya ennek megjelenítését jelenti. 8) Végül kiemeli Rainer Wahl az új alkotmányos nemzetközi jog jogértelmezési módszereinek átalakulását a hagyományoshoz képest. Ennek lényege, hogy míg az államok-köztiséget és a államközi szerződéseken nyugvó hagyományos nemzetközi jogban a szubjektív jogértelmezés dominált, melyben a megegyező államok akarata és szándéka volt a középpontba, addig az új, az államoktól elszakított nemzetköz jogban az objektív értelmezési módszerek nyernek teret.³⁷

Végül álljon itt *Philip Allott* értékelése a nemzetközi jog átalakulásaként létrejövő új globális hatalmi realitás globális uralmi csoportjáról: „*Finally, we must face a new global social reality, a reality dominated by a new version of an age-old social phenomenon, an emerging international aristocracy, an oligarchy of oligarchies.*”³⁸

II.2.3. Egy globális alkotmányoligarchia formálódásának a veszélye

A II. Világháború utáni évektől a nyugati hatalmak által levezényelt átalakulás egyik központi kérdése rendszerint az alkotmány elkészítése volt, és ebben meghatározó szerepe volt a megszálló vagy megszállás nélkül az átalakulást ellenőrző nyugati nagyhatalmaknak. Az Egyesült Államok által ellenőrzött átmeneteknél ez addig elmehetett, hogy például Japán részére az amerikai megszálló csapatok jogászai maguk írták meg teljesen az alkotmányt, és ezt csak lefordították utólag japán nyelvre,³⁹ de az 1949-es német alaptörvény készítésének fő vonalait is a megszálló amerikaiak jogászai ellenőrizték. A szovjet birodalom 1989 utáni felbomlasztásakor a függetlenné vált, volt csatlós államokban - mint Magyarországon is – az alkotmányozás nyugati hatalmak általi meghatározása már közvettebb volt, de a külföldi, főként amerikai tanácsadók befolyása döntő volt az alkotmány súlypontjait illetően is azon az úton, hogy a hazai résztvevők egy csoportja folyamatos összeköttetésben állt az amerikai tanácsadókkal. (Illetve közvetetten pedig úgy, hogy a '90-es átalakuláshoz nagyrészt alapul vett német alaptörvényi megoldások eleve a korábbi amerikai megfontolásokat tartalmazták.) Az Közép-Kelet-Európában így kiképzett „tranzitológus szakértők” aztán később az Egyesült Államok által vezényelt más változásokban globális szinten is rendelkezésre álltak.⁴⁰

³⁷ Lásd Rainer Wahl: In Defence of 'Constitution'. In: Petra Dobner/Martin Loughlin (eds.): *The Twilight of Constitutionalism?* Oxford Univ Press 2010. 230-232. o.

³⁸ *Philip Allott*: „The Emerging International Aristocracy”, *New York University Journal of International Law and Politics*. (Vol 35.) 2003 No. 2. 309. o.

³⁹ Noah Feldman írja, hogy a japán alkotmány külső, rákényszerített jellege a hatályba lépés után tíz év múlva a japán közvélemény tudomására jutott, és ekkor egy bizottságot hoztak létre az alkotmány rendelkezéseinek átvizsgálására és esetleges revíziójára, de végül mindent megtartottak benne, ami ma már nem lenne elképzelhető – teszi hozzá – az alkotmányok belső legitimitásának igénye miatt: „Less than a decade after the adoption of the Japanese Constitution, the document's imposed foreign origins became public knowledge in Japan. A commission was formed to consider redrafting – and despite the recommendations for changes, the existing constitution was preserved in its entirety. A half century later, one cannot imagine this sort of acquiescence being reproduced in most places in the world. Today a new constitution must be understood as locally produced to acquire legitimacy.” *Noah Feldman*: *Imposed Constitutionalism*. *Connecticut Law Review* (Vol 37.) 2005, 859. o.

⁴⁰ „Indeed, the Bush administration sent a coterie of two dozen veterans of Eastern Europe democracy movements to Iraq in April of 2003 with the aim - quickly thwarted - of getting their insights on how the process should work.” *Noah Feldman*: *Imposed Constitutionalism*. *Connecticut Law Review* (Vol 37.) 2005, 865. o. A globális térben mozgó, nemzetközi alkotmánytanácsadók tevékenységének leírására lásd még *Louis Aucoin*: *The Role of International Expert in Constitutional – Making. Myth and Reality*. *Georgetown Journal of International Affairs*. 2004 Winter/Spring 89-95 o., illetve *Michael Riegner*: *The Two Faces of the*

E kezdetek után az átmenet lezajlása sem szakította meg a belső alkotmányozás és közjogi fejlődés globális kontrollját, és ezt az európai államok vonatkozásában még az is árnyalta, hogy az európai integráció küzdelmeiben az ezredforduló idején egy egységes uniós alkotmány készítése is felmerült, melynek küzdelmeiben a korábbinál tisztábban megfogalmazódott az egyik politikai irányzat csoportjaiban az Európai Egyesült Államok létrehozásának szándéka. Ez végül elbukott, de ennek folyamán markáns körvonalat öltött egy európai jogászcsoporthozulás, amely a félbehagyott európai alkotmány kerülő úton történő megvalósításának módozatait kutatja azóta is. A formailag szuverén európai államok felett úgy lehetne egy vázlatos képet adni a globális alkotmányoligarchia formálódásáról, hogy alapszinten az egyes országok egyetemi-akadémiai szférájában tevékenykedő jogászcsoporthozulásokat emeljük ki, melyek egyes – főként alkotmányjogász és nemzetközi jogász körökből egyesülő - részei egy folyamatos diskurzusban állnak össze a nemzetközi jog alkotmányjogiasítását, illetve az alkotmányjog nemzetközijogiasítását kutatva-ösztökélve. Ez az utóbbi években formálódó jogpolitikai/tudományos közösség a különböző nemzetközi alapítványok által finanszírozott közvetítő hálózatok révén külföldi ösztöndíjak, konferenciasorozatok rendszerét építette ki, ahol az egyes országokon belüli csoportosulások sűrű hálózattal összefonódhatnak, közös tematikát, vezéreszméket, érvelési mintákat és szlogeneket kialakítva. Az elvileg akadémiai-egyetemi berkekben szerveződő diskurzusok ebben a szférában is kifejtik hatásukat a jövő jogászainak globális-kozmpolita eszmék felé nevelésében, de igazi hatásuk abban áll, hogy a szélesebb szellemi szektorok és a tömegmédiá globális szerveződés felé nyitott részei óriási módon felerősítik az itteni véleményeket. A közvélemény felé így mint a tudomány és a „szakma” igaz álláspontját, mint vonzó jövőképet mutatják be a globális/európai közjogi rendszer létrejöttét, illetve anomáliának az ezzel szembeszegülő nemzetállami szuverenitás törekvéseit. Amikor pedig fontosabb közjogi döntések - például alkotmánymódosítások, választási rendszer-módosítások, vagy akár a globális hatalomnak nem tetsző kormánykoalíció-alakítások stb. - jönnek létre, akkor az ezzel szembenálló hazai jogpolitikus-csoportok rendezvényeit, akcióit egyes nyugati nagyhatalmak (köztük főként az amerikai) nagykövetségei, alapítványai karolják fel, és szükséges esetben ezek külügyminisztériumait riadóztatva lépnek fel az alkotmányozó hatalmukat gyakorló parlamenti többségekkel szemben. A nemzetközileg szerveződő jogpolitikus/tudós csoportosulásoknak ez adja az igazi erőt, ám ez viszi ki végleg őket az akadémiai világból, és avatja e csoportokat a globális hatalmi küzdelmek aktorává mint a globális alkotmányoligarchia részeit.⁴¹

Ezek a jellemzők és jegyek formai oldalról, strukturális összefüggésekből mutatják meg az alkotmányoligarchia szerveződését, ám ha tartamilag nézzük meg törekvéseiket, akkor ebből a szempontból is demokráciától elszakadást és az alkotmányosság más alapokra helyezését láthatjuk e csoport képviselőinek írásaiban. Egyik ilyen vonás, hogy általában is háttérbe szorítják a demokratikus szerveződés fontosságát a globális alkotmány

Internationalized pouvoir constituant: Independence and Constitution-Making under External Influence in Kosovo. *Goettingen Journal of International Law*. 2010. No.32. (Vol. 3.) 2010, 1035-1062. o.

⁴¹ Az amerikai Jon Kyl, Douglas J Feith és John Fonte közös cikkükben a Yale jogászprofesszora, Harld Koh globális szinten játszott szerepét elemezve így írja le globális szféra magán aktorainak együttműködését: „Koh has been a compelling advocate of what he calls „the transnational legal process”, whereby „transnational private actors blend domestic and international legal processes to incorporate or internalize so-called global legal norms into domestic law. „Key agents in promoting this process of internalization include transnational norm entrepreneurs, governmental norm sponsors, transnational issue networks, and interpretative communities,” he wrote in a 2006 *Penn State International Law Review* article. „In this story one of these agents triggers an interaction at the international level, works together with other agents of internalization to force an interpretation of the international legal norm in an interpretative forum, and then continues to work with those agents to persuade a resisiting nation-state to internalize that interpretation into domestic law”. Kyl/Feith/Fonte: *The War of Law: How New International Law Undermines Democratic Soverignty*. *Foreign Affairs*, July/August 2013. 118. o.

eltervezésekor, másik erre utaló törekvésük, hogy a demokratikus alkotmányozásnak eddig alapot jelentő alkotmányozó hatalom eltüntetése is megjelenik írásaikban. Mint Christian Volk írja legújabb tanulmányában, a globális alkotmányosság hívei a demokráciára alapozás helyett az általuk létrehozott kritikai morál igazságossági elveire igyekeznek alapozni az új rendet, félretolva a tömeges részvétel formáit elképzeléseikben, és a globális jogászelít észérveinek megfelelést csúsztatják a demokratikus politikai küzdelmek helyére: „*In order to fulfill the promises of global constitutionalism, even thinkers like Juergen Habermas feel compelled to transform questions of global democracy into questions of global justice and the mora-legal quality of the outcome of legal (International Criminal Court) or executive (United Nations Security Council) decision-making on the global level. This gives rise to assumptions that global constitutionalist scholars are not so much concerned with the problem of democratic participation on the global level. (...) The reasonable deliberation of a legal elite supersedes the democratic-political struggle.*”⁴²

A globális alkotmányosság megalapozásából az alkotmányozó hatalom eltüntetését David Dyzenhaus fejtette ki egy új tanulmányában. Ezzel egy kínzó problémát kívánt megoldani, mivel a ténylegesen létező, identitást és szolidaritást felmutató nemzeti társadalmak felett egy általános „európai népről” - nem is beszélve a világ egészében egy egységes közösségről – nem lehet beszélni, így a felvilágosodás után elterjedt demokratikus alkotmányosság alapját, *egy alkotmányozó hatalmat* itt nem lehetett megkonstruálni. Az eltüntetés ezen kíván segíteni. Dyzenhaus stratégiája ennél kétirányú, egyrészt a jogi pozitivismusnak tulajdonítja, hogy egyáltalán felmerül a törvények demokratikus törvényhozással legitimálása, illetve ugyanígy az alkotmány alkotmányozó hatalomra visszavezetése, másrészt az alkotmányozó hatalom eszméje és a tényleges alkotmányozás szűk elitek általi létrehozásának tényeit felmutatva diszkreditálni igyekszik az eszmét, mint irreális elképzelést: „*The distinction between constituent power and constituted power is a natural one of such theories since they are committed to the view that whatever authority a legal order might have must have its basis outside the legal order, for example, in a political decision of "We, the people."* (...) *Normative legal theories are not subject to this ambivalence since they explain law's authority in general by reference to law's intrinsic*

⁴² Christian Volk: Why Global Constitutionalism Does not Live up to its Promises. Goettingen Journal of International Law (Vol. 2.) 2012 No. 2. 559-560. o. Ez a demokráciával szembeni tartózkodás persze eleve adott az ennek a csoportosulásnak morálfilozófiai alapot adó analitikai-normatív jogfilozófiai irányzatnál, ahogy ezen irányzat követője/kritikusa, Jeremy Waldron is írta egy magyar nyelvre lefordított anyagában is. Ez az anyag arra is jó, hogy az irányzat viszolygását is láthassuk, ahogy felsorolja a törvényhozással szembeni fenntartásokat: „a törvényhozásban lefolytatott vita kaotikus és ripacszkodó (...) A törvényjavaslatok nem maguk vívják ki autoritásukat a bennük rejlő értelem erejénél fogva, hanem mások ruházzák fel őket autoritással egy olyan eljárás segítségével, amelyben semmi több sem szól mellettük, mint támogatójuk számbeli túlsúlya (...) Az önkényesség vádja (...) az önkényes eljárást állítja szembe egy észérveken alapuló eljárással egy olyan kontextusban, ahol az ésszerűsége van szükség, mivel a politikai célkitűzések, az erkölcs és az igazságosság fontos szempontjai forognak kockán” (Waldron: Törvényhozás, autoritás és szavazás. In: Bódig/Győrfi/Szabó (szerk.): A Hart utáni jogelmélet alapproblémái. Bíbor Kiadó Miskolc. 2004. 372-373 o.). Egy másik cikkében az ilyen felfogások jogelméletben betöltött domináns szerepe miatt Waldron idézi a critek doyenjének, *Mangabeira Ungernek* az állítását, miszerint „a jurisprudence kis piszkos titkainak egyike” („dirty little secret of contemporary jurisprudence”) az antidemokratikus beállítottságuk” (lásd Waldron: Can there be a Democratic Jurisprudence? (Draft of March 2004 for Analytical Legal Philosophy Conference. NYU School of Law, 1-2 o.). Waldron ezt az állítást helyesli általánosságban, azonban az analitikai jogelmélet esetében ezt a tartózkodást a demokratikus törvényhozás jogban játszott szerepével szemben azzal védi ki, hogy az analitikai filozófia - így az analitikai jogfilozófia is - csak a mindenhol létezőre korlátozhatja magát, és ez nem teszi lehetővé, hogy csak a jogok némelyike esetében létező demokratikus jogalkotást - mint a politikai demokráciák partikuláris sajátosságát - is kutassa: „Democracy as such has little or nothing to teach us about the concept of law under severe disciplinary limitations of general jurisprudence” (i. m. 3 o.). Mindenesetre egy „bágyadt utálatot” azért elismer Waldron is az analitikai jogelmélet demokrácia felé irányuló beállítottságát illetően: „In analytic legal philosophy the discomfort takes a milder form something between languid disdain and disciplined indifference” (i. m. 2. o.).

qualities, hence the question of constituent power doesn't arise there."⁴³ Dyzenhaus ezzel a fejtegetésével ugyan a főként Ronald Dworkin által megalapozott morálfilozófiai irányzathoz indul ki, ahol egy-egy törvény legitimitását szintén nem a demokratikus törvényhozás általi létrehozás alapozza meg elsődlegesen, hanem a vizsgált törvény bizonyos jogelveknek való megfelelése, ám azért ott még a legitimitás alapjaiban benne van a törvényhozási folyamat demokratikussága is. Ezen lép túl Dyzenhaus annyiban, hogy nála már teljes szakítás történik az alkotmány legitimitásának egy alkotmányozó hatalomra alapozásával, és e helyett a létrehozott alkotmány jogon belüli jogelveknek megfelelése lép.

Másik oldalról igyekszik igazolni Dyzenhaus az alkotmányozó hatalommal szakítást, és e helyett a tervezett globális alkotmány globális elitekre és ezek észérveire alapozást, amikor kimutatja, hogy miközben az alkotmányozó hatalom elméletei a nép tudatos döntését képzelik el, és az ideális vitákban kialakuló alkotmányozást tartják a szemük előtt, ténylegesen csak szűk elitek, vagy akár külső hatalmak által készített alkotmánytervezetek felett történik meg a pusztán szavazás, minden átlátás nélkül: „*The theorists of constituent power hypothesize an event – a decision of 'We, the people' – when historical inspection will show that an alien power decided (as the case in postwar Germany, and Japan), or a back-room negotiation (as in South Africa), or an elite of politicians at a constitutional convention.*”⁴⁴ És mivel ez a megalapozás pusztán illúzió - vonja le a következtetést Dyzenhaus - szakítani kell az alkotmányozó hatalom hamis mítoszával és a milliós tömegekre alapozás általi legitímálással, és e helyett az alkotmány tartalmának a politikai morál elveivel, vagy a jog belső elveivel való egyezése alapján kell megadni meg az igazolást.⁴⁵ Én nem hiszem, hogy a demokráciával és az alkotmányozó hatalommal való szakítás e képe után túl erős lenne az *alkotmányoligarchia* kifejezés használata az államokon túli globális alkotmányozásra törekvők leírására.

Európában a globális alkotmányoligarchiának ehhez a szerveződéséhez járul alkalmanként a Velencei Bizottság bekapcsolódása ezekben a küzdelmekbe. Ez az 1990-ben létrehozott szervezet elvileg Európa közös alkotmányos örökségének védelmére szolgál az emberjogi egyezmény körül megszerveződött Európai Tanács tanácsadó szerveként, és az egyes európai államokban folyó alkotmányozás illetve alkotmánymódosítások elemzésével az emberi jogok érvényesülését hivatott segíteni. Ám az emberjogi bíróság már látott többszörös tágításai révén a teljes alkotmányos rendszer, sőt az ezen túli teljes hazai jogrendszerek bekerülnek az emberjogi ellenőrzés alá, így Velencei Bizottság ellenőrzése is párhuzamosan kitágul ezzel. Ezen az úton pedig, miközben csak az európai közös alkotmányos örökség védelme lenne a feladata, ebbe egyáltalán nem tartozó alkotmányozásokkal és alkotmánymódosításokkal szemben is kifogásokat támaszt ez a szerv, és ajánlásokat fogalmaz meg ezek megváltoztatására. Ennek legkirívóbb formája volt az elmúlt években, hogy miközben Európa nagyobbik részében ma sem léteznek alkotmánybíróságok - és tulajdonképpen csak 1989 után váltak a szórványos kezdetek után jobban elterjedtekké -, illetve ahol léteznek is óriási eltérések vannak jogköreikben, a Velencei Bizottság a 2011-es magyar alkotmányozás folyamán komoly aggályokat fogalmazott meg az itthoni alkotmánybíráskodás jogköreinek átalakítása kapcsán. Ezzel alaposan túllépte a jelzett funkcióját a közös európai alkotmányos örökség védelmét illetően, de mivel az Európai Unió politikai küzdelmeiben a szuverenitására támaszkodó Magyarország az uniós szerződések

⁴³ David Dyzenhaus: Constitutionalism in an old key: Legality and constituent power. *Global Constitutionalism* (Vol. 1.) 2012 No. 2. 234. o.

⁴⁴ I. m. 259. o.

⁴⁵ „Since the event as characterized never takes place attention has to get displaced onto something else, either onto the content of the constitution, which then requires one to evaluate it by external standards of political morality, or onto the validity-producing mechanisms of legal order, which are then said to be accepted by some significant group, whether legal officials or the population at large or both.” I. m. 59. o.

által hazai hatáskörben maradó alkotmányozó hatalmával élve szembekerült egyes domináns uniós hatalmi körökkel, a Velencei Bizottság - máskülönben csak tanácsadó - tevékenységét felhasználva politikai vesszőfutásnak tették ki az Európai Parlamentben és az unió más szerveiben a magyar kormányzatot, illetve magyar alkotmányozást. Ilyen szerepbe átcúsúzva a Velencei Bizottság mint a globális alkotmányoligarchia része tevékenykedik olykor, noha el lehet mondani, hogy egy sor esetben - belül maradva funkcióján – valóban a legnemesebb elemzéseket végzi. Pl. az amerikai kormány megbízásából a titkosszolgálatok által megkínzott foglyok európai államokba történő áthozatalát és itteni titkos börtönökben végrehajtott kínzását kivizsgáló jelentése a legnemesebb emberjogi dokumentumnak minősíthető, és a legkisebb mértékben sem hozható át a globális alkotmányoligarchia tevékenységei közé.⁴⁶

II.2.4. A hazai alkotmánybíráskodás válaszája és a globális alkotmányoligarchiába átcúsúzás veszélye

Az alkotmánybíráskodás makropolitikai összefüggései között meg kell még vizsgálni, hogy mi a hazai alkotmánybírák többségi álláspontja a magyar állam alkotmányozó hatalma és a nemzetközi/globalis politikai erők viszonyát illetően, és mennyiben ismerik esetleg el, hogy a tényleges gazdasági-pénzügyi nyomásgyakorlásnál túl a szuverenitás formális-jogi síkon is korlátozható. Erre lehetőséget a régi Alkotmány 7. §-a adhatott, mely a nemzetközi kötelezettségvállalást alapvetően a belső jogba csak kihirdetéssel engedte megjeleníteni, de - német mintára - tartalmazta azt is, hogy „A Magyar Köztársaság jogrendje elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait”, és ezt némileg pontosabb fogalmazással az Alaptörvény Q) cikkének (3) bekezdése is tartalmazza: „Magyarország elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait. A nemzetközi jog más forrásai jogszabállyal kihirdetésükkel válnak a magyar jogrendszer részeivé.” A kihirdetéssel belső joggá válással nincs probléma, az nem hozhatja létre az állami szuverenitás formai korlátozását, hisz az állami jogalkotás csak azt hirdeti ki, amit előtte konkrétan elfogadott nemzetközi kötelezettségként. A nemzetközi jog általánosan elismert szabályainak belső jogrend feletti ereje azonban bizonyos értelmezéssel módosítható arra, hogy az alkotmánybírák erre támaszkodva magát az alkotmányozó hatalmat - új alkotmányt, alkotmánymódosításokat - is ellenőrzés alá vonják, illetve megsemmisítsék ezeket, és így a globális uralmi rend mindenkor követelményeit érvényesítsék a szuverén magyar állammal szemben. Nézzük meg, hogy milyen főbb értelmezési lehetőségek vannak e téren, és milyen irányokba indultak el a hazai alkotmánybírák.

Megítélésem szerint a közvetlen hatály deklarálása a nemzetközi jog általános szabályai vonatkozásában három értelmezési pozíciót tesz lehetővé.

A) A legszűkebb értelmezést az jelenti e téren, ha a nemzetközi jog általános szabályainak alaptörvényi elfogadását a *magyar állam nemzetközi szerződéskötési kompetenciájának keretében* fogjuk el. Ebben az értelmezésben a Q) cikk (3) bekezdésnek első mondata azt írja elő a magyar állam számára, hogy csak olyan nemzetközi szerződések megkötésében vegyen részt, melyek nem állnak szemben a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályaival sem a megkötés eljárási szabályait illetően, sem tartalmilag. Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény e szabálya szerint ekkor a nemzetközi szerződések kötése feletti ellenőrzési jogát e keretekre figyelemmel hajtja mindenkor végre.

⁴⁶ Lásd a jelentés elemzését *Alexander J. Leone: Compliance with New International Law: A Study of Venice Commission Opinion No. 363/2005 on the International Legal Obligations of Council of Europe Member States in Respect of Secret Detention Facilities and Inter-State Transport of Prisoners. The Geo. Wash. Int'l Law Review. (Vol. 41.) 2009. 299-326. o.*

B) A második értelmezési lehetőség – melyet az Alkotmánybíróság korábban az 53/1993 (X. 13.) határozatában választott - tágabban fogja fel ezt a rendelkezést, és nem szűkíti le a nemzetközi jog általános szabályainak hatóterületét a magyar állam nemzetközi szerződéskötési kompetenciájának kereteire, hanem a teljes magyar jogrendszerre hatást gyakorlónak fogja fel ezeket, és erre támaszkodva az Alkotmánybíróság - az alkotmányos szabályokon kívül - ellenőrizheti és megsemmisítheti a hazai törvényeket és más jogszabályokat. Néhány évvel később, a 4/1996. (I. 22.) AB határozatban (ABH 1997, 41.) egy nemzetközi szerződést kihirdető jogszabály alkotmányos normakontrollja kapcsán az Alkotmánybíróság úgy fogalmazott, hogy „[a] nemzetközi jog általánosan elismert szabályai ugyan a jogforrási hierarchiában nem állnak az Alkotmány szintjén; de a „belső joggal való összhangjukat - az Alkotmány 7. §-ából és az 1993-as határozatból következő biztosításának alkotmányi parancsát - úgy kell teljesíteni, hogy az Alkotmányt kell a nemzetközi jog e sajátos szabályaira figyelemmel értelmezni.”

C) Végül a legtágabb értelmezési verzió az, amit a 61/2011 (VII.13) AB határozat indokolásában mondott ki az akkori alkotmánybírói többség, és amely már nemcsak a teljes jogrendszer felett állónak fogja fel a nemzetközi jog általánosan elfogadott szabályait, hanem az alkotmányozó hatalom felett állónak is. Ezzel az értelmezéssel az alkotmánybírák mind az alkotmányt, mind egyes részeit és módosításait tartalmilag is ellenőrizhetőnek tekintik, és pl. az Alkotmánybíróság az ellenőrzés során megsemmisíthetné a későbbiekben az Alaptörvény helyébe lépő esetleges későbbi új Alkotmányt is: „A posteriori, utólagos mérceként szolgálhatnak a nemzetközi jog *ius cogens* normái valamint alapelvei (...) A *ius cogens* normái, alapelvei, alapvető értékei együttesen olyan mércét alkotnak, amelyeknek minden következő alkotmánymódosítás és Alkotmány meg kell, hogy feleljen” (indoklás V. rész 2.2. pont). Ezt az érvelést a 2011-ben kibővített alkotmánybírói többség - heves belső viták után - rendszerint elvetette, de például a 12/2013 (V. 24.) AB határozat indokolásában még megerősítette, és a Q) cikkből az alkotmányozó hatalomra vonatkozó korlátokra következtetett a jövőbeli esetleges alaptörvény-módosítások kapcsán (lásd az indoklás III. részének 3. pontjában).⁴⁷

Szuverenitásbarát értelmezés megítélésem szerint csak az A) pontban jelzett értelmezés lehet, mikor a nemzetközi jog általános szabályainak alaptörvényi elfogadását a magyar állam nemzetközi szerződéskötési kompetenciájának kereteként fogjuk el. Az Alaptörvény Nemzeti Hitvallásának több deklarációja és értékkinyilatkozása a nemzeti közösség jövőbeli fennmaradását rögzíti, és ezt az Alaptörvény értelmezésénél kötelezővé teszi az R) cikk. A nemzetközi szerződéskötési kompetenciához keret megadásán túl a nemzetközi jog általános szabályainak belső jogrendben való hatályát az Alaptörvény még egy helyen ismeri el, amikor a *nullum crimen sine lege* elvet alaptörvényi rangra emelve lehetővé teszi ennek az elvnek a kivételes jellegű megtörését a nemzetközi jog általános szabályaira tekintettel: „A (4) bekezdés nem zárja ki valamely személy büntető eljárás alá vonását és elítélését olyan cselekményért, amely elkövetése idején a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai szerint bűncselekmény volt” (XXVIII cikk (5) bek.).

⁴⁷ Szakirodalmi támogatásként az 'általános' nemzetközi jog belső jogban játszott ilyen domináns szerepével szemben álljon itt John McGinnis és Ilya Somin közösen írt, két terjedelmes tanulmánya, melyben ők e jelenség hajtóerőiként a hazai politikai rendszerben sikertelen, de globális szinten erős politikai élitek nemzetközi összefonódását látják, akik a demokrácia helyett a nemzetközi bírói oligarchiákban inkább bíznak: „A final explanation for the rise of raw international law may be its attractiveness to groups that are dissatisfied with the outcomes of the domestic political process. Political scientist Ran Hirschl has suggested that political and social elites have reacted to the rise of democracy in the modern world by constructing more powerful and wide-ranging roles for the judiciary over which they retain substantial influence.” John O. McGinnis/Ilya Somin: Should International Law Be Part of Our Law? Stanford Law Review (Vol. 59.) 2007 March 1185. o. illetve az expanzív emberjogi bírászkodás révén való belső jog alávetésével szembeni kritikájukra: McGinnis/Somin: Democracy and International Human Rights. Notre Dame Law Review (Vol. 84) 2009 No. 4. 1739-1798. o.

Csak ezt az értelmezést látom összeegyeztethetőnek a Nemzeti Hitvallás deklarációival, és csak ezzel az értelmezéssel látom kizárhatónak, hogy a globális hatalmi viszonyok magyar társadalmat szorosán meghatározó erői ne vezessenek az állami szuverenitás formális feladásához is.

A nemzetközi jog és a magyar Alaptörvény viszonya elemzésének lezárásaként ki kell még térni a német alkotmánybíráknak az uniós Lisszabon-szerződés kapcsán meghozott döntésében megfogalmazott elméleti konstrukció lehetséges átvételére a magyar alkotmánybíráskodásban.⁴⁸ Mint az előbbieken ezt már érintettem, a magyar alkotmánybírói törvény feljogosítja az Alkotmánybíróságot, hogy a nemzetközi szerződések Alaptörvénnyel való összhangját megvizsgálja. Kiterjesztő értelmezésben – a német minta nyomán - ez magába foglalhatja azt is, hogy a már megkötött nemzetközi jogi egyezményt egyedi esetre alkalmazó nemzetközi bíróságnak a magyar államot kötelező döntését - amennyiben az tartalmilag a magyar Alaptörvény valamelyik rendelkezését közvetlenül érinti - a magyar Alkotmánybíróság megvizsgálhatja abból a szempontból, hogy mennyiben felelt meg ez a döntés az alapul fekvő egyezmény szövegének, vagy mennyiben lépett túl azon. A magyar állam által nemzetközi szerződésben vállalt szuverenitáskorlátozása ugyanis csak addig terjedhet, amíg a nemzetközi szerződésben fogalt normát alkalmazza ténylegesen a szerződés betartására létrehozott nemzetközi bíróság. Amennyiben a bíróság egyedi döntése ettől elszakad, és kitérítve a nemzetközi szerződés előírását olyan norma betartására kötelezi a magyar államot, melynek ő nem vetette alá magát, akkor ez az egyik nemzetközi fél önkényes eljárását jelenti.

A korábbi alkotmánybírói többség még a korábbi Alkotmány hatálya alatt foglalkozott a Lisszaboni Szerződés kontrollja kapcsán a német alkotmánybírák által létrehozott un. alkotmányidentitás doktrínájával, de nem kívánta ezt áthozni a hazai alkotmánybíráskodásba (lásd a 143/2010 (VII. 14.) AB határozat indokolása III. részének első pontját). Az azóta hatályba lépett Alaptörvény azonban a nemzeti közösség és a nemzeti szuverenitás erőteljesebb védelem alá helyezésével kötelezi a mai alkotmánybírói többséget arra, hogy felülvizsgálja az akkori álláspontot. A német alkotmánybírák lisszaboni döntése annak kimondásával hozott létre új doktrínát, hogy ha egy ilyen egyezménytől elszakadó döntés az adott multilaterális nemzetközi egyezményben résztvevő állam alkotmányának magvát érinti, akkor az adott állam alkotmánybírója jogosult megvizsgálni, hogy ez az elszakadás nem sérti-e az állam alkotmányidentitását, és ha ezt megállapítja, akkor megtiltja az adott döntés végrehajtását az államban.⁴⁹ Ezt a doktrínát és az ez által létrehozott döntési

⁴⁸ A német alkotmánybírák uniós alapszerződések kapcsán kimondott doktrínájának más európai alkotmánybíróóságok általi átvételére lásd Guglielmo Verdirame elemzését: *A Normative Theory of Sovereignty Transfers*. *Stanford Journal of International Law* 2013. No.2. (Vol 49.) 383-389. o. A cseh alkotmánybírák a németek nyomán – még azoknak a korábbi Maastricht-ítéletükből átvéve - deklarálták 2008-ben az alkotmányuk sérthetetlen magvának érintetlenségét az EU jogi aktusai által; a spanyol alkotmánybírák ugyanígy a németek Maastricht-ítélete által ösztönözve igyekeztek 2004-es döntésükben az uniós jog elsőbbsége mellett a hazai alkotmány *végző-legfelső jellegét* rögzíteni, és erre támaszkodva kimondani a hazai alkotmánybírák uniós aktusokkal szemszállásának doktrínáját.

⁴⁹ Lásd a német alkotmánybírák Lisszabon-döntésének főbb megállapításait (BverfG, 2 BvE 2/08 vom 30.6.2009) „3) Az európai egyesülést mint a szuverén államok szerződési unióját nem lehet úgy megvalósítani, hogy a tagállamokban a gazdasági, kulturális és szociális életviszonyok politikai alakítására ne maradjon elegendő mozgástér. Ez különösen azokra a szektorokra vonatkozik, melyek a polgárok életfeltételeit, főként az alapjogok által védett magánéletüket és személyi illetve szociális biztonságukat illető önálló döntési felelősségüket érintik, valamint azokra a politikai döntésekre vonatkozik, melyek különös erővel a nyelvi, a történelmi és a kulturális hagyományokra vannak ráutalva, és melyek a politikai közvéleményben pártpolitikai és parlamentáris úton folyamatosan diszkurzív vitákban fejlődnek. (...) 5) A szövetségi alkotmánybíróóság mindig megvizsgálja, hogy az európai egyesülés szerveinek jogi aktusai és intézményei a közösségi és uniós jogi szubsidiaritás betartása mellett a nekik juttatott felségjogok korlátozott és egyedi felhatalmazások keretei között születtek-e meg a Lisszaboni Uniós Alapszerződés 5. cikkének (3) bekezdésbe foglalt első és második mondatának megfelelően. Ezen belül a szövetségi alkotmánybíróóság mindig

kompetenciát a német alkotmánybírák az Európai Unió jogi aktusai tekintetében fektették le, de ennek elvi tézisei minden multilaterális nemzetközi egyezményben való részvételre vonatkoznak, és az állam alkotmányidentitásának védelmére az alkotmánybíróknak e tágabb körben is kompetenciát biztosítanak.

A magyar állam számára ez az Unión kívül elsősorban a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság döntéseit érintheti, hisz az minden döntésével a magyar Alaptörvény által is szabályozott alapvető jogokat érinti, és mint láttuk az előzőekben, az emberjogi bíróság az utóbbi évtizedekben hajlamos olyan mértékben túlmenni az Egyezmény rendelkezéseinek a szövegén, hogy az teljes jogterületeket bevon ellenőrzése alá, és ezzel lényegében kiüresíti a hazai törvényhozás szabályozási szabadságát. Az angolok erre tekintettel helyezték kilátásba a kilépésüket magából az Egyezményből, de ezzel a hatáskörrel a kilépést elkerülve is fel lehetne lépni a legkirívóbb esetekkel szemben. Ha tehát a hazai Alkotmánybíróság deklarálná ezt a kompetenciáját a jövőben egy határozatában, akkor a kormány megtehetné a továbbiakban, hogy egy magyar államot elmarasztaló EJEB-döntés végrehajtása előtt az Alkotmánybírósághoz fordulna az Abtv. 23. §. (3) bekezdése alapján, kérve, hogy az alkotmánybírák vizsgálják meg, mennyiben felelt meg az EJEB döntése az alapul fekvő Egyezmény szövegének. Az Alaptörvénnyel összhangban csak az az EJEB döntés állhat, mely megfelelt az Egyezmény szövegének. Ahogy tehát a német alkotmánybírák kimondták a Lisszabon-döntésükben, egy nemzetközi egyezmény tartalmát nem kezelheti egyoldalúan csak az egyik fél, úgy az Európai Emberi Jogi Bíróság által hozott döntések esetében is ragaszkodni kell ahhoz, hogy az alkotmányidentitás őrzése miatt az érintett tagállam alkotmánybírója is hatáskörrel bírjon ebben. A magyar szabályozás minden módosítás nélkül is biztosítja ezt, és csak az Abtv. 23. § (3) bekezdésének szövegét kell a jövőben ennek megfelelően értelmezni.

megvizsgálja, hogy ezen uniós aktusok folyamán az alkotmányidentitás érinthetetlen magva nem sérült-e meg, mely az Alaptörvény 23. cikke (1) bekezdésének harmadik mondatából következik, összefüggésben az Alaptörvény 79. cikkének (3) bekezdésével. Ennek az alkotmányjogilag levezetett vizsgálati jognak a gyakorlása követi az Alaptörvény európaijog-barátságának az elvét, és ezért nem mond ellen a lojális együttműködés alapelvének. Ezen vizsgálati kompetencia nélkül nem lehetne megőrizni a folytatódó európai integráció menetében a szuverén tagállamok alapvetően önálló politikai és alkotmányi struktúráit, melyet a Lisszaboni Szerződés 4. cikke (2) bekezdésének első mondata is rögzített. Ily módon az alkotmányidentitás és ennek uniós jog általi szavatolása egymással összhangban vannak.”

Pongráczné Ruzsicska Yvette¹

A nők megváltozott szerepe a társadalomban, a családban, és ennek hatása a gyermekvállalásra

Napjainkban a nőkre hihetetlenül nagy teher nehezedik. Hol van már az az idő, amikor a nők feladata a gyermeknevelésben és a háztartásról való gondoskodásban merült ki? Jóllehet ők maguk indítottak harcot a 18. század végétől kezdve azért, hogy nagyobb megbecsülést kapjanak, hogy dolgozhassanak, szavazhassanak, részt vehessenek az oktatásban, és a férfiakkal egyenrangú félként kezeljék őket, azonban azok az elvárások, amelyek ma a nőkkel szemben fennállnak, enyhén szóval is túlzottnak nevezhetőek.

Ma már egy nő ugyanúgy helyt áll a munkahelyén nap, mint nap, mint egy férfi, csak a probléma ott kezdődik, hogy otthon a családban még a hagyományos szerepmegosztás van érvényben, és a háztartási teendők ellátása, a gyermek nevelése is a nő feladataként van aposztrofálva. E tekintetben Magyarország köztudottan konzervatív beállítottságú ország. A nők fokozatos munkába állása és még sok más tényező együttes hatása, hogy a gyermekvállalási szokások is változóban vannak, azon belüli is a jellemző tendencia, hogy a nők már az első gyermekük vállalását is egyre idősebb korban vállalják.²

A 2011. esztendőben 88 050 újszülöttet regisztráltak, ami a hazai népmozgalmi statisztika elmúlt 136 éves történetében az eddigi legalacsonyabb születésszám. A visszaesés nem volt egyenletes a szülő nők korcsoportjait tekintve. A 35 évesnél fiatalabb nők valamennyi korcsoportjában csökkent a gyermekvállalás gyakorisága, a legnagyobb mértékben - 5,6 százalékkal - a 25-29 évesek körében. A 35-44 éves nők esetében viszont a korábbi trendek folytatásaként kismértékű emelkedés mutatkozott. Ez utóbbi korosztályú nők 2011-ben közel 1.500 gyermekkel többet hoztak világra, mint egy évvel korábban, de ez messze nem tudta ellensúlyozni azt a hiányt, amit a 35 évesnél fiatalabb mintegy 3.800 fős születésszám kiesése okozott.

A szülő nők átlagos életkorának további emelkedését jelzi, az a jelenség, hogy 2011-ben is a 30-34 éves nők korcsoportjában volt a leggyakoribb a gyermekvállalás, ami 2010-ben volt tapasztalható először a hazai termékenység vizsgálat során. Az 1990-es évek közepéig a 20-24 évesek, 2009-ig a 25-29 éves nők uralták a gyermekvállalók körét. A szerepváltás nem a fiatal 30-asok növekvő termékenységének köszönhető, hanem a 20-as éveik második felében járó nők jelentős termékenység csökkenésének. Két év alatt közel 15 százalékkal csökkent a gyermekvállalásuk, átadva ezzel a vezető helyüket a 30-34 éves nőknek, akiknél a visszaesés mértéke csak 4,3 százalékos volt ugyanezen időszak alatt. 2011-ben a 30-34 éves nők az összes születésszám több mint egyharmadát, 34 százalékat adták, ezért termékenységi magatartásuk változása továbbra is fontos szerepet játszik az évenkénti születésszám alakulásában. Ebben a megközelítésben termékenységük 2008 óta észlelt csökkenése kedvezőtlen jelenség.³

Ma már szinte elképzelhetetlennek tűnik, hogy a nők ne élvezzenek ugyanolyan jogokat, mint a férfiak az élet minden területén- ideértve az oktatást, választójogot, munkahelyi lehetőségeket- pedig ez egy nagyon hosszú és küzdelmes harc eredménye, és még

¹ ELTE ÁJK Közgazdaságtan és Statisztika Tanszék

² PUKÁNSZKY BÉLA: *A nőnevelés évezredei, Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2006. 189. o.

³ GÉCZY GABRIELLA-KAMARÁS FERENC: *Népmozgalom 2011 január-december*, Statisztikai tükrök, VI. évfolyam 17. szám, KSH, Budapest, 2012. 03.21. KSH honlap: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmoz11.pdf> (Letöltés ideje: 2010.10.27.)

ennek ellenére ma is találkozhatunk diszkriminációval a nőkkel szemben, csak példaként említve a nem egyforma bérezést a férfiak javára.⁴

A feminista mozgalmak voltak azok, amelyek célul tűzték ki, hogy a nők képességeit is ugyanúgy ismerjék el, mint a férfiakét, és ezek tevékenysége nyomán sikerült kivívni a ma már általánosnak tekintett női egyenjogúságot.

Főbb állomásai a folyamatnak:

Az egyik legkorábbi feminista nézeteket hangoztató mű Mary Wollstonecraft: „A nők jogainak védelmében”⁵ című, Angliában megjelent írása volt melyben a szerző a nők szakmai és oktatási egyenjogúsága mellett érvelt. Küzdelmét olyan nők folytatták, mint Elizabeth Garrett Anderson,⁶ akit elutasítottak, amikor az orvosi egyetemre jelentkezett, ezért magánúton tanult, majd 1865-ben ő lett Nagy-Britanniában az első diplomás orvos, aki nő volt.

A nagy francia forradalom idején Párizsban és a vidéki városokban nőklubok alakultak, amelyeknek az volt a céljuk, hogy a férfiakkal egyenlő jogokat vívjanak ki a politikában, a munkavállalásban, az oktatásban.

Az 1793-ban kivégzett Marie Gouze fogalmazta meg a Nők Jogainak Nyilatkozatát. A 19. század első felében az USA-ban is zajlottak feminista mozgalmak, az itteni nőmozgalmak vezetői által megfogalmazott Érzelmek Kiáltványa (1848) kijelentette, hogy magától értetődő ténynek tekintik, hogy minden férfi és nő egyenlőnek születik.⁷

A 19. század második felében bontakozott ki Nagy-Britanniában a nők választójogáért küzdő szüfrasset-mozgalom. 1903-ban Emmeline Pankhurst⁸ megalapította az 1914-ig radikális nőmozgalmi szervezetként működő Women's Social and Political Union (WSPU).⁹ A századfordulóra ennek hatására több európai országban, Ausztráliában, Új-Zélandon stb. számos hasonló szervezet alakult.

A nők választójogáért küzdő szervezet ügyével a sajtó, a képviselőház, a vezető értelmiségiek nagy része és az egyház is mereven szembehelyezkedett. A mozgalom ellenzői nemcsak a férfiak közül kerültek ki, sok nő is melléjük állt, mert úgy érezték, hogy a szüfrassetek veszélyt jelentenek a hagyományos társadalmi értékrendre.

Azt tartották, hogy nem nőknek való időtöltés a politizálás, megrontaná a gyengébbik nemet és elsöpörné a lovagiasságot. William Gladstone miniszterelnök úgy vélte, ha a nők szerepet kapnának a politikában, az „megsértené törekenységüket, tisztaságukat, kifinomultságukat, egész lényük emelkedettségét.”¹⁰

A kormány egészen 1914-ig ellenezte a szüfrassetek követeléseit, és a hozzáállásuk csak a nők háború alatt tanúsított magatartása következtében változott meg. A háború hatására kezdetben megerősödött a harcoló férfiak helyzete, és még nagyobb hangsúlyt kapott az a nézet, hogy a nők legfontosabb feladata a férfiak felnevelése a jövő hadserege számára. E vélemények azonban csakhamar megváltoztak, mert a nők az iparban és a közszolgálatban

⁴ LÉVAI KATALIN: *Feminizmustörténet – I., A hatvanas évek lázadói*, in: Esély, Társadalom- és Szociálpolitikai Folyóirat, 2000/1., Budapest, 2000. 49-60. o.

⁵ WOLLSTONECRAFT, MARY: *Vindication of the Rights of Women*, Ed . with an Introduction by Miriam Brody, Penguin Books Ltd. London 1985. 201 o.

⁶ LEWIS, JONE JOHNSON: *Elizabeth Garrett Anderson*, in: *Women's History* http://womenshistory.about.com/od/physicians/p/e_g_anderson.htm (Letöltés ideje: 2014.02.10.)

⁷ MÉSZÁROS ISTVÁN-PUKÁNYSZKY BÉLA- NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 418 o.

⁸ LEWIS, JONE JOHNSON : *Emmeline Pankhurst*, in: *Women's History* <http://womenshistory.about.com/od/suffrageengland/p/pankhurst.htm> (Letöltés ideje: 2014.02.10.)

⁹ DANIELS, PATRICIA: *WSPU Founded by Emmeline Pankhurst*, in: *Women's History* <http://history1900s.about.com/od/1900s/a/WSPU.htm> (Letöltés ideje: 2014.02.10.)

¹⁰ MATTHEW, HENRY COLIN GRAY .: *Gladstone 1809-1898*. Clarendon Press, Oxford, 1996. 458 o.

átvették a harctérre küldött férfiak helyét. A nők már jóval kedvezőbb helyzetből folytathatták harcukat a választójogért.¹¹

A két világháború között a feminista mozgalmak visszaszorultak, mivel a nők számos országban elnyerték a férfiakkal azonos választójogot.

Csak érdekességképpen említenék néhány országot, hogy melyikben, mikor nyerték el a választójogot a nők:

1. táblázat: A nők választójogának elnyerése egyes országokban

A választójog elnyerésének időpontja egyes országokba	
Új-Zéland	1893
Ausztrália:	1902
Nagy-Britannia	1929
Finnország	1906
Magyarország	1919
Franciaország	1945
Svájc	1971
Lichtenstein	1984

Forrás: TÓKA GÁBOR: A század főbb választójogi reformjai, in: HVG 1999/27. sz. 54-55. pp. http://archivum.hvg.hu/article/199927A_szazad_fobb_valasztojogi_reformjai.aspx (Letöltés időpontja: 2013.09.12.)

Azonban még ma is vannak olyan országok, ahol a nők nem vehetnek részt a választásokon, mint például Szaúd-Arábia vagy Kuvait.

A feminizmus még ma is jelen van, csak hogy épp miért küzdenek, az koronként, országonként változik, és talán már azért nem érezzük a hatásait e mozgalmaknak, mert a női férfi egyenjogúság mára már többé-kevésbé megvalósult, és forradalmi változások már nem várhatóak e téren.¹²

A nők munkavállalása a 20. század második felében gyorsult fel, ok-okozati összefüggésben az átlagos gyermekszám csökkenésével. Ezzel együtt a kereső tevékenység mellett megmaradt a nők reprodukciós funkciója is, amely nemcsak a gyermek világra hozatalát, hanem ellátását, gondozását, nevelését is jelenti. E két feladatkör együttes ellátása természetesen magában hordja az egyéni, családi, munkahelyi konfliktusok kialakulásának lehetőségét.

Sajnos a nőkre háruló kettős teher társadalmi-demográfiai okok következtében a jövőben növekedni fog. Az előregező európai társadalmakban az eltartó-eltartott arány egyfelől csak a nők jelenleginél is nagyobb arányú gazdasági aktivitásával lesz javítható. Másfelől az időskorúak arányának relatív csökkentése, a nyugdíjrendszerek finanszírozása hosszú távon csak a születések számának emelkedése, a termékenységi mutatók javulása útján biztosítható.¹³

¹¹ NÁZER ÁDÁM: *Harc a női jogokért. Szüfrazsettek*, Rubiconline 2007/8. sz. a Rubicon történelmi folyóirat honlapja: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/harc_a_noi_jogokert_szufrazsettek/ (Letöltés ideje: 2013.09.12.)

¹² ANTONI RITA: *A feminizmus története – vázlatos áttekintés*, 2010.05.18. a Nőkért Egyesület honlapja: <http://www.nokert.hu/index.php/ntoertenet-feminizmustoertenet/feminizmustoertenet/520-a-feminizmus-toertenete-vazlatos-attekintes> (Letöltés ideje: 2013.09.12.)

¹³ PONGRÁCZ TIBORNÉ: *Nemi szerepek társadalmi megítélése*. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai in: NAGY ILDIKÓ-PONGRÁCZ TIBORNÉ-TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 2005. 73–86. o.

A nő számára a legnagyobb kihívás, hogy meg kell találnia az optimális egyensúlyt a munkahely és a család között, ez a probléma főleg az 1950-es évektől kezdve vált aktuálissá, hiszen ekkor kezdődött a nők tömeges munkába állása. Azonban a munkavállalás szempontjából különbséget kell tenni a nyugati országok, és a volt szocialista országok között, hiszen e két régióban teljesen más körülmények között váltak a nők a munkaerő piac részévé.

A keleti országokban végbement folyamat nem nélkülözte a gazdasági kényszer és ideológiai nyomás elemeit sem. A propaganda direkt és indirekt sugallata szerint csak a „dolgozó nő” volt a társadalom értékes tagja, és ebben az értékítéletben benne volt a „csak” anyák, „csak” háziasszonyok lebecsülése, negatív minősítése.

A nyugati országok esetében a nők munkaerő-piaci részvétele fokozatosan bővült. A folyamatot a társadalom az esélyegyenlőség, a női egyenjogúság eszméjének hangoztatásával befolyásolta, és erősítette ugyan, de a döntés alapvetően a nők, családok kompetenciája maradt.¹⁴

Napjainkban a nőknek számos kihívásnak kell megfelelniük. Kik ők? Milyen szerepet töltenek be a családban, a társadalomban? Csak néhány, a számtalan szerepből: feleség, anya, élettárs, barát, lelki társ, családfő, nagymama, gyermek, szingli, főállású anya, beosztott, felelős vezető, háztartási alkalmazott, és esetleg bántalmazott!

Hogyan vélekednek a saját szerepükről, mennyire tartják fontosnak a család mellett a munkát? Ennek a kérdésnek a megválaszolására egy 1974-ben végzett felmérésből nyerhetünk bővebb információkat, majd ezeket a vizsgálatokat újabbak követték, amelyekből nyomon lehet követni, hogy a nők hozzáállása a családhoz és munkához hogyan változik a megváltozott társadalmi, gazdasági környezetben.

Az első felmérést 1974-ben hajtották végre, és a megkérdezettek kétharmada azon a véleményen volt, hogy egy kisgyermekes anya számára a legfontosabb feladat a gyermeknevelés, a háztartás vezetése, harmonikus családi légkör biztosítása, és ezért indokolt lenne, hogy ne vállaljon kereső tevékenységet, egyértelműen a hagyományos családi szerepmegosztás mellett foglalnak állást, amelyben a férj tartja el a családot, míg a nő összetartja a családot.¹⁵

A hagyományos szereposztással egyedül az egyetemmet, főiskolát végzett nők nem értettek egyet. Ők azt vallották, hogy egy nőnek mindenképp folytatnia kell a munkát, mert csak az otthoni teendők nem elégíthetik ki, tehát ők kevésbé konzervatívak, de nem nevezhetőek egyértelműen munkaorientáltak sem.

Az 1978-as felmérés idején a megkérdezettek három lehetőség közül választhattak, mégpedig a nő nem dolgozik, ha a férj el tudná tartani a családot, majd ezt követte egy köztes megoldás, ahol részmunkaidőben ugyan, de a nő is dolgozik, illetve harmadik lehetőség, miszerint egyformán kiveszik a részüket mind a munkában, mind a háztartási teendőkben.¹⁶

A válaszadók háromnegyede választotta az első két lehetőség valamelyikét, amely még mindig határozottan jelzi a konzervatív felfogás dominanciáját, de már a részmunkaidős állás elfogadása jelzi a véleményváltozást a csak háziasszonyi szerepet preferáló álláshoz képest. Az emancipációs ideológiának legmegfelelőbb harmadik megoldást a nők mindössze egynegyede támogatta. Az is elmondható, hogy a kereső tevékenységet nem utasítják el, csak a hagyományos szerepek ellátása mellett a napi nyolc órás munka már egyszerűen nem vagy csak nagyon nehezen férne bele.

¹⁴ PONGRÁCZNÉ: i. m. 73–86. o.

¹⁵ PONGRÁCZNÉ: i. m. 30-45. o.

¹⁶ KAPITÁNY BALÁZS-SPÉDER ZSOLT: *A munkaerőpiac és a pénzbeli családtámogatási rendszer hatása a gyermekvállalási tervek megvalósulására*, in: NAGY ILDIKÓ-PONGRÁCZ TIBORNÉ (szerk.), *Szerepvállalások Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, TÁRKI Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2009. 79-94. o.

Az 1991-es felmérés idején, mely öt országra terjedt ki (Svájc, Ausztria, Csehország, Lengyelország, Magyarország), a munkavállalás legfőbb, elsődleges motívuma a pénzkeresés, az anyagi kényszer. Különböző erősséggel, de más, pszichikus tényezők is jelentős szerepet játszanak, mint „csak háziasszonynak lenni nem vonzó életcél” vagy „az emberek kevesebbre becsülik azt a nőt, aki csupán háziasszony”. Szerencsére ez utóbbi megállapítással a magyar szülők csak kevésbé azonosulnak.

A magyar nőkről elmondható hogy erőteljes a gyermek-és családcentrikus beállítottságuk, ez egyfajta értékrendi stabilitást ad, és megkönnyíti a család és munkahely összeegyeztetését, ugyanakkor a magyar nők nem nevezhetők karrieristáknak, meg vannak elégedve a munkahelyükkel, nem vágnak komoly szakmai előmenetelre, hiszen az már a család rovására menne, ennek ellenére mégsem mondhatjuk el, hogy nem akarnának dolgozni, vagy csak anyagi kényszer miatt dolgoznának.

Érdekességképpen megjegyzendő, hogy meglepő eredmény mutatkozott a volt kelet német régióban, itt jelentkezett a „csak” háziasszony legerőteljesebb lebecsülése, és ez lehetett az oka annak, hogy az újraegyesítés követő nagyarányú munkanélküliség a német nők körében társadalmi sokkot, depressziót váltott ki, melynek egyik mutatója volt a gyermekvállalási kedv drasztikus lecsökkenése.

A rendszerváltás jelentősége, hogy egyfajta vízválasztónak fogható fel, ugyanis bekövetkeztével alapjaiban változtak meg azok a társadalmi, gazdasági, politikai feltételek, amelyek komoly szerepet játszottak abban, hogy a gyermekvállalási szokások mára már olyan drasztikusan, negatív irányba változtak meg, ezek a hatások azonban nem feltétlenül jelentkeztek rögtön, hanem csak évekkel később kezdték el éreztetni hatásukat.

A rendszerváltás előtt a teljes foglalkoztatottság, a könnyű elhelyezkedési lehetőségek több évtizedes gyakorlata jellemezte a társadalmat. A „mindenről gondoskodó állam” szerepvállalása mellett egyszerűbbnek tűnhetett a nők számára is, hogy gyermeket vállaljanak, hiszen kiterjedt óvodai, bölcsődei hálózat biztosította, hogy zavartalanul visszatérhessenek a munkaerő piacra. Fel sem merülhetett, hogy azért mert gyermeket vállaltak, és otthon maradtak velük akár évekig, emiatt hátrány érje őket a munkahelyükön, és a munkáltatójuk megtalálva a „kis kapukat” esetleg megváljon tőlük.

Az is elmondható, hogy a nyolcvanas évek végén kilencvenes évek elején működött Magyarországon a legkomplexebb családpolitikai rendszer. A GYED, GYES, a családi pótlék rendszere, kiterjedtsége, azok kedvező reálértéke ekkor volt a legteljesebb.

Hasonlóan nagy segítség volt a pályakezdéshez a fiataloknak a szociálpolitikai támogatás, amely a lakáshoz jutást könnyítette meg. A lényege abban állt, hogy ha egy fiatal pár vállalta, hogy hét éven belül két gyermekük lesz, akkor az államtól meghatározott összegű, vissza nem térítendő kölcsönt kapott, amit csak akkor kellett kamatostul visszafizetniük, ha a vállalt gyermekek nem születtek meg a határidőn belül, és ennek nem voltak egészségügyi akadályai.

Pár évvel később, 2000-ben is végrehajtottak egy országos reprezentatív vizsgálatot 3000 fő megkérdezésével, mely során a válaszadók háromnegyede vélekedett úgy, hogy „fontos ugyan a munka, de a nők többsége számára az otthon, a gyermek fontosabbak.” Egyötöde tartotta egyformán fontosnak a két területet, és csupán 4-5% tartotta fontosabbnak a hivatást. Tehát a családcentrikus beállítottsága a nőknek továbbra sem változott, jóllehet az anyagi kényszer még jelentősebb szerepet játszik a nők munkába állásában, holott a korábbi, 1991-es megkérdezésben is már lényeges szerepe volt.¹⁷

Itt már egyértelműen megjelenik a kétkeresős családmodell fontosságának hangsúlyozása, miszerint egy családnak két pilléren kell állnia ahhoz, hogy ha valamelyikük munkanélkülivé válik, ne lehetetlenítse el teljesen a család egzisztenciáját. Ez a modell

¹⁷ SPÉDER ZSOLT (szerk.): *Életünk fordulópontjai, Műhelytanulmányok*, KSH NKI, Budapest, 2002. 157 o.

azonban nem tekinthető ideálisnak a megkérdezettek nézete szerint, hanem egyértelműen kényszerből fogadják el.

Ezzel szemben a rendszerváltás után megjelenik a munkanélküliség, amely felkészületlenül érte a családokat, és az anyagi nehézségek mellett önértékelési problémákat is okozott. Szembesülni kellett az állami szerepvállalás visszaszorulásával, a piacgazdaság kemény feltételeivel, a kockázatvállalás kényszerével, és általában az élet kevésbé kiszámítható voltával. Mindezek a változások szükségszerűen hatottak a nők, párok gyermekvállalási szokásaira, hiszen ilyen bizonytalan feltételek mellett meg kellett gondolniuk, hogy mikor érzik elég ideálisnak az anyagi biztonságukat, körülményeiket ahhoz, hogy bátran belevágjanak a „baba projektbe”.

Tehát a korábbinál jóval nehezebb gazdasági feltételek biztosan hatottak arra, hogy a nők inkább később kezdték vállalni már az első gyermeket is, hiszen időbe telt, míg elérték a párok azt a stabil anyagi helyzetet, amelynél már úgy érezték, hogy képesek felnevelni a gyermeküket/gyermeküket.

Volt egy másik következménye is a rendszerváltásnak, miszerint a megfelelő képzettséggel, iskolai végzettséggel, rátermettséggel rendelkező emberek, köztük nők előtt is soha nem látott lehetőségek nyíltak meg, ez pedig elindíthatott bizonyos nőket a karrier, az önmegvalósítás útján, amely miatt megint csak kitolódott a gyermekvállalás. Alapvetően nálunk kis hányada karrierista a nőknek. A magyar nők életében a munka csak másodlagos szerepet tölt be, és általában elégedettek a munkájukkal. Viszont, ahogy nőtt a felsőoktatásban való részvételük, magától értetődővé vált, hogy a diploma megszerzése után a munkaerőpiacon is szeretnének bizonyítani, és egy olyan állást vállalni, ahol elégedettek, és ahonnan bátran elmehetnek gyermeket szülni. Ehhez viszont időre volt szükségük, esetenként több évre, ami a megint csak a gyermekvállalás kitolódását eredményezte.¹⁸

Mire kezdték volna megszokni az új, keményebb feltételeket, jött a 2008-as gazdasági válság, mely alapjaiban rengette meg az egész világot, és ami hazánkban is az eddigieknél is nehezebb helyzetbe hozta az embereket. Még jobban megnőtt a munkanélküliség, magyar sajátosságként beköszönt a felelőtlenül osztogatott, és felelőtlenül felvett devizahitelek bedőlése. Az élet még bizonytalanabbá, még kiszámíthatatlanabbá vált, ami szintén nem biztosított és nem biztosít azóta sem optimális feltételeket a gyermeket tervezők számára, miután az anyagi biztonságuk is komoly veszélybe került sokak számára. Egy olyan családban, mely az eladósodás szélén áll, nem célszerű gyermeket vállalni, mégis lehet, hogy a családok átesnek a ló másik oldalára, és ezzel a jól hangzó kifogással halogatják a gyermekvállalás. Sokan ahelyett, hogy arra törekednek, hogy anyagi téren mindent megadjanak a majdani gyereknek, beérnék azzal, hogy csupán tisztességes feltételeket biztosítsanak neki, akár évekkal előrébb hozhatnák a családbővítést.

Pongrácz Tiborné egy 2009-es tanulmányában ismét foglalkozik a nemi szerepekkel, és összeveti az eredményeket a 2000-es adatokkal. Ezek szerint arra a kérdésre adott válasz, hogy a dolgozó nő is lehet jó anya, 2000-ben a megkérdezettek 68,2%-a adott pozitív választ, míg 2009-ben 74,8%-a. Ez azt jelenti, hogy közel tíz év elteltével még inkább elfogadott a társadalomban a nők munkavállalása a gyermekvállalás mellett. Ezt látja alátámasztani arra a kérdésre adott válasz is, hogy a hat évesnél fiatalabb gyermek megsínyli-e, ha az édesanyja dolgozik? 2000-ben még több mint 50%-a a megkérdezetteknek azt vallotta, hogy igen, 2009-re ez az arány már csak 35,8% volt. A harmadik kérdés is továbbigazolja a társadalom további véleményváltozását, ugyanis arra a kérdésre, hogy a család életére rossz hatással van-e az anya teljes munkaidőben való foglalkoztatása 2000-ben 55,9% mondta azt, hogy igen, 2009-ben már csak 37,6%. Kapcsolódik a következő kérdés is ehhez a témához, mely azt firtatja, hogy egy nő számára vajon a család a fontosabb, vagy a munka? 2000-ben a megkérdezettek

¹⁸ ENGLER KLÁRA: *Fiatall felnőtt nők a felsőoktatásban*, in: *Felnőttképzési Szemle*, V. évf. 1-2. sz. Budapest, 2011. 60-61. o.

74,4%-a mondta azt, hogy igen, 2009-re ez az arány 60% alá csökkent. A következő kérdés kicsit ellentmond az előzőeknek, és jelzi a magyar emberekre jellemző tradicionális családfelfogást, miszerint háziasszonynak lenni önmegvalósítás lehet egy nő számára. A 2000-es 46,6%-ról 2009-re 51,3%-ra emelkedett a mutató, tehát a „háziasszony lét” kis mértékben, de felülemelkedett, és ezzel párhuzamosan egyre magasabb azoknak az aránya, akik azt vallják, hogy napjainkban két kereső kell egy családba (2000: 82,8%, 2009: 87,2%).¹⁹

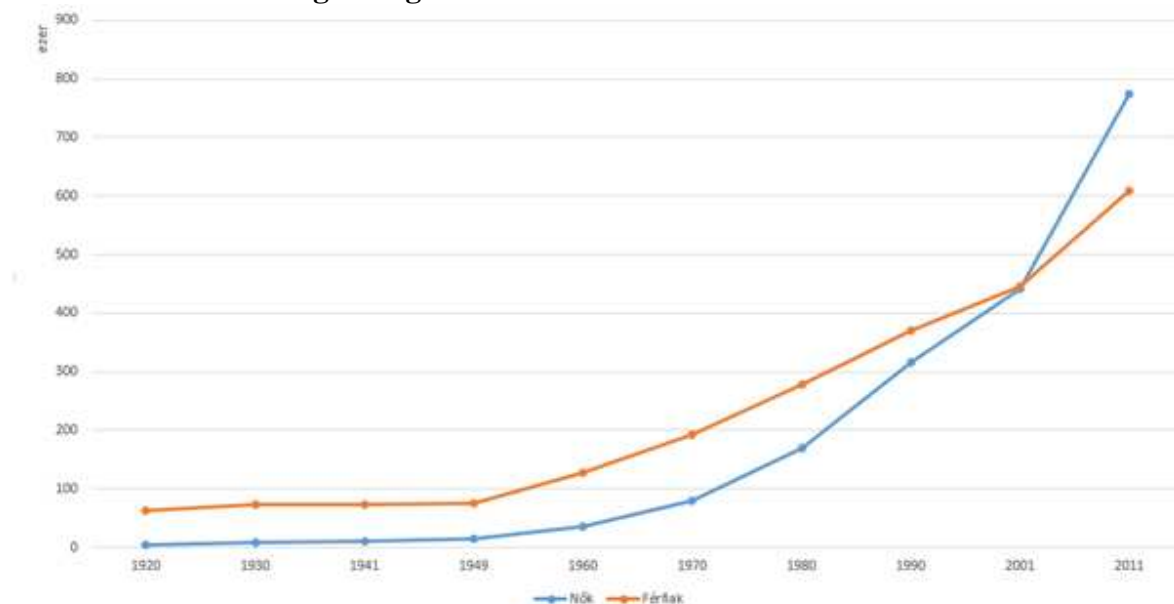
Az eredője annak, hogy a nők társadalmon belüli pozíciója megváltozott, a felsőoktatásban való részvételükben keresendő. Pontos adatok nem ismertek arra vonatkozóan, hogy a felsőoktatásba felvett hallgatók hány százaléka nő, de az abszolút számokból is egyértelműen kiderül, hogy jelentősen megnőtt az arányuk. A rendszerváltozás időszaka olyan, időben párhuzamosan zajló jelenségekkel írható le, amelyek egymással összekapcsolódva fejtették ki hatásukat. Már a 80-as évek végétől kezdődően oktatási expanzió zajlott, amely nemcsak a beiskolázási arányszámokat, hanem az oktatási rendszerben töltött idő hosszát is megnövelte. Egyrészt megnőtt a kereslet a magasabb végzettséget adó iskolák iránt, mivel a továbbtanulás javította a foglalkoztatás esélyét, másrészt az állam számos módon ösztönözte, ösztönzi az állampolgárokat arra, hogy hosszabban maradjanak az oktatási rendszerben, mivel ez jobb beruházás, mint a munkanélküli segély folyósítása. Amikor azt vizsgáljuk, hogy az iskolai végzettség és a gyermekvállalás időzítése között milyen összefüggés van, akkor figyelembe kell vennünk az iskolai rendszer ilyen irányú fejlődését. A kiszélesedés nemcsak a felső, hanem a középiskolai rendszerben is megfigyelhető. Míg a 90-es évek elején a fiataloknak csak a háromnegyede járt nappali rendszerű középiskolába, addig napjainkra ez az arány szinte 100%-os. A felsőoktatásban még jelentősebb a fejlődés. Jelenleg a 18-22 évesek negyede nappali tagozatos főiskolai/egyetemi hallgató, míg ez az arány 90-ben csak 8,5% volt. Ha nemeként vizsgáljuk a kérdést, elmondható, hogy az expanzió ugyanúgy hatott a férfiakra, mint a nőkre. Azon felül pedig, hogy egyre többen járnak nappali rendszerű képzésekre, megnőtt a képzésben töltött idő is. Eleve később kezdik az általános iskolát a tankötelezettség szabályainak a 90-es évek elején való megváltoztatása miatt. Nem ritka, hogy mire a diákok eljutnak az érettségihez, már a 20 évüket is betöltötték, vagy legalábbis a 20. életévükben járnak. Ebből kifolyólag később kezdik a felsőfokú képzést, főleg, ha nem is közvetlenül a középiskola elvégzése után szánják rá magukat a továbbtanulásra. Ez a tünet a férfiakat ugyanúgy érinti, mint a nőket, csak míg a férfiaknál elhanyagolható ennek az időkitolódásnak a biológiai hatása, addig a nőknél sorsdöntő. A nők biológiai órája hamarabb kezd riadót fújni, mint a férfiaké.

Ha számszerűségében akarjuk vizsgálni a változást, akkor a következő adatok sokat elmondanak a felsőoktatás kibővüléséről:

A következő ábrával azt szeretném bemutatni, hogy hogyan változott a felsőfokú oktatásban részt vevő aránya nemek szerint:

¹⁹ PONGRÁCZ TIBORNÉ – S. MOLNÁR ERZSÉBET: *Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása* in: NAGY ILDIKÓ – PONGRÁCZ TIBORNÉ (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011*, TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest, 2011. 192-206. o.

6. ábra: Felsőfokú végzettség nemek szerint

Forrás: KSH Népszámlálási adatok 1920-2011 alapján saját munka, KSH honlapja: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_04_2011.pdf (Letöltés ideje: 2014.02.11.)

Látható, hogy a diplomások száma folyamatosan bővült egészen napjainkig.

Megfigyelhető, hogy az 1960-as évekhez képest megnégyszereződött a diplomával rendelkezők száma, és a diplomás nők száma több mint hússzorosára nőtt. Ebből kiindulva pedig megállapítható, hogy ez esetben még tovább emelkedik a nők átlagos gyermekvállalási életkora az oktatási rendszerből kikerülve, mint ha csak középfokú végzettségük lenne. Számszerűsítve az életkorukat, egy 22-25 éves fiatal még éppen csak megkezdte a felnőtt, munkás életet, kezdi megteremtteni az egzisztenciáját, ami alapja lesz majd a későbbi gyermekvállalásnak, családtervezésnek.²⁰

Túl egyszerű lenne azonban kategorikusan kijelenteni, hogy az oktatási rendszerben eltöltött több idő függetlenül az oktatási szinttől, negatívan hatott a gyermekvállalásra, ugyanis az alapkörű oktatást például nem érintette. Ennek tudható be, hogy a nyolc általánost végzett anyák termékenységsökkenésében az időzítési hatás csak minimális szerepet játszott, illetve talán még jót is tett, késleltetve egy kicsit a túl korai teherbeesést. Érdekes módon leginkább a szakmunkásképzőt végzettek halasztják a gyermekvállalást. Ez azt tűnik alátámasztani, hogy Magyarországon elsősorban gazdasági okai vannak a termékenységsökkenésnek. A szakmunkások szembesültek elsőként azzal, hogy az elavult képzésben szerzett képesítésük alkalmatlanná teszi őket piacképes szakmák megszerzésére, és felismerték, hogy az egyetlen kiút számukra a továbbtanulás, ennek révén vagy egy piacképesebb szakma elsajátítása, vagy érettségi megszerzése. Azt lehet azonban mondani, hogy még mindig nem ők az a csoport, akiknek jelentősen módosult volna a termékenységi magatartása. A gyermekvállalás halasztása nem független náluk sem az iskolázási idő meghosszabbodásától, ebből adódóan az iskolázás befejezése és a gyermekvállalás közötti időszak is megnyúlt valamivel, de nekik, még bőven van idejük befejezni a termékenységi szakaszukat.

²⁰ FÁBRI ISTVÁN: *A hazai felsőoktatási jelentkezés fontosabb összefüggései*, in: FÁBRI ISTVÁN-NYERGES ANDREA-HORVÁTH TAMÁS (szerk.): *Felsőoktatási füzetek, Jelentkezési tendenciák kutatási program 2000-2010.*, Felsőoktatási Igazgatóság, Budapest, 2011. 9-28. o.

https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/FeMu/fuzet_01/oldal1_8_eloszo.pdf (Letöltés ideje: 2014.02.11.)

A következő csoportba az érettségizett és a diplomás anyák tartoznak. Náluk már az időzítési hatás mellett a mennyiségi hatás is érvényesül, ami azt jelenti, hogy ha az érettségi, de főleg a diploma megszerzése után vállalnak csak gyermeket, nem lesz már idejük teljesíteni az általuk elképzelt gyermekszámot. Egyszerűbben fogalmazva kifutnak az időből. Ha ehhez esetlegesen hozzájön még a diploma kínálta jó karrierlehetőség, az végképp megghiúsíthatja nemcsak a gyermekvállalásukat, de egyáltalán a családalapítási terveiket is. Ezzel magyarázható a sok egyedülálló, „szingli”, karrierista 30-as hazánkban. Munkájuk, elfoglaltságuk miatt esélyük sincs megismerni hozzájuk hasonló kvalitású partnert, aki társuk lehetne egy életre. Sorra buknak bele a futó kapcsolatokba, nincs párkapcsolati, és szexuális kultúrájuk, a konfliktuskezelés kimerül náluk a szakításban, nem ismerik a kompromisszumkészséget.

Mindezek azt látszanak igazolni, hogy Magyarországon a rendszerváltozás óta megfigyelhető termékenység-csökkenés okai alapvetően gazdasági eredetűek, ezen belül is alapvetően a munkaerő-piac bizonytalansága eredményezte őket, amelyek aztán társadalmi életformákat alakítottak ki. Ma már rengeteg a céltudatos, magas iskolai végzettséggel rendelkező nő, akiknek pontos, határozott elképzeléseik vannak arról, hogy milyen társat szeretnének találni maguknak, és a mai világban megtalálni azt a férfit, akire a nő fel tud nézni, egyáltalán nem egyszerű feladat, mivel a párkeresési lehetőségek köre meglehetősen korlátozott, és amíg nem találják meg az ideális társat ezek a nők, addig inkább a tudatos egyedüllét mellett döntenek. Sokat sejtető az az adat, hogy a 2009-ben készült Demográfiai portré eredményei alapján elmondható, hogy a 30-34 éves gyermektelenek kétharmadának nincsen tartós kapcsolata.²¹

A nőknek két típusa létezik, az egyik igényli, hogy mindig legyen mellette valaki, és ha a kapcsolata már nem működik, akkor is hajlandó benne maradni, mert egyszerűen úgy gondolja, hogy még mindig jobb, ha van mellette valaki, mintha egyedül lenne, és van a másik csoport, aki csak akkor adja fel a függetlenségét, ha úgy látja, hogy megéri, mert minden szempontból megtalálta a neki megfelelő, ideális társat.

Ma már annak a nőnek, aki nem talált párt magának az iskolában és a munkahelyen, nagyon nehéz dolga van, mert egyszerűen nincsenek olyan helyek, alkalmak, amelyek elősegítenék, megkönnyítenék az ismerkedést.

A helyzetet nehezíti, hogy úgy tűnik, az a kor, mikor még a férfiak versengtek a nők kegyeiért végképp letűnni látszik, és ma már a nőknek kell kezdeményezniük többnyire, ha ismerkedni akarnak, aminek a férfiak egyre növekvő passzivitása, ellustulása lett az eredménye. Elképzelhető, hogy ez az emancipáció hatása, miszerint már a párkeresésben is egyenjogúság van, és egyáltalán nem szokatlan, hogy a nő hódítja meg a férfit, sőt a férfiak lassan úgy tűnik, ezt is várják, hogy a nők versengjenek értük, de ennek lesz egy olyan következménye, hogy egy klasszikus értékrendben nevelkedett nő, aki semmi esetre sem hajlandó kezdeményezni, és még mindig elvárja, hogy a férfi tegye meg az első lépést, és elutasítja ezt a ma már oly jellemző trendet, nagy valószínűséggel marad egyedül akár évekre is, ami szintén a gyermekvállalás kitolódásával jár. Sajnos ennek a folyamatnak viszont biológiai következményei vannak. Egy nő minél később jut el oda, hogy gyereket vállaljon, annál nagyobb az esélye annak, hogy gondjai lesznek a teherbeeséssel.

A gyermekvállalásnak a fejlett társadalmakban jellemző, egyre későbbi életkorra tolódása azzal jár, hogy mind több nő halasztja a szülést olyan életkorra, amelyben már erőteljesen csökken a női fogamzó-képesség. Ennek következtében a valós gyermekvállalás elmarad a tervezett gyermekszámtól, és az eredeti terveik ellenére gyermektelen, illetve egy gyermekes nők arányának növekedése várható.

²¹ BLASKÓ ZSUZSA: *Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás*, in: MONOSTORI JUDIT-ŐRI PÉTER-S. MOLNÁR EDIT – SPÉDER ZSOLT (szerk.): *Demográfiai Portré*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2009. 41-51. o.

Ez a jelenség az elmúlt években kezdte tömeges mértékben érinteni a magyar családokat. Mivel többségében nem tudatosan tervezett gyermektelenségről van szó, szükséges lenne szélesebb körben felhívni a figyelmet a későbbi életkorra tervezett gyermekvállalás alacsonyabb tervezhetőségére és magasabb sikertelenségi kockázatára.

Hazánkban a gyermekvállalási magatartás az elmúlt két évtizedben alapvetően megváltozott. Az átalakulás mértékét érzékelteti, hogy míg 1990-ben az első alkalommal szülő nők több mint háromnegyede 25 év alatti volt, addig napjainkra az ilyen fiatalon anyává válók aránya alig haladja meg az egynegyedet. Ez a korábban teljesen általános társadalmi jelenség – a húszas életek első felében történő gyermekvállalás – napjainkban kifejezetten ritkává vált. A viselkedésbeli mintaváltással együtt a gyermekvállalás időpontjáról alkotott nézetek is alapvetően megváltoztak. Egy húszas évei elején járó édesanya ma már a közvélemény és a kortársak szemében is kifejezetten fiatal kismamának számít. A Népeségtudományi Kutatóintézet *Életünk fordulópontjai* című demográfiai adatfelvételének 2008/2009-es adatgyűjtése szerint a 20–24 éves fiataloknak már alig 16 százaléka véli úgy, hogy legjobb lenne az első gyermeket az édesanya 25 éves kora előtt vállalni, ellentétben a szülész-nőgyógyászokkal, akik viszont még mindig ezt az életszakaszt látják a legalkalmasabbnak az első gyermek vállalására.²² A szülővé válás kitolódásának legegyszerűbb, összefoglaló mérőszáma a szülők, és ezen belül is általában a nők átlagos életkora az első gyermek születésekor. 1990 és 2008 között a nők átlagos életkora első gyermekük születésekor öt évvel, azaz 23 évről 28 évre emelkedett. Az adott évben születő összes gyermeket tekintve a szülők átlagosan négy évvel lettek idősebbek: a nők életkora 26 évről 30 év közelébe, a férfiaké 29 évről 33 évre emelkedett. Az emelkedés a '90-es évek második felében gyorsult fel és azóta gyakorlatilag töretlenül folytatódik, bár az elmúlt két évben némi lassulás tapasztalható. Az egyes korosztályokat tekintve ez azt jelenti, hogy 2009-ben Magyarországon például a 30 éves nők 43%-a gyermektelen volt, s további 30%-uk egy gyermekes. A gyermektelenek túlnyomó többsége, az egygyermekesek mintegy fele ebben a korban még tervezett további gyermekvállalást. A 2009-ben 35 éves nők között a gyermektelenek aránya 19%, az egygyermekeseké 29% volt, s többségük szintén tervezett (még) gyermekvállalást. Magyarországon a jelenség súlyát fokozza, hogy jelenleg a 30-as éveiknek közepén jár az 1974–78-ban született, nagy létszámú generáció, amelyet a demográfusok előszeretettel neveznek Ratkó-unokáknak. Ők az 1950–56 között született – az akkori népesedéspolitikai intézkedések következtében nagy létszámú – generáció, az ún. Ratkó-gyerekek gyerekei. Így összességében 2000 és 2009 között Magyarországon több mint 80%-kal (90 000 főről 163 000 fő fölé) emelkedett a már 30-as éveikben járó (31–40 éves), de még gyermektelen nők száma. A gyermekvállalási életkor további növekedését, illetve a gyermekvállalási tervek valóra váltását az életkor növekedésével azonban egyre inkább korlátozzák a biológiai tényezők, vagyis a fogamzó-képesség csökkenése, és ezáltal a gyermekvállalás pontos időzíthetőségének nehézsége.

A női fogamzó-képesség becslése nem egyszerű feladat, hiszen ezen a téren tudományos kísérletek végzése etikailag nem megengedett. Ezért a kutatók speciális populációk (fogamzásgátló szert nem használó közösségek, a mesterséges megtermékenyítésre jelentkezők speciális alcsoportjai, stb.) adatai alapján készítenek becsléseket, szimulációs modelleket. A különböző módszerekkel, különböző szerzők által, más-más országokban készült kutatások eredményei azonban néhány fontos ponton egységesek, így általános és fontos következtetések levonására adnak lehetőséget. Egyrészt az eredmények rámutatnak arra, hogy a végleges fogamzásképtelenség bekövetkezését tekintve nagyon nagy a személyek közötti szóródás. Vannak olyan, egyébként teljesen egészséges nők,

²² *Életünk fordulópontjai – Fiatalok kérdőíve 2008/2009 (társadalmi demográfiai panelfelvétel)*, in: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2008-2009. 46 o.

akik 33–35 évesen korukban már gyakorlatilag fogamzásképtelenek, míg jelentős azok aránya is, akik 45–47 éves korban jó eséllyel képesek gyermeket világra hozni. A jövő egyik feladata olyan megbízható, könnyen elérhető tesztek kifejlesztése, amelyek egyéni szinten adnak információt az érintettek számára „biológiai órájuk” állásáról. Másrészt az egyéni fogamzó képesség megszűnése általában az egyes személyek esetében sem köthető egy meghatározható pillanathoz (például az utolsó menstruációhoz, amely átlagosan az 50. életév környékén következik be). Inkább folyamatról van szó, melynek során a petesejtek mennyiségnek csökkenése és minőségének romlása következtében egyre csökken a megtermékenyülés esélye. Például Henri Leridon, francia demográfus modell számításai szerint, természetes körülmények között egy egészséges nőnek 30 éves korában 75%-os esélye van arra, hogy egy év alatt teherbe esik, 35 éves korban ez az arány már csak 66% körül van, 40 éves korban pedig 44% (Természetesen mindkét esetben a sikertelenek között található a végképp fogamzásképtelenek is).²³

Más kutatók szintén hasonló eredményekre jutottak. Harmadrészt fontosnak tűnik – elsősorban idősebb korban – a fogamzó-képesség és az élve születés elkülönítése, hiszen idősebb korban a sikeres fogamzások mind nagyobb aránya jár magzati halálalással, vetéléssel, halvaszületéssel. Ráadásul szintén ismert, hogy bizonyos gyermekeket érintő betegségek kockázata is jelentősen nő az édesanya életkorával párhuzamosan. Mindezek figyelembevételével a gyermekvállalásra mindenféle időbeli korlátozás nélkül – tehát nem egy vagy öt éven belül, hanem véglegesen – képtelen párok arányát (a gyermekvállalást aktívan tervezők körében) a nők 30 éves korában 7–12% közötti értékre becslik az egyes kutatások. Ez az arányszám 35 éves korig csaknem megduplázódik: 13–22%-ra nő, 40 éves korra pedig újabb duplázódás következik be, ekkor a gyermekvállalásra képtelen párok aránya már eléri a 24–46%-ot. (Az adatok hét kutatás eredményeit veszik figyelembe. Természetesen a sikeresség szempontjából a férfiak életkora is számít, de ennek jelentősége csekélyebb.) Az adatok tehát arra utalnak, hogy azon pároknak, akik 35 éves korban tervezik a gyermekvállalást, akár ötöde biológiai okokból képtelen lesz e tervét megvalósítani. Egy másik jelentős csoport e korosztályból pedig csak akkor lesz képes megvalósítani gyermekvállalási terveit, ha nagyon „türelmesen”, a terveket évekig fel nem adva próbálkozik. Ennek azért van nagy jelentősége, mert tudjuk azt is, hogy a gyermeket tervezők közül sokan a hosszú sikertelenség hatására önként lemondanak a terveikről még a biológiai határ elérése előtt. Ennek két fő oka van. Sokan úgy érzik, hogy elérték egy életkori határt. Ha összevetjük a jövőben valamikor még gyermeket tervezőket és a jelenleg aktívan tervezőket, megfigyelhetjük, hogy a gyermekvállalás halogatása egészen a 40. életévig elhúzódik. Még a 36–40 éves korosztályban is a gyermeket tervező nőknek csupán kevesebb, mint a fele sorolható az „aktívan tervezők” közé, vagyis ebben a korcsoportban is a gyermeket tervezők többsége csupán a jövőben szándékszik terveit megvalósítani. A KSH-ban rendelkezésre állnak a különböző naptári évekre és az egyes női korévekre vonatkozó országos szintű teljes körű termékenységi adatok. Ezek alapján meg tudjuk mondani, hogy adott évben, adott korcsoportban a nők hány százalékának született ténylegesen gyermeke. A ténylegesen gyermeket vállalók aránya 2008-ban a 30 évesek körében 10% körül volt és 30 év felett az életkor növekedésével többé-kevésbé egyenletesen csökkent. Száz 40 éves nő közül már csak hozzávetőleg egy vállalt gyermeket, 40 éves kor felett pedig már szinte elhanyagolható ez az arány. Míg a 30 éves nők egyötöde tervez aktívan gyermeket és egytizedének születik is gyermeke, tehát a „becsült sikerességi arány” ebben a korban 50% körül van, addig 37 éves korban ez az arányszám alig haladja meg a 25%-ot.

„A fenti adatok és eredmények rámutatnak arra, hogy a gyermekvállalási életkor kitolódása igen összetett jelenség. A kitolódás okai elsősorban társadalmiak: a női

²³ LERIDON, HENRI – TOULEMON, LAURENT: *Démographie. Approche statistique et dynamique des population*, Economica, Paris, 1997. 440 o.

munkavállalás, az oktatási rendszer átalakulása, társadalmi értékváltozások állnak a háttérben. A halasztás részben tudatosan tervezett, jelentős részben viszont a körülmények állandó változására visszavezethető folyamatos „halogatás” következménye. Míg az okok elsősorban társadalmiak, a következmények jelentős részben egészségügyi és demográfiai jellegűek, ugyanis– mint az adatok mutatják – meglehetősen magas arányban (részben biológiai okokból) nem sikerül megvalósítani ezeket a késői gyermekvállalási terveket. Ennek következtében előre jelezhetően jelentősen nőni fog azon nők aránya, akik saját korábbi terveikkel ellentétben végképp gyermektelenek maradnak. E csoport jelenlegi 8,5%-os aránya így akár duplájára is nőhet majd az 1974–78-as nagy létszámú generációban. Noha az érintettek jellemzően nem tudatosan döntenek a gyermektelenség mellett, az őket követő generáció számára már életmód mintaként szolgálhat a gyermektelen nők életformája, és ez hozzájárulhat a tudatos gyermektelenség– mint választhatóéletforma-opció – megjelenéséhez és elterjedéséhez. Mivel ez a jelenség mind az érintettek saját szubjektív szempontjából, mind ösztársadalmi demográfiai következményeit tekintve egyértelműen negatív, így szükségesnek és indokoltnak tűnik felhívni a figyelmet arra, hogy a gyermekvállalásnak a harmincas életevek közepére vagy második felére halasztása a tervek megvalósíthatósága szempontjából nagyon kockázatos. Aki ebben az életkorban tervez gyermeket, annak azzal is számolnia kell, hogy ekkor már teljesen természetes módon hosszabb időt kell szánni a gyermekvállalási vágyak megvalósulására.”²⁴

Ezt a folyamatot pedig még gerjeszti, ha olyan hozott okok, egészségügyi problémák derülnek ki ebben a korban, melyek korábban orvosolhatóak, esetleg megfelelő prevencióval megelőzhetőek lettek volna, a kor előrehaladtával viszont már nincs elég idő a korrigálásra. Ezzel magyarázható, hogy a mesterséges megtermékenyítő központok teljes kapacitáson működnek, több hónapos esetenként több, mint fél éves előjegyzésekkel.

„Gyermekvállalási hajlandóság szempontjából három stratégiát különböztethetünk meg a nők körében

1. *A karrier stratégia:* Azok a nők, akik komoly ambíciókkal rendelkeznek, és nagy karrierre vágnak a gyermekszülést háttérbe szorítják. Ők egyáltalán nem szülnek, vagy esetleg csak egy gyermeket, aki nem nagyon befolyásolja munkájukat.
2. *A kombinációs stratégia:* Azok a nők, akik szeretnének folyamatosan dolgozni, de készek arra, hogy a munkájukban való előmenetelt némileg visszafogják, legalább addig, amíg a gyermekük nem éri el az iskoláskort. Ezek a nők azok, akik több gyermeket vállalnak egy családbarátabb társadalomban.
3. *A családteremtő stratégia:* Azok a nők, akik feladják, vagy hosszabb időre megszakítják a munkát első gyermekük megszületésekor. Ezek a nők ugyan több gyermeket szülnek, mint azok, akik folyamatosan dolgoznak, de nem elég sokat ahhoz, hogy kompenzálják az előző két stratégiát választó nők miatti kevés születésszámot. Ez a kategória valószínűleg egyre kevésbé lesz jellemző a változó életmódok miatt.”²⁵

A nők helyzete egyre összetettebb, egyre nehezebb manapság. Nehéz összeegyeztetni a gyermekvállalást a minőségi munkavégzéssel, de meg lehet oldani, ha a munkáltatók is nyitottak a kérdésben. Azokat kell támogatni, akik vállalják az anyaságot is, ugyanakkor kiveszik részüket a munkaerőpiacon is. Megfelelő szociálpolitikai intézkedésekkel ösztönözni lehetne őket az időben korábbi gyermekvállalásra, segítséget nyújtva nekik a munkaerő-piacra

²⁴ KAPITÁNY BALÁZS: *A kései gyermekvállalás kockázatai*, in: Korfa on-line 2010/2. Népesedési Hírlevél, KSH, Budapest, 2010. 1–3. o., a KSH Népesedéstudományi Kutatóintézetének honlapja: <http://www.demografia.hu/index.php/kiadvanyok/korfa> (Letöltés ideje: 2010.11.27.)

²⁵ BAGAVOS, CHRISTOS: *Viellissement différentiel au sein de l'Union Européenne et impact sur le marché d travail*, in: *Aidelf Régimes démographiques et territoires: les frontières en question*, Paris, 2000. 587-601. o.

való szülés utáni visszatérésre. Ez a feladat nem kormányfüggő, az ilyen irányú politikának kormányzati ciklusokon átívelőnek, és kellőképp rugalmasnak kell lennie, hogy alkalmazkodni tudjon az éppen kialakult helyzetekhez.

Irodalom:

- ANTONI RITA: *A feminizmus története – vázlatos áttekintés*, 2010.05.18. a Nőkért Egyesület honlapja: <http://www.nokert.hu/index.php/ntoertenet-feminizmustoertenet/feminizmustoertenet/520-a-feminizmus-toertenete-vazlatos-attekintes> (Letöltés ideje: 2013.09.12.)
- BAGAVOS, CHRISTOS: *Vieillissement différentiel au sein de l'Union Européenne et impact sur le marché d travail*, in: *Aidelf Régimes démographiques et territoires: les frontières en question*, Paris, 2000.
- DANIELS, PATRICIA: *WSPU Founded by Emmeline Pankhurst*, in: *Women's History* <http://history1900s.about.com/od/1900s/a/WSPU.htm> (Letöltés ideje: 2014.02.10.)
- *Életünk fordulópontjai – Fiatalok kérdőíve 2008/2009 (társadalmi demográfiai panelfelvétel)*, in: KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2008-2009
- ENGLER KLÁRA: *Fiatal felnőtt nők a felsőoktatásban*, in: *Felnőttképzési Szemle, V. évf. 1-2. sz.* Budapest, 2011.
- FÁBRI ISTVÁN: *A hazai felsőoktatási jelentkezés fontosabb összefüggései*, in: FÁBRI ISTVÁN-NYERGES ANDREA-HORVÁTH TAMÁS (szerk.): *Felsőoktatási füzetek, Jelentkezési tendenciák kutatási program 2000-2010.*, Felsőoktatási Igazgatóság, Budapest, 2011.
https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/FeMu/fuzet_01/oldal1_8_eloszo.pdf (Letöltés ideje: 2014.02.11.)
- GÉCZY GABRIELLA – KAMARÁS FERENC: *Népmozgalom 2011 január-december*, Statisztikai tükör, VI. évfolyam 17. szám, KSH, Budapest, 2012. 03.21. KSH honlap:
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmoz11.pdf> (Letöltés ideje: 2010.10.27.)
- KAPITÁNY BALÁZS: *A kései gyermekvállalás kockázatai*, in: *Korfa on-line 2010/2.* Népesedési Hírlevél, KSH, Budapest, 2010. a KSH Népesedéstudományi Kutatóintézetének honlapja:
<http://www.demografia.hu/index.php/kiadvanyok/korfa> (Letöltés ideje: 2010.11.27.)
- KAPITÁNY BALÁZS – SPÉDER ZSOLT: *A munkaerőpiac és a pénzübeli családtámogatási rendszer hatása a gyermekvállalási tervek megvalósulására*, in: NAGY ILDIKÓ-PONGRÁCZ TIBORNÉ (szerk.), *Szerepvállalások Jelentés a nők és férfiak helyzetéről*, TÁRKI Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 2009.
- LERIDON, HENRI- TOULEMON, LAURENT: *Démographie. Approche statistique et dynamique des population*, Economica, Paris, 1997.
- LÉVAI KATALIN: *Feminizmustörténet – I., A hatvanas évek lázadóit*, in: *Esély, Társadalom- és Szociálpolitikai Folyóirat*, 2000/1., Budapest, 2000.
- LEWIS, JONE JOHNSON: *Elizabeth Garrett Anderson*, in: *Women's History* http://womenshistory.about.com/od/physicians/p/e_g_anderson.htm (Letöltés ideje: 2014.02.10.)
- LEWIS, JONE JOHNSON: *Emmeline Pankhurst*, in: *Women's History* <http://womenshistory.about.com/od/suffrageengland/p/pankhurst.htm> (Letöltés ideje: 2014.02.10.)

- MATTHEW, HENRY COLIN GRAY.: *Gladstone 1809-1898. Clarendon Press, Oxford, 1996.*
- MÉSZÁROS ISTVÁN – PUKÁNYSZKY BÉLA- NÉMETH ANDRÁS: *Neveléstörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.*
- NÁZER ÁDÁM: *Harc a női jogokért. Szüffrazsettek*, Rubiconline 2007/8. sz. a Rubicon történelmi folyóirat honlapja: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/harc_a_noi_jogokert_szufrazsettek/ (Letöltés ideje: 2013.09.12.)
- PONGRÁCZ TIBORNÉ: *Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai* in: NAGY ILDIKÓ-PONGRÁCZ TIBORNÉ-TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest, 2005.*
- PONGRÁCZ TIBORNÉ – S. MOLNÁR ERZSÉBET: *Nemi szerepek és a közvélemény változásának kölcsönhatása* in: NAGY ILDIKÓ-PONGRÁCZ TIBORNÉ (szerk.): *Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2011*, TÁRKI – Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Budapest, 2011.
- PUKÁNSZKY BÉLA: *A nőnevelés évezredei, Fejezetek a lányok nevelésének történetéből*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.
- SPÉDER ZSOLT (szerk.): *Életünk fordulópontjai, Műhelytanulmányok*, KSH NKI, Budapest, 2002.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmoz11.pdf> (Letöltés ideje: 2010.10.27.)
- WOLLSTONECRAFT, MARY: *Vindication of the Rights of Women*, Ed . with an Introduction by Miriam Brody, Penguin Books Ltd. London 1985.

A kisebbségvédelem mai tendenciái az ENSZ Közgyűlésében²

I. Történeti előzmények

Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának megalkotásakor az egyik fő cél az volt, hogy kiküszöböljék a Nemzetek Szövetsége rendszerének hiányosságait. Ennek, a sok pozitívum mellett, az egyik negatív következménye lett a kisebbségvédelem háttérbe szorulása is. Az első világháborút lezáró békeszerződések elindították a kisebbségek nemzetközi védelmét, amelynek nemzetközi felügyeletét a Nemzetek Szövetsége biztosította. A békeszerződéseken kívül kétoldalú megállapodások és a Szövetség Tanácsa előtt tett nyilatkozatok szolgáltatták a védelem jogi alapjait. Azonban tévedés lenne azt hinnünk, hogy a Nemzetek Szövetsége rendszerének köszönhetően ez univerzális szintet öltött volna. Tisztán kelet- és közép-európai jelenség volt.

Az 1945. évi ENSZ Alapokmány nem említi a kisebbségeket, habár rendelkezik a diszkrimináció tilalmáról és az emberi jogok védelméről. Az ENSZ működésének kezdetén még napirenden volt a kisebbségek védelmének kérdése, az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága 1946 nyarán létrehozta az Albizottság a diszkrimináció megelőzésére és a kisebbségek védelmére nevű szervét (továbbiakban: Albizottság).³ Több ENSZ szerv is felmerült, mint amelynek tisztázni kellene a korábbi kisebbségvédelmi rendszer utóéletét. Az Emberi Jogok Bizottsága és az Albizottság egymásra, illetve más ENSZ szervekre történő „mutogatását” végül úgy oldotta fel a Gazdasági és Szociális Tanács, hogy 1948 tavaszán felkérte az ENSZ Főtitkárt egy tanulmány készítésére.⁴ A tanulmány még nem készült el, amikor az ENSZ Közgyűlés ugyanabban az évben elfogadta a 217/C (III). sz. határozatot, amely „A kisebbségek sorsa” cím alatt tömören kijelentette, hogy noha az ENSZ nem maradhat közömbös a kisebbségek sorsát illetően, még sincs szükség arra, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában külön megemlítsék őket, külön jogokat biztosítson számukra. A határozat ennek magyarázataként azt adja, hogy a téma rendkívül komplex és érzékeny, amelynek minden érintett államban különleges vonatkozásai vannak. Azonban csökkentendő az ütet, felkérte a fent nevezett albizottságot, hogy készítsen egy átfogó tanulmányt a kisebbségek problémáiról, annak érdekében, hogy az ENSZ majdan hatékony védelmet tudjon biztosítani.⁵

Ez az albizottsági tanulmány, a híres Capotorti-jelentés⁶ csak 1979-re készült el, valószínűleg az ENSZ Főtitkár 1950-ben megjelent tanulmányának is köszönhetően. A tanulmány számos szempont vizsgálata után megállapította, hogy a két világháború között

¹ Egyetemi adjunktus, PhD, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzetközi Jogi és Európa-jogi Tanszék

² A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

³ Subcommittee on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, Economic and Social Council resolution 9 (II) of 21 June 1946. 1947-től 2006-ig működött, neve 1999-ben megváltozott: Albizottság az emberi jogok előmozdítására és védelmére

⁴ Részletesen lásd: Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003. 145-182. o.

⁵ Fate of minorities, UN General Assembly Resolution 217/C (III) of 16 December 1948.

⁶ Capotorti, Francesco: Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/384c.

kialakult kisebbségvédelmi rendszer alapvetően megszűnt, több országban okafogyottá vált, és megszűnt a mögöttes intézményrendszer. A Főtitkár hangsúlyozni próbálta, hogy ez nem jelenti azt, hogy semmilyen védelem ne illetné meg a kisebbségeket, mivel az emberi jogok rájuk is vonatkoznak. Ezekkel a kijelentésekkel azelőtt lezárta az univerzális kisebbségvédelem lehetőségét, mielőtt az egyáltalán elkezdődött volna.⁷

Az 1950-es évek kezdetére számos olyan jelenség volt a világban, amely szintén a kisebbségek jogi védelmének univerzális megteremtése ellen dolgozott. A gyarmati rendszer fenntartása sokszor egy kisebbség uralmán keresztül történt, a világ területeinek felén az adott területen élők többsége szeretett volna saját államot és védelmet. Különösen kirívó esete volt ennek a dél-afrikai apartheid-rendszer. Az államok és a tudomány képviselői sem értettek egyet abban, mi legyen a kisebbség definíciója. Az önrendelkezési jog bizonytalan tartalmának köszönhetően számos állam attól tartott, hogy ha a kisebbségeknek jogokat biztosítanak, akkor azok előbb-utóbb az elszakadást fogják követelni.⁸ A hidegháború során a nemzeti kisebbségi kérdésekkel terhelt közép- és kelet-európai országok egy része a Szovjetunió vonzáskörzetében találta magát, ami az univerzális egyetértés lehetőségét szintén csökkentette. Ráadásul az érintett európai államok egy részét (pl.: Romániát, Finnországot, Magyarországot, Ausztriát, Olaszországot) csak 1955-ben vették fel az ENSZ-be, így addig egyáltalán nem is tudtak részt venni a kisebbségvédelmi kérdésekről zajló vitákban az ENSZ különböző szerveinek ülésein.⁹

Ezeknek köszönhetően a védelemben elérhető legkisebb közös nevező a minden nemű diszkrimináció tilalmának deklarálása és az általános emberi jogok elfogadása volt.

II. A faji diszkrimináció tilalmának fejlődése az ENSZ Közgyűlés határozataiban

Az 1950-es évek elejétől az ENSZ Közgyűlés határozataiban szinte egyáltalán nem jelenik meg a kisebbség kifejezés¹⁰, a problémakört a diszkrimináció tilalma felől közelítik meg az államok. Már az első ülészakon utalnak arra, hogy az ENSZ Alapokmány tiltja a faji alapú üldözést és megkülönböztetést, amely ellen minden kormány köteles fellépni.¹¹ A népirtás tilalmáról szóló egyezmény és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 1948. évi elfogadása után a faji diszkrimináció kérdésköre eleinte a gyarmati/gyámsági területekkel összefüggésben jelenik meg. Az 1950-es évek elejétől az ENSZ Közgyűlése releváns határozatai több szálon futottak: 1) önrendelkezési jog biztosítása a gyámsági területeknek, 2) faji megkülönböztetés elleni küzdelem (természetesen számos határozatban a kettő együtt jelenik meg¹²), 3) Dél-Afrika esete. A szűkebb téma szempontjából az önrendelkezési jog és a

⁷ Study of the Legal Validity of the Undertakings concerning Minorities, UN Doc. E/CN.4/367, 1950.

⁸ Erről lásd pl.: Szalayné: i. m. 170-189. o.; Thornberry, Patrick: Az ENSZ Nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló Nyilatkozata: háttér, elemzés, megjegyzések és a legújabb fejlemények. In Bárdi Nándor (szerk.): Kisebbségvédelem és a Nemzetközi Szervezetek, Kisebbségvédelmi Adattár XI., Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 14. o.

⁹ A nemzetközi jog és akisebbségvédelem viszonyáról lásd pl.: Kovács Péter: Nemzetközi jog és kisebbségvédelem. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.

¹⁰ Kivétel ez alól 730 (VIII) sz. ENSZ Közgyűlési határozat, amely felhatalmazza az ENSZ Főtitkárt arra, hogy bármely ENSZ tagállamnak technikai segítséget nyújtson és tanácsokat adjon a kisebbségek védelméhez és a diszkrimináció leküzdéséhez. Ilyen segítség lehet a jogszabály szövegének megtervezéséhez nyújtott szakértelem, a közigazgatási és igazságszolgáltatási eljárások létesítéséhez és az oktatás megteremtéséhez adott szakmai támogatás. UN General Assembly resolution 730 (VIII) of 23 October 1953.

¹¹ UN General Assembly resolution 103 (I) of 19 November 1946.

¹² Pl.: Racial discrimination in Non-Self-Governing Territories, UN General Assembly resolution 644 (VII) of 10 December 1952., UN General Assembly resolution 1328 (XIII) of 12 December 1958.; Question of the violation of human rights and fundamental freedoms, including policies of racial discrimination and segregation

dél-afrikai rendszer tárgyalása nem szükséges, így csak a faji diszkrimináció tilalmára koncentrálok ehelyütt.

Az ENSZ Közgyűlés faji diszkrimináció tilalmával kapcsolatos cselekményei lefedték egyrészt a tilalom beillesztését a multilaterális emberi jogi egyezményekbe, másrészt kidolgoztak egy speciális egyezményt, harmadrészt nem kötelező határozatokat fogadtak el. Az 1948. évi népirtás tilalmáról szóló egyezmény a faji megkülönböztetés legdurvább formáit tiltja meg. Az 1966. évi Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya is tiltja a diszkrimináció minden formáját.

Az államok 1965-ben elfogadták a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló egyezményt, amely három évvel később hatályba is lépett. Ennek az egyezménynek az előkészítése 1962-ben indult meg az ENSZ Közgyűlésében, amikor az felkérte az Emberi Jogok Bizottságát és az Albizottságot, hogy készítsen elő számára egy nyilatkozattervezetet és egy egyezménytervezetet is a témában.¹³ A Nyilatkozat a faji megkülönböztetés valamennyi formájának a kiküszöböléséről egy évvel később már készen volt¹⁴ és az egyezmény is kifejezetten gyorsan haladt – más ENSZ-es egyezményekhez viszonyítva.¹⁵ Ezek mellett a Közgyűlés egyéb határozatokban is foglalkozott a témával, így 1960-tól bekerült a napirendjébe a faji és nemzeti gyűlölet megjelenése elleni küzdelem. Ezek a határozatok felszólítják a kormányokat, hogy módosítsák a diszkriminatív jogszabályaikat, figyelmeztessék a közvéleményt a faji vagy nemzeti gyűlöletet keltő beszédek és magatartások veszélyeire, lépjenek fel a médiában, oktatásban vagy másutt előforduló gyűlöletbeszédek ellen, valamint működjenek együtt nemzetközi szervezetekkel és a civil szférával ennek megszüntetése érdekében.¹⁶

A Nyilatkozat jelentősége az egyezmény mellett abban áll, hogy ugyan jogilag nem kötelező dokumentum, mégis az ENSZ tagjai felé jelzi a követendő gyakorlatot és hatással volt a nemzetközi szokásjog kialakulására. Az 1965. évi egyezmény hatályba lépéséhez elegendő volt 27 állam ratifikációja, és az egyezménynek mai napig nem részese az összes állam.¹⁷ A Nyilatkozat végrehajtása érdekében a Közgyűlés kimondta, hogy a faji diszkrimináció és az apartheid veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot, sérti az alapvető emberi jogokat és jelentősen hátráltatja a gazdasági és társadalmi fejlődést. Megerősítette, hogy az ENSZ szerveinek, a kormányoknak és a civil szférának is feladata tanulmányok készítése, az oktatás és ismeretterjesztés folytatása.¹⁸ Ezeket később több határozatban is megerősítette, kijelölte március 21-ét a faji megkülönböztetés elleni küzdelem

and of apartheid, in all countries, with particular reference to colonial and other dependent countries and territories, UN General Assembly resolution 2144 (XXI) of 26 October 1966.

¹³ Preparation of a draft declaration and a draft convention on the elimination of all forms of racial discrimination, UN General Assembly resolution 1780 (XVII) of 7 December 1962.

¹⁴ United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 1904 (XVIII) of 20 November 1963.

¹⁵ Az egyezményt az ENSZ Közgyűlés 1965-ben a 2106 (XX) sz. határozatban fogadta el, az aláírására 1966-ban került sor.

¹⁶ Manifestations of racial and national hatred, UN General Assembly resolution 1510 (XV) of 12 December 1960.; Manifestations of racial prejudice and national and religious intolerance, UN General Assembly resolution 1779 (XVII) of 7 December 1962., UN General Assembly resolution 2019 (XX) of 1 November 1965., UN General Assembly resolution 2143 (XXI) of 26 October 1966.

¹⁷ 2014. március 1-jei állapot szerint 176 állam részes az egyezményben, míg a Földön összesen 194 általánosan elismert állam van.

¹⁸ Measures to implement the United Nations Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 1905 (XVIII) of 20 November 1963., UN General Assembly resolution 2017 (XX) of 1 November 1965.

nemzetközi napjává,¹⁹ kinevezte 1971-et a faji megkülönböztetés elleni küzdelem nemzetközi évének,²⁰ sőt nemzetközi évtizedeket is elindított²¹ és világkonferenciákat is tartott a küzdelem jegyében.²²

A papíron kiválónak tűnő ötletek jelentős része azonban nem valósult meg a gyakorlatban. Például az 1983 és 1989 közötti időszakra tervezett programokat nem hajtották végre a szükséges anyagi fedezet hiánya miatt.²³ A programok megvalósítására felállított pénzügyi alaphoz az államok minimális önkéntes hozzájárulást tettek.²⁴

Nem csak a Nyilatkozatot támogató határozatokat hozott az ENSZ Közgyűlése, hanem az 1960-as évektől kezdve szinte minden ülészakban fogadott el olyan határozatot, amely elítéli a faji alapú intoleranciát, a gyűlöletkeltő ideológiákat, a nácizmust, a fasizmust, a totalitárius nézeteket és gyakorlatot. Ezekben a dokumentumokban a Közgyűlés javasolja az államoknak, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában biztosított jogokat implementálják a nemzeti jogrendszerükbe, ratifikálják az emberi jogi egyezményeket, emlékezzenek meg a 2. világháború borzalmairól, és büntessék meg az olyan etnikai alapú bűncselekmények, mint a népirtás és apartheid elkövetőit. Továbbá felszólítja az államokat, hogy államilag ne támogassanak olyan civil szervezeteket, amelyek ilyen cselekményeket követnek el.²⁵

Az ENSZ Közgyűlése az évenként visszatérő és a programokról meghozott beszámoló jellegű határozatok mellett önálló határozatokat is alkotott a témában. 1993 tavaszán elítélte az etnikai tisztogatás és a faji alapú gyűlölet minden formáját, kijelentve, hogy az a nemzetközi humanitárius jog súlyos megsértése.²⁶ 2003-ban hangsúlyozta, hogy a rasszista gyűlöletkeltő beszéd nem része a véleménynyilvánítás szabadságának, az etnikai, kulturális és vallási sokszínűség elősegíti a demokráciát és elítélte azt, hogy az idegengyűlölet egyre növekvően jelenik meg a politikai diskurzusban.²⁷ 2007-ben elítélte a Holokauszt tagadását.²⁸

¹⁹ Elimination of all forms of racial discrimination, UN General Assembly resolution 2142 (XXI) of 26 October 1966.

²⁰ Measures to achieve the rapid and total elimination of all forms of racial discrimination in general and of the policy of apartheid in particular, UN General Assembly resolution 2446 (XXIII) of 19 December 1968.; Programme for the observance of 1971 of the International Year for Action to Combat Racism and Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 2544 (XXIV) of 11 December 1969. Ezt megismételte 2001-ben is: International Year of Mobilization against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance, UN General Assembly resolution 53/132 of 9 December 1998.

²¹ Az első 1973-ban indult, majd újabb követte 1983-ban és 1993-ban. Decade for Action to Combat Racism and Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 2919 (XXVII) of 15 November 1972.; Second Decade to Combat Racism and Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 38/14 of 22 November 1983.; Third Decade to Combat Racism and Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 48/91 of 16 February 1994.

²² Pl.: Results of the World Conference to Combat Racism and Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 33/100 of 16 December 1978.

²³ Report of the Secretary-General to ECOSOC, E/1990/50. para. 31.

²⁴ Erről lásd pl.: Second Decade to Combat Racism and Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 45/105 of 14 December 1990. para. 23-25.

²⁵ Pl.: Measures to be taken against Nazism and other totalitarian ideologies and practices based on incitement to hatred and racial intolerance, UN General Assembly resolution 2839 (XXVI) of 18 December 1971.; Measures to be taken against Nazi, Fascist and neo-Fascist activities and all other forms of totalitarian ideologies and practices based on racial intolerance, hatred and terror, UN General Assembly resolutions 38/99 of 16 December 1983, 40/148 of 13 December 1985, 41/160 of 4 December 1986.; Measures to combat contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance, UN General Assembly resolutions 50/135 of 30 January 1996, 54/153 of 29 February 2000.; Inadmissibility of certain practices that contribute to fuelling contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance, UN General Assembly resolution 64/147 of 26 March 2010.

²⁶ 'Ethnic cleansing' and racial hatred, UN General Assembly resolution 47/80 of 15 March 1993.

²⁷ The incompatibility between democracy and racism, UN General Assembly resolution 58/159 of 22 December 2003.

A témával kapcsolatos jelentős határozatok közül a legújabbat 2011-ben fogadta el az ENSZ Közgyűlése, Egyesülve a rasszizmus, faji diszkrimináció, idegengyűlölet és hasonló intolerancia ellen címmel. Ezt a politikai deklarációt egyhangúlag hozták meg az államok, megerősítették, hogy továbbra is küzdenek a fajgyűlölet ellen, kijelentve, hogy az ezzel kapcsolatos elsődleges felelősség az államokat terheli.²⁹

A Közgyűlés munkájában a saját kezdeményezésű határozatok mellett 1970-től kezdve minden évben megjelent a faji diszkrimináció elleni egyezmény keretében felállított Bizottság jelentésének a megvitatása és elfogadása is.³⁰ Ezek a határozatok az előbbieken felvázoltakhoz képest nem sok újdonságot tartalmaztak. Megemlíthető viszont a Bizottság azon törekvésének elismerése, hogy az államok az 1965. évi egyezményben található jogokat mind a kisebbségek, mind az őslakos népcsoportok részére is biztosítsák. A Közgyűlés felszólítja az államokat, hogy úgy értelmezzék és alkalmazzák az 1965. évi egyezményt, mint amely vonatkozik a kisebbségekre és az őslakosokra/bennszülöttekre is.³¹ Az 1980-as évek anyagi nehézségei és az ENSZ-szel kapcsolatos kiábrándultság a Bizottság munkájára is rányomta a bélyegét, az 1985-86-os ülészakra a Bizottság össze sem tudott ülni, nemhogy éves jelentést készíteni, mivel a tagállamok jelentős része nem fizette be a kötelező hozzájárulását, amelyből azt finanszírozni kellett volna.³² A Bizottság pénzügyi válsága eltartott az 1990-es évek elejéig, addig csak rövidített ülészakokra tudtak összejönni, és számos program elmaradt.³³ Az elmúlt 20 évben a Közgyűlés a Bizottság jelentéseivel kapcsolatosan kiemelte, hogy dicséretes a Bizottság által kidolgozott korai figyelmeztető mechanizmus („*early warning mechanism*”),³⁴ és a szorosabb együttműködés az ENSZ többi emberi jogokkal foglalkozó szervével.³⁵ Sajnálatait fejezte ki, hogy számos állam nem teljesíti az egyezményben vállalt jelentéstételi kötelezettségét.³⁶ Továbbá a Közgyűlés kérte az államokat, hogy lehetőleg ne fűzzenek fenntartásokat az 1965. évi egyezményhez,³⁷ rendszeresen vizsgálják felül a fenntartásaikat és lehetőleg vonják vissza őket.³⁸ A 2000-es évek elejére a Bizottság munkájában megjelent a téma nemek szerinti megközelítése is, mivel nyilvánvalóvá vált, hogy gyakran a faji diszkrimináció összekapcsolódik a nőkkel szembeni

²⁸ Holocaust denial, UN General Assembly resolution 61/255 of 26 January 2007.

²⁹ United against racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance, UN General Assembly resolution 66/3 of 22 September 2011.

³⁰ Az első jelentés: Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 2648 (XXV) of 30 November 1970.

³¹ Pl.: Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 37/46 of 3 December 1982. 6. és 11. pont

³² Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 41/105 of 4 December 1986.

³³ Lásd pl.: Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 42/57 of 30 November 1987.; Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 45/88 of 14 December 1990.; Effective implementation of international instruments on human rights, including reporting obligations under international instruments on human rights, UN General Assembly resolution 47/111 of 5 April 1993.; Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 49/145 of 23 December 1994.

³⁴ Pl.: Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 49/145 of 23 December 1994. 5. pont

³⁵ Pl.: Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 50/137 of 21 December 1995. 3. pont

³⁶ Pl.: Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 53/131 of 9 December 1998. 4. pont

³⁷ Pl.: Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 51/80 of 12 December 1996. 18. pont

³⁸ Pl.: Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 55/81 of 4 December 2000. 5. pont 5. pont

diszkriminációval.³⁹ 2008-ban az ENSZ Közgyűlés kifejtette, hogy az emberi jogok védelme hatékonyabb lenne, ha az ENSZ rendszerébe tartozó különböző szervek és bizottságok rendszeresen közös üléseket tartanának, egységes követelményeket és sztenderdeket dolgoznának ki az államok jelentésével kapcsolatosan, valamint megosztanák egymással a tapasztalatokat.⁴⁰

III. A kisebbségek védelmének megjelenése az ENSZ Közgyűlés határozataiban

Ahogy a történeti bevezetőben már említettem, a Közgyűlés az 1950-es évektől kezdve szinte egyáltalán nem foglalkozott a hagyományos kisebbségvédelemmel. Az emberi jogok és a diszkrimináció tilalmának kodifikálása kötötte le. Egy kivételt találunk: 1953-ban a 730-as számú határozatban a Közgyűlés felkéri az ENSZ Főtitkárát, hogy nyújtson a kormányoknak – ha kérik – technikai segítséget a diszkrimináció felszámolásához és a kisebbségek védelméhez. Ilyen technikai segítség lehet a jogszabálytervezetek készítése, közigazgatási és igazságszolgáltatási folyamatok megtervezése, és oktatási anyagok írása.⁴¹ A téma érdemben 1991-ben jelent meg újra az ENSZ Közgyűlés napirendjén, amikor kérte az Emberi Jogok Bizottságát, hogy véglegesítse a kisebbségek jogaira vonatkozó nyilatkozatot, és nyújtsa be azt elfogadásra az ENSZ Közgyűlésnek (az ECOSOC-on keresztül). A határozat preambuluma kijelenti, hogy az ENSZ-nek fontos szerepe van a kisebbségek védelmében, és a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikkén kívül további univerzális szintű védelem is szükséges.⁴²

Egy évvel később el is fogadta a Közgyűlés a Nyilatkozatot a nemzeti, etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól.⁴³ A Nyilatkozat bevezető mondatai, többek között, hangsúlyozzák, hogy a kisebbségek védelme elősegíti az adott állam politikai és társadalmi stabilitását és hozzájárul az államok közötti barátságához. Az állam köteles elősegíteni, hogy a kisebbség megőrizhesse etnikai, nemzeti, nyelvi és vallási identitását.⁴⁴ A kisebbséghez tartozók szabadon gyakorolhatják a saját kultúrájukat, vallásukat, nyelvüket, részt vehetnek a társadalom életében, a rájuk vonatkozó, illetve nemzeti jogalkotásban és döntéshozatalban, valamint joguk van az egyesüléshez, és a velük azonos etnikumú, nemzetiségű, vallású egyénekkal kapcsolatot tartani (akár az állampolgárság szerinti államban, akár külföldön).⁴⁵ A Nyilatkozat nem csak egyéni jogokat garantál, hanem a kisebbség, mint csoport számára is.⁴⁶ A kisebbség tagjait diszkriminációtól mentesen

³⁹ Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 57/194 of 18 December 2002. 8. pont

⁴⁰ Report of the Committee on the Elimination of Racial Discrimination, UN General Assembly resolution 63/243 of 24 December 2008. 11. pont

⁴¹ Technical assistance in the fields of prevention of discrimination and protection of minorities, UN General Assembly resolution 730 (VIII) of 23 October 1953.

⁴² Non-discrimination and protection of minorities, UN General Assembly resolution 46/115 of 17 December 1991.

⁴³ Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN General Assembly resolution 47/135 of 18 December 1992. A címből is kitűnik, hogy nem csak a nemzeti kisebbségekre vonatkozik a Nyilatkozat, ahogyan az például jellemző az európai regionális egyezmények esetében. Az Európa Tanács keretében megvalósuló diszkrimináció tilalmáról lásd pl: Szemesi Sándor: A diszkrimináció tilalma az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában. Complex Kiadó, Budapest, 2009.; Szemesi Sándor: A diszkrimináció tilalma az emberi jogok európai rendszerében és a magyar jogrendben. In Kül-Világ, VII. évf. 2010/4. 2-13. o.

⁴⁴ Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN General Assembly resolution 47/135 of 18 December 1992. Article 1.

⁴⁵ Uo. Article 2.

⁴⁶ Uo. Article 3.

megilleti minden emberi jog és alapvető szabadság, a törvény előtti egyenlőség. Az állam köteles elősegíteni, hogy a kisebbség megtanulhassa anyanyelvét, történelmét, kultúráját, hagyományait és szokásait, kivéve azokat a szokásokat, amelyek nemzetközi sztenderdekbe vagy a nemzeti jogba ütköznek. Az állam köteles elősegíteni, hogy a kisebbség tagjai részt tudjanak venni a gazdasági életben és fejlődésben.⁴⁷ Az államok kötelesek együttműködni a kisebbségek védelme érdekében, továbbá nemzeti politikákat és programokat tervezhetnek a jogok biztosítása iránt.⁴⁸ A kisebbségek jogainak biztosítása nem jelenti azt, hogy sérülne az emberi jogok egyenlő biztosításának követelménye.⁴⁹ A kisebbségek jogainak védelméhez az ENSZ szerveinek és szakosított intézményeinek is hozzá kell járulnia.⁵⁰

Az ENSZ Közgyűlése ezt követően számos alkalommal fogadott el arról határozatot, hogy a Nyilatkozatot terjeszteni és hatékonyan népszerűsíteni kell. Felkérte az ENSZ Főtitkárt és az Emberi Jogok Bizottságát, hogy nyújtsanak segítséget az államoknak a kisebbségekkel kapcsolatos jogalkotáshoz, a békés vitarendezéshez és a viták megelőzéséhez. Kérte az államokat, hogy kötelező erejű két- és többoldalú egyezményekben vállalják a kisebbségek jogainak védelmét, bízta a civil szervezeteket, hogy segítsék elő a kisebbségek védelmét és terjesszék a Nyilatkozatban foglaltakat.⁵¹ A Közgyűlés kérte az államokat, hogy az egyes emberi jogi egyezményekkel kapcsolatos országjelentéseikbe foglalják bele azt is, milyen intézkedéseket tettek a kisebbségek védelme érdekében.⁵² A Közgyűlés az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa feladatává tette az ENSZ-es programokkal és szervekkel való együttműködést annak érdekében, hogy a kisebbséghez tartozó személyek jogainak népszerűsítését és védelmét még hatékonyabban el tudják látni.⁵³ A határozattal kapcsolatos előrelépés monitorozása érdekében a Főtitkártól rendszeres jelentést kért a Közgyűlés arról, hogyan jelenik meg a kisebbségek védelme az oktatásban és a politikai döntéshozatalban.⁵⁴ Felhívta az államok figyelmét arra, hogy védjék meg a kisebbségek számára fontos vallási vagy kulturális helyeket.⁵⁵ 2005-ben az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa létrehozott egy kifejezetten kisebbségi szakértői pozíciót,⁵⁶ amelyet 2011 óta Izsák Rita tölt be.⁵⁷ 2007-ben a Nyilatkozat még jobb végrehajtása érdekében az Emberi Jogi Tanács létrehozta a Kisebbségi Témák Fórumát, amely minden évben konferenciaszerűen összehozza a témában érintett összes szereplőt.⁵⁸

⁴⁷ Uo. Article 4.

⁴⁸ Uo. Article 5-7.

⁴⁹ Uo. Article 8.

⁵⁰ Uo. Article 9.

⁵¹ Pl.: Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN General Assembly resolution 48/138 of 20 December 1993.; Effective promotion of the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN General Assembly resolution 50/180 of 22 December 1995.

⁵² Effective promotion of the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN General Assembly resolution 51/91 of 12 December 1996.

⁵³ Effective promotion of the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN General Assembly resolution 54/162 of 17 December 1999. 8-10. pontok

⁵⁴ Effective promotion of the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN General Assembly resolution 56/162 of 19 December 2001. 16. pont

⁵⁵ Effective promotion of the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN General Assembly resolution 58/182 of 22 December 2003. 8. pont

⁵⁶ Commission on Human Rights Resolution 2005/79 of 21 April 2005.

⁵⁷ Lásd: United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner for Human Rights, Independent Expert on Minority Issues, <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/IEExpert/Pages/IEminorityissuesIndex.aspx> (Letöltés ideje: 2014. 03. 07.)

⁵⁸ Lásd: United Nations Human Rights, Office of the High Commissioner for Human Rights, Forum on Minority Issues, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Minority/Pages/ForumIndex.aspx> (Letöltés ideje: 2014. 03. 07.)

IV. Az őslakosok és bennszülöttek védelme az ENSZ Közgyűlés határozataiban

Leszámítva két határozatot, az ENSZ Közgyűlés az 1980-as évekig nem foglalkozott az őslakosok helyzetével és jogaival. Az említett két határozatból az első 1949-ben született arról, hogy a Gazdasági és Szociális Tanácsnak, az ENSZ más szerveivel és külső intézményekkel együtt, tanulmányoznia kellene a dél-amerikai őslakos népek társadalmi és gazdasági fejlesztésének a lehetőségeit. Az olvasó azonban már a negyedik mondatnál kételkedni kezd a határozat mögött rejlő humanitárius szándékban, ugyanis az kijelenti, hogy ezeknek a népcsoportoknak az anyagi és kulturális fejlődése azt eredményezné, hogy a területeiken lévő természeti kincseket sokkal jövedelmezőbben lehetne használni Amerika és az egész világ javára...⁵⁹ A másik nevezett határozat a délnyugat-afrikai eseményekkel állt összefüggésben: 1956-ban a területet megszállva tartó Dél-Afrika elrendelte a Vörös Nemzettségbe tartozó bennszülöttek kitelepítését a Hoachanas Rezervátum területéről. Mivel ezzel számos nemzetközi egyezményt megsértett, így az ENSZ Közgyűlés határozatban ítélte el, és követelte a kitelepítettek visszaengedését a területre, valamint a terület rezervátumként való tiszteletét.⁶⁰

Ezután három évtizednyi hallgatás következett, és az 1980-as évek közepén két határozattal törte meg a csendet a Közgyűlés. Az elsőben egy pénzügyi alapot létesített az őslakos közössége támogatására,⁶¹ míg a másodikban a gazdasági fejlődés területén ismerte fel és el az őslakos vállalkozók szerepének jelentőségét, amelynek a növelése érdekében kérte az ENSZ szerveit (köztük a Világbankot is), hogy létesítsenek olyan programokat és projekteket, amelyekben keresztül még jobban tudják támogatni a bennszülött vállalkozásokat.⁶² A témával való aktív foglalkozás azonban csak a hidegháború végén indult meg, 1990-ben a Gazdasági és Szociális Tanács javaslatára elhatározta a Közgyűlés, hogy 1993-at a Világ Őslakos Népei Nemzetközi Évének nyilvánítja. A nemzetközi év fókuszába az őslakosok emberi jogokkal, a környezettel, a fejlődéssel, oktatással és egészségüggyel összefüggő problémáit tették.⁶³ A nemzetközi év célja lett, többek között, a nemzetközi technikai és pénzügyi segítségnyújtás az őslakos népek számára, hogy fejlődésüket elősegítsék.⁶⁴ A diszkrimináció tilalmával és a kisebbségek jogaival összefüggő eseményekhez hasonlóan, az ENSZ az őslakosok védelme érdekében is meghirdetett nemzetközi napot, nemzetközi évtizedeket (az elsőt 1994 és 2004 között, a másodikat 2005-2015 között), nevezett ki jószolgálati nagyköveteket, a programok megvalósítására létrehozott pénzügyi alapot, és kérte az ENSZ egyes szerveit, hogy a munkájuk során vizsgálják meg a téma releváns vonatkozásait a saját területükhöz.⁶⁵ Annak érdekében, hogy az ENSZ szervei a

⁵⁹ Study of the social problems of the aboriginal populations and other under-developed social groups of the American continent, UN General Assembly resolution 275 (III) of 11 May 1949.

⁶⁰ The Hoachanas Native Reserve, UN General Assembly resolution 1357 (XIV) of 17 November 1959.

⁶¹ United Nations Voluntary Fund for Indigenous Populations, UN General Assembly resolution 40/131 of 13 December 1985. A pénzügyi alap a mai napig létezik, feladata például az őslakos csoportok képviselőinek támogatása, hogy részt tudjanak venni az ENSZ rájuk vonatkozó munkacsoportjainak a nyilvános ülésein.

⁶² Indigenous entrepreneurs in economic development, UN General Assembly resolution 41/182 of 8 December 1986.

⁶³ International Year for the World's Indigenous People, UN General Assembly resolution 45/164 of 18 December 1990.

⁶⁴ International Year for the World's Indigenous People, UN General Assembly resolution 46/128 of 17 December 1991.; International Year for the World's Indigenous People, UN General Assembly resolution 47/75 of 14 December 1992.

⁶⁵ International Decade of the World's Indigenous People, UN General Assembly resolution 48/163 of 21 December 1993.; International Decade of the World's Indigenous People, UN General Assembly resolution 49/214 of 23 December 1994.; Second International Decade of the World's Indigenous People, UN General Assembly resolution 59/174 of 20 December 2004.

döntéseik meghozatala során jobban figyelembe tudják venni az őslakos népek igényeit és érdekeit, a Gazdasági és Szociális Tanács 2000-ben létrehozta az Őslakos Témák Állandó Fórumát (*Permanent Forum on Indigenous Issues*), amely ugyan a Tanács tanácsadó szerve, mégis az ENSZ Közgyűlés is figyelemmel kíséri a munkáját.⁶⁶

A kisebbségek jogához hasonlóan az őslakosok jogairól is elfogadott az ENSZ Közgyűlés egy Nyilatkozatot, amelyet az Emberi Jogi Tanács készített elő.⁶⁷ Ez a 2007. évi ENSZ Nyilatkozat az őslakos népek jogairól sokban hasonlít, de sokban különbözik is a Kisebbségi Nyilatkozattól. Míg az utóbbi 3 oldalon (preambulum és 9 cikk) tartalmazza a jogokat, addig az előbbi 10 oldalas (preambulum és 46 cikk). Az Őslakos népek jogairól szóló Nyilatkozat egyértelművé teszi, hogy nem csak egyéni, hanem kifejezetten kollektív jogokat is garantál,⁶⁸ és kijelenti, hogy az őslakos népeket megilleti a belső önrendelkezési jog.⁶⁹ Utal a nemzetközi emberi jogi egyezményekre,⁷⁰ amelyeknek a védelme kiterjed az őslakosokra is, és külön nevesít is több emberi jogot.⁷¹ Bizonyos cikkei már ismerősek a diszkriminációt tiltó határozatokból és egyezményekből, valamint a kisebbségek védelmére vonatkozóakból, például: erőszakos, kényszerített asszimiláció tilalma,⁷² a kultúra megőrzéséhez való jog,⁷³ a tulajdonhoz való jog és jog ahhoz, hogy a saját területükön élhessenek,⁷⁴ szabad vallásgyakorláshoz való jog,⁷⁵ saját oktatáshoz való jog,⁷⁶ a kapcsolattartás joga a más állam területén élő azonos népcsoport tagjaival.⁷⁷ Érdekesség, hogy kimondja a Nyilatkozat: az államok kötelesek jóhiszeműen együttműködni és tanácskozni az őslakos népek képviselőivel.⁷⁸ Kiemelt védelem illeti meg az időseket, gyerekeket, nőket és fogyatékkal élő személyeket.⁷⁹ A Nyilatkozat tartalmaz kifejezetten csak az őslakosok védelme kapcsán megjelenő jogokat: használhatják a hagyományos gyógyászati módjaikat és gyógyszereiket, ideértve a gyógyításhoz szükséges növények, állatok és ásványok használatát, természetét és megőrzését;⁸⁰ spirituális kapcsolatot tarthatnak fenn az élőhelyükkel, földjükkel, a természettel;⁸¹ az állam nem használhatja a területeiket szennyező anyagok, veszélyes hulladékok lerakására, katonai gyakorlatok tartására;⁸² joguk van meghatározni, hogy a népük tagjainak milyen kötelezettségei vannak a közösség felé;⁸³ joguk van ahhoz, hogy a velük kötött nemzetközi szerződéseket, megállapodásokat az államok betartsák velük szemben.⁸⁴ A Nyilatkozat végrehajtása érdekében az őslakosoknak joguk van az állam pénzügyi és egyéb támogatásához, megfelelő döntési és jogalkotási mechanizmusokban való részvételhez,

⁶⁶ Pl.: Indigenous people and issues, UN General Assembly resolution 57/193 of 18 December 2002.

⁶⁷ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, UN General Assembly resolution 61/295 of 13 September 2007.

⁶⁸ Uo. Article 1, 9.

⁶⁹ Uo. Article 3-4.

⁷⁰ Uo. Article 1.

⁷¹ Uo. Article 2, 44. diszkrimináció tilalma; Article 6. állampolgársághoz való jog; Article 7. élethez, szabadsághoz való jog; Article 15. emberi méltósághoz való jog; Article 16. információs- és sajtószabadság; Article 17. munkához való jog; Article 18. politikai döntéshozatalban való részvétel joga

⁷² Uo. Article 8.

⁷³ Uo. Article 9, 11, 13, 31, 33, 34.

⁷⁴ Uo. Article 10, 26-30.

⁷⁵ Uo. Article 12.

⁷⁶ Uo. Article 14.

⁷⁷ Uo. Article 36.

⁷⁸ Uo. Article 19, 32.

⁷⁹ Uo. Article 22.

⁸⁰ Uo. Article 24.

⁸¹ Uo. Article 25.

⁸² Uo. Article 29-30.

⁸³ Uo. Article 35.

⁸⁴ Uo. Article 37.

valamint az ENSZ és más kormányközi nemzetközi szervezetek is kötelesek elősegíteni az őslakosok jogainak minél szélesebb körű megvalósítását.⁸⁵

Annak ellenére, hogy a szabályozás igen részletesnek tűnik, a Nyilatkozat hangsúlyozza, hogy az csak a minimum szűztereket határozta meg, és a végrehajtása során tekintettel kell lenni az igazságosság, demokrácia, emberi jogok, egyenlőség, megkülönböztetés tilalma, jó kormányzás és jóhiszeműség elveire.⁸⁶

A Nyilatkozat óta eltelt néhány évben is foglalkozott az ENSZ Közgyűlése az őslakosok helyzetével,⁸⁷ és a kérdés átfogó tanulmányozása érdekében 2014 őszén, New Yorkban magas szintű világkonferenciát tart a témában.⁸⁸

V. Kiegészítés vagy felesleges ismétlődés?

Napjainkra a határozatok szélesebb körben vonják be a társadalmat a jog védelme érdekében, sokkal gyakrabban találunk utalást a civil szféra és a nem kormányzati szervezetek szerepére, az oktatásra, és a média jelentőségére, mint a hidegháború idején. Az ENSZ egyes szervei közötti együttműködés és tapasztalatcsere is sokrétűbbé vált, sőt ugyanez elmondható az ENSZ emberi jogokkal foglalkozó szervei és más nemzetközi szervezetek közötti viszonyrendszerben is. A nemzetközi közösség felismerte, hogy a béke védelme nem ott kezdődik, hogy az agresszort megpróbáljuk „leállítani”, hanem a társadalom apró rezdüléseit kell megfigyelni, feltérképezni a veszélyes trendeket, és odafigyelni a sebezhető csoportokra (kisebbségek, nők, gyerekek, stb.).

Ezt a védelmet az ENSZ Közgyűlése az elmúlt évtizedekben egyezményeken és határozatokon keresztül próbálta megteremteni. Mind a faji megkülönböztetés tilalmáról szóló 1965. évi egyezmény, mind a kisebbségek és az őslakosok jogairól szóló Nyilatkozatok minimumkövetelményeket állapítanak meg, azonban míg az első jogilag kötelező, addig a második kettő csak ajánlás jellegű. Nem szabad azonban alábecsülni ezeknek a határozatoknak a jelentőségét, mivel az ENSZ Közgyűlésben a világ összes államának képviselői fogadták el, és tanúsítják az állami gyakorlat fejlődésének irányát, amely remélhetőleg pozitívan befolyásolja a szokásjog képződését is ezen a területen.

Mindhárom védelmi kategória lefedi a csoportokat is, és nem csak a csoporthoz tartozó egyéneket. A világ különböző pontjain eltérőek a társadalmi helyzetek, a dél-amerikaiaknál jelentős bennszülött lakosság létezik, amely azonban kisebbségben van.⁸⁹ Ráadásul ezen államok egy részébe nagy mértékű volt az afrikai származású rabszolgák letelepítése is, akik számbelileg szintén szignifikáns csoportot képviselnek.⁹⁰ Az afrikai államok lakossága gyakran több etnikai vagy nemzeti csoportból áll össze, és egyik sem teszi

⁸⁵ Uo. Article 38-42.

⁸⁶ Uo. Article 43, 46.

⁸⁷ Pl.: Indigenous issues UN General Assembly resolution 63/161 of 18 December 2008.; Rights of indigenous peoples, UN General Assembly resolution 66/142 of 19 December 2011.; Rights of indigenous peoples, UN General Assembly resolution 67/153 of 20 December 2012.

⁸⁸ Organization of the high-level plenary meeting of the sixty-ninth session of the General Assembly, to be known as the World Conference on Indigenous Peoples, UN General Assembly resolution 66/296 of 17 September 2012. További információért lásd az esemény honlapját: <http://wcip2014.org/>

⁸⁹ Pl.: A mexikói népesség 65 %-a mexikói vagy mesztic (kevert európai és indián eredetű), 18 %-a őslakos indián, 16 %-a fehér és 1 % egyéb. Forrás: Encyclopaedia Britannica: Mexico – Ethnic groups, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/379167/Mexico/27384/Ethnic-groups> (letöltés ideje: 2014. 03. 12.)

⁹⁰ Pl.: A brazil lakosság majdnem 8 %-a fekete, és több mint 43 %-a „barna” (kevert európai és fekete, esetleg indián eredetű). Az őslakosok száma nem éri el a népesség fél százalékát. Forrás: World Population Review, Ethnicity and race in Brazil, <http://worldpopulationreview.com/countries/brazil-population/> (letöltés: 2014. 03. 12.)

ki a lakosság többségét.⁹¹ Ez a jelenség több ázsiai államra is igaz.⁹² Európában tipikusan az állam fő nemzete mellett léteznek a kevesebb lélekszámú nemzeti kisebbségi csoportok.

Ennek megfelelően csak olyan univerzális szintű szabályozás fogadható el, amely lefedi mind az etnikai, nemzeti, nyelvi és vallási kisebbségeket is. Tulajdonképpen a védelem megvalósítása így már nem határolható el az állam működésétől, az része a „jó kormányzás – *good governance*” követelményének.

Az ENSZ dokumentumai a kisebbségektől külön kezelik az őslakosok helyzetét, azonban ez nem jelenti azt, hogy az őslakosokat ne illetté védelem a Kisebbségi Nyilatkozat vagy például a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 27. cikke alapján. Elméletileg az őslakosok és a kisebbségek védelme közötti különbség abban állna, hogy az előbbinek csoport szinten is vannak jogai, míg az utóbbinak csak egyéni szinten, azonban a kisebbségi Nyilatkozat szövege nem ezt tükrözi. További lényeges különbségnek tekinthető, hogy a népeket, nemzeteket megillető önrendelkezési jog egyértelműen megilleti az őslakos népeket, míg a kisebbségeket nem. Ennek azonban kivételét láttuk például a koszovói albánok esetében. Ráadásul a belső önrendelkezési jog gyakorlása erőteljesen hasonlít a csoportosan gyakorolt kisebbségi jogokhoz (például a politikai döntéshozatalban és jogalkotásban való részvétel, önkormányzás lehetőségei).

Az állami gyakorlat a kisebbségekkel szemben tipikusan az alábbi megközelítés valamelyikét alkalmazza: elimináció, asszimiláció, megtűrés, védelem és integráció.⁹³ A kisebbség kiirtását és kényszerített asszimilációját tiltja a nemzetközi jog, az emberi jogi egyezmények és Nyilatkozatok pedig a védelmét irányozzák elő. A jól megvalósított védelem magát az integrációt teremti meg, amely esetben az etnikailag, vallásilag és/vagy nyelvileg plurális társadalom békésen és „egészséges módon”, összehangoltan működik, a sokszínűségét megőrizve, mégis egységes társadalmi tudattal.

Az őslakos népek védelme is azokban az államokban különösen fontos, ahol ők kisebbségben vannak, így helyzetük hasonlít a kisebbségekéhez. Ahogyan látható volt, a rájuk vonatkozó szabályozás is nagyon hasonló. Ennek megfelelően elképzelhető lenne a védelmük biztosítása egy nemzetközi egyezmény alapján, ez a gondolat azonban még nem vert gyökeret az ENSZ Közgyűlésben.

⁹¹ Ez látványos Kenyában: 22 % Kikuyu, 14 % Luhya, 13 % Luo, 12 % Kalenjin, 11 % Kamba, 6 % Kisii, 6 % Meru, 15 % egyéb afrikai, 1 % egyéb nem afrikai. Forrás: World Population Review, Kenya – population, <http://worldpopulationreview.com/countries/kenya-population/> (letöltés: 2014. 03. 12.)

⁹² Pl.: Vitatott, hogy India lakossága hány fő etnikai csoportra oszlik (a számok 2 és 4 között mozognak), amelyek azonban kb. 30 féle nyelvet beszélnek (a hindit csak a lakosság 41 %-a).

⁹³ Lásd pl.: Commentary of the Working Group on Minorities to the United Nations Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN Doc. No. E/CN.4/Sub.2/AC.5/2005/2 of 4 April 2005. 21. pont; Beres Lilla: Asszimiláció – integráció – multikulturalizmus, *Glossa Iuridica*, II. évf. 1. sz. 1-5. o.

The constitutional protection of agricultural land in Hungary with special respect to the expiring moratorium of land acquisition in 2014²

I. Introduction

The moratorium forbidding the purchase of arable (agricultural) land by foreign citizens and legal persons in Hungary expires in 2014. The Constitutional Court had examined the constitutionality of this regulation³ (i.e. the prohibition of the acquisition of arable land for foreigners) in 1994 and found it, however temporarily, in conformity to the Constitution being in force at that time. Several questions arise, namely: whether the protection of arable land in the Constitution could be changed as the new Basic Law (or Fundamental Law) of Hungary comes into force on 1st January 2012;⁴ if so, what will be the extent of that change; and, whether the former jurisprudence of the Constitutional Court will remain valid after expiration of the moratorium.

On the 6th of April, 1994, two days before the termination of the first parliamentary period, the first freely elected Hungarian Parliament after the political transition adopted Law LV of the year 1994 concerning arable land. Since the publication of that Law, foreign citizens, legal entities (of any domicile) or any other organization without legal personality cannot acquire ownership of arable land or any natural reserve in Hungary except in some extraordinary circumstances⁵. In addition, even a Hungarian private person can acquire such land only up to a maximum of 300 hectares or 6000 golden crowns (AK) of value. The Constitutional Court examined the provisions of the Act on arable land prior to its publication in its decision of No. 35/1994. (VI. 24.) AB⁶. The Constitutional Court's process was initiated

¹ University lecturer, National University of Public Service, Faculty of Public Administration, Institution of Public Law, Department of Constitutional Law. E-mail: Teglasi.Andras@uni-nke.hu

² I would like to thank to Professor *Jeffrey P. Aiken* for contributing to this paper as legal reviser, and I would like to thank to Professor *Barnabás Lenkovics*, Professor *Endre Tanka* and Professor *Imre Vörös* for all their help of contributing to this paper. This paper was written at the beginning of the year 2013, before the enactment of the new act on land (Act CCXII. of the year 2013), and before the adoption of the fourth amendment to the Basic Law of Hungary, which declared that the Constitutional Court rulings given prior to the entry into force of the Basic Law were repealed, according to the 5th point of the Closing and Miscellaneous Provisions of the Basic Law. See the official website of the Constitutional Court of Hungary: www.mkab.hu/rules/fundamental-law

³ About the characteristics of constitutional and judicial review in Hungary between 1990 and 2010 see András *Patyi*: *Protecting the Constitution. The characteristics of Constitutional and Judicial Review in Hungary 1990-2010*. Schenk Verlag, Passau, 2011.

⁴ About the adoption of the Basic Law, see *Móré Sándor*: *Gondolatok az Alaptörvény elfogadásáról*. [Some thoughts about the adoption of the Basic Law.] In: *Állam és közösség [State and society]*, edited by: Rixer Ádám. Published by the University of Gáspár Károli, Budapest, 2012, pp. 167–173.

⁵ The prohibition against acquisition of arable land by a foreign citizen or entity does not apply (among other exceptions) if the arable land is to be acquired using proceeds from an indemnification payment received for expropriation of another parcel of arable land owned at the time the Act on arable land became effective. [See the provisions in the Sections (3)-(5) of §5 of the Act on arable land]. The prohibition against acquisition of arable land for domestic legal entities does not apply to the acquisition of land by the Hungarian State, the local governments, the associations of forest ownership or those of pasture land ownership or public endowments, as well as land acquisitions by the church by virtue of a last will and testament, or a contract for keeping or care.

⁶ See ABH 1994, 197. The summary of the decision can be found on the official homepage of the Constitutional Court of Hungary:

[www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-1994-2-012?fn=document-frameset.htm\\$f=templates\\$3.0](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/precis/eng/eur/hun/hun-1994-2-012?fn=document-frameset.htm$f=templates$3.0)

by the President of the Republic of Hungary, who exercised his constitutional right to veto⁷ by sending the Act for preliminary constitutional review. The President of Republic founded his proposal, among other grounds, on the idea that such a limitation upon acquisition of property would result in a hindrance of effective operation of market laws and formation of prices according to the basic laws of economics, as well as (i) contravening the national understanding concerning the treatment of private property, (ii) diminishing the international competitiveness of Hungary, the formation of economical farms and the creation of international integrations, and (iii) infringing upon the principles laid down in article 9 para (1), article 13, 14, 56 and article 70/A para (1) of the previous Constitution of the Republic of Hungary.⁸

The Constitutional Court described the provisions limiting the acquisition of arable land under the Act on arable land in its decision of No 35/1994. (VI. 24.) AB together with the exclusion of foreign individuals and legal entities from the acquiring such property in *conformance with the Constitution “as long as the reasonable grounds of the judged limitations exist according to an objective consideration”*.

It is questionable whether these grounds, which the Constitutional Court described as *reasonable according to the objective consideration* in 1994, still apply after the effective date of the new Basic Law of Hungary on 1st January 2012.⁹

This issue is interesting today, not only because the Basic Law has become effective, but also because the expiration of the moratorium on acquisition of arable land is approaching. In 2010 the Minister of Agriculture and Rural Development initiated a request on behalf of the State of Hungary to the European Commission, in accordance with the request of the Hungarian Parliament of No 2/2010. (II. 18.) OGY that the expiration time of transitory provisions on the acquisition of arable land estates defined originally as 1st May 2011 in the accession treaty should be postponed by 3 years i.e. until 30th April 2014¹⁰, which is approaching.

It is a matter of debate as to how all these facts will influence the protection of arable land in Hungary as established in the Basic Law and guaranteed by the Constitutional Court. In the Basic Law, as distinguished from the Constitution in force until 2011, *arable land* appears *expressis verbis* in Article P) in part “Foundation”. In Article P) of the Basic Law arable land is specified in connection with the protection of natural resources, together with forests, water resources, biological diversity, native species of plants and animals, as well as the cultural values and their protection, maintenance and conservation for the future generations is named as obligation for the State and every citizen. All these provisions will continue to improve the protection of arable land.

⁷ For further details about the right to veto of the President of Hungary see: Csink, Lóránt: Az államfő jogállása Európában és Magyarországon [The Status of Head of State in Europe and Hungary]. Published by Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2008. pp. 118–123.

⁸ Article 9 para (1) stated that “Hungary has a market economy in which public and private property are to receive equal consideration and protection under the law.” According to article 13 “The Republic of Hungary guarantees the right to property”. Article 14 guarantees the right of inheritance. Article 56 said that “In the Republic of Hungary every human being has legal standing/capacity. Article 70/A par. (1) stated that “The Republic of Hungary guarantees for all persons in its territory human and civil rights without discrimination on account of race, colour, sex, language, religion, political or other views, national or social origins, ownership of assets, birth or on any other grounds.”

⁹ For the English translation of the Basic Law of Hungary (2011) and its first commentary see: Lóránt Csink, Balázs Schanda, András Zs. Varga (eds.): The Basic Law of Hungary. A First Commentary. Clarus Press, 2012. ISBN 978-1-905536-45-0, E-Book: 978-1-905536-46-7.

¹⁰ See the letter of the Minister containing the grounds for prolongation of the moratorium on the web site: www.fvm.gov.hu/doc/upload/201004/moratorium_anyag_100412.pdf (2012-08-14)

II. What protection does the Basic Law provide regarding arable land?

The Basic Law mentions arable land among *natural resources* in its above mentioned Article P), but it does not define what it means. It should be added, that even the definition of a conceptual term, such as arable land, rarely is used in a constitution.

Article 3 sec. a) of the Act LV of the year 1994 defines the various elements within the scope of arable land from a legal point of view. As so defined arable land is a piece of ground, which is recorded in the Land Registry, situated in the outskirts of a settlement and kept in record in the following land uses: as plough-land, vineyard, fruit-garden, garden, meadow, pasture (lawn), reedy area, forest, afforested area or fish-pond. The provisions relating to arable land should be applied to those pieces of interior land which are cultivated as an agricultural or forestry area (see article 2 of the Act on arable land). Additionally, arable land is regulated in a lot of other legislative enactments and is not easily defineable¹¹. In the definition of arable land, the provisions of the Act take into consideration only the aspect of cultivation and do not consider the size of the area. Only the “farm” is defined according to its territorial extent.¹²

At the same time, according to my point of view, apart from protection of arable land under the Basic Law, it appears inappropriate for legislative enactments by lower levels of government to attempt to precisely define the concept of arable land for constitutional purposes. The Constitutional law claims to define its own legal terms or concepts autonomously, independent from the other branches of law.¹³ The autonomy of Constitutional Law in this respect is fundamental to enforcing constitutional guarantees against the legislative branch. This thesis is valid even in the case where the *definition of concepts of Constitutional Law* cannot become completely separated *from the concepts* and the system of individual branches of law.¹⁴ On the other hand, if the definition of a legal term (e.g. the protection of property) in constitutional law and in any another branch of law were completely equal (i.e. the constitution protected the same “property” as the civil code¹⁵), the amendment of the law of a lower level would result the amendment of the constitutional protection at the same time. This theory is proven by the fact that the Act on arable land ranks a forest within the concept of arable land, while Article P of the Basic Law differentiates between arable land and forests.

It is the Constitutional Court, which should finally define the concept of the arable land and the related scope of of protection.

Arable land is, on the one hand, an instrument of production, fixed assets or “estate” in the terms of economy, on the other hand, the base of the existence of society, the object of property ownership (as real estate), in the terms of Civil Law, and also a part of the territory of the State. The Constitutional Court, while defining the characteristics of arable land, also considers the specific natural attributes and those relating to land as a species of property. The

¹¹ Bobvos, Pál: A termőföldre vonatkozó elővásárlási jog szabályozása. [The regulation of the right of preemption relating to arable land.] Acta Juridica et Politica, Tomus LXVI Fasc. 3. Edited by Károly Tóth, Szeged, 2004. pp. 3–4.

¹² Kozma, Ágota: Zsebszerződések veszélyei. [The dangers of pocket contracts] Magyar Jog [Hungarian Law] 2012/6. p. 350.

¹³ This type of autonomy has particular importance with respect to the jurisprudence of the European Convention of Human Rights, where the autonomy of concepts of the Convention in relation to the national systems of law is an essential condition for efficient legal protection. See Frowein Jochen Abraham – Peukert Wolfgang: Europäische Menschenrechtskonvention ERMK Kommentar, Strasbourg, Arlington. Kehl. quoted by Sonnevend, Pál: A tulajdonhoz való jog. [The right to property.] In: Halmai, Gábor – Tóth, Gábor Attila (editors): Emberi jogok [Human rights], Osiris, 2003, p. 641., footnote 6.

¹⁴ See Sonnevend op. cit. p. 641.

¹⁵ See Sándor, István: A dologi jog története és legújabb fejlődési tendenciái [The history and recent development of substantive law]. Állam- és jogtudomány [Political and Legal Science] 1999/3–4. pp. 283–320.

Constitutional Court defined, in connection with the former, land – also within the scope of the former Constitution – as a natural object or natural resource being available to a limited extent, as a “limited estate”, which cannot be increased nor substituted by another object.¹⁶ The fact that Article P of the Basic Law mentions arable land among natural resources suggests the former conceptual definition by the Constitutional Court can be maintained, as well as advancing the characteristics of environmental protection into foreground.

III. The jurisprudence of the Hungarian Constitutional Court concerning protection of arable land

III.1. The constitutionality of the restrictions of the Act on arable land – a provisional protection (?)

As it was mentioned in the Introduction, the Constitutional Court declared in its Decision N° 35/1994 (VI. 24.) AB¹⁷ that the upper limit of the acquisition of arable land and the exclusion of foreign citizens and legal persons from the acquisition of arable land is *temporarily* not unconstitutional, *as long as the reasonable grounds of this restriction exist according to an impartial consideration*. In order to consider whether such reasonable grounds still exist after the Basic Law became effective, it is necessary to survey the main reasons for the 1994 Decision of the Constitutional Court.

III.1.1. The constitutional reasons for setting the upper limit on ownership of arable land

The provisions of the Act on arable land examined by the Constitutional Court declared that a Hungarian private person can acquire arable land of a maximum of 300 hectares or 6000 golden crowns (AK) of value.

While examining these provisions, the Constitutional Court first indicated to the fact that the Constitution is neutral from the point of view of economic policy and neither the extent of the intervention by the State, nor the prohibition against State intervention in the economy cannot be directly derived from the Constitution.¹⁸

¹⁶ See the Decision of the Constitutional Court of N° 35/1994. (VI. 24) AB, ABH 1994, 197, 201.

¹⁷ See ABH 1994, 197, 201.

¹⁸ See the Decision of N° 33/1993 (IV. 23.) AB of the Constitutional Court, ABH 1993, 249. The Constitutional Court took over this position neutral from the viewpoint of the economic policy from the initial position of the German practice, although the current prevailing opinion is that the Constitution does not bind itself to any model with any content of the market economy [see the Decisions 33/1993. (V. 28) AB, ABH 1993, 153, 158.; 915/B/1993. AB, ABH 1994, 619, 621. The indication to the neutrality see also in the Decision 963/B/1993. AB, ABH, 1996, 437, 440.; Decision 19/2004. (V. 26.) AB, ABH 2004, 321, 339. A more detailed description relating to the neutrality to the economic policy of the Constitution see also: Tímea Drinóczi: Gazdasági alkotmány és gazdasági alapjogok. [The economic constitution and economic fundamental rights.] Published by Dialóg Campus. Budapest-Pécs, 2007, pp. 75-80. The declaration itself, that the Constitution is economically neutral, could mean that the Constitutional Court should keep silence about the current matter, because there is no norm either previous to or above the Constitution or any other norm to be involved in any way in the Constitution, which relates to the current question. The practice shows, however, the matter in another way: the formula of economic neutrality does not determine namely the issue of a decision, but it is only one from among the multitude of viewpoints considered by the Court. This position is only a more detailed description of the fact that the Constitution is not neutral or not completely neutral to the economy. The economy is namely not an isolated entity existing in itself, from which the constitutional problems can unambiguously separated. As the different courts find themselves face to face with the relation of Constitution to the economy in different systems of fundamental rights and division of powers, their definitions should be different, as well. According to the general opinion, there is a significant difference between the practices of new Constitutional Courts of Eastern

Considering the constitutionality of the limitation relating to the extent or the value of arable land to be acquired, the Constitutional Court started from the fact that the unconstitutionality of a prejudicial discrimination between persons or other limitation relating to a right, other than a fundamental right, can be established only where the infringement is connected to any fundamental right, finally to the general personal right of human dignity¹⁹, and the discrimination or the limitation has no reasonable ground according to an impartial consideration, i. e. that is arbitrary.

The Constitutional Court took into consideration the specific natural and pecuniary characteristics of arable land, i. e. arable land is a limited estate, and as a natural object, it is available to a limited extent. In other words, it cannot be increased nor substituted by another object. Furthermore arable land is indispensable, able to renewal, particularly sensitive to the risk and low profit rate. All these characteristics of arable land give the reason for its particular *social obligation*.²⁰ All these circumstances can justify the enforcement of a public interest restricting property rights. The Constitutional Court has earlier declared that it is reasonable to legitimately treat arable land differently from other property because of its specific characteristics²¹. As arable land is a limited estate, social obligations of property relating to it are necessarily connected to its physical condition, territorial scope and value. The adequate market price of arable land could not have evolved at that time because of the artificial hindrance of trade in arable land during a long period. Consequently, unconstitutionality cannot be established with respect to the evolution of the market for arable land and the dispersion of arable land ownership amongst the citizenry promoting it, as constitutional purpose indicated even in the preamble of the bill, because of all the above mentioned objective conditions, circumstances and connections.²²

The Constitutional Court declared that *the maximum of arable land restricts the right of disposition by the land owner only to such a small extent, that is not disproportionate in relation to its constitutional purpose*. The upper limit on ownership of arable land does not affect the fundamental right to property of those who want to acquire property because *the fundamental right to property does not include the acquisition of property*.

This conclusion of the Constitutional Court is in accordance with the jurisprudence of the European Court of Human Rights that has already declared in several decisions, that the European Convention on Human Rights does not guarantee the right to *acquire* property, only the protection of the acquired property²³. The Court of Strasbourg excluded in this way the application of the Article 1 of the first protocol to the Convention in the case of *Marckx*²⁴, declaring that it guarantees exclusively the protection of existing property and so the

Europe and those of Western Europe and mainly that of the Supreme Court of the United States of America, as regards to the extent of the intervention of a judge into economic law making. See *Salát*, Orsolya: Fórum a gazdasági alkotmányosságról. [Forum about the constitutionality of economy], *Fundamentum* 2005/4, pp. 84–90.

¹⁹ See the Decision 8/1990. (IV. 23.) AB of the Constitutional Court, ABH 1990, 44. See its critique in the article of *Pokol*, Béla: Gondolatok az alkotmánybírói döntések elvi alapjaihoz. [Reflections to the fundamental principles of the decisions of the Constitutional Court]. *Jogelméleti Szemle* [Journal of Legal Theory] 2012/1, pp. 163–166.

²⁰ For the social obligation of property ownership in the jurisprudence of the German Constitutional Court (*Sozialpflicht*) and in the U.S. Law see: *Lubens*, Rebecca: The social obligation of property ownership: a comparison of German and U.S. Law. *Arizona Journal of International & Comparative Law* 2007/2., pp. 389–449.

²¹ See the Decisions 16/1991. (IV. 20.) AB, ABH 1991, 62; 64/1993. (XII. 22.) AB, ABH 1993, 381 of the Constitutional Court.

²² See the Decision 35/1994. (VI. 24.) AB, ABH 1994, 197. of the Constitutional Court

²³ See *Rook*, Deborah: Property Law and Human Rights. Blackstone Press, London, 2001, p. 5.

²⁴ The case of *Marckx v. Belgium*, Judgment of 13 June 1979, Serie A no 31, para 50; *Grád*, András: Kézikönyv a strasbourgi emberi jogi ítélekezésről. [Handbook on the judgment of human rights of Strasbourg.] HVG-Orac. 2000. p. 448.

guarantees provided by the Convention do not cover the acquisition of any property, they guarantee to everybody the peaceful enjoyment of his or her “owned” possessions. This declaration of the Court of Strasbourg was unfavorable at that time for the former land owners, whose land was nationalized before the democratic transformation, since this statement of the Strasbourg Court meant for the ex-socialist states – among them for Hungary – that Article 1 of the first protocol of the European Convention on Human Rights (ECHR) does not create such obligations for the concerned States requiring that they return property which was nationalized before the Convention became effective²⁵. Nevertheless, this statement of the Strasbourg Court can “save” the Hungarian arable land in Strasbourg against the claims of other EU-member state citizens after expiration of the moratorium on ownership of arable land.

Consequently, the right to acquire property is not a fundamental right, neither pronounced by the Hungarian Constitutional Court, nor as determined by the ECHR. According to the Constitutional Court, the acquisition of property does not concern even a fundamental right of legal capacity guaranteed by the Constitution. That means the State is not obliged to assist anyone in acquiring land²⁶ and, consequently the State is not obliged to make its own property available for purchase or to help anyone acquire such property²⁷.

According to the Constitutional Court, this is not a restriction on a fundamental right of “buyers” because neither the ability to acquire property nor the freedom of contract are fundamental rights. The restriction of these rights, which are not classified as basic rights, should be found unconstitutional only if the limitation, would have no reasonable justification based on an impartial assessment. *The reasons for the limitation on ownership of arable land, is to establish a “healthy structure of land properties”, as well as to prevent the concentration of arable land until realistic market prices can be developed.* Consequently the “healthy structure of land properties” should be understood in this time frame and in relation to the lack of well developed markets. According to the Constitutional Court, the upper limit on ownership of arable land is the means by which the State fulfills its constitutional mandate to establish a market economy.²⁸

The Constitutional Court emphasized that the Parliament and the Government has the right to define the policy regarding ownership, use or transfer of arable land, just as they are empowered to define housing policy or general economic policy. The Constitutional Court can intervene in addition to the situation involving of infringement of a fundamental right, if such a policy regarding agricultural land “would exclude conceptually and obviously the existence of market economy”²⁹, or it limits another right without any reasonable ground according considered impartially. The limitation on the acquisition of arable land in the examined case was characterized as an intervention of the State, which was justified by the transition to a market economy (from the former socialist economy). The Constitutional Court also found reasonable the method by which the Act *limits the ownership of arable land*.

The Act on arable land, by precisely expressing an *upper limit on ownership of such land*, what the Parliament considers a “healthy structure of real estate properties” in light of the current circumstances of transition. This avoids those difficulties, which arise when the law defines only the aim of a legal policy, with consideration of every individual case being entrusted to the authorities. It is undeniable, however, that the legislature also gave up the

²⁵ See the case of Jantner v. Slovakia, the judgment of the Court on 4th March 2003.

²⁶ See the Decision 936/D/1997. AB of the Constitutional Court.

²⁷ See *Tanka*, Endre: Várható-e rendszerváltás a magyar birtokpolitikában? [Can one expect a political transformation in the policy of arable land?] In: *Rixer*, Adám (editor): *De iuris peritorum meritis 6. Studia in honorem Lajos Lőrincz*. Published by the University of Károli Gáspár of the Protestant Church, Faculty of Law and Political Science. Budapest, 2010. pp. 164–165.

²⁸ See the Decision 35/1994. (VI. 24.) AB of the Constitutional Court, ABH 1994, 197, 201.

²⁹ See the Decision 21/1994. (IV. 16.) AB of the Constitutional Court, ABK, April, 1994, 170.

possibility that the legal practice could treat the measure of the accomplishment in adaptable way, it approximately perpetuates the temporarily necessary situation, since any change is possible only by an amendment of the law.

Consequently, the Constitutional Court accepted that establishment of a “healthy structure” of arable land and prevention of a concentration of arable land are constitutionally justifiable reasons. The U.S. Supreme Court reached a nearly identical result on the basis of a similar principle when it upheld the scheme to eliminate a concentration of real property ownership as being in the public interest in the case of *Hawaii Housing Authority v. Midkiff*³⁰. The background of that case involved the Hawaiian legislature, in 1967, passing a law that obligated land owners in that State to sell their land for adequate compensation, because of the excessive concentration of land ownership in the hands of relatively few people – namely, only 72 land owners controlled 47% of the entire acreage within the State. This high concentration was considered harmful to the market economy. There were no real estate transfers and, consequently, no market in real estate at that time. There were some land owners who regarded “the drastic intervention of the State” into their right to own property as unconstitutional. The Supreme Court of the State of Hawaii agreed. Nevertheless, the U. S. Supreme Court found the Act constitutional believing the law satisfied a public interest because the use of the effectively dispossessed real estate it freed up the badly functioning real estate market. The Supreme Court also pointed out to the fact that the legislature can appropriately judge conformity of mandatory dispossession of real estate with the public interest better than the court.³¹

Consequently, the Constitutional Court of Hungary did not find any constitutional prohibition against the temporary *upper limit on ownership of arable land* prescribed in the Law. However, the Court emphasized, that the *upper limit on ownership of arable land* is constitutional only so long as reasonable grounds exist for the restriction, and so long as it is only *temporary*, so as to be connected to the existence of the reasonable grounds. Up to now the Constitutional Court decided the constitutionality of similar limitations, which are regarded as temporarily necessary, using the criterion of proportionality. In case of prohibitions upon the sale or burdening of real estate, the Court has consistently required that the time period of the limitation should be calculable for the purpose of proportionality³².

Nevertheless, the Constitutional Court declared that *it could not estimate the time necessary for the formation of realistic market values for arable land*. If it obligated the legislature to define an exact time limit; the Parliament could prolong it without any misgiving, if reasonable market values were not yet formed at any point in time. As the question was put to the Court, would the Act be voidable if the limitation remains in force for a time longer than is reasonable. The Constitutional Court answered in the affirmative. *Consequently, when the reasonable grounds supporting the limitation do no longer exist, the limiting provisions of the Law on arable land become voidable.*

³⁰ See the case *Hawaii Housing Authority v. Midkiff*, 467 U.S. 229 (1984)

³¹ About the right to property in the jurisprudence of the U.S. Supreme Court see: *Molnár*, András: Az amerikai Supreme Court „konzervatív aktivizmusa” a XX. század első évtizedeiben született precedensek tükrében. [The „conservative activism” of the U.S. Supreme Court in the light of the precedents in the first decades of the 20th century]. *Jogelméleti Szemle [Journal of Legal Theory]* 2013/4. pp. 101–141.

³² See the Decisions 7/1991. (II. 28.) AB and 24/1992. (IV. 21.) AB of the Constitutional Court in ABH 1991, 27. and ABH 1992, 126, 129.

III.1.2. The constitutionality of the Law's exclusion of foreign individuals and legal entities from acquiring agricultural land

The Act on arable land precludes foreign citizens from the acquiring arable land and nature conservancy areas, except in very extraordinary circumstances. The Constitutional Court declared that all the positions previously mentioned with respect to Hungarian private parties shall apply to the right of foreign citizens to acquire Hungarian real estate because there is no distinction in terms of fundamental rights. One may question whether it is arbitrary to not only limit the amount of agricultural land a foreign citizen may own but also to preclude such citizens altogether from acquiring agricultural property and natural conservation areas (except in very limited circumstances).

The Constitutional Court explicated, that *taking into account the prices of arable land and the capital strength in foreign countries*, the increased protection against foreign ownership is reasonable on an objective basis. Because the Act almost totally deprives a foreign citizen from being able to acquire agricultural and nature conservancy lands, it is questionable whether the underlying rationality conforms with the practice of the Constitutional Court requiring exact time limits in such cases. The Constitutional Court answered this question by saying *that it cannot be precisely determined in advance when the reasonable grounds for a nearly total exclusion of foreign ownership cease to exist*. On the basis of all the above mentioned positions by the Constitutional Court, the temporary prohibition against foreign individuals and legal entities acquiring agricultural and nature conservancy lands is not unconstitutional because the motives for doing so are reasonable on the basis of an impartial examination.

The Constitutional Court considered the different prices of arable land as a reasonable motive for such limitation in the case of foreign citizens. In the case of legal entities the Court considered the potential of illegal transfers to foreign individuals as a reasonable motive of that limitation.

III.2. The „survival” of the Decision 35/1994 AB (?)

As mentioned above, the Constitutional Court in 1994 unambiguously pronounced that *as soon as reasonable motivations supporting the limitations on ownership of agricultural land no longer exist, this normative Act can be challenged before the Constitutional Court*.

In my view, there are two fundamental questions that should be addressed regarding that holding:

1) First, *is the 1994 decision of the Constitutional Court still effective insofar as those limitations are concerned?*

2) And if so, *do the reasonable motivations identified by the Court supporting the ownership limitations still exist today?*

I do not wish – and it is not my obligation – to anticipate the future decisions of the Constitutional Court either as to the timing or substance of such decisions.

With respect to question no. 1, one can surely argue that the Constitutional Court would use the same rationale included in its earlier decision which preceded the effective date of the Basic Law by more than a decade, in connection with determining the constitutionality of this law. This supposition seems plausible in light of the fact the provisions and rules of interpretation to be applied to a future analysis would be similar or identical in content with those of the former Constitution³³. The determinations of the Constitutional Court relating to

³³ See Decision 22/2012. (V. 11.) AB, Hungarian Official Gazette, issue 57 of the year 2012, 9737, 9737–9740.

those fundamental values, human rights and basic freedoms, as well as to the constitutional institutions, which have not been changed fundamentally in the new Basic Law, should remain in force. Those pronouncements of conceptual significance, as embodied in the earlier decisions of the Constitutional Court, which were founded on the former Constitution, remain a model in other decisions interpreting the Basic Law by the Constitutional Court. This position, however, does not mean that the determinations expressed in the earlier decisions based on the former Constitution should be adopted mechanically, without investigation. Instead, they require a thorough comparison of the respective provisions of the former Constitution with those of the Basic Law. If the comparison produces a result to the effect that the legal standards applicable to constitutional Law are unchanged or significantly similar, then there is no obstacle to the Court's adoption of the same conclusion as before. On the other hand, if it is found there is a significant discord between the contents of individual provisions of the former Constitution and the Basic Law, one should conclude there is no sound reason for adoption of the legal principles enunciated in the former decision of the Constitutional Court, but rather for their rejection³⁴.

As regards the comparison of individual provisions of the former Constitution and the Basic Law and at the same time the possible answer to question no. 2, it can be clearly seen, that Article P) makes obligatory for the State and everyone else to protect, maintain and preserve arable land for future generations, as a natural resource. It is a new provision, in comparison to the former Constitution. *The National Avowal (National Credo)* of the Basic Law points to the obligation to protect living conditions for the future generations through careful usage of our natural resources. It is relevant, because according to Paragraph (3) of Article R), provisions of the Basic Law should be interpreted in conformity with their aims and the included *National Avowal and achievements of the historical constitution*.³⁵ There is still a significant debate in the Hungarian constitutional literature as to whether it was reasonable to incorporate the "achievements of the Hungarian historical constitution" into the Basic Law³⁶. It seems, however, that the Constitutional Court does not shrink from referencing the achievements of the historical constitution. It is clearly indicated in the reasoning employed in decision no. 33/2012. (VII. 17.) AB with respect to the retirement of the judges.³⁷ The Court established that the *independence of judges* and their resulting *immobility* are not only statutory provisions of the Basic Law, but belong to the achievements of the historical constitution as well, so it is such a basic principle of interpretation according to the prescription of the Basic Law, which is obligatory for everybody, and which should be applied while revealing the possible contents of other provisions of the Basic Law³⁸. The Constitutional Court ruled that Paragraph (3) Article R) of the Basic Law emphasizes, instead of the historical constitution itself, the importance of its achievements. It is the task of the

³⁴ See Decision 22/2012 (V. 11.) AB, Hungarian Official Gazette, issue 57 of the year 2012, 9737, 9737–9740.

³⁵ Historically, there have been two types of constitutions in Hungary: the historical constitution and the written constitution. The Kingdom of Hungary, like the United Kingdom, did not have a written constitution until 1949, aside from the short-lived constitution of the 1919 Hungarian Council's Republic. The constitution of Hungary consisted of different organic laws. László Trócsányi: *The Creation of the Basic Law of Hungary*. in: Lóránt Csink, Balázs Schanda, András Zs. Varga (eds.): *The Basic Law of Hungary. A First Commentary*. Clarus Press, 2012. p. 2. (ISBN 978-1-905536-45-0, E-Book: 978-1-905536-46-7.)

³⁶ See the most recent comprehensive analysis of the historical constitution Rixer, Ádám: *A történeti alkotmány lehetséges jelentéstartalmái*. [The possible denotational contents of the historical constitution.] *Jogelméleti Szemle* [Journal of Legal Theory] 2011/3.

³⁷ According to the contested provisions, the legal status of all the court judges ceases to exist as long as they reach the age of the general retirement (62–65) instead of the age of 70 (which had been in force before for more than a century).

³⁸ See the Reasoning at [80] to the Decision 33/2012. (VII. 17.) AB of the Constitutional Court

Constitutional Court to determine what belongs to the achievements from the historical constitution according to the Basic Law³⁹.

It will be an important question of constitutional law whether the Constitutional Court wishes to reply upon the achievements of the historical constitution in the interpretation and, if it does, how will it accomplish that in connection with the protection of arable land. It is encouraging that the Constitutional Court declared in its cited Decision that “the minimum of consolidated interpretation of the Hungarian historical constitution is, that the laws founding the bourgeois transition in the 19th century constitute part of the historical constitution.” These laws created the solid foundation for legal institutions – after some precedents of not minor importance – including the modern State having been built upon the rule of law. While the Basic Law opens quasi the window to the historical dimension of the Hungarian public law, it draws the attention to those precedents of the history of institutions, our present relations of public law and our whole juridical culture in general would be without roots. The Constitutional Court has extraordinary historical responsibility in this situation: it is obliged to include the relevant sources of the history of institutions into its critical horizon while examining specific cases.⁴⁰

According to this reasoning of the Constitutional Court, the Constitution created by the constitutional revolution of March 1848 constitutes part of the achievements of the Hungarian historical constitution. It should be regarded as first one in civil sense⁴¹, which created, in addition to other fundamental rights, liberated and full private ownership rights to land. Act IX of the year 1848 provided that “*the services, (villeinage), levy and financial payments having been in practice up to now on the basis of statute labor and the contracts substituting it, should cease to exist forever following the publication of this Act*“. The peasantry thereby became the owner of land which they cultivated. The Statute provided compensation against that: “*The legislature puts the compensation of the private landowners under the aegis of the public honor of the nation.*”⁴² It was the emperor’s order of the year 1853 that gave detailed provisions governing such compensation.⁴³

The thousand year old Hungarian State dealt practically with the problem of proprietorship, how the landless peasants can become so-called “peasant-citizens”, equal to the established landowners. In this respect, the repartition of property and achievement of middle-class status can be appreciated as an achievement of the historical constitution. In other words in the process of the repartition of land of the year 1945 – ordered by the Provisional National Government established in December 1944 in Debrecen in its Decree 600/1945 M. E.⁴⁴ – more than 600,000 people received land, thereby bestowing property, a job and indirectly the security of a habitat for themselves and their families.⁴⁵ The repartition of land had enormous significance from the point of view of the people who received land, providing food for the country and reconstruction of the entire national economy, However,

³⁹ See the Reasoning at [74] to the Decision 33/2012 (VII. 17.) AB of the Constitutional Court

⁴⁰ See the Reasoning at [75] to the Decision 33/2012 (VII. 17.) AB of the Constitutional Court

⁴¹ Compare to *Kukorelli*, István: *Tradíció és modernizáció a magyar alkotmányjogban* [Tradition and modernization in the Hungarian constitutional law.] Published by Századvég, Budapest, 2006. p. 12.

⁴² See the Act III of the year 1848 on the transformation of the Hungarian independent and responsible Ministry, § 1.

⁴³ According to the patent, the landowners received stocks issued by the state for the paying off the burdens of the land, which should be drawn during 40 years. The paying off began in 1857. While a part of the owners of vast estates received the payment before the time limit, and they could receive major mortgage credits from Austrian banks, the rate of usurious interest of the credits paid for the medium landowners reached even 80 to 100%. In addition to that, if the medium landowner wished to obtain capital necessary for the agricultural cultivation in another way, they had the possibility to sell their stocks issued by the state below the real price.

⁴⁴ See the Hungarian Official Gazette, issue 10 1945.

⁴⁵ *Lenkovics*, Barnabás: *Ember és tulajdon. Rendszerváltó gondolatok.* [Man and property. Thoughts for political transition.] Dialóg Campus, Budapest-Pécs, 2013. p. 7.

its historic importance far surpasses all these facts.⁴⁶ It is obvious to everyone how significant the repartition of land was in terms of the quality of life for those people who received land, in addition to providing the country with food and reconstruction of the national economy. Nevertheless, its historical significance actually surpasses in no small measure all these uncontroversial facts. This is clear from the fact the Provisional National Assembly solemnly put into statutory effect the Governmental Decree on the cessation of the system of large estates, granting land to the agricultural citizens half year later, on 11 September 1945. Each speaker participating in the discussion in the National Assembly emphasized this historical importance. Yet, as *Barnabás Lenkovics* described, *Imre Kovács*, the leader of the Peasants' Party, summarized the matter saying: "The crying injustice has been ceased. It was very properly named as a lawsuit of a thousand years, the great fight of the Hungarian people for land. The long lawsuit has come to an end, that is the historical importance of the agrarian reform. I dare to say, that its political importance is even greater. In Hungary, the basis of the political power was the land during thousand years. The owner of larger land had greater political power and greater political influence; the Hungarian system of domination was named feudal for this reason. As a result of the agrarian reform, the political power passed to the people, as well. The political power was also divided into plots."⁴⁷

The Constitutional Court emphasized in 1994 that *the upper limit on ownership of arable land is part of the constitutional task directed to the establishment of a market economy*.⁴⁸ I think, that the constitutional task to establish a market economy is not included in the Basic Law. In the 21st century mankind is forced to suddenly realize that the categories of income and profit, which has been identified as value and development up to now, should be reconsidered, and such concepts, as nature, environment and health, i.e. the chances of future generations should be put into foreground. According to *Barnabás Lenkovics*, they are "tokens" not only of the quality of our life but also of our survival at the same time.⁴⁹ According to *Lenkovics*, the recognition, arisen under the joint effect of phenomena society and of nature (such as the waves of global financial crisis of the years 2008-2009 and economic crises developed as their consequence on the one hand, as well as the series of catastrophes of the nature connected to the global climate change on the other hand), that everything, which has been named "development", has become unsustainable⁵⁰, become step by step more worrying. The Basic Law points to *the conservation of natural resources*⁵¹ as the *aim of the treatment and protection of the national wealth*, in addition to the above mentioned matters, as well as taking into consideration the service of public interest, the fulfillment of common needs, as well as the consideration of the needs of the future generations. All these impose additional obligations upon the State and local governments to preserve arable land as a national asset.⁵²

The protection of natural resources – among them agricultural land – is connected to the right to physical and mental health as declared by the Basic Law, i. e. Hungary is obligated to promote the enforcement of this right – among others – by means of an

⁴⁶ *Lenkovics*: Man and property op. cit. p. 177.

⁴⁷ *Lenkovics*: Man and property op. cit. p. 177.

⁴⁸ See Decision 35/1994 (VI. 24.) AB of the Constitutional Court. ABH 1994, 197, 201.

⁴⁹ *Lenkovics*, *Barnabás*: Ptk. és Alkotmány, ember- és társadalomkép. [The Hungarian Civil Code and the Constitution, Models of Man and Society] Alkotmánybírószági Szemle [Constitutional Court Review]. 2011/2., pp. 59–63.

⁵⁰ *Lenkovics*: ibid.

⁵¹ See Fundamental Law, Article 38 Paragraph (1)

⁵² See Fundamental Law, Article 38 Paragraphs (3), (4)

agriculture free of genetically modified living beings,⁵³ assuring the access to the healthy food products and potable water, as well as assuring the protection of environment. Nevertheless, arable land has a prominent role both in providing food products and potable water. One cannot reasonably dispute the fact that land, as a primary natural element with its capability for food production is a decisive element determining the survival of any population in the future.⁵⁴

I am of the opinion, by reason of the above, that a number of reasonable and constitutional motivations can be identified favoring the maintenance of the restrictive provisions of the Act on arable land by the above mentioned articles of the Basic Law – from the National Avowal up to Articles P) and R). Therefore – according to my *opinion* – even the formation of adequate land market prices itself should not necessarily result in the ceasing of this “provisional” protection.

III.3. The right to preemption

In connection with arable land one should necessarily say a few words about the right to preemption⁵⁵ regulated by legislative enactments, as one of the possible limitations on the right to property, even for that very reason, that the right to preemption by the State can be one of the tools to protect the Hungarian arable land against acquisition by foreigners.

By regulating who is entitled to preemption, the legislation indicates, to whom it wishes to provide arable land necessary for farming. On the other hand, these rules indicate, for whom the legislature makes it more difficult to acquire or flatly prevents from acquiring arable land⁵⁶.

The Constitutional Court has reviewed the constitutionality of the right to preemption in some of its decisions and established that the right to preemption regulated by legislative enactments is undoubtedly a limitation on the right of disposition which originates from the basic right to property. The right to preemption – as the Constitutional Court expressed in its Decision 18/1992. (III. 30.) AB⁵⁷ – “provides the owner of this right the power” to enter a contract for purchase and sale by itself through a unilateral declaration, as opposed to merely offering to purchase property from an owner wishes to sell it. Consequently the owner of the right to preemption has a priority right to purchase an object, to which the right to preemption was granted by law. This means the limitation on the right to dispose of property normally ascribed to the proprietor (seller) – as the Constitutional Court explained it, by referring back to its former Decision 7/1991. (II. 28.) AB⁵⁸. According to the 1991 decision, the right of disposition is an attribute of property ownership, including the freedom to decide related issues about that property. Therefore the restriction on property rights is unconstitutional only if it is not unavoidable i. e. if it takes place without a justifiable motivation and the impact of the limitation is not proportionate to the intended reach of the limitation. As the Constitutional

⁵³ See a more detailed description about this in Kovács, Júlia Marianna: *Egészség-es /és környezet az Alaptörvényben* [Health-y/and environment in the Basic Law]. In: *Állam és közösség.* [State and society]. edited by: Rixer Ádám. Published by the University of Gáspár Károli, Budapest, 2012, pp. 256–259.

⁵⁴ *Tanka*: op. cit. p. 159.

⁵⁵ The right to preemption shall be distinguished from the right to purchase. About the latter see: *Sándor, István*: *Vételi jogot alapító szerződések érvénytelensége.* [The invalidity of the contracts establishing the right to purchase] In: Pustahelyi Réka (ed.) *A magánjogi kodifikáció eredményei* [The results of the private law codification] POT XV. tanulmánykötet. Novotni Kiadó, Miskolc, 2010, pp. 91-113.

⁵⁶ See the dissenting opinion of Constitutional Court judge Éva Vasadi Tersztyánszkyne to the Decision 7/2006 (II. 22.) AB of the Constitutional Court (ABH 2006, 181, 217.)

⁵⁷ See ABH 1992, 110, 112.

⁵⁸ See ABH 1991, 22.

Court has pointed out in its various decisions that the right to property is not absolute free of possible restrictions because Section (2) of Paragraph 8 of the former Constitution allowed limitations on fundamental rights by law. Thus, the prohibition against disposition of property i. e. the entire limitation of the right of disposal is obviously closer to the injury of the essential content than the provision of the right to preemption for a third person. According to the Constitutional Court the right of preemption provided by law⁵⁹ does not limit the freedom of disposition by an owner, as the owner can determine freely, with what content and under what conditions he or she wishes to exercise this right. *The limitation touches exclusively upon the freedom of choice of purchaser, provided that the owner of the right of preemption is ready to conclude the contract with the same content and under the same conditions as the purchaser.* Undoubtedly, says the Constitutional Court, the right of a prospective purchaser to acquire property is also a restriction against the owner of that property as a result of the right of preemption. This limitation on the right of acquiring property is accompanied with a restriction upon a purchaser who is only able to purchase the object if the owner of the right of preemption does not want to conclude the transaction under conditions which the purchaser accepted. According to the Constitutional Court, the limitation upon the right to acquire property by this law does not infringe the essential content of the right to property in the same way as the limitation does not relate either to the untouchable essence, as regards to the seller. This limitation upon the acquisition of property exists only in relation to the objects which are subject to the power; nevertheless it does not mean a general limitation on the right of acquisition, *so it does not infringe the essential elements of the right to property*⁶⁰.

It is to be noted that the Constitutional Court did not recognize the difference – clearly explained by *Imre Vörös*⁶¹ – between *property ownership* under the civil law⁶² and the *right to property* in the sense of constitutional law as a fundamental (human) right.

The Constitutional Court examined the constitutionality of the right of preemption relating to arable land first from the point of view of an owner's right to property as ensured in the Section (1) Paragraph 13 of the previous Constitution. Legislative enactments can establish a right of preemption only in the case, where the limitation on an owner's right to dispose of his property is necessary and proportionate in order to achieve a constitutional objective. While considering the necessity of a limitation on the right to property, Section (2) Paragraph 13 of the Constitution should also be taken into account, requiring only the existence of a public interest taking private property rights. A necessity more severe than this, is not a constitutional requirement for limiting one's property rights. While considering the nature of the public interest, the Constitutional Court should also take into account that a taking or restriction upon private property rights often "deals directly with the benefit of other private persons (and with the benefit of the "community" through solving social problems) – as, for example, in many instances of city-planning, agrarian reforms or protection of tenants".⁶³

⁵⁹ In connection with the decision the proposers found Paragraph 27 of the Act no. 1 of the year 1987 (law on the land) – the law preceding the present law on arable land – prejudicial, according to that „In case of sale and purchase of a farm and a piece of land between private persons, the right of preemption is due to the big farm, in the territory thereof the farm and the piece of land is situated. It cannot designate any other person to exercise this right.”

⁶⁰ See Decision 18/1992 (III. 30.) AB of the Constitutional Court, ABH 1992, 110, 112.

⁶¹ See the parallel opinion of the Constitutional Court judge *Imre Vörös* added to the Decision 64/1993. (XII. 22.) AB of the Constitutional Court ABH 1993, 373, 394, and in addition *Imre Vörös: A tulajdonhoz való jog az alkotmányban* [The right to property in the Constitution], Acta Humana 1995/18–19, p. 157.

⁶² See *Boóc, Ádám – Sándor, István: Előadásvázlatok a polgári jog általános tanaiból.* [Lecture drafts from the general studies of civil law] Published by Patrocinium Kiadó, Budapest, 2011. p. 121.

⁶³ See Decision 64/1993. (XII. 22.) AB of the Constitutional Court ABH 1993, 373, 381–382.

In the Decision 7/2006. (II. 22.) AB⁶⁴ of the Constitutional Court, the judge in charge of that legal inquiry was István Kukorelli. He examined Paragraph 10 of the Act on arable land, being valid at the time of the 2006 decision, wherein the range of persons entitled to preemption was regulated. In 2001 the Act on arable land gave preference to the so-called family entrepreneur in case of the sale and purchase of a parcel of land adjoining to that which he or she cultivated. He or she was followed by a family member residing in the same house, a neighbor residing in the same locality on another non-adjacent parcel and the initial owner of the parcel is followed by any other person living in the same locality. The right of preemption by the Hungarian State was the fifth in turn in case of alienation of any arable land. On the last place among those whose were entitled to preemption were leaseholders, sharecroppers and laborers paid in proportion to crop yield – that is, an actual user of the land. The legislature amended the regulation in 2002⁶⁵. In case of contracts filed with the registry of title deeds after 2nd September 2002, a leaseholder, sharecropper or laborer paid in proportion to yield received the first place in regard to preemption rights related to arable land which such person leased from an owner. The law included several guarantee in order to that noone could misuse this right. The next person in the queue was an adjoining neighbor residing in the same locality and then anyone living in the same locality, following in third place. There was an internal order within the category of the neighbor and other persons living in the same locality. Accordingly, the family agriculturist, the individual agricultural entrepreneur or the primary producer received first place in the hierarchy. Finally, the Hungarian State was in last place in the queue regarding preemption rights on the basis of the Law on the national land fund⁶⁶. The Constitutional Court established in Decision 7/2006. (II. 22.) AB that these provisions are not unconstitutional from the viewpoint of the owner of arable land, nor from the viewpoint of a party having no preemption right on the other side of the legal transaction. The Constitutional Court did not find related objections to the proposal well-grounded regarding the order of preemptive rights being arbitrary or the range of owners' rights being unreasonably broad, because *the definition of the precedence of the rights of preemption itself cannot be objectionable from the viewpoint of constitutional law*⁶⁷. The Constitutional Court did not find the provision that the State's preemption rights as specified in that order of precedence as defined in the Act on arable land unconstitutionally limiting the right of a land owner to dispose of arable land insofar as originating from the fundamental right to property. On the basis of the validity of preemption rights guaranteed to the State in the clause d) Section (1) Paragraph 10 of the Act on arable land in 2006, where those ahead of it in the queue of preemptive rights, such as leaseholders, sharecroppers, laborers paid in proportion to crop yield, neighbors living in the same locality or another person living in the same locality could not conclude a contract fulfilling the terms offered by the person claiming to be purchaser, the arable land became part of the National Land Fund after the conclusion of contract with the State or with the National Land Fund Organization acting on behalf of the State. According to the Constitutional Court, the limitation regarding public interest was proportional to the underlying objective of the measure because *the owner concluded the contract of sale and purchase with the same conditions, because he has the same duties, whether the purchaser chosen by the owner or the National Land Fund having a right to preemption was on the other side of the transaction*. Additionally, *the right of preemption*

⁶⁴ See ABH 2006, 181.

⁶⁵ The Act on arable land was amended in connection with the amendment of the budgets of the years 2001 and 2002 of the Republic of Hungary.

⁶⁶ According to the section (1) Paragraph 10 of the Law on the arable land (Ftv) valid since 2010 in case of selling a piece of arable land – unless other provision is made by the law – the right of preemption is due to the State of Hungary on the first place, according to those as stated in the Law on the national land fund.

⁶⁷ See Decision 39/1992. (VII. 16.) of the Constitutional Court, ABH 1992, 235, 239.

provided to the State is not unconstitutional from the point of view of the prospective purchaser (i.e. the potential buyer) either, according to that expounded above.

The Constitutional Court confirmed in this Decision 7/2006. (II. 22.) AB that nobody has a constitutional right to acquire certain real estate, but generally the freedom to contract conclusion allows plenty of opportunities. It also declared that *the provision regarding the right of preemption is not unconstitutional up to the point that it does not lead to elimination of the right to dispose of property which it characterized as “rendering empty” and rendering freedom of contract impossible.*

The Constitutional Court judged as a “rendering empty” the property disposition provision of Act CXII of the year 2000 regarding the Plan of Country planning of the Preeminent Holiday Resort of Balaton and the determination of the Rules of Country planning limiting the right of disposition by an owner of real estate declaring: it is only the State of Hungary and the local governments, who can exclusively obtain the ownership of these real properties in order to accomplish public tasks.⁶⁸ According to the Constitutional Court, the debatable regulation restricted the right to dispose of an owner’s real estate and as a consequence the real estate – in case of lack of the intention by the State or a local government to acquire it – became nonnegotiable for an undefined time period and such a regulation constitutes a very serious intervention – nearly as serious as expropriation – into the autonomy of the owner.⁶⁹ The Constitutional Court declared – as it has done in several prior decisions – that the limitation upon the right to property ensured in the Constitution for constitutional purposes can be regarded as completely constitutional only in the case where the provisional and transitional character of the restriction is provided for in an exact, calculable and verifiable way by law.⁷⁰

III.4. The specific social obligation of arable land

The Constitutional Court – as it was mentioned above – declared in its Decision 35/1994. (VI. 24.) AB that a *specific social obligation upon real estate can justify the enforcement of public interest against the owner's rights.*

The social obligation of property appeared earlier in the Decision 64/1993. (XII. 22.) AB considered as a “milestone” of constitutional protection for property rights. In this 1993 Decision the Court emphasized that under the Constitution *“property is the traditional material basis of individual autonomy of action. Consequently, in the case where the protection of individual autonomy is concerned, the protection of the right to property as fundamental right extends also to the property rights, as well as to the rights based on public law taking over the such former role of the property, which ensure individual autonomy.”⁷¹* The Constitutional Court also pointed out in that decision that the social obligations of property constitutionally allow the extensive limitation of a proprietor's autonomy.⁷²

The remaining open questions are what the specific social obligation of arable land means and what can be regarded as a public interest that provides a constitutional foundation for limiting the proprietor's autonomy.

⁶⁸ See Clause d), Paragraph 6 of the Law about Balaton (Btv.)

⁶⁹ See Decision 94/2011. (XI. 17.) AB of the Constitutional Court, ABH 2011, 421

⁷⁰ See Decisions 7/1991. (II. 28.) AB; 13/1992. (III. 25.) AB and 13/1998. (IV. 30) AB of the Constitutional Court, ABH 1991, 26-27., ABH 1992, 98.and ABH 1998, 429, 434.

⁷¹ See Decision 64/1993. (XII. 22.) AB of the Constitutional Court, ABH 1993, 373, 380.

⁷² See ABH 1993, 373, 380.

IV.4.1. Public interest as the basis for restrictions upon property rights, especially regarding arable land as determined by the Constitutional Court

The foreign charters concerning basic rights and constitutions permit restrictions on a number of other bases beyond public interest, although public interest solely appears as a constitutional foundation for limiting property rights. .

It can be rather difficult to interpret public interest constitutionally – and generally for that matter – because the definitional limits of the public interest continuously change depending on the social order existing at any point in time, the circumstances of awareness, and the technical development.⁷³

Both the legislature and the courts have substantial tasks – however not to an equal extent – in terms of defining what is otherwise an uncertain meaning of public interest among the quickly changing social conditions. Nevertheless, all the greater burden and responsibility perhaps falls within the scope of judicial control (specifically, of judges of the Constitutional Court) with respect to this relationship, particularly in the situation where basic rights might be limited on behalf of public interest. At the same time, both international legislation and judicial practice missed the particular examination regarding the content of public interest and related concepts up to present days in the domain of basic rights.⁷⁴ The concerned authorities give explication to all this that they wish to thereby respect the democratic legitimacy of the legislature in the case where the court (the Court of Strasbourg, as well as the Constitutional Court) does not wish to replace the definition of public interest with its own opinion, because that is the task of the Parliament. The Hungarian Constitutional Court announced just such a position back in 1993 and since that time it performed – in this connection – only an examination for the justification of the reference to public interest.⁷⁵ All this does not mean that the Court would have deemphasized or ignored the importance of the role of public interest among other factors in the Decision 35/1994 (VI. 24.) AB cited several times above.⁷⁶ Here I would like to discuss the rationale of one or two decisions which can be closely connected to issues surrounding arable land.

In Decision 143/D/2004. AB, the Constitutional Court pointed out – among other conclusions – the practice of collective farming on contiguous areas of pasture or forest land existing for several centuries, as well as the tradition of legislation known in this domain and, taking into consideration the characteristic of proprietary rights in specific objects, the Constitutional Court did not find disproportionate or unconstitutional the fact *that the regulation prescribes collective farming for an indefinite time in case of forest and pasture land to be preserved in unity*. The Constitutional Court took a stand that the contested provision “did not introduce a new system but prescribed a management structure consistent with the object of property rights, which was accompanied with the traditional limitation upon property rights in favor of the interests of the community”.

⁷³ *Temesi, István: Szemelvények a közérdek fogalma meghatározásának köréből* [Selected works from the domain of the definition of the concept of public interest] In: Szamel, Katalin (editor): *Közérdek és Közigazgatás* [Public interest and public administration.] Institute for Jurisprudence of the Hungarian Academy of Sciences (MTA) Budapest, 2008. o. 108.; Rixer Ádám: *A köz természete. Új irányok a magyar közigazgatásban és közigazgatás-tudományban.* [The nature of publicity. New trends in the Hungarian public administration and public administration science.] Published by Patrocinium Kiadó, Budapest, 2013.

⁷⁴ *Kiss, Barnabás: Az alapjogok korlátozása és a közérdek* [The restriction of fundamental rights and public interest]. In op. cit. of *Szamel* p. 171.

⁷⁵ See Decisions 27/1998. (VI. 16.) AB and 53/1996. (XI. 22.) AB of the Constitutional Court, ABH 1998, 197. and ABH 1996, 169.; *Sólyom, László: Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon* [The first steps of the Constitutional Court judgment]. Publisher Osiris, Budapest, 2001, p. 406.

⁷⁶ See also the Decisions 1347/B/1996. AB, 8/2000. (III. 31.) AB and 143/D/2004. AB of the Constitutional Court in ABH 1998, 662, 666., ABH 2000, 56, 58. and ABH 2004, 1817.

The Constitutional Court found *the claim for enlargement of green areas for public usage* also conforms to the public interest standard, which – constitutionally – provides the justification for the law prescribing restrictions upon property rights for the *enlargement of green areas for public usage* on areas where that cannot be accomplished with respect to areas of public ownership.⁷⁷

It is worth reminding the concurring opinion of Judge Mrs. *Éva Vasady Tersztyánszky*, former judge of the Constitutional Court, annexed to the Decision 7/2006. (II. 22.) AB, who, taking into consideration the specific characteristics of arable land as an object of ownership, accepts the aim of public interest substantiating the constitutionality of the restrictions regarding arable land *in addition to the formation of appropriate sizes of estates, the promotion of the main occupation in rural areas and professionally performed agricultural activity among others as elements of the social motive, in addition to hindering speculation with respect to parcels of land.*⁷⁸

Two other current office holders of judicial positions on the Constitutional Court *Elemér Balogh* and *Péter Kovács* agreed with Judge Mrs. *Tersztyánszky*.

IV. The restrictions regarding arable land in the case law of the European Court of Justice

The social obligation of property ownership, especially those regarding arable land, also appeared in the decisions connected with the protection of fundamental rights by the European Court of Justice. In the *Hauer* case⁷⁹ a German vineyard owner contested a Decree restricting and, in fact, prohibiting the planting of vineyard plantations on the basis that it infringed upon her right to property. A Council Regulation in May 1976⁸⁰ inhibiting the planting of new vine-stocks for three years was in the background of the case. This measure meant that there was no planting of new vine-stocks allowed in the whole territory of the European Communities. The overproduction of wine was the underlying concern behind this measure which sought to achieve a production restraint in order to restore balance to the market. The legal dispute from a factual perspective emerged in the first step of the process in Germany, where *Liselotte Hauer*, a German vineyard owner wished to plant new vine-stocks. The German authorities, however, refused her request for two reasons. The planting of new wine-stocks was prohibited by legislation on the one hand while, on the other hand, the land area was unsuitable for wine-production. *Hauer*, the plaintiff, requested the grant of a permit by reason of the fact that the Council Regulation became effective long after her permit request was initially filed, so that it should not be applied in her case. The second reason was that Article 2 of the Regulation was contrary to both her right to property and with the free choice of a profession as guaranteed to her by the Articles 12 and 14 of the German Basic Law (*Grundgesetz*). The German Court of public administration⁸¹ refused her request, so *Hauer* had recourse available to the European Court. In its eventual judgment, the European Court referred back to the *Internationale Handelsgesellschaft* case and the *Nold* case, as well as Article 1 of the first protocol to the European Convention on Human rights, making a distinction – similar to that of the Court of Strasbourg – between the *taking of property* and *restrictions upon the exercise of a specific property right*. First of all, the judgment

⁷⁷ See Decision 94/2011. (XI. 17.) AB of the Constitutional Court, ABH 2011, 421.

⁷⁸ See ABH 2006, 181, 217–218.

⁷⁹ *Liselotte Hauer v. Land Rheinland-Pfalz*, Case 44/79, In Reports of Cases before the Court. 1979, 3727.

⁸⁰ See Article 2 of the Decree 1162/76 of May 1976 of the Council.

⁸¹ About the public administrative courts in Germany and in other European countries see *Patyi, András: Közigazgatás – alkotmány – bírászkodás. [Public administration – constitution – jurisdiction] UNIVERSITAS Győr Nonprofit Kft., Győr, 2011. pp. 105–113.*

established that, at least in this case, the regulation meant only the *restriction upon exercising a right to property*. Then the Court commenced examination of whether the limitation is acceptable in light of the public interest. The Court deemed the justification for the limitation sufficient because, in order to maintain the efficiency of the common market, wine production in greater volumes could cause a significant danger regarding such efficiency of the market. The Court referred to the “common constitutional traditions of the Member-States”, as well, as a basis for the limitation upon the rights to property regarding agriculture as is generally accepted in all the Member-States. The Court of Luxembourg reached its conclusion on this basis – namely, that the limitation by means of the prohibition upon planting new vineyard acreage for a defined time period is justified by the aims of public interest as followed by the Communities and it does not infringe upon the essence of the right to property as recognized and ensured in the legal system of the Communities. Consequently, the European Court also reinforced the social function of property in this decision.

The European Court emphasized the social function in relation to basic rights as a general rule in the *Wachauf case* while it established that fundamental rights are not absolute and need to be considered in light of their social function. Consequently, the exercise of basic rights can be limited, especially in connection with the common organization of the market – supposing, of course, that these limitations correspond to the aims of general interest envisaged by the Communities and do not constitute such a disproportionate and unjustified intervention with respect to the envisaged aim which could endanger the essential content⁸².

V. Summary

From all matters discussed in this essay the following summary conclusions can be drawn.

In 1994, the Constitutional Court deemed the exclusion of foreign citizens and legal entities from acquiring arable land, as well as the upper limit upon acquisitions of arable land, as *temporarily* constitutional. The Constitutional Court identified as the primary motive for its position – in conformity with the practice of the Court of Strasbourg – that no infringement of fundamental rights can be found on the side of “purchasers” because the ability to obtain property and the freedom to enter and conclude real estate contracts cannot be described as fundamental rights, meaning that no one has a constitutional right to acquire a particular parcel of land. The restriction of these rights, which cannot be regarded as basic rights, would be unconstitutional according to the Constitutional Court, only if the limitation would have no reasonable ground impartially considered. The Constitutional Court accepted the formation of a “healthy structure” of arable land, as well as the hindrance associated with a concentration of such land prior to the evolution of a realistic market price for the land, as a reasonable motive for the upper limit upon acquisition of agricultural real property. According to the Constitutional Court, this upper limit constitutes, in this relation, part of *the execution of the constitutional task relating to establishment of a market economy*.⁸³ The Basic Law, however, does not regard the establishment of a true market economy as its primary task. This is not

⁸² „The fundamental rights recognized by the Court are not absolute, but must be considered in relation to their social function. Consequently, restrictions may be imposed on the exercise of those rights, in particular in the context of a common organization of a market, provided that those restrictions in fact correspond to objectives of general interest pursued by the Community and do not constitute, with regard to the aim pursued, a disproportionate and intolerable interference, impairing the very substance of those rights.” case 5/88 of Hubert Wachauf kontra Bundesamt für Ernährung und Forstwirtschaft. EBHT 1989, 2609; see also the judgment in the case of Karlsson of N° 292/97. on 13 April 2000. [EBHT 2000., 2737.]

⁸³ See Decision 35/1994. (VI. 24.) AB of the Constitutional Court, ABH 1994, 197, 201.

only because it does not even mention “market economy”⁸⁴ in its text, but it puts other values into the foreground, such as natural resources, including forests, water resources, biological diversity and the protection of arable land, in addition to native species of plants and animals, the protection and preservation of cultural values for the future, making them an obligation not only of the State, but also of all its residents.

In this author’s point of view, the reasonable grounds intrinsic to the validity of limitations embodied in the Act on arable land according to an impartial consideration still exist following the effective date of the Basic Law and following the 2014 expiration of the moratorium forbidding the purchase of arable land by foreign citizens and legal persons in Hungary. This position is supported not only by the provisions of Article P) of the Basic Law but also by the achievements of our historical Constitution providing a framework for such an interpretation of the Basic Law.⁸⁵

Consequently the upper limit upon acquisition of arable land can be retained in the light of the individual and social functions of real property even considering the fact that the particular social obligation of arable land and the public interest limitation upon arable land rights – especially in the interests of agriculture – are recognized by both the Constitutional Court and the Court of Luxembourg. The judgments regarding a specific problem can differ due to the fact that any resolution will essentially depend upon whose interests are being considered to comprise the public interest associated with a given “community”? The central issue remains as to whether the public interest should be viewed as the interest of a local community, such as the interest of a given property owner and the community of people immediately surrounding him, or whether it should be defined as the interests of small farmers as opposed to those of owners of large estates or, as a third alternative, it should be determined on the basis of interests of the entire Hungarian nation in relation to those of the Union (the Communities)?

We can logically draw a conclusion using basic deduction from the judgments of the European Court described above to the effect that the Court of Luxembourg does not broadly construe protection of property rights. On the contrary, if even the slightest possibility exists for interjecting consideration of the interest of the Union, the Court will do so, leaving out any consideration of requirements for necessity and proportionality.

The question is therefore open, whether *this practice of the European Court of Justice* will not lead – sooner or later – *back to the same danger associated with the Solange doctrine*⁸⁶, which means that the Constitutional Courts prohibit the application of certain EU

⁸⁴ Article M) of the Basic Law defines the economic policy of the State differently from the former one not as market economy, but it determinates a scale of values relating to the grounds of the economy saying that “The economy of Hungary is based on work, which produces values and on the freedom of undertaking”. Independently of that one can deduce that the order of the Basic Law stands on the ground of market economy. The fundamental mode of the existence of market economy is competition, the interests of vital importance of the social and economic order based on market economy are the putting forth and the protection of economic competition. See Decision 19/1991. (IV. 23.) AB of the Constitutional Court ABH 1991, 401, 402; *Tóth*, András: Magyarország gazdasági rendje az Alaptörvény és a piaci verseny viszonyára tekintettel. [The economic order of Hungary taking in regard the relation of the Basic Law and market competition.] In: Rixer, Ádám (editor): [Állam és közösség]. State and community. Published by the University of Károli Gáspár of the Protestant Church.

⁸⁵ See *Szente*, Zoltán: Érvelés és értelmezés az alkotmányjogban [Reasoning and interpretation in constitutional law]. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2013.; *Tóth J.*, Zoltán: Jogértelmezési módszerek a bírói gyakorlatban. [Methods of interpreting law in the practice of the courts.] *Jogelméleti Szemle* [Journal of Legal Theory], vol. 2009/4.

⁸⁶ See 37 BVerfGE, 271 (Solange I); compare to *Vörös*, Imre: Néhány gondolat az uniós polgárság intézményéről. [Some reflections about the institution of the European Union citizenship.] *Jogelméleti Szemle* [Journal of Legal Theory], vol. 2012/2. pp. 240–241.

regulations on the basis, that the level of protection of fundamental rights is lower according to the EU Law than that of the Member States law.

Literature

- Jamie L. Coakley and Hamish R. Gow: The case of foreign ownership of Hungarian Agricultural Land. <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/20709/1/sp01co02.pdf>
- Kómár, Béla Endre: *The issue of land restitution in the Constitutional Court's practice at the time of the political transition.* In *Jogelméleti Szemle* [Journal of Legal Theory] No. 2012/2., pp. 55–68. (http://jesz.ajk.elte.hu/2012_2.pdf)
- Kovács, Júlia Marianna: *Egészség-es /és környezet az Alaptörvényben* [Health-y/and environment in the Basic Law]. In *Állam és közösség.* [State and society]. Budapest: Published by the University of Gáspár Károli, 2012, pp. 256–259.
- Kozma, Ágota: *Zsebszerződések veszélyei* [The dangers of pocket contracts]. *Magyar Jog* [Hungarian Law] No. 2012/6., pp. 350-360.
- Lóránt Csink, Balázs Schanda, András Zs. Varga (eds.): *The Basic Law of Hungary. A First Commentary.* Clarus Press, 2012. ISBN 978-1-905536-45-0, E-Book: 978-1-905536-46-7.
- Lenkovics, Barnabás: *Ptk. és Alkotmány, ember- és társadalomkép.* [The Hungarian Civil Code and the Constitution, Models of Man and Society] *Alkotmánybírósági Szemle* [Constitutional Court Review]. No. 2011/2., pp. 59–63.

Ismertetés Hamza Gábor: A római jog és hatása a modern jogok fejlődésére című tanulmánykötetéről²

A *római jog és hatása a modern jogok fejlődésére* című tanulmánykötet Hamza Gábor akadémikusnak, az ELTE ÁJK Római Jogi és Összehasonlító Jogi Tanszéke professzorának egy újabb jelentős munkája a római jog modernkori továbbélésének területén. A tanulmánykötet Hamza professzor 1970-től napjainkig, a római jog továbbélése körében korábban már különböző rangos hazai folyóiratokban és emlékkönyvekben publikált cikkeit foglalja csokorba azzal a céllal, hogy a területen végzett több évtizedes kutatómunka eredményeit összefoglalja.

A könyv előzményének tekinthető többek között Hamza professzor 2002-ben megjelent, az európai országok és számos Európán kívüli ország külső magánjogtörténetét bemutató, „Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján” c. monográfiája, a 2005-ben francia nyelven publikált, a római jogi hagyományon alapuló európai jogtudomány fejlődésének és irányzatainak kritikai elemzését tartalmazó monográfiája („*Le développement du droit privé européen*”), valamint a szerző által e tárgykörben 2009-ben publikált német nyelvű könyve („*Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*”). A tanulmánykötet egyszersmind Hamza professzor úr 2013 decemberében olasz nyelven megjelent, a modern jogrendszerek kialakulásával és római jogi alapokon történő fejlődésével foglalkozó „*Origine e sviluppo degli ordinamenti giusprivatistici moderni in base alla tradizione del diritto romano*”³ című úttörő jellegű opusának magyar nyelvű folytatásaként is tekinthető.

A mű, Hamza professzor tudományos alaposágának köszönhetően, összefoglalja a római jog egyes alapvető jogintézményeinek jellegzetességeit, eredetének történetét és körülményeit, részletes tanulmányokat közölve a római jog továbbélése, a jogtörténet, a jogharmonizáció és a jogösszehasonlítás köréből, időrendben az archaikus kortól a jusztiniánuszi kodifikáción keresztül egészen a modern korig haladva. A monográfiában kiemelt és különös alaposággal kidolgozott kérdéskörökkel kapcsolatban itt csak néhányra szeretne e sorok írója rámutatni.

Hamza professzor a nemzetközi szakirodalom ismeretében, ugyanakkor áttekinthető, világos stílusban megfogalmazott tanulmánykötetének első része (*I. Tanulmányok a római jog és az antik jogösszehasonlítás köréből*) különös alaposággal tárgyalja a római jog egyes alapvető jogintézményeinek – az elbirtoklás, az eladói kellékszavatosság, a felelősség – eredetét és fejlődését, egyszerre szolgálva a széleskörű ismeretterjesztést, de a tudományos igények kielégítését is. A műnek köszönhetően nyomon követhetjük a klasszikus korban, a principátus korában, majd a posztklasszikus-jusztiniánuszi jogban szembetűnő, a jogintézmények elnevezésében, időtartamában és a szükséges követelményekben, feltételekben megmutatkozó változásokat, amelyek a tárgyalt jogintézményeknek időről időre új sajátosságokat kölcsönöznek, anélkül, hogy e jogintézmények alapvető funkcióját csorbítanák.

¹ PhD hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Római Jogi Tanszék. E-mail: sarah.fekete@hotmail.com

² Hamza Gábor: A római jog és hatása a modern jogok fejlődésére, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013. 302 old.

³ Gábor Hamza: Origine e sviluppo degli ordinamenti giusprivatistici moderni in base alla tradizione del diritto romano, Santiago de Compostela, Andavira Editora, 2013. 714 old.

Fontos része a tanulmánykötetnek a római jogi kodifikáció fejlődésének bemutatása, részletesen kitérve a posztklasszikus korban a római birodalom különböző területein művelt jogtudomány jellegzetességeire, valamint a jusztiniánuszi kodifikáció sajátosságaira. Külön kiemelendők a nemzetközi magánjog eredetéről és a római jog recepciójáról szóló fejezetek, melyekben a szerző a történelmi háttér részletes bemutatásán túlmenően a Földközi-tenger melléki antik népek jogával foglalkozó különböző teóriákat bemutatva, de nem kategorikusan elvetve egyiket vagy másikat, foglal állást.

A tanulmánykötet második részében (*II. Tanulmányok a római jog továbbéléséről, a jogtörténet, a jogharmonizáció és a jogösszehasonlítás köréből*) Hamza professzor igen figyelemre méltó és érdekes kérdéseket tesz vizsgálata tárgyává. Az összegyűjtött tanulmányok egy része a római jog elveinek és technikáinak kiemelkedő szerepét hangsúlyozza a kánonjog formálódására és fejlesztésére tekintettel. A szerző részletesen tanulmányozza továbbá a XVI. századi magyar jogfejlődést, és különösen az iszlám jog hatását a magyar jogalkotásra a török hódoltság időszaka során.

A holland jog fejlődésével és kodifikációjával foglalkozó fejezet végig követi a római jog szerepének növekedését a *ius commune* németalföldi recepciójától az új holland polgári törvénykönyv, a *Nieuw Burgerlijk Wetboek* kidolgozásáig. A mű kitér továbbá olyan érdekes kérdéskörökre, mint a dél-afrikai magánjog és a római jog kapcsolódási pontjai, vagy a modern csődjogi szabályozás római jogi forrásai. A szerző külön hangsúlyt fektet az egységes európai közjog, és egy esetleges európai polgári törvénykönyv létrehozásának lehetőségére, amelynek keretében a római jog döntő szerepet tölthet be az egységes európai joggyakorlat kialakításában.

A tanulmánykötetet Hamza professzor a hazai jogtudomány két európai hírű művelőjének, Farkas Lajos és Diószdi György életrajzának és munkásságának ismertetésével, valamint Franz Wieacker, az európai magánjogtörténet nemzetközi hírű művelőjéről való megemlékezéssel zárja (*III. Jogtudósok*). E jogtudósok életműve ugyanis örök értéke a hazai és az európai jogtudománynak mind a római jogi kutatás, mind a magyar jogtörténet és magánjog területén, és sok tekintetben ma is iránymutató a tudományos kutatómunka számára.

A művet mindazoknak ajánljuk, akik a római jog továbbélésének kérdéskörével szeretnének behatóan foglalkozni. A mű segítségével ugyanis a tudományos alapokkal kevésbé rendelkező érdeklődők is megismerhetik a tárgyalt jogintézményekre vonatkozó eredeti (latin nyelvű) jogforrásokat, a jogintézmények és kódexek keletkezéséhez vezető társadalmi és gazdasági problémákat és a szabályozásuk fejlődését a különböző történelmi korszakok során. A gondosan válogatott bibliográfia, a rendkívül gazdag jegyzetanyag, a nemzetközi szakirodalom különböző elméleteire vonatkozó hivatkozások megfontolt tudományos érzékenységre vallanak, s ezen túlmenően segítséget nyújtanak további vizsgálatok folytatásához.

Mészáros Ádám Zoltán¹:

Kolosváry Bálint: Magánjogi végszükség.² Korai előtanulmány az új Ptk.-hoz

Kolosváry Bálint monográfiája hiánypótló műnek tekinthető a hazai jogirodalom berkeiben, ugyanis a magánjogi végszükség ilyen részletes elméleti és gyakorlati szempontból való feldolgozására azóta sem került sor. Azon túlmenően, hogy több mint egy évszázados alkotást kívánok recenzió alá vonni és így magának a szükséghelyzetnek a jogtörténeti aspektusai is felsejlenek majd az olvasó előtt, feltétlenül meg kell említenem még azt, hogy a fenti időszak is a kodifikáció „lázában” égett, hasonlóan a hazánkban nem rég lezajlott törvényalkotási folyamathoz. A 18–19. század fordulóján és azt megelőzően is jellemzően számos európai ország alkotta meg saját büntető és polgári törvénykönyvét, utóbbit hazánkban sajnos nem sikerült létrehozni, azonban a törvényhozás szellemi alapjait jelentő javaslatok és monográfiák felpezsdítették a különböző jogintézmények kutatását. A nem rég lezajlott polgári jogi kodifikáció kissé hasonlít az előbbi időszakra, mintha az 1928-as Magánjogi törvényjavaslat reneszánszát élné, egyre több szerző nyúlt vissza a kodifikáció során az ott felállított elvekhez, ami többek között a 2013. évi V. törvényben egy új Ptk.-ban öltött testet. Ennek fényében a könyv, ahogyan azt alcíme is jelzi, tanulmány, tekintettel a magyar polgári törvénykönyv tervezetére³ tehát konkrét célja a végszükség polgári jogi szabályozására vonatkozó megoldási javaslat kidolgozása, és egyben reflexió is az 1900-ban közzétett első magánjogi törvénytervezet megoldási javaslatára. Ami a mű terminológiai szóhasználatát illeti, a szerző büntetőjogi fogalmat használ időnként, a jelenleg helyes magánjogi elnevezés szerint szükséghelyzetnek nevezett jogintézmény elemzése során, ami kissé zavaróan hathat, hiszen ezen kizáró ok anyajogának inkább a magánjog tekinthető, ha a római jog forrásait vesszük alapul. Feltehetőleg ez annak következménye, hogy a szükséghelyzetet akkor még csak a Büntető Törvénykönyvről szóló 1878. évi V. törvénycikk szabályozta végszükség néven, amire a szerző támaszkodhatott, ráadásul magánjogi kódex hiányában a helyes dogmatikai fogalom használat sem alakult ki a jogirodalomban, ettől függetlenül a recenzióm során a szükséghelyzet megfogalmazást fogom használni a jogági szóhasználatához híven.

A mű négy nagyobb egységből áll. Az első részben a szerző a szükséghelyzet létének indokoltóságát, fogalmát igyekszik alátámasztani, amit az emberi természet tökéletlenségéből vezet le. Nyilván szép elvi tételnek tűnhet az, hogy az egyéni érdekek kollíziója alkalmával az önkénynek teret nem adva, annak feloldását az állami szervezetrendszer útján kellene biztosítani. Azonban az emberi viszonyok és körülmények folytán ez alól szükségszerű olyan kivételeket is megállapítani, amikor a közhatalom nem nyújthat oltalmat. Kolosváry Bálint egyértelműen arra az álláspontra helyezkedik, hogy jogot az önkényességre senki sem alapíthat, tehát véleménye szerint a szükségjog, mint olyan, idejét múlt intézmény, a Hegel által felállított elv⁴ elvetendő. E helyett a szükséghelyzetet *quasi* méltányos körülményként tartja számon, a jogviták elbírálása során, azzal, hogy az ilyen helyzetek szubjektív illetve

¹ PhD-hallgató (PPKE-JÁK), bírósági fogalmazó

² Budapest, Országos Központi Községi Nyomda, 1907

³ Amit az 1895-ben létrejött állandó bizottság dolgozott ki.

⁴ Hegel: A jogfilozófia alapvonala, Akadémia Kiadó, Budapest 1983, 144–145. old. című művében kifejtettek alapján: *az életet érintő „végső veszélyben” és a más jogos tulajdonával való kollízióban igénybe vehető egy szükségjog–nem, mint méltányosság, hanem, mint jog – mert az egyik oldalon áll a létezés végtelen sérelme, illetve benne a teljes jogtalanság, míg a másik oldalon csupán a szabadság egyes korlátolt létezésének megsértése, amelyben egyúttal elismerik a jogot mint olyant és a csak ebben a tulajdonban sérelmet szenvedőnek jogképességét.*

objektív körülményeit és védendő értékeit szükséges lefektetni, azaz létre kell hozni egy kvalifikált szükséghelyzetet, amit egyebekben a büntetőjog már megtett. Abban egyetértek a szerzővel, hogy egységes, parttalan szükségjog ugyan nem létezik, de álláspontom szerint, ha egy jogrendszer az emberi természetből levezethető módon (tehát nem méltányosságból) egy szükség vagy végszükségi helyzetet jogosnak tart, azzal elismeri annak ontológiai veszélyességének a hiányát is, így jogot ad az ilyen helyzetben lévő személynek különböző mértékű elhárító magatartások gyakorlásához is. Jól látja a szerző azt is, hogy a szükséghelyzet feltétel és fogalom rendszerének kialakításánál egy jogág független megoldást kell kidolgozni, de szem előtt tartva a magánjognak és büntetőjognak az eltérő jogvédelmi módját, célját is. Ennek megvalósítása azonban olyan mankók hiányában, mint megfelelő judikatúra vagy elmélyült önálló jellegű monográfiák nehéz kihívás elé állítja a szerzőt.

Indokolt a megfelelő elhatárolási kérdésekben állást foglalni, így a monográfia kitér az önvédelem és önsegély fogalmainak meghatározására is, tekintettel arra, hogy ezek is hasonló élethelyzeteket fednek le, ugyanis tartalmuk szerint érdek-összeütközések, a közös alapot az összeütköző ellentétes érdekek és az önkényesség jelentik. Az önvédelmet, ahogy a szerző a római jogból ismert *vim vi repellere* elvhez hasonlítja is, hatályos jogunk a birtokvédelem területén biztosítja a jogtalan támadóval szemben, amely cselekmény jogellenességének hiányában a kártérítési felelősség alóli mentesülést jelenti. Álláspontom szerint a mű ebben a részben felesleges és nehezen érthető elhatárolási szempontokat próbál foganatosítani, amikor a szükséghelyzetet az önsegéllyel összehasonlítja, célszerűbb lett volna a jogtalan illetve jogos érdek összeütközést elhatárolni egymástól. Heinrich Titze nyomán ugyanis az önsegélyt egy olyan támadó védekezésnek tekinti, amelyben a kényszerhelyzetben lévő személy támadása kizárólag más személy ellen irányulhat, érdekeik összeütközése esetén. Azt azonban Titze is elismeri, hogy az önsegély tág értelemben véve végszükségi cselekmény, habár ilyenkor a szükséghelyzet által kialakult kvalifikált veszélyhelyzet hiányzik, így véleményem szerint közelebb áll az önbíráskodáshoz az ilyen helyzet, ami az esetek döntő többségében jogellenes magatartás⁵. Tehát Kolosváry a szükséghelyzet fogalmát egy olyan speciális veszélyhelyzetnek tekinti, ami közvetlen és másként el nem hárítható, és eredhet dologtól, személytől vagy bármilyen természeti eseménytől is. Alkalmazhatóságának mikéntjeire nem ebben, hanem az utolsó részben tér ki, ahol konkrét javaslatot tesz a törvényalkotó számára.

A szükséghelyzet fogalmának meghatározása után a szerző rátér annak jogfilozófiai hátterének bemutatására is, teljes mértékben feldolgozva a korszak akkori német jogtudományának palettáját. A műnek ebben az elméleti részében jegecesedik ki a szerző jogpozitivistá felfogásának lényegi része, ugyanis álláspontja szerint *jogokat nem az emberré születés ténye, hanem a társadalom ad*. Fentiekben ennek cáfolatára már kitértem, de arra felhívnom a figyelmet, hogy az ilyen jellegű jogelméleti felfogás, ami akkor uralkodóként hatott, kellő táptalajt biztosított a különböző diktatúrák létrejöttéhez és az azt követő világégés megtörténtehez is. A lényegi kérdésre, miszerint a szükséghelyzetet jogosnak, avagy jogtalan magatartásnak fogadjuk el, egyértelmű választ nem kapunk, a szerző főként Merkel és Titze nyomán egy harmadik, ún. közvetítő álláspontot foglal el. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy éles határvonalat kell húznunk a között, hogy a szükséghelyzet, mint nem egységes minőségű jogintézmény különböző eseteit külön kezeljük⁶, és annak alapján ítéljük meg jogos vagy jogtalan voltát, és a között a nézet szerint, amit például a büntetőjogban Angyal Pál⁷ képviselt. Álláspontja szerint jogilag közömbös magatartásnak tekinthető a végszükség, tehát se nem jogos se nem jogtalan, úgymond jogilag semleges magatartás. Ezen nézet

⁵ Ám ha az önsegély jogos voltát feltételezzük, akkor azt egy olyan jogérvényesítési módnak kell tekinteni, amit a jogviták rendezésére felhatalmazott állam előre meghatározott kereteke között biztosít a jogalanyok számára.

⁶ Merkel és Titze aszerint differenciál a jogellenesség kérdésében, hogy a szükséghelyzetben lévő érdek nagyobb vagy kisebb a megsemmisítendő érdekhez képest, azaz tisztán arányossági alapra helyezik a súlypontot.

⁷ Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve, Athenaum, Budapest, 1909., 440. o.

fogyatékoságát abban látom, hogy egy jogrendszer nem nevezhet közömbösnek egy olyan helyzetet ahol legalább egy személy jogalanyként szerepel, mindenképpen állást kell foglalni, hogy jogtalan-e egy ilyen magatartás avagy jogos. A szerző Fichte álláspontját idézi, véleményét osztja is, amikor szükséghelyzetet egy olyan jogon kívüli, mindenki harca mindenki ellen állapotának tartja, amikor a kényszer joga lép az általános jog helyébe, így kerülő úton, ugyan de a kártérítési felelősséget megállapíthatónak tartja illetve a megtámadottnak a jogos önvédelmet is biztosítaná a szükséghelyzetben cselekvővel szemben⁸. Számomra azonban értelmezhetetlen egy olyan jogrendszer logikája, amelyik egyik pillanatban becsukja a szemét és a természetre hárítja a felelősséget, a másik pillanatban visszaugorva a valóságba elismeri annak eredményét. Továbbá, véleményem szerint a jogalkotó nem hátrálhat meg ilyen szituációk jogon belüli elismerésétől, mivel akkor nem a valóságot és az emberi természetet venné figyelembe, hanem inkább egy jogrendszer logikai koherenciát kívánná konzerválni. Mindezekre tekintettel, Kolosváry álláspontja közelebb áll ahhoz, hogy a szükséghelyzetben elkövetett cselekményeket jogellenesnek tekintse, bár ennek kimondására nem vállalkozik. Elméletének igazolására olyan eseteket említ, mint például az éhség miatt elkövetett lopást, ahol a károsult nem követelhetne kártérítést a tolvajtól, ha a cselekmény jogos voltát elismernénk, azonban az ilyen jellegű cselekményt nehezen vonhatnánk a szükséghelyzet fogalma alá (ugyanis az másként elhárítható), így a felhozott példák hibásak, nem veszik figyelembe a szükséghelyzet speciális tulajdonságait. A következő nagyobb egységben a monográfia véleményem szerint kitér az egyik legfontosabb és legérdekesebb kérdésre, a szükséghelyzet jogágak közötti vizsgálatára.

Általában véve meglehetősen kevés olyan jogintézmény létezik a jogtudományban, amely jogág független természettel bír, a szükséghelyzet egyike ezeknek. Erre való tekintettel indokolt egy olyan fogalom kialakítása, amely ugyan figyelembe veszi az eltérő sajátosságokat, de mind a szükséghelyzet fennálltát, az elhárító magatartás mértékét és a védendő jogtárgyakat azonosan szabályozza. A szerző, lévén hogy magánjogász, a fent említett közös tő kialakításának során arra az álláspontra helyezkedik, hogy *a büntetőjognak egyenesen magánjogi fogalmak alapján kell operálni*. Tehát a magánjognak kell lennie annak a forrásnak, amely irányt mutat a büntetőjogi kodifikátor számára a végszükségi „tényállás” megalkotásakor. Ahhoz, hogy ezt az igényt megértsük, szükséges felidézni az akkor hatályos Btk. (1878. évi V. tc.) végszükségre vonatkozó rendelkezéseit: *80. § Nem büntetetik a cselekmény, ha az a tettes vagy hozzátartozói életének vétkesen származott, más módon el nem hárítható, közvetlen veszélyből való megmentése végett, végszükségben követett el*. A törvényszöveg a végszükségi veszély fogalmának ma is elismert elemeit tartalmazta, ám kissé anakronisztikusan két irányban is szűkítette az alkalmazásának a lehetőségét. Egyrészt az 1871-ben elfogadott német Btk. mintájára továbbra is csak meghatározott személyek vonatkozásában (elkövető és azok hozzátartozói) állt fent, másrészt még e körön belül is kizárólag az élet megmentése érdekében. Jól látható, hogy a vagyoni irányú büntetőjogi oltalma nem teremtődött meg, ad absurdum előfordulhattak olyan esetek, amit a szerző említ is⁹, hogy vagyoni okozott kár esetén, a bíróság ugyan a károkozót mentesíthette a kártérítési kötelezettség alól, azonban büntetőjogi felelősségét meg kellett állapítania. Ezért volt szükség arra, hogy a magánjogot a büntetőjog fölé és ne mellé rendelje a szerző, mivel utóbbi *a közönséges jogérzetet kielégíteni képes nem volt*. Egyetértek továbbá Kolosváry azon észrevételével is, ami alapján különbséget tesz a vétkesség vonatkozásában a két jogág között. Ugyanis a szükséghelyzetre a polgári jog szabályai szerint a veszély előidézésben való

⁸ A szerző által említett jogilag közömbös magatartások, mint az evés, ivás, alvás abban különbözik a szükséghelyzettől, hogy előbbiekhöz a jogalkotó nem fűz jogkövetkezményeket, tehát a jog számára valóban irrelevánsok.

⁹ A tűzveszéllyel fenyegetett nagyobb értékű ház lakója, ha más felé tereli a tüzet, egyszerű gyújtogatónak tekinthető a fenti Btk. fényében.

vétkesség esetén is lehet hivatkozni, ellentétben a büntetőjoggal, ami ilyen irányból is szűkíti a végszükség alkalmazhatósági körét. A szerző Merkeltől átvett gondolatok alapján, levonva a fent vázolt szempontok következtetéseit is, egy magánjogi kodifikátor kezébe adná az egész jogrendszerre érvényes szükséghelyzet vagy végszükségi fogalom objektív elemeinek megalkotásának lehetőségét. Álláspontja szerint, a fogalom büntetőjogi értelemben csak akkor szabályozható külön, ha ezen felül szubjektív tényeket is figyelembe vesz a jogalkalmazó, azaz ami a bűnösség kérdésére kihathat. Számomra az tűnik ki ezen okfejtésből, hogy a magánjognak kellene meghatároznia a jogellenesség kérdését, az alkalmazhatósági kört, ami teljességgel felesleges, ugyanis mind a két jogág eltérő céllal tartja számon ezt a mentesülési okot, egyedül azt kellene azonos módon szabályozni, hogy mit értünk a szükséghelyzet és a végszükség fogalmai alatt, illetve, hogy mik a védendő jogtárgyak, de szükségtelen kiemelni bármely jogág primátusát. Fenti elméleti alapok után a mű rátér a magyar jogrendszerben megtalálható szükséghelyzeti törvényhelyek elemzésére, majd azután a német és osztrák jog megoldásaira.

Elsőként, az akkori magyar magánjog forrásait kutatta a szerző, ami azért tűnhet nehézkesnek így a későbbi korból szemlélődve, mert polgári jogi kódex hiányában kizárólag csak elszórt jogszabályokban volt elvétve utalás szükséghelyzeti cselekményekre, találoán nevezi ezért a jogintézmény rendszerbeli helyét egy üres lapnak. Megjegyzem, hogy ez az állapot azóta sem változott sokat, leszámítva, azt a tényt, hogy van egy polgári törvénykönyvünk, azonban sem bírósági határozatok sem a jogirodalmi munkák nem fordítanak kellő figyelmet a kérdéskörre. Ahogy Kolosváry is elismeri, igazi szükséghelyzeti cselekmény megállapítására az általa idézett három törvényhely közül egyike sem alkalmas, pláne nem arra, hogy mélyebb elemzés tárgyává tegye őket. Tekintettel arra azonban, hogy mind a vízjogi, erdőjogi és tengeralatti kábelek védelméről szóló törvény olyan speciális veszélyhelyzeti tényállásokat szabályoznak, amelyek méltányos módon rendelkeznek a károkozóval szemben, ezért a szükséghelyzet erkölcsi alapjainak korai megjelenési formáinak számíthatnak. Ha differenciálni lehet e három törvényi példa helyénvalósága terén, akkor véleményem szerint az 1885. évi XXIII. vízjogi tc. áll legmesszebb a szükséghelyzeti minőségtől, lévén, hogy inkább a szolgálatra emlékeztető jogot biztosít, mivel a parti birtokosnak a veszélyben lévő hajók, tutajok kikötését ilyenkor tűrnie kellett, ám kártérítést követelhetett a birtokos. A tengeralatti kábelek védelméről szóló 1888. évi X. tc. ezzel szemben egyenesen büntetlenséget biztosított az azt elszakítóknak bizonyos körülmények fenn álltakor. Az említett példák tehát sokszínűek, azokból egységes elemzést elvégezni nem lehetett, így a szerző a kortárs jogirodalmi munkák alapján próbálta bemutatni a szükséghelyzet magyar jogrendszerben elfoglalt állapotát.

A korabeli magánjogi és részben büntetőjogi munkák is felhasználásra kerültek ezen fejezet írásakor, amelynek eredményét abban lehet összefoglalni, hogy a szerzők többsége jogszerűnek tartja a szükséghelyzetben elkövetett cselekményeket. Azonban, hogy milyen arányossági keretek közt és hogy milyen jogtárgyak védelme tekintetében az eltérő megítélésű. Az idézett szakirodalmat illetően az a következtetés vonható le, hogy átfogó monográfia nem készült a témában, kizárólag magánjogi tankönyvek foglalkoztak vele, illetve néhány rövidebb lélegzetű folyóiratcikk a szerződésen kívüli kártérítés témakörén belül. Ami az arányosság kérdését illeti, a szerzők óvatosan közelítenek ahhoz, ugyanis elismerik, hogy a kisebb érdek feláldozása jogos, és a nagyobbé nem, de hogy azonos értékű érdekek találkozásakor melyiket illetné előny, arra nem térnek ki. Egyöntetű abban az álláspont, hogy minden szükséghelyzeti cselekmény kártérítési kötelezettséget von maga után¹⁰. Kolosváry a fentebb írtak alapján igazi csodaszert vélt felfedezni a szükséghelyzet semleges jogi minőségében mivel így probléma nélkül a vétkességi kérdés megkerülésével tudta a kártérítési

¹⁰ Ezzel ellentétben nem tartja kártérítési kötelezettség alá esőnek a szükséghelyzetet Battlay Imre a végszükség joga című cikksorozatában.

kötelezettség fennálltát megállapítani. A jelenlegi magánjogi keretek közül szemlélődve a fenti megállapítások meglepően hathatnak. Ami az arányosság kérdését illeti, mind a hatályos, mind az új Ptk. kétfajta arányossági mércét alkalmaz, szűkebben értelmezve csak egyet. Tehát akinek élete vagy testi épsége forog veszélyben, az más vagyonában az arányossági korlátra tekintet nélkül okozhat kárt, ennek ha úgy tetszik egyetlen egy gátja van, az, hogy a veszélyben lévő személy ilyenkor sem lépheti túl a szükséges mértéket. Azaz az indokolatlan nagy károkozás nem megengedett, amely nagysága egyedi esethez viszonyítottan ítélnélhető meg, így nincs egy előre kimért arányossági mérce, ellentétben például a végszükséggel. Eltérő az arányosság kérdése akkor, ha vagyoni javak kerülnek veszélybe, ugyanis csak abban az esetben nem jogellenes a magatartás, ha a fenyegető kár előreláthatóan jelentős mértékben meghaladja azt a kárt, amely a tulajdonost a behatás következtében érheti. Álláspontom szerint az arányosság kérdésében való állásfoglaláshoz szükséges figyelembe venni a védendő jogtárgyak jogrendszerben elfoglalt helyét, ahogyan azt teszi hatályos jogunk, amire még a megemlékezés szintjén sem tértek ki a korabeli szerzők. A jelenleg hatályos rendelkezések meghatározott keretek között jogos magatartásnak tekintik a szükséghelyzetet, és erre való tekintettel az új Ptk. *expressis verbis* a károkozás jogellenességének egyik kizáró okaként tartja számon, azonban a monográfia korabeli jogirodalma szemmel láthatólag a kártérítés és kártalanítás közti distinkciót még nem alkalmazta.

Tudományos munka szinte elképzelhetetlen többek között az adott témakörben elvégzett átfogó külföldi jogi összehasonlító munka nélkül. A következő nagyobb egységben a szerző a német és az osztrák polgári törvénykönyvet elemezte és hasonlította össze a magyar tervezettel. Meglehetősen nehézkes főként ennek a résznek az olvasása, annak számára aki a német jogi szaknyelv ismeretében kevésbé jártas, ugyanis a szerző hosszú mondatokat idéz németül, azonban annak magyar nyelvű fordítására már nem tér ki. Azonban ne felejtsük el, hogy a magyar jogtudományra ez időben erőteljesen hatott a német nyelv, így ennek az ismerete a tudomány berkeiben belül természetes volt, több magyar nyelvű mű az eredeti német puszta fordításán alapult. Ez azonban egyoldalúságot eredményez, mivel a szerző nem tér ki más európai kódexek elemzésére, így véleményem szerint nem nyújt kellő összehasonlítási alapot sem. Kolosváry a szükséghelyzet jogi természetét illető, fentebb vázolt elvi álláspontját fenntartva, meglepően konstatálja, hogy a BGB. egyenesen alanyi jogként nevesíti a tárgyalt jogintézményt. Azonban ezt azzal szűkíti le a törvényszöveg, hogy kizárólag a vagyoni javak oltalma esetén mentesít a jogellenesség alól, minden más esetben a jogos önvédelemre vonatkozó szabályok az irányadók, ezen dogmatikai hibákkal szemben jogosan fogalmaz meg kritikát a monográfia. Érdekesnek tartom, hogy mind a korabeli német és osztrák jog többek között, ha a károkozó a veszély előidézésében vétlen volt, a kártérítési kötelezettséget negligálta. Érdemes ezekkel kapcsolatban megemlíteni azt az álláspontot, ami a végszükség büntetőjogi újraszabályozását igénylő egyik tanulmányban jelent meg¹¹. A szerző a vagyoni javak szabályozását kizárólag a magánjogon belül képzeli el, a hasonló helyzetek büntetőjogi oltalma kizárólag az élet védelmére terjedhetne ki. Tekintettel arra, hogy mind a két jogág hasonló szituációt szabályoz, véleményem szerint a vagyoni javakat komplex módon kell védeni.

Az utolsó tartalmi egységben a szerző, a bevezető részben említett első magánjogi törvénytervezet szövegét vette erőteljes bíráló alá, kiegészítve saját kodifikációs javaslatával is. A tervezet kettő részben foglalkozik a szükséghelyzettel, kissé összefüggéstelenül, és nem egyértelmű módon, nehéz munka elé állítva az esetleges jogalkalmazót. Az 574. szakasz, a tulajdonjogra vonatkozó szabályok között rendelkezik a veszélyhelyzet két objektív kritériumáról, a közvetlenségről és másként el nem háríthatóságról, azonban meglehetősen szigorú mércét állít fel az arányosság területén, ugyanis kizárólag olyan, más tulajdonában

¹¹ Kovács Levente: A végszükség magyar szabályozásának ellentmondásai. Javaslat egy újszabályozásra, Magyar Jog, 1994/9., 547. o.

álló dolgot lehet használni, vagy megsemmisíteni ami aránytalanul csekélyebb értékű mint az a kár amivel a veszély fenyeget. Kiválóan szemlélteti a szerző az ilyen esetet, a házam tűzoltásához használt idegen vödör elégsévesével vagy összetörésével. Az így megállapított szigorú mérce szerinti szükséghelyzet is mindig kártérítési kötelezettséget von maga után, ezért közelebb áll az idegen dolgokon fenn álló használati joghoz. A tiltott cselekvények általános szabályai között egy ún. másik fajta szükséghelyzeti cselekményt is létrehozott a jogalkotó. A tervezet 1081. szakasza speciális az előbbihez képest abban, hogy az elhárító magatartás csak rongálás vagy megsemmisítés lehet, ha a fenyegető veszély tárgyának tulajdonosa a kár bekövetkezése miatt felelőssé tehető. Ennek megfelelő veszélyforrás kizárólag állattól származhat, azaz teljesen szükségtelenül például egy kutya elleni támadás védekezésének a lehetőségét biztosítja ez a rész. Mindezekből kifolyólag a kárt más személy vagyonában lehetett okozni, azonban differenciálatlan módon akkor is ugyanazon arányossági keretek között, ha életet vagy vagyontárgyat fenyeget a veszély, így helyes a mű azon megállapítása, hogy a szabályozás szétforgácsolt, ellentmondásos. Kolosváry ezért egy egységesebb javaslatot fogalmazott meg, azzal, hogy a szükséghelyzetet, mint a vétkességen kívüli kártérítés egyik esetét jogos magatartásnak tekinti. Nóvumként értékelhető, hogy a javaslat nevesíti a védendő jogtárgyakat, úgy mint az élet, egészség, testi épség, szabadság, vagyon, valamint az elhárító magatartás pontos arányossági mércéjének a hiánya, de így is minden okozott kárt meg kell téríteni. A szerző így megfogalmazott tervezete és a korábban kifejtett álláspontja közt azonban némi ellentmondást érzek, arra való tekintettel, hogy a szükséghelyzetet a korábbi részben jogilag közömbös magatartásnak tartotta, és a szabályozást nem a vétkességen kívüli kártérítés útján látta megoldottnak rendezni.

Kolosváry Bálint egy fehér lapnak nevezte a szükséghelyzet magánjogban elfoglalt helyét, teszem hozzá jogosan, ezért a mű korszakalkotónak tekinthető a témában kutatóknak, hiszen a magyar magánjogban a fenti jogintézmény bemutatására előtte még nem került sor. A kritikus észrevételek során azonban óvatossá kell lennünk, figyelemmel arra, hogy a monográfia keletkezési ideje az első kodifikációs időszak elejére tehető, így a nyelvi megfogalmazás is. Feltétlenül fontos kiemelni, hogy előremutató igénnyel lép fel a mű a jogintézmény szabályozása tekintetében, de a jogtörténészek számára is kellő betekintést enged az akkori jogi környezet elemzésére. Az azóta eltelt bő egy évszázad alatt letisztultabbá vált a szükséghelyzet szabályozása, jogi természetének megítélése, azonban ez nem jelenti azt, hogy egy szélesebb teret engedő megoldás nem volna helyén való¹². A könyv így minden további jogfejlesztés kísérletének alapját képezi.

¹² Az újonnan elfogadott 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről a végszükség arányossági korlátját szélesítette azzal, hogy azonos sérelem okozása is kizárja a cselekmény jogellenességét. Tekintettel arra, hogy az új Ptk. merőben más módon szabályozza a szükséghelyzetet, véleményem szerint ez külön problémát jelenthet az ún. adhéziós eljárásokban, mivel a bíróságnak ugyanazon cselekmény büntetőjogi vetületét, és az esetleges kártalanítási kérdését eltérő mérce szerint kell meghatároznia.

Egy kora középkori koncepció per újraértelmezése²

A Lothar Kolmer és Christian Rohr által szerkesztett tanulmánykötet darabjai új megvilágításba helyezik, mintegy perújrafelvételt kezdeményeznek III. Tasziló, Bajorország hercege ügyében. A Nagy Károly által létrehozott egységes birodalom megteremtése számos áldozatot követelt, ezek egyike volt III. Tasziló, a Bajorországban két évszázadon át uralkodó Agilolfing-dinasztia utolsó hercege, akit trónjától a frank uralkodó nem valamiféle véres katonai vereség következményeként fosztott meg, hanem egy 788-ban megrendezett – mai szóhasználatával élve: koncepció – perben. A pert megelőzően Károly jól kiszámított diplomáciai lépésekkel mind kül-, mind pedig belpolitikailag elszigetelte Taszilót, s végül – *iurisdictio*ja alá vonandó – 787-ben vazallusává tette. Fő vádként a Károlyhoz hű bajorok az *infidelitast*, vagyis a hűbérúr iránti hűtlenséget, valamint a *harislizt*, azaz a királyi sereg engedély nélküli elhagyását hozták fel Tasziló ellen – igaz, az utóbbi cselekményre állítólag negyed századdal a per előtt került sor.

Az utolsó bajor herceg trónfosztása és az önálló Bajor Hercegség megszűnése történetének nehezen rekonstruálható volta a forrásanyag jellegéből adódik: a korabeli eseményekről csak frank elbeszélő forrásokból értesülhetünk, s e textusok a történeteket a 788-as trónfosztás tükrében, s azt legitimáló szemszögből adják elő. Az események láncolatának rekonstrukcióját alapvetően két forrás, az *Annales regni Francorum* és az *Annales qui dicuntur Einhardi* alapján ismerhetjük meg, az egyéb forrásokat inkább e két textus kiegészítéséhez, pontosításához, esetlegesen a velük való ütköztetéshez hívhatjuk segítségül. Sem az *Annales regni Francorum*, sem az *Annales qui dicuntur Einhardi* nem az adott történet esztendejében, hanem valamivel később keletkezett.

A Tasziló által a frank uralkodóknak, Pippinnek és Károlynak tett esküket a következőképpen összegezhetjük: 757-ben nagy valószínűséggel, 781-ben pedig bizonyosan hűségesküt tett, majd 787-ben vazallusként vetette magát alá Károlynak. A 757-es hűségesküt a források szerzői a 787-es vazallusi esküből következtették vissza, s annak alapján értelmezték, vagyis pontosabban értelmezték tudatosan félre. Tekintsük át, hogy miben állhatott a hűségeskü(k) esszenciája. A hűségeskü lényegét kétségkívül a *fidelitas* képezte, ám e fogalom meglehetősen nehezen rekonstruálható. Érthetjük alatta két személy olyan viszonyát, amely alapján ezek kötelesek tanácsal és tettel segítségére lenni, egymás javát előmozdítani és kárát megakadályozni. Semmiképpen nem határozhatunk meg azonban egy statikus definíciót, tekintve, hogy a (hűség)eskü az érintettek személyétől és helyzetétől függött. A VIII. században többfajta hűségesküvel találkozhatni a forrásokban: 786 vagy 792 után – a datálás vitatott – az alattvalói eskük újra szokásba jöttek, ekkortájt ugyanis egy összeesküvés résztvevői azzal próbálták kimenteni magukat, hogy nem ígértek Károlynak hűséget; ez szolgáltatta az okot, hogy minden tizenkét év feletti alattvalót eskü tételére kötelezte. Az eskü szövegét nem ismerjük, a 789-ből származó *Legationis Edictum*ban ránk maradt, a királynak és fiainak teendő *sacramentum fidelitatis*ban az eskütevő életének hátralevő részére ígéri meg hűségét (*fidelis sum et ero*) – ám e hűség bővebb tartalma nincsen

¹ Dr. habil., PhD, tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30., egyetemi docens Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék, 1042 Budapest, Viola u. 2-4.

² Kolmer, Lothar–Rohr, Christian (Hrsg.): Tassilo III. von Bayern. Großmacht und Ohnmacht im 8. Jahrhundert, Pustet, Regensburg, 2005. 256 o.

kifejtve. Egy 802-ben keletkezett *capitulare* tartalmaz ugyan egyfajta felsorolást, amely a *sacramentum fidelitatis* tevők számára kötelező erővel bírt, ám az alattvalói eskü és a (vazallusi) hűségeskü közötti kapcsolat nem határozható meg pontosabban.

Az eskük szövegét nem ismerjük, tartalmukra legkönnyebben megszegésük eseteiből következtethetünk: ezek közé tartozott az adófizetés megtagadása és a *contumacia*, a frank hatalom alóli megszabadulás kísérlete (*dictione abstrahere*) akár lázongás, akár harci cselekmények révén, ugyanakkor az önhatalmú katonai akciók tilalmának megszegése is a *promissiones*, a *sacramenta* és a *fidelitas* semmibevételének minősült, tekintve, hogy a frank király engedélye nélkül senki ellen sem volt szabad támadást indítani. Ezek alapján nagy valószínűséggel megállapíthatjuk, hogy a hűségesküt tevő általában a frank főhatalmat volt köteles elismerni, s ennek keretében mindentől tartózkodnia kellett, ami ennek megsértését vonhatta maga után, azonban nem állapítható meg, hogy főszabályszerűen ezenkívül hadsereg kiállításának kötelessége hárult volna rá, illetve a belpolitika autonómiáját szintén nem érintette. A frank uralom elleni lázadás, vagyis a hűségeskü megszegése különféle szankciókat, végül pedig az adott államnak (királyságnak, hercegségnek) a Frank Birodalomba történő annexióját vonta maga után; tehát a *fidelitas* eskükénti kikényszerítése többek között az államközi kapcsolatok fontos eszközének bizonyult, azonban alkalmazásának ez csupán egyik tere, nem kevésbé volt jelentős országon belül az alattvalók hűségének biztosítására, valamint a vazallusi viszonyok létrehozására – mindezek közös momentuma a *semper fidelis esse* ígérete.

A Taszilóval szembeni koncepció perre 788-ban, Ingelheimban került sor: a frankok és az uralmuk alatt álló *nationes* találkozáján – az *Annales regni Francorum* szerint a többi vazallushoz hasonlóan, az *Annales Mettenses priores* szerint a többi bajor *principesszel* együtt – Taszilónak is meg kellett jelennie. Miután Tasziló elment Ingelheimbe, Károly elvittette Bajorországból a hercegnét, Liutpirget, a hercegi gyermekeket és a kincseket, valamint hogy a herceg megaláztatása teljes legyen, fegyvertelenül kellett a király elé járulnia. A frank *optimates* jelenlétében megtartott tárgyaláson a Károlyhoz „hűséges” bajorok súlyos vádakkal illették Taszilót, miszerint az még akkor sem volt hajlandó hűségesküjét betartani, miután túszokat – s ezek között saját fiát is – Károly rendelkezésére bocsátott; mindezen tetteit felesége, Liutpirg sugallatára tette, hasonlóképpen a hercegné – apja trónfosztását megbosszulandó – bujtotta fel férjét, hogy lépjen szövetségre az avarokkal. (Az avarokkal kötött szövetség kiváltképp nagy súllyal esett latba, lévén hogy ezek a keresztény világ, s ezzel a korabeli *ius gentium* határain kívül helyezkedtek el, következésképpen aki velük szövetkezett, az egész keresztény világgal fordult szembe.) Tasziló a vádak egy részét nem tagadhatta, hiszen önálló külpolitikája részét képezte, hogy más népekkel kapcsolatot vegyen fel, s ezeket saját belátása szerint alakította, ami természetesen a frank uralkodó szemében hűtlenségnek tűnt. Mindezen vádpontok azonban nem lettek volna elegendőek ahhoz, hogy Taszilót halálra ítéljék, illetve őt és utódait megfosszák a hercegségtől, valamint hogy a hercegséget a frank király kezére játsszák: a herceg korábbi állítólagos bűneit kellett előhozni, többek között a 757-es aquitániai hadjáratban elkövetett *harislizt*, vagyis a királyi had önkényes elhagyását. A vád jogi háttere ugyan – amint utóbb az elemzés kimutatja majd – pusztán a sereg engedély nélküli elhagyásával nem volt megalapozott, tekintettel arra, hogy a *harisliz* csak a IX. századtól számított halállal büntetendő cselekménynek. A bűnösség kimondása után Károlyt „kegyessége” és „rokoni érzései” arra indították, hogy ne engedje a halálos ítéletet végrehajtani; Taszilónak azt kellett kérnie, hogy hátralevő életét kolostorban tölthesse, ahol bűneit megbánhatja, s így legalább lelke üdvéről gondoskodhatik – a herceg tonzúrázására 788. július 6-án került sor, majd Jumièges-be száműzték. Hasonlóképpen fiait, Theodót és Theodbertet, valamint feleségét, Liutpirget és leányait, Cotaniát és Hrodudot is – egymástól szigorúan elkülönítve, feltehetően más-más – kolostorba zárták, amivel még azt is meggátolták, hogy az Agilolfing-dinasztia házasságok révén fennmaradjon.

Az *Annales*ek elbeszélése túlon túl harmonikusnak és lekerekítettnek tűnik ahhoz, hogy teljességgel megfelelhessen a valóságnak: Tasziló védekezése mindenestül hiányzik – hiszen hivatkozhatott volna a 763-as események kapcsán betegségére –, beismerő vallomása is irreálisan bűnbánó benyomást kelt. Mind Tasziló gyermekei kolostorba zárásának, mind Bajorország a Karolingok birodalmába történt anektálásának jogi megalapozottsága igen kétséges, hiszen Tasziló tonzúrázását követően de iure fiának kellett volna az Agilolfingek öröklési jogát biztosító *Lex Baiuvariorum* rendelkezése szerint átvennie a hercegséget. Ugyanakkor ezen eset némiképp jellemzi a középkori jogérzék működését, mivel nem a sérthetetlennek vélt jogot változtatták meg, illetve interpretálták a tényállásnak megfelelően, hanem olyan, a törvénynek megfelelő tényállást konstruáltak, ami a kívánt politikai eredményre vezetett – nem vitatták el Tasziló gyermekeinek és feleségének igényét a Bajor Hercegségre, viszont személyi státuszukat változtatták meg oly módon, hogy *de iure* már nem illette meg őket igényük érvényesítése. (Természetesen Nagy Károlynak lehetősége nyílt volna Tasziló mellett a család többi tagját is halálra ítéltetni, ám e drasztikus, a kortársakban és a bajor alattvalókban is várhatóan visszatetszést keltő megoldástól nyilvánvalóan visszariadt, s ezért megelégedett a *Klostertoddal*.)

Az Agilolfing-dinasztia félreállítása kétségkívül nem volt jogilag megalapozott, érdemes azonban megvizsgálni, hogy Tasziló elítélése mennyiben tekinthető jogszerűnek, illetve az ellene felhozott vádak hogyan csoportosíthatók és minősíthetők. Megoszlanak a vélemények arra vonatkozóan, hogy az ítélet alapját elsődlegesen a 763-as *harisliz* jelentette-e, illetve a *harisliz crimen maiestatis*nak minősült-e, vagy pedig a *harisliz* az egyéb, a herceg ellen felhozott vádpontokhoz hasonlóan az *infidelitas* kategóriájába tartozik-e, amelyek együtt szolgáltak indokul az ítélethez. A kora középkorban a *crimen maiestatis* fogalma az antikvitás örökségének mintegy utolsó összefoglalójánál, Isidorus Hispalensisnél fordul elő, majd hosszabb időre kivész a használatból, s csak az *Annales regni Francorum* él e megnevezéssel Nagy Károly császárrá koronázását követően a pápa elleni összeesküvők kapcsán, ám ezen utóbbi előfordulás összefüggést mutat az antik hagyományt – kiváltképp Itáliában – feléleszteni igyekvő Karoling-reneszánsszal. A szintén a császárrá koronázás után keletkezett *Annales qui dicuntur Einhardi* Taszilót *maiestatis reus*nak nevezi – ám épp e döntő fontosságúnak tekinthető fordulat hiányzik a korábban lejegyzett *Annales regni Francorum* vonatkozó részéből, s nagy valószínűséggel későbbi betoldás eredménye. A *Capitulare Italicum* 801-es bejegyzése is *crimen maiestatis*ként határozta meg a *harisliz*t, vagyis a hadsereg elhagyását az uralkodó engedélye nélkül, e *capitulare* azonban azt szolgálta, hogy a római és a langobard jog hiányait pótolja, s így egy sajátos *mixtum compositum*ot, a római *crimen maiestatis* és a germán *harisliz* elemeit ötvöző, fő- és jószágvesztéssel járó tényállást hozott létre.

Az *Annales regni Francorum* elbeszélését olvasva a per lefolyásáról feltűnővé válik a narratíva hézagmentessége: a jelenlevők viselkedése túlságosan megkomponáltnak tűnik, a vádak mintegy maguktól tolnak elő, a vádemelők személye homályban marad, a király passzivitásba vonul, egyetlen aktív ténykedése a vádlott számára nyújtandó kegyelem kieszközlésében nyilvánul meg, a herceg pedig önként, saját kezdeményezésére, nem pedig királyi parancsra vonul kolostorba. Joggal merül fel a gyanú: a szerző nem a valós eseményeket kívánta dokumentálni, hanem Nagy Károly uralkodói nimbuszát növelve ideális keresztény uralkodóvá akarta stilizálni a Bajorországot hatalma alá hajtó királyt. A hivatalos frank propagandát közvetítő *Annales regni Francorum*mal szemben reálisabb leírást olvashatunk az *Annales Laureshamenses*ben, hiszen itt a frankok elleni szervezkedés és a felesége gonosz tanácsára megkötött avar szövetség indítják arra a herceg addigi bizalmasait, hogy uruk ellen valljanak, ami végül a frankok által meghozott, s csak Nagy Károly intervenciójának köszönhetően enyhített halálos ítélethez vezet. Az események itt már reálisabbnak, életszerűbbnek tűnnek, a passzív frank uralkodóról kibontakozó kép azonban

változatlanul kedvező – ez feltehetően a Nagy Károlyhoz közel álló szerző, Richbod trieri püspök személyes rokonszenvének tudható be. A Murbachi Évkönyvek (*Annales Nazariani*) az *Annales regni Francorum*tól teljességgel eltérő, azzal szöges ellentétben álló verziót adnak elő – anélkül hogy következetesen karoling-ellenes forrásnak nevezhetnénk e művet. Ezek szerint Nagy Károly Bajorországból frank területre hurcoltatja Tasziló családját, a herceget lefegyverezteteti, majd elítéltként *tonsuratió*ja után kolostorba záratja. A király itt nem vonul háttérbe, illetve nem bújik meg a herceget vádoló bajorok vagy frankok mögött, hanem maga tárgyalja a herceg ügyét, és hozza meg az ítéletet, ami a kolostorba zárást jelenti – tehát nem halálos ítéletet, amit csak a nagylelkű kegy enyhít elzárásra.

A Lechfelden tett vazallusi *commendatió*val – amelynek segítségével Tasziló illegitimé tette a Bajorország elleni frank katonai akciót – súlyos megaláztatás árán ugyan, de a herceg megtarthatta hercegségét, ám ezzel keresztülhúzta Nagy Károly tervét, amely Bajorország teljes intergrálására irányult. Az ingelheimi perben vádként előhozott *infidelitas* önmagában nem állta volna meg a helyét, ezért Nagy Károly egy további vádpontot kényszerült kreálni: ez lett az árulással egyenértékű *harisliz*. Ugyanakkor – amint láttuk – sem az *Annales regni Francorum*ban nem található korábbi utalást erre a tényállásra (sem Tasziló kapcsán, sem egyéb kontextusban), a hivatalos verziótól független források pedig egyáltalán nem említik e kifejezést, illetve cselekményt még a 788-as események kapcsán sem. A *harisliz*, a királyi sereg 763-as elhagyása tehát nem más, mint fikció, s ezt, valamint a – ténylegesen csak 787-ben létrejött – hűbéri alávetettséget előfeltételező *infidelitast* legitimálandó torzította el a frank propaganda a korábbi évtizedek eseményeit, amelyeknek emlékezete, főként pedig jogi besorolása már egyébként is megfakult az egyre fogyatkozó kortársak körében. Más nézőpontból szemlélve az eseményeket azonban feltételezhetjük, hogy az *infidelitas* vádja elegendő lett volna Tasziló elítéléséhez – a koncepciók perek természetrajza ezt sugallja. A *harisliz* kiemelésével a frank propaganda valószínűleg külön hangsúlyt akart adni az immáron a királynak alávetett nemesség függő helyzetének és ebből eredő hadviselési kötelezettségének.

Vizsgálódásunk végére talán nem maradt homályban, hogy Taszilót valóban *fraudator fideine*kin tekinthetjük-e, vagy pedig csak a frank források tendenciózus beállításának tudható-e be e negatív jellemzés – világosan megmutatkozott azonban, hogy milyen folyamatok vezettek e végeredményhez és e kép kialakulásához. A frank uralkodó nagyhatalmi politikájának nem volt feltétlenül szüksége katonai összeütközésre ahhoz, hogy miután ellenfeleivel és ellenségeivel leszámolt, a hajdani Merowing-uralom alatt álló területen önállóságát immáron egyedülként megőrző Bajorországot is beolvassza birodalmába, elegendőnek mutatkozott ravasz diplomáciai eszközökkel elszigetelni a hercegséget, s a maga számára megnyerni a bajorok egy, a majdani perben őt támogató csoportját. A perben nem csupán hajdani vétkeiket, nevezetesen a 763-ban elkövetett *harisliz*t, vagyis a királyi sereg önkényes elhagyását vetették Tasziló szemére, hiszen ez de iure nem lett volna elegendő a halálos ítélet kimondásához, hanem súlyos hűtlenséggel – számos, 757-ben és 781-ben tett hűségesküjének, illetve 787-es vazallusi esküjének megszegésével –, s az *infidelitas* legsúlyosabb megnyilvánulásának számító, az avarokkal kötött szövetséggel is vádolták. A halálos ítélet végrehajtása ugyanakkor nem hozta volna meg Károly számára a kívánt eredményt, hiszen Tasziló kivégzésével nem annektálhatta volna eo ipso Bajorországot; Tasziló – s vele együtt családtagjainak – kolostorba zárása viszont lehetővé tette a frank uralkodónak, hogy szabadon rendelkezzen az immáron uratlanná vált hercegséggel. Az *Évkönyvek* elbeszélései a tényeket, helyesebben a következményeket illetően számos ponton megfelelnek a valóságnak, az oksági viszonyokat azonban nem egyszer meghamisítják, illetve elkendőzik.

A jogi helyzet tisztázatlanságát és Károly Bajorország feletti uralmának nem teljes legitimitását mutatja a 794-es Frankfurti Zsinaton Taszilótól kivett nyilatkozat, amelyben

maga és utódai Bajorországra vonatkozó minden igényéről lemond – a továbbiakban a források nem tesznek említést Taszilórol, az egyetlen tény, amit róla megtudunk, hogy az egykori bajor herceg egy általunk nem ismert esztendő decemberének 11. napján egyszerű szerzetesként távozott az élők sorából.

Nótári Tamás: Jogi regulák és szentenciák latinul és magyarul²

A regula és a szentencia műfaja az ókortól napjainkig változatlan népszerűségnek örvend, s noha köztük lehetséges a műfaji elhatárolása, ezeket általában az emberi okulást szolgáló, rövid, az ellenpontozást kedvelő mondat szinonimájaként szokás használni. A jogtudomány és a jogi oktatás a római kortól kezdve mindig is kedvelte a regula-szentencia műfaját, hiszen segítségével általános érvényű jogelveket lehet könnyen memorizálható formába önteni.

2013-ban jelentette meg a Lectum Kiadó Nótári Tamás „*Jogi regulák és szentenciák latinul és magyarul*” című munkáját, amely – amint a címe is mutatja – az eredeti latin nyelven és magyarul tartalmaz jogi szentenciákat és regulákat.

A bő 200 oldalas kötetben maguk a szentenciák közel a latin alfabetikus rendet követve. Ezeket rövidítésjegyzék, valamint magyar és latin és tárgymutató követi. A tárgymutató igen hasznos szolgálatot tesz a regulák és szentenciák közti eligazodásban, ill. jogintézmény vagy jogág szerinti célirányos keresésben, hiszen pl. a magyar mutató hozzávetőleg 150 címszót tartalmaz az *adásvételtől* a *zálogjogig*.

A római jog oktatásának egyik legfontosabb „segédtudománya” a jogi latin nyelv, amelyet különféle formában – a vonatkozó kormányrendeletnek megfelelően – minden jogi karon oktatnak. Nótári munkája tehát mind a római jog, mind a jogi latinitás oktatásában tankönyv, illetve tansegédlet funkcióját is betöltheti, különös tekintettel arra, hogy anyagát nem csupán a klasszikus római jog köréből válogatja, hanem bőszégesen merít a latin auktorokból, a *ius commune* korában, a közép- és kora újkori jogtudomány idejében keletkezett, illetve a jogi köztudatba szerző nélkül átment, proverbium-szerű regulákból is.

Azonban a jogi latin regulák és szentenciák jelentősége azonban nem merül ki ennyiben. A szerző némi iróniától sem mentes előszavában – amelynek mottója egy Somerset Maugham idézet, miszerint „*The ability to quote is a serviceable substitute for wit.*” – így ír erről: „*A jogi műveltség mindmáig megköveteli a latin regulák és szentenciák használatát: frappáns rövidséggel fejezhetjük ki az egyébként csak hosszadalmasan körülírható tartalmakat, tekintélyt kölcsönözhetünk véleményünknek, megtakaríthatjuk az indokolás olykor feleslegesnek látszó fáradságát, megkísérelhetjük legyűzni a normapozitivizmus lernai hydráját... A jogi álműveltség mindmáig megköveteli a latin regulák és szentenciák használatát: elkápráztathatjuk a bennünket hallgató laikust – vagy szellemi szegény collegát – , néhány szentenciát jól-rosszul idézve, többé-kevésbé adekvát helyen felhasználva jó ideig ellavírozhatunk az értelem Skyllája és a tudás Kharybdise között...*”

A szerző maga is kijelenti, hogy nem törekedett tartalmi egységre, hiszen a kötet közel két évezred termékeit öleli fel, nem tűzhetette ki tehát célul maga el, hogy az időnként egymásnak ellentmondó tartalmú regulákat megrostálja, vagy tematikailag koherenssé tegye. A mű segítségével a laikusok számára is közérthető módon tekinthetünk be a római jog törzsanyagába tartozó intézmények latin nyelvű szabályaiba, elveibe, amik között fellelhetünk igen sok ma is érvényesülő alapelvet és alkalmazható regulát, valamint történetileg érdekes szentenciát.

A kötetben szereplő regulák közül hosszasan lehetne sorolni a példákat, amelyek a hatályos jogban és a XXI. századi jogdogmatikában is szerepet kapnak – így például *In conventionibus contrahentium voluntas potius quam verba spectanda sunt.* (A szerződésben

¹ PhD, ügyvéd, Schönherr Hetényi Ügyvédi Iroda

² Szeged, Lectum Kiadó, 2013, 208 oldal

inkább a felek akaratát, semmint nyilatkozatát vesszük figyelembe.), *Pacta sunt servanda*. (A szerződéseket be kell tartani.), *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet*. (Senki sem ruházhat át másra több jogot, mint amivel maga rendelkezik.), *Facientes et consentientes pari poena plectuntur*. (A tettetést és a bűnsegédet ugyanolyan büntetéssel kell sújtani.), *Par delinquentis et suasoris culpa est*. (A tettes és a felbújtó ugyanolyan mértékben bűnös.), *Delictum iteratum gravius est*. (A visszaesők bűncselekménye súlyosabban ítélandó meg.), *Nullum crimen nulla poena sine lege*. (Nincsen sem bűn, sem büntetés törvény nélkül.) stb.

A kötet nagy haszonnal forgatható gyakorló és elméleti jogászok, valamint joghallgatók számára egyaránt, főképp mivel jellegében valóban hiánypótló munkával van dolgunk.

Áttekintés Andrés Bello, a kiemelkedő humanista társadalomtudós és kodifikátor életművéről

1. Alejandro Guzmán Brito, a nemzetközileg is nagy tekintélynek örvendő római jogász Andrés Bello életéről és munkásságáról írt műve, jeles chilei jogtudós, kodifikátor és jeles humanista neve és munkássága sajnálatos módon kevésbé ismert Európában.² Latin-Amerika, pontosabban Dél- és Közép-Amerika legtöbb országában azonban a jogtudomány és a jogalkotás (kodifikáció) területén kifejtett tevékenysége kiemelkedő, sőt egyenesen meghatározó volt. Igen széleskörű, nem csupán a jogtudomány (*ciencia jurídica*) területére szorítkozó, igen széleskörű, szerteágazó munkássága sok vonatkozásban ma is időszerű, aktuális, sőt egyenesen iránymutató a jogtudomány, a magánjogi – ezen belül polgári jogi és kereskedelmi jogi – kodifikáció és a társadalomelmélet (modern fogalommal szociológia) területén.

A venezuelai születésű, de élete javarészt Chilében töltő Andrés Bello (1781-1865)³ a tudomány és a művészet több területén is maradandót alkotott.⁴ Élete az irodalom és a jogtudomány vonzásában telt. Bello-t spanyol grammatikája révén a *Silvas Americanas* néven ismert költeményeiben új irányokat mutatott a korában még egységesnek tekinthető latin-amerikai költészet számára, de hasonlóképpen jelentőset alkotott a filozófia, filológia, vagy a neveléstan területén.

Az ő nevéhez fűződik 1842-ben az első chilei (állami) egyetem alapítása is, Santiago de Chilében,⁵ melynek Bello első rektora lett. Mindezek ellenére kétségtelen az, hogy Bello szellemi beállítottságánál, indíttatásánál fogva alapvetően, bár egyetemi (akadémia) szinten, azaz formálisan jogi tanulmányokat nem folytatott, jogász, jogtudós (*jurisconsulto*) is volt.

2. Mindezzel nézetünk szerint nem áll ellentétben az, hogy Andrés Bello-nak mint filozófusnak is vitathatatlanul kiemelkedően jelentős az életműve. Átfogó világszerte elismert filozófus, akinek a világról és az életről alkotott koncepciója kiindulópontot jelentett tevékenysége valamennyi területén. Klasszikus, bár nem doktriner természetű tanulmányait a skolasztikus tradíció erős hatása jellemezte, jóllehet annak túlhajtott formalizmusától egyértelműen és határozottan elhatárolta magát. Filozófiája Isten (*Dios*) ismeretére épült, s jogfogalma (*concepto del derecho*) szintén istenképében gyökerezett, mert számára Isten nem csupán teremtő akarat, de rendező értelem is egyben. Az erkölcsi rend (*ordenamiento moral*) törvényeit Andrés Bello meggyőződése szerint Isten ültette az ember lelkiismeretébe és szívébe; az igazság nézete szerint Isten kifejeződése. A természetjog (*derecho natural*) talaján állt, melynek végső bázisa a Legfőbb Lény.

1832-ben kiadott, nemzetközi joggal foglalkozó, *Principios de Derecho de Gentes* című jelentős művében kifejti, hogy a nemzetek egymástól függetlenek lévén,

¹ Tanszékvezető egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) rendes tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) – Budapest, email: gabor.hamza@ajk.elte.hu

² Alejandro Guzmán Brito: Vida y Obra de Andrés Bello. Globo Editores, Santiago, 2009. 130 o.

³ Andrés Bello 1829-ben érkezett Chilében, ahol haláláig Santiago de Chile-ben élt. A chilei állampolgárságot a Kongresszustól kapta, érdemei elismeréseként. Itt utalunk arra, hogy Bello a nagy tekintélyű chilei hivatalos lap, az *El Araucano* szerkesztője is volt.

⁴ Andrés Bello munkásságának bibliográfiáját ld.: E. Vaisse: Bibliografía de don Andrés Bello. In: G. Feliú: Estudios sobre Andrés Bello. Santiago de Chile, 1966.

⁵ A római jog jelentőségére nézve a latin-amerikai egyetemeken a XIX. században ld.: H.-A. Steger: Weltzivilisation und Regionalkultur. Die Bedeutung des Römischen Rechts für die lateinamerikanische Universität im 19. und 20. Jahrhundert. Erlangen, 1989. 493 skk. o.

magatartásszabályaikat az okoknak és okozatoknak az Univerzum fizikai és erkölcsi rendjében megfigyelhető kapcsolatából vezethetjük le, melyeket viszont a Legfőbb Lény állított föl. Ebben a művében hangsúlyozza az amerikai nemzetek közösségének kétségtelenül jogos igényét az önállóságra, az önálló, szuverén állami létre. Kiemeli továbbá az amerikai nemzetek, népek közösségének eltérő sajátosságait az európai nagyhatalmakétól. Felfogása szerint ez az ún. *Solidaridad americana*.

3. Bello joggal kapcsolatos munkásságában kiemelkedő szerepet kap a római jog intézményeinek, konstrukcióinak és elveinek elemzése. Miguel Luis Amunátegui szerint Bello-t bírálókat érte a római joghoz való – tegyük hozzá, nem csupán “tendenciaszerű” – feltétlen ragaszkodása miatt. Ez azonban nem vethető a szemére, hiszen a korának Chiléjében hatályos spanyol (koloniális) jog heterogén lévén, nélkülözhetetlen volt a jogász hivatásra aspirálóknak, hogy megismerjék az antik római jogalkotás racionális és koherens rendszerét.

Bár dicséretesnek tartjuk Amunátegui szándékát, mégis meg kell állapítanunk, hogy a római jogi oktatás Andrés Bello koncepciójában nem egyedül a kodifikáció előtti civiljogi jogalkotás bonyolult, sokszor áttekinthetetlen rendszerének átfogó megreformálását szolgálta. Bello szerint ugyanis a római jog tanulmányozása elengedhetetlen a jogász tudat formálása és a leendő jogászoknak a tudomány útjain való eligazítása szempontjából.⁶

A német Történeti jogi iskola (*Historische Rechtsschule*) hatása⁷ tagadhatatlan Andrés Bello nézeteinek formálódására, világnézetének alakulására. Elfogadhatjuk ugyanakkor a jeles amerikai (USA) Hessel Edward Yntema (1891-1966) azon nézetét, miszerint Bello bár megismerkedett a Történeti jogi iskolával, azonban ennek tanait a maguk egészében nem fogadta el, s felfogását sajátos módon alapvetően Johann Gottlieb Heineccius (1681-1741) rendszere nyomán alakította ki.⁸

4. Bello páratlanul gazdag, szerteágazó jogi oeuvre-jében a nemzetközi jog elvei a XIX. század első felében rendkívüli aktualitással rendelkeztek, mivel ebben az időben nyerték el függetlenségüket a latin-amerikai államok. Összes művei sorában négy kötetbe gyűjtve adták ki e tárgyba vágó műveit. Az első kötet Andrés Bello alapművét (*Principios de Derecho Internacional*), a második kötet londoni diplomáciai és chilei kancelláriai működéséhez – a brit birodalom fővárosában igen hosszú időt, összesen 19 évet töltött el – kapcsolható anyagokat tartalmazza, míg a harmadik és a negyedik kötet külügyminisztériumi főtisztviselői tevékenységének tulajdonítható feljegyzések, tájékoztatók, vélemények gyűjteményét foglalja magában.

Munkássága közvetlenül vetette meg Latin-Amerikában a nemzetközi jog alapját, ám közvetett hatása hosszú időn át fennmaradt, mint kétségtelenül a legtiszteltebb tekintély a nemzetközi (köz)jog terén az egész kontinensen.⁹

5. Kiemelkedő jelentőségű Andrés Bello-nak a chilei polgári törvénykönyvvel (*Código civil de la República de Chile*) kapcsolatos tevékenysége.¹⁰

Itt utalunk arra, hogy Chile területén a spanyol hódítást követően eleinte a római jog hatását tükröző kompilációkat (*Breviarium Alaricianum*, *Fuero Juzgo*, *Fuero Real*, *Siete*

⁶ Vö. B. Bravo Lira: Derecho romano y codificación civil. De los dos grandes modelos europeos, austríaco (1797) y francés (1804), al código de Chile (1855). In: Sesquicentenario del código civil de Andrés Bello. I. k. Santiago de Chile, 2005.

⁷ A Történeti jogi iskolára és annak hatására nézve ld. a hazai szakirodalomból: Földi A. – Hamza G.: A római jog története és intézményei. 18. átdolg. és bőv. kiad. Budapest, 2013. 153 sk. o.

⁸ Johann Gottlieb Heineccius hírneve a több, mint 150 kiadást (részben átdolgozást és fordítást) megért Intitúció-tankönyvén alapul. Ld. az irodalomból: K. Luig: Die Anfänge der Wissenschaft vom Deutschen Privatrecht. Ius Commune 1 (1967).

⁹ Ld.: J. Samleben: Andrés Bello. Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht. 46 (1982) 421 skk. o.

¹⁰ Andrés Bello kodifikátori tevékenységét átfogóan elemzi a neves chilei romanista, Antonio Guzmán Brito. Ld.: A. Guzmán Brito: Andrés Bello Codificador. Valparaíso, 1982.

Partidas, Ordenamiento de Alcalá stb.) alkalmaztak, de hatályosult a spanyol jog részletes kodifikációját jelentő, 1567-ben kihirdetett *Nueva Recopilación* is. Hatályos volt ezen felül az 1680-ban kihirdetett és a kolóniákon alkalmazott *Recopilación de las Leyes de las Indias*, akárcsak az 1805-ös, IV. Károly (1788-1808) spanyol uralkodó által kihirdetett *Novísima Recopilación*.¹¹

Hangsúlyoznunk kell, hogy Bello kodifikációról alkotott felfogása már a kezdettől fogva nem volt végleges és pontos, azaz precízen definiálható. Elfogadhatjuk a jeles chilei romanista, Alejandro Guzmán Brito megállapítását, miszerint Bello három szakaszban jutott a jogi “konszolidációtól” a valódi, modern értelemben vett kodifikációig. Az első, 1833-ig (ebben az évben fogadják el a Chile számára jó félévszázadon át a békés, töretlen fejlődés jogi kereteit biztosító alkotmányt) terjedő szakaszban Andrés Bello – Chile formailag 1810-ben, ténylegesen azonban csak évekkel később, 1818-ban vált független, szuverén állammá – a kodifikációt, mint a hatályos jog pusztá rendezését, konszolidációját gondolta el, összegyűjtve és technikailag “megtisztítva” a joganyagot. A második, 1834-től 1838-ig terjedő, legjelentősebbnek tekinthető szakaszban a konszolidációt összekapcsolta az átfogó reform szükségességével, támaszkodva a már létező, hatályos európai kódexek — így elsősorban a francia *Code civil*, az osztrák *ABGB*¹² és nem utolsósorban, svájci relációban, a neves jogtudós, Samuel Ludwig Schnell (1775–1849) által szerkesztett Berni Magánjogi Törvénykönyv (1824-1830)¹³ — nyújtotta tapasztalatokra. Az 1838-1849 közötti harmadik periódusban továbbfejlesztette és kifejtette a már korábban formálódó, inkább csak csíráiban, embrionális módon jelentkező (mutatkozó) elgondolásait.

A kodifikációs munkálatok során Andrés Bello-t a legteljesebb nyitottság, párbeszédre, dialógusra való készség, s a társadalmi valóság, realitás folyamatos figyelemmel kísérése és figyelembevétele jellemezte.¹⁴ E kódexet számos állam sajátjaként fogadta el. A kódex továbbá az egész kontinens jogfejlődésére oly nagy hatást gyakorolt, hogy Bello-t joggal tekinthetjük egész Latin-Amerika civiljogi törvényhozójának.

6. Az 1855-ben elkészült, a törvényhozás (*Congreso*) által a következő évben, 1856-ban kihirdetett (promulgált) és 1857-ben hatályba lépett chilei polgári törvénykönyv, amely csekély módosításokkal ma is hatályban van, tartalmilag részben a francia *Code civil*-t követi.¹⁵ A *Código de la República de Chile* bár nem tartalmaz általános részt (*parte general*), azonban — szerkezeténél fogva — eltér a francia mintától, modelltől.¹⁶ A kódex összeállításánál Andrés Bello, aki a római jogot is művelte, tekintettel volt a római jogi hagyományokat („*acervo jurídico romano*”) követő spanyol jogi dogmatikára és magánjogi kódex-tervezetre¹⁷, éppúgy, mint a német pandektisztika, pandektatudomány — elsősorban Friedrich Carl von Savigny (1779–1861) — tanaira. Ezen felül kimutatható a kódexben szabályozott jogintézményekben Jean Domat (1625-1696), Robert-Joseph Pothier (1699-1772), Merlin, Favard de Langlande, Jean-Etienne-Marie Portalis (1745–1807), Raymond

¹¹ Ld. összefoglalóan: B. Bernal — J. de Jesús Ledesma: *Historia del derecho romano y de los derechos neoromanistas (De los orígenes de la alta edad media)*, Mexico, 1992⁵.

¹² Ld: B. Bravo Lira: *Puntales de la codificación en el Viejo y en el Nuevo Mundo (1797-1855). Tres grandes modelos: von Martini an Austria, Portalis en Francia y Bello en Chile*. In: *El código civil de Chile (1855-2005)*. Red. A. Guzmán Brito. Santiago de Chile, 2007.

¹³ Az osztrák *ABGB*-t követő, az ún. *berni csoport* kantonjainak kódexei közé tartozó Berni Magánjogi Törvénykönyvre nézve ld.: Hamza G.: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Budapest, 2002. 125. o. és G. Hamza: *Entstehung und Entwicklung der modernen Rechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, 2009. 236-249. o.

¹⁴ Andrés Bello a chilei polgári jog kodifikálásának 15 éven át tartó nagy munkáját 1840-ben kezdte meg.

¹⁵ Luis René Viso: *Del derecho romano al Código de Don Andrés Bello*. In: *Sodalitas. Scritti in onore di A. Guarino*. VI. kötet, Napoli, 1984. 3077-3082. o.

¹⁶ Ld: A. Guzmán Brito: *Historia Literaria del Código civil de Chile*. Santiago de Chile, 2005.

¹⁷ Andrés Bello különös figyelemmel volt Florencio García Goyena (1783-1855) 1851-ben elkészült, és a következő évben közzétett tervezetére, a *Concordancias, motivos y comentarios del Código civil español*-ra.

Théodore Troplong¹⁸, Pardessus és Carl Salomo Zachariae von Lingenthal (1769–1843) munkáinak hatása is.¹⁹

7. Figyelembe vette — többek között — a francia *Code civil*t, az osztrák ABGB (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*)-t, a Louisiana *Civil Code*-ot, a porosz *Allgemeines Landrecht*-et, és az 1838-ban elfogadott holland *Burgerlijk Wetboek*-ot. A kódex Általános Részt (*Parte General*) nem tartalmaz. A kódex struktúrája a következő: az általános rendelkezéseket tartalmazó *Titulo preliminar*, a személyi jogi rész, a dologi jogi rész, az öröklési jogi rész — amelyhez kapcsolódnak az élők közötti ajándékozást szabályozó szakaszok —, és végül a szerződéses kötelmek.

Andrés Bello összességében véve kivételesen eredeti művet alkotott, amely az állandóan változó társadalmi-gazdasági viszonyok ellenére ma is, hatálylását jó másfél évszázaddal később jól alkalmazható törvénytű a joggyakorlatban.²⁰

Említést és komoly figyelmet érdemel, hogy a chilei kódex tulajdonjogot definiáló 582. szakasza nem egyszerűen a francia *Code civil* 544. szakaszának fordítása. Bello a tulajdon (*propiedad*) abszolút jellegét túlzottnak tartva, annak korlátait hangsúlyozza definiálva a tulajdont.²¹

8. Ez a törvénykönyv struktúrája és terminológiája alapján alapvető iránymutatásul, modellként szolgált 1860-ban Ecuador, 1871-ben Venezuela, 1887-ben Kolumbia, majd több közép-amerikai ország — így Nicaragua (1867 és 1909 között), Guatemala, Honduras, Salvador és Panama — magánjogi kódexeinek előkészítésénél, illetve szerkesztésénél.²² A Bello által szerkesztett *Código civil* hatott továbbá az argentin, Dalmacio Vélez Sársfield szerkesztette polgári törvénykönyvre, valamint az uruguayi és a paraguayi *código civil*-ek megalkotására.²³

Fontos megemlíteni, hogy Bello kódexét a kitűnő római jogász és kodifikátor, Augusto Teixeira de Freitas (1816-1883) is figyelembe vette a braziliai polgári törvénykönyv alapjául szolgáló *Esboço de Código Civil* szerkesztésénél.²⁴

Feltétlenül említést érdemel, hogy a chilei *Código civil* hatással volt az 1898-ban elfogadott japán polgári törvénykönyvre is.²⁵

8. A chilei kereskedelmi törvényt, amelynek szerkesztésében Bello szintén komoly szerepet vállalt, 1865-ben hirdették ki, és 1867-ben léptették hatályba. Ez, az eredeti alkotásnak tekinthető kereskedelmi törvénykönyv nagy hatással volt az 1869. évi panamai, az

¹⁸ Ld: R. Th. Troplong: *Le droit civil expliqué*. Paris, 1835. Andrés Bello Troplongnak e többkötetes, a francia *Code civil*-t értelmező művét használja fel a *Código civil* szerkesztésénél.

¹⁹ Ld: B. Bravo Lira: *Beziehungen zwischen der europäischen und iberamerikanischen Kodifikationen*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung (Germ. Abt.) 103 (1986).

²⁰ Ld. a régebbi, de ma is értékkel rendelkező szakirodalomból: A. Alessandri: *De los Bienes*. Santiago de Chile, 1937. és o. Lira: *El Código Civil y el Nuevo Derecho*. Santiago de Chile, 1944.

²¹ Ld: C. F. Amunátegui Perelló: *The Definition of Property in Andrés Bello's Code and the Limits of Use against the Rights of Others*. *Osaka University Law Review* 57 (February 2010) 107-118. o.

²² A Chilei Magánjogi Törvénykönyv hatására nézve ld.: Hamza G.: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján. (El desarrollo del Derecho privado europeo. Formación de los sistemas del derecho privado moderno a partir de las tradiciones del Derecho romano)*. Budapest, 2002. 282 skk. o., D. Nelle: *Entstehung und Ausstrahlungswirkung des chilenischen Zivilgesetzbuches von Andrés Bello*. Frankfurt am Main, 1988. és G. Hamza: *Entstehung und Entwicklung der modernen Privatrechtsordnungen und die römischrechtliche Tradition*. Budapest, 2009. 650-653. o.

²³ Ld. a szakirodalomból összefoglalóan: A. Guzmán Brito: *La codificación civil en Iberoamérica*. Santiago de Chile, 2000.

²⁴ Augusto Teixeira de Freitas 1860 és 1864 között szerkesztette a terjedelmes, 4908 artikulusból álló *Esboço*-t, amely végül is befejezetlen mű (tervezet) maradt. Ld. összefoglalóan: Augusto Teixeira de Freitas e il Diritto Latinoamericano. (red. S. Schipani) Roma, 1988.

²⁵ Ld: C. F. Amunátegui Perelló: *Andrés Bello y el Código civil japonés? Andrés Bello and the Japanese Civil Code?* *Revista Chilena de Derecho* 39 (2012) 313–323. o.

1877. évi guatemalai, az 1882. évi ecuadori, az 1887. évi kolumbiai, az 1888. évi hondurasi, valamint az 1904. évi salvadori kereskedelmi törvényre.

Ezt a *Código de comercio*-t 1983-ban átfogó módosításnak vetették alá. Megjegyzendő, hogy a gazdasági társaságok jogát egy önálló, 1981-ből származó törvény (*ley*) szabályozza.

9. Önálló elemzés tárgyát képezhetné Andrés Bello államszervezői tevékenysége, melyet mint a kormány, állam főtisztviselője, szenátor, egymást követő elnökök tanácsadója fejtett ki. Ezirányú igen aktív működésének anyagát összegyűjtött műveinek két kötete tartalmazza. Az első kötet szenátusi munkájához kapcsolható, melynek során a legkülönbébb jogterületeken alkotott. A második, *Textos y mensajes* című kötet, melynek összeállítása Guillermo Feliu Cruz kutatásainak eredménye, a ténylegesen Bello által szerkesztett, de a vezető politikusok által szignált (jegyzett) anyagokat tartalmazza.

Fontosak és ma is aktuálisak Andrés Bello-nak a a maximális törvénytisztelet (*reverentia legis* illetve *reverentia legum*) fontosságát elemző, a kodifikációs munkálatok köréből való, a Jeremy Bentham (1748–1832) hatását tükröző büntetőjogi és büntetésvégrehajtási munkái. Ezek közül különösen figyelemre méltóak Andrés Bello-nak az igazságszolgáltatást és az eljárásjogot vizsgáló írásai. Bello politikai és közigazgatási nézeteivel kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy Andrés Bello jogi és társadalmi gondolatának egyik, talán legfontosabb és bizonyos aspektusaiban legaktuálisabb része az, ami az ún. politikai jogra (*derecho político*), a politikai szociológiára és filozófiára, továbbá a közigazgatási ágazatra vonatkozik.

Feltétlenül kiemelendő, hogy Bello felfogásában az alkotmányfogalom egyszerre etikai-jogi és politikai-társadalmi tartalmú. Andrés Bello ugyanis az alkotmányt (*constitución*) olyan alapvető szövegnek tekinti, amelynek szorosan kapcsolódnia kell a korszak társadalmi valóságához. Alapjául kell továbbá szolgálnia az ország törvényhozási rendszerének, a hatóságok gyakorlatának és az állampolgárokhoz (*ciudadanos*) való viszonyának. Az alkotmánynak továbbá Bello nézete szerint egyensúlyt kell teremtenie a szilárd kormányzat és a szabadságjogok érvényesülésének követelményei között.

10. Andrés Bello társadalomfejlődéssel kapcsolatos gondolatait vizsgálva különös jelentőséget kell tulajdonítanunk annak, hogy Bello (ön)életrajza egyik fejezetének “A szociológus” címet adta, ami miatt őt még életében komoly kritika, sőt támadás érte. A kifejezés csakis abban a jelentésében értendő, hogy Bello számos műve társadalmi üzenetet hordoz és gondolatait az objektíve felfogott társadalmi realitás (*realidad social*) tanulmányozásának, alapos vizsgálatának szentelte, kiemelve például a mezőgazdaság szerepét a térség, a dél-amerikai kontinens népeinek kialakulásában, ethnogenezisében.

Megállapíthatjuk, hogy annak ellenére nem találkozunk Andrés Bello-nál a marxizmusra való utalással, hivatkozással, hogy a marxista gondolkodók művei a XIX. század derekán kétségtelenül már a Chilében élő, alkotó gondolkodók körében is ismertek volt. Bello ugyanakkor jogos aggodalommal szemlélte a hagyományos, tradicionális társadalmi kereteket szétromboló, megsemmisítő ipari kapitalizmus (*capitalismo industrial*) mind nagyobb mértéket öltő térnyerését, előretörését. Andrés Bellos meggyőződéssel vallotta, hogy a túlságosan nagy vagyoni egyenlőtlenség (*desigualdad patrimonial*) súlyos, kibékíthetetlen társadalmi ellentétek, bajok egyik, tegyük hozzá, ha ugyan nem a legjelentősebb forrása.

11. Bello árnyalt, ma is hasznosítható elemzést ad a dél-amerikai kontinens koloniális múltjáról és jelenéről: “Ha valamit örököltünk a spanyoloktól, az nem más, mint minden külföldi uralom engesztelhetetlen gyűlölete.” – írja igen szemléletesen és meggyőzően. Innen eredeztethető a függetlenség (*independencia*) és szabadság (*libertad*) közötti megkülönböztetése. Latin-Amerikában azonban Andrés Bello nézete, felfogása szerint a függetlenség és a szabadság konfliktusban van egymással. “A szabadsághoz függetlenség

kellett, és a függetlenség bajnoka diktátorrá lett, s az kellett, hogy legyen” – írja Simón Bolívar-ról a nagy humanista és enciklopédikus műveltségű jogtudós Bello.

Simón Bolívar-t és Andrés Bello-t lényegében ugyanaz a kérdés, probléma foglalkoztatta: mely intézményrendszer képzelhető el és realizálható az új, szuverenitásukat frissen elnyert latin-amerikai államok számára. Simón Bolívar zseniális megérzéseivel, intuitív módon próbálta megválaszolni ezt a kérdést. Andrés Bello-nak, mint a magánjog (*derecho privado*) nagyhatású, nemzetközileg is elismert és nagyra értékelt kodifikátorának és jeles római jogásznak lehetősége volt arra, hogy három évtizeden át tartó, fáradhatatlan, megszakítás nélküli munkával adjon választ erre a kiemelkedő, egyenesen fundamentális jelentőségű és súlyú kérdésre.